

Ingun G. Klepp

FRA RENT TIL NYVASKET SKITTENT OG RENT TØY

0308

**CLEAN TO NEW-
WASHED**

**Dirty clothes -
clean habits**

**English
summary**

**Fagrapport
nr. 2 – 2003**

SIFO

**Statens institutt
for forbruksforskning**

Tittel Fra rent til nyvasket Skittent og rent tøy	Antall sider 252	Dato 05.06.2003
Title Clean to new- washed. Dirty clothes- clean habits	ISBN 82-7063-386-0	ISSN 1502-6760
Forfatter(e) Ingun Grimstad Klepp	Prosjektnummer 21-2000-33	Faglig ansvarlig sign.
Oppdragsgiver Norges Forskningsråd		
<p>Summary</p> <p>This report is an enquiry into why we wash clothes. What is it we expect when we place clothes in the washing machine? The most immediate reply must be that we want to have clean clothes. This is certainly part of the answer. But this alone does not explain either why we wash more than ever, or the manner in which we wash – and neither does it explain what is implied in the concept of ‘clean’. So what is ‘clean’ when “There is no such thing as absolute dirt” (Douglas 1997).</p> <p>The material used to answer this question is drawn from various types of literature: handbooks, text books, surveys of washing customs, and guides on how to wash clothes. Another important source is the questionnaires sent out by Norwegian Ethnographic Surveys.</p> <p>An central assumption in answering this question is to look at what has been washed. Previously, washing clothes has been studied as a change in technology and time-use. But dirty and clean clothes have not formed part of these studies – with one exception: Eilert Sundt’s book on cleanliness in Norway. For this reason, the following report commences with a <i>history of soiled clothes!</i> Here, we trace the history of different types of dirty linen from Sundt’s study of Norway in the 1860s until the present day.</p> <p>The report has given an answer to why we wash clothes, but it has not answered the question why it is we women who continue to undertake this task. The project <i>From clean to newly-washed</i> has not yet been completed. In subsequent work we will investigate why clothes-washing is one of the most women-dominated areas within the housework arena.</p>		
Stikkord Klesvask, skittentøy, vaskevaner, klær, klessvaner, personlighthygiene, dagligliv.		
Keywords Laundry, clothes wasching habits, textiles		

Fra rent til nyvasket

Skittent og rent tøy

av

Ingun Grimstad Klepp

2003

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24C PO. BOX 4682, 0405 Nydalen

Forord

Prosjektet *Fra rent til nyvasket* er finansiert av Norges forskningsråd. I denne første rapporten fra prosjektet vil fokus rettes mot skittentøyet og hvorfor vi vasker det. I det videre arbeidet vil problemstillingen snevres inn mot hvorfor det er hun og ikke han som vasker. Skittentøy og klesvask vil da bli analysert i forhold til kjønn.

Rapporten bygger blant annet på spørrelistene innsamlet av NEG, Norsk Etnologisk Granskning. Vi takker både NEG's personale og deres mange informanter for et rikt og spennende materiale.

Rapporten er lest og kommentert av mange både ved og utenfor SIFO. Slike faglige diskusjoner bidrar i høy grad til å flytte listen og se prosjektets muligheter og begrensinger. Vi takker alle som har bidratt med kommentarer og protester.

Til sist må alt på plass. Kristine Pettersen har vært til uvurderlig hjelp med å rydde opp i et frynsete manus med et utall litteraturhenvisninger. Tusen takk!

Oslo, juni 2003

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Innhold

Forord	5
Innhold.....	7
Sammendrag	11
Summary	19
1 Blodet rant	31
1.1.1 Hvorfor vaske?	32
2 Helt og rent er største stasen	35
2.1 Det hygieniske sannhetsregime	36
2.1.1 Kamp mot bakterier	36
2.1.2 Prosjekt husmor - kampen mot støv og uorden	40
2.1.3 Skjønnhet og velvære	44
3 Materialet	47
3.1 Skriftlige kilder	47
3.1.1 Skikk og bruk	48
3.1.2 Lærebøker	48
3.1.3 Vaskeråd og vaskeundersøkelser	49
3.1.4 Reklame	50
3.1.5 Skjønnlitteratur	51
3.1.6 Husordensregler	51
3.1.7 Diverse upublisert materiale	51
3.2 NEG's spørrelister	52
3.2.1 Eldre lister	52
3.2.2 Ny liste; 190	53
3.2.3 Intervjuer	55
4 En skittentøyshistorie	57
4.1 Klærne og kroppen	57
4.1.1 Personlig hygiene	59

4.2	Skittentøy	67
4.2.1	Undertøy	67
4.2.2	Bind og bleier	73
4.2.3	Skjorter og gangklær	75
4.2.4	Nattøy	81
4.2.5	Sengetøy	83
4.2.6	Håndklær og kluter	88
4.2.7	Innredningstekstiler	91
4.3	Den totale vasketøymengden	94
4.3.1	Mengde, tid og antall maskiner	94
4.3.2	Fra hvitvask og rulletøy til lettstelte klær	96
5	Hverdagslig teknologihistorie	99
5.1.1	For lut og varmt vann	100
5.1.2	Langt lerret å bleke	103
5.1.3	Vann og strøm	105
5.1.4	Tekniske hjelpemidler	106
5.1.5	Kjemiske hjelpemidler	114
6	Begrunnelser for klesvask	119
6.1	Estetiske	120
6.1.1	Hvitere enn hvitt	120
6.1.2	Storvasken må ut!	128
6.1.3	Lukt og duft	132
6.1.4	Delikat og godt å ta på	140
6.1.5	Flekker	142
6.1.6	Kroppens avtrykk	144
6.1.7	Glatt, stivt og blankt	145
6.2	Hygiene	153
6.2.1	Mål eller bivirkning	153
6.2.2	Høye temperaturer og steril vask	157
6.2.3	Sortering	159
6.3	Praktiske	161
6.3.1	Oppbevaring av klær i bruk	161
6.3.2	Skittentøyets plass	168
6.3.3	Hvor skal det vaskes?	172
6.3.4	Når?	175
6.3.5	Offentlig skittentøyvask og usjenerte tørkesnorer	176
6.4	Rituelle	182
6.4.1	Hvorfor vaske kroppen?	183

6.4.2	Nydusjet kropp → rene klær	187
6.4.3	Rent til jul	189
6.5	Økonomiske	191
6.5.1	Forhindrer slitasje	191
6.5.2	Bevarer egenskaper	193
6.5.3	Spare penger	194
6.6	Sosiale	195
6.6.1	Fra innstendige oppfordringer til selvfølgeligheter	196
6.6.2	Lege, fest, jobb og skole	196
6.6.3	Ren, pen, edelsten	198
7	Den store vaskefesten	205
7.1.1	Skitten	205
7.1.2	Tøy	207
7.1.3	Derfor vasker vi klær	209
7.1.4	Sannhetsregime eller ren nytelse	213
	Referert litteratur og trykte kilder	217
	Skolebøker	228
	Skikk og bruk- bøker	230
	Vaskeråd og vaskeundersøkelser	231
	Vedlegg 1	235
	Vedlegg 2	Feil! Bokmerke er ikke definert.

Sammendrag

Rapporten undersøker hvorfor vi vasker. Hva ønsker vi å oppnå ved å legge tøyet i vaskemaskinen? Det mest nærliggende svaret er at vi ønsker å få tøyet rent. Og sikkert er dette en del av svaret. Men det forklarer verken at vi vasker mer enn før, eller at vi vasker annerledes – og det forklarer slett ikke hva som ligger i begrepet rent. For hva er rent når, som Mary Douglas uttrykte det, «there is no such thing as absolute dirt» (Douglas 1997:2).

Det materialet som brukes for å besvare spørsmålet er ulike typer litteratur: skikk og bruk- bøker, lærebøker, vaskevaneundersøkelser og litteratur med råd for klesvask. En annen viktig kilde er spørrelistene sendt ut av Norsk Etnologisk Granskning (NEG).

En helt sentral forutsetning for å svare på spørsmålet er å se på hva vi har vasket. Klesvask har tidligere vært studert som endringer i teknologi og tidsbruk. De skitne og rene klærne er ikke skrevet inn i denne historien, med ett unntak; Eilert Sundts bok om renslighetsstellet i Norge (Sundt 1975). Derfor starter rapporten med en *skittentøyshistorie*. I den forfølger vi ulike tekstiler som skittentøy fra hans beskrivelser av Norge på 1860-tallet og frem til i dag.

Skittentøyshistorie

Skittentøyshistorien viser at stadig mer av tekstilene har blitt oppfattet som skitne, og med vask som en stadig mer dominerende behandlingsmåte. Men de ulike tekstilene har ikke fulgt den samme vekstkurven. Svært forenklet kan man dele historien opp i noen hovedtrekk:

1850 -1900

Perioden var preget av en økning i bruken av tekstiler i forhold til skinn og feller innenfor både bekledningstekstil og sengetøy. Dette medførte en økning i bruken av bomull og vaskbare ullprodukter. Bind ble en del av skittentøyet. Innredningene skiftet karakter, og mange nye innredningstekstiler kom til. Store sosiale og geografiske ulikheter. Tekstiler var dyre investeringsobjekt

som store deler av befolkningen hadde svært begrenset forråd av. En stor klesvask var status og forbeholdt de bedrestilte. Klesvasken i disse hjemmene ble ikke vasket av husmoren selv, men av innleid hjelp. Det brede lag hadde lite egen klesvask, men vasket eventuelt for andre.

1900 -1950

Velstandsøkning og store endringer innen hygien. *Storvasken* ble stadig større, med sengetøy, duker, gardiner, undertøy, forklær og skjorter som viktige bestanddeler. Dermed ble det mye vask av hvit og lys farget bomull. Fortsatt var det lite vask av gangtøy. Store deler av vasken var *rulle- og stryketøy* som krevde et omfattende etterarbeid. Tekstiler var fortsatt et kostbart knapphetsgode, men klesvasken økte kraftig, også hos det brede lag av folket. Med enkle hjelpemidler og dårlig tilgang på vann representerte dette en stor arbeidsbyrde for kvinnene. Dette *vaskeproblemet* ble diskutert av fagfolk og politikere. Løsningen ble å utvikle teknologien, og å gjøre den allment tilgjengelig gjennom kollektive vaskerier .

1950 -2000

Mange nye fiber, og overgang til farget bomull, førte til en mer differensiert klesvask, og mer vask på lave temperaturer. Det samme gjorde nye etterbehandlinger og blandinger. Økt bruk av blant annet trikot og kreppe stoffer på bekostning av vevde varer, minsket andelen *stryketøy*. Veksten i skittentøyet skyldes særlig mer klær, mer vaskbare klær, og økt byttefrekvens for klær og håndklær. I perioden var det liten endring i vask av sengetøy, og muligens en tilbakegang i vask av innredningstekstiler. Det siste skyldes mindre bruk av slike tekstiler, og overgangen til andre materialer, som papirservietter og voksduker. Bind og bleier forsvant ut av skittentøyet på grunn av overgang til engangsprodukter. Undertøy ble vasket svært hyppig, men førte ikke nødvendigvis til en økning av skittentøyets mengde. Dette både fordi hvert enkelt plagg ble mindre og lettere, og fordi færre plagg var i bruk.

Tekstiler ble billige importvarer, som det fantes stor overflod av. Helt og rent tøy var ikke lenger en klassemarkør. Kvinner brukte fortsatt mye tid på vask, men *vaskeproblemet* anses som løst gjennom de store forbedringene innen hjelpemidler som kom i denne perioden. Det ble ikke de kollektive, men den privateide automatiske vaskemaskinen, som ble løsningen for de fleste.

Hvorfor vaske klær?

Rapportens mål er å beskrive ulike begrunnelser for klesvask. Begrunnelsene blir organisert i noen hovdegrupper; estetiske, hygieniske, praktiske, rituelle, økonomiske og sosiale.

Estetiske begrunnelser for vask

Sundt beskrev hvordan det hvite var vaskens mål og et område for kappestrid mellom kvinner. Konkurransen fortsatte upåvirket av at hvitvasken ikke lenger var en linvask (men mer og mer bomull), og av at de kjemiske og tekniske hjelpemidlene ble endret. Den hvite vasken viser at kvinnen har kunnskap, er arbeidsvillig og moralsk ren. Derfor står det også mye på spill hvis hennes vask avsløres som mindre hvit enn vasken til en annen kvinne. Som en følge av en ny orientering blant kvinner, og overgang til fargede tekstiler, mistet hvitheten sin sentrale betydning rundt 1970. Den hvitheten som nå etterstrebes er hvitt som er forskjell fra pastellfarget. Konkurransen om hvit som er hvitere enn hvitt synes å være avblåst.

På 1950- og 1960-tallet var det en utbredt forestilling om at vasken måtte tørke ute. Fortsatt er mange enige i dette. Det hevdes at vasken blir renere, hvitere og mer duftende. En annen begrunnelse henviser til den glede det er å henge ut vasken. Det første argumentet er selvmotsigende. Hvis sollysets blekende virkning er av betydning, er dette samtidig et argument mot å tørke ute. Vaskeekspertene er stort sett imot utendørs tørk. Samlet gir de ulike argumentene et inntrykk av at her står tradisjonelle oppfatninger mot de rasjonelle. Skolebøkene følger de tradisjonelle oppfatningene. Blant NEG-informantene finnes begge standpunkt.

Ønsket om å fjerne vond lukt er en viktig grunn for å vaske klær. Den gode duften av rent tøy er blitt en sentral del av arbeidets mål og belønning. Et snev av kroppslukt kan være den første lille antydning til at plagget ikke er helt nyvasket. Blant de yngre settes grensen for kroppslukt i klærne veldig lavt. Et snev, ja selv bare en mulighet for at noe har lukt av kropp, kan være grunn nok til å sende ett plagg på vask. Derfor blir også det å snuse på klærne viktig i bedømmelsen av hva som skal vaskes. Ønsket om å fjerne kroppslukt er økende. Vask er blitt den desidert viktigste metoden for å gjøre det, noe som bidrar sterkt til veksten av klær i skittentøyet.

Eldre som er vant til å bruke plagg mye lenger, oppfatter lukt som noe som kommer lenge etter at plaggene er synlig skitne. De vil hevde at de bytter før det lukter av dem. Hva som betraktes som lukt er svært relativt.

Det behagelige som argument for vask brukes for kroppsnære tekstiler som klær, håndklær og sengetøy. Mange ønsker å vaske sengetøyet oftere. Skiftehappigheten begrunnes i hensynet til en selv, og ikke så mye til hva en burde og skulle. Hva ved tekstilene den enkelte setter mest pris på varierer. Stryking og rulling av sengetøy har gått fra å være en udiskutabel (i hvert fall i lærebøkene) del av husarbeidet, til en luksus man kan unne seg.

Flekker fjernes i dag normalt ved vask. Flekkete tøy er skittent tøy. Dette var annerledes bare for 40 - 50 år siden, da flekker ble fjernet ved egne metoder for nettopp flekkfjerning. Når flekken var fjernet var plagget rent. Derfor har flekker økt kraftig som begrunnelse for vask, selv om ikke toleran-

sen for flekker har blitt mindre. Denne toleransen er avhengig av typen plagg, anledning og bærerens alder. Trolig har den blitt større i en del miljøer og for noen typer tekstiler. Hvis toleransen for flekker i dag er større, har vi gått fra at flekkfritt tøy er lik rent til at nyvasket er lik rent .

I dag er ønsket om å fjerne spor av kroppen en grunn for å vaske klær. På 1950- og 1960-tallet ble disse sporene fjernet ved lufting og pressing. I tillegg var påkledningen satt sammen annerledes, og undertøyet sparte klærne for mer av kroppens former og bevegelser. Overgangen til mindre og mykere undertøy, sammen med mer formbare klær, har bidratt til at klærne preges mer av kroppen. Dette setter nye krav til kroppen og til klærne.

I lærebøkene endres behandlingen av slettgjøringen (for eksempel stryking og rulling) fra 1950- tallet til i dag, fra noe som angår hele klesvasken til noe som kuttes helt ut. Det er en kraftig reduksjon, og den foregår nesten uten at standarden blir diskutert. Praksisen på området har ikke endret seg like drastisk. Det var ikke alle som fulgte lærebøkene til punkt og prikke før, og fortsatt stryker de fleste enkelte tekstiler.

Slettgjøringen ble tidligere sett på som en konsekvens av typen tekstil, og vasken var inndelt i rulletøy og stryketøy. Dermed ble nye materialer og bindinger avgjørende for forenklinger i arbeidet. I dag er dette annerledes. Vi stryker ikke nødvendigvis stryketøy, og ruller slettes ikke rulletøyet. Slettgjøringen begrunnes ikke i typen tekstil, men i gleden ved resultatet. De glatte lakener, blanke duker eller ryddige skap er i dag en luksus vi kan unne oss selv eller våre nærmeste.

Hygieniske begrunnelser for vask

NEGs medarbeidere er ikke veldig bekymret for at de skal bli syke på grunn av dårlig utført klesvask. En del mener at vi i dag vasker for mye, men at dette ikke har noen helsemessige gevinster, snarere tvert i mot. Dette argumentet forutsetter at den legitime grunnen for å vaske, er helse. Heller ikke i de skriftlige kildene er hygiene eksplisitt brukt som begrunnelse for hyppig klessvask.

Husmorboka er den læreboken som klarest og mest eksplisitt bruker hygiene som begrunnelse for vask (1958). I vaskeundersøkelser er hygiene oftest noe som ikke diskuteres, men ligger bak som en forutsetning for valg av problemstillinger og anbefalinger.

Temperatur diskuteres ofte i forbindelse med hygiene. I begynnelsen av perioden ivret vaskeekspertene for oftere vask og mindre kokvask. Først var 90 – 95°C i maskin tilstrekkelig under normale forhold, og koking en spesialbehandling ved sykdom. Fra 1980-tallet ble dette senket med 10 - 15 grader. I mellomtiden endret tekstilene seg mye. Spesielt undertøy tåler ikke lenger disse temperaturene. Det er fortsatt en utbredt forestilling om at varme

Omå til få å få ren vask, noe som passer dårlig overens med utviklingen på tekstilmarkedet.

Sortering er et annet tema i forbindelse med hygiene. Separat vask av de tekstilene som anses som mest bakteriebefengte, er en måte å sikre seg mot bakterienes uheldige virkning. Men sortering er også et stort tema som omfatter mange andre former for atskillelser, og ikke minst begrunnelser for disse. De fleste sorterer vasken etter behandlingsform og eventuelt farge, og har ikke betenkeligheter ved å blande tekstiler med for eksempel ulik grad av renhet.

Praktiske begrunnelser for vask

Klær som er brukt men ikke rene, hører ikke hjemme i skapet eller i skittentøyet. De halvskitne klærne hadde i følge Sundt ingen bestemt plass, men kunne ligge slengt hvor som helst. Det er liten endring frem til i dag. Klærne oppbevares på steder som har det til felles at de må tømmes hvis huset skal ryddes. Klærne kan ryddes ved å defineres som rene eller som skitne. Terskelen for å plassere dem i klesskapet er større hvis de må ligge, enn hvis de kan henge. Men vask er den eneste løsningen som totalt kan få klærne til å høre hjemme der de egentlig hører hjemme; i skapet.

Den store økningen i antall klær, sammen med kravet om variasjon i klesdrakten, fører til at mye klær havner utenfor kategoriene rent og skittent.

Skittentøy er privat på grunn av at det inneholder substanser som har vært en del av våre kropp; svette, urin, blod, snørr, sæd, avføring osv. Dette stiller krav til hvem som kan få tilgang til skittentøyet og til hvor synlig det kan oppbevares. I praksis løses dette ofte med kurver med hull slik at luft slipper inn samtidig som det er skjult for direkte innsyn, og ved at det i liten grad blir vasket av profesjonelle.

Det er en motsetning mellom den lykke som beskrives i forbindelse med å henge opp duftende ren og pen vask ute, og de mange skrevne og uskrevne regler om når tøytørk er uønsket. Normen om at klær ikke skal tørke ute på søndager er svært godt kjent, og den praktiseres også av de fleste. Denne normen er vanskelig å forklare ut fra helligholdelse av hviledagen. Heller ikke det forstyrrende element ved vasken synes åpenbar, all den stund mer påtrengende og støyende virksomheter ikke rammes av like klare forbud.

I borettslag finnes det ofte regler om balkongtørk. Disse kan forstås som et ønske om å skille arbeid fra en representativ fasade. Klesplaggene har ulik grad av intimitet, også når de ikke bæres på kroppen. De kroppsnære plaggene skal etter manges mening ikke tørkes i offentligheten.

Rituelle begrunnelser for vask

Vask av kroppen er av Mary Douglas beskrevet som et ideelt felt for studier av symbolsk adferd. Derfor har jeg i kapitlet om de rituelle begrunnelsene

ikke bare sett på begrunnelsene for klesvask, men også begrunnelser for kroppsvask.

Sundt fant tre begrunnelser for kroppsvask i sin samtid: Det ble vasket til ære for Gud, for andre mennesker, og av en del praktiske årsaker. NEG materialet viser at de gamle rensesritualene som en gang gav lørdagen dens navn, *vaskedagen*, fortsatt praktiseres av enkelte. Ritualer er i sin natur konservative og fungerer dermed som en kulturell hukommelse.

Camilla Maartmann beskriver hvordan de hygieniske begrunnelsene for kroppsvask vokser frem i mellomkrigstiden. Møkk blir ikke lenger bare farlig i visse kontekster, men objektivt farlig for liv og helse. I dag praktiseres rutiner med utgangspunkt i en slik tankegang, men de inneholder også et meningsaspekt som peker utover redselen for sykdom. De markerer ikke lenger overgangen til hellig tid, men kan forstås som en transformasjon fra den private til den offentlige kroppen. Siden helgen kan tilbringes tilbaketrukket og privat, kan dette være en tid med mindre vask enn hverdagene. Den klare grensen mellom ens egen kropp og omverdenen er ikke nødvendig hjemme.

Det er en utbredt norm at ren kropp krever rene klær. Når kroppen vaskes daglig og rene klær forstås som nyvaskede, får dette store konsekvenser for den mengden skittentøy som blir produsert.

Økonomiske begrunnelser for vask

Vaskeeksperter og lærebøker hevder at det er god økonomi å vaske ofte fordi møkk sliter, møll angriper skitten ull og fordi vi ellers må vaske klærne hardere. Det siste argumentet falt bort da vaskemaskinen ble vanlig, men bøkene holder like fullt fast ved at hyppig vask er god økonomi. NEG informanter er bare delvis enige i dette. At møll liker skitten ull er kjent. Men NEG informanter er mer opptatt av at klærne slites av vask, enn at skitten i seg selv sliter. Når de vasker klærne ofte, er det ikke for å bevare dem pene lenge. Snarere er de for tidlig utslitte klærne en pris de er villige til å betale for den hyppige vasken. Bare enkelte lærebøker fra det siste tiåret tar opp noen diskusjoner om vask av klær som ikke er skitne.

Vaskeeksperter er opptatt av at vask bevarer klærnes egenskaper. Dette er særlig aktuelt for syntetiske stoffer. De hevder at vask bevarte tekstilenes elastisitet, form og farge. Et slikt rasjonelt argument passet godt inn i en vitenskapliggjøring av husarbeidet. Økonomi brukes av vaskeeksperter som argument for å øke kunnskapen rundt vask, og for å velge bestemte metoder fremfor andre. Mens ekspertene stort sett har brukt økonomi som et argument for de nye hjelpemidler og produkter, bruker NEG informanter økonomi oftere som argument mot ny teknologi.

Sosiale begrunnelser for vask

Skikk og bruk- litteraturen på 1950- og 1960-tallet gjør et stort poeng av at manglende renslighet og skitne klær kunne føre til sosial eksklusjon. Senere tas de store trekkene ved renslighetsstandarden som en selvfølge. Skolebøkene derimot opprettholder formaninger om vaskehypighet lenger.

De situasjonene som krever rene klær er sosiale situasjoner innen- dørs, men utenfor ens eget hjem. Skole og legebekker oppfattes fortsatt som situasjoner der dette er spesielt viktig. Jeg ser dette som en følge av den posisjonen disse institusjonene har hatt som kontrollører av hjemmet og gjennomføringen av det hygieniske sannhetsregime.

Det er viktig å fremstå som ren og velstelt i møte med andre mennesker. I situasjoner der man på andre måter er sårbar vil dette kunne oppleves som ekstra risikabelt. Hvor negativt lukt av kropp og andre tegn på uvaskede klær oppfattes, kommer an på bærerens alder i tillegg til den sosiale situasjonen. For at klærne skal opprettholde en grense mellom individet og samfunnet må de være rene. Hvor viktig grensen er, avhenger både av kroppen og av klærne. De rene klærne er også tegn på økonomisk og tidsmessig overskudd, og på at det finnes en ansvarlig (kvinne) i husholdet.

Den overordnede begrunnelsen for å vaske er sosial. Fra Sundts tid og til i dag har vi vasket oss selv, våre klær og våre barn for å unngå sosial eksklusjon. Skillet mellom rent og urent er et skille som skaper orden. Å skape og å gjenopprette orden er vaskens mål. Vi vasker oss så å si inn i samfunnet. Renslighetskravene ble skjerpet kraftig fra slutten av 1800-tallet. Dette var en tid da samfunnet ble mer differensiert og komplisert, og hvor mer av det sosiale livet flyttet innomhus. Det var nødvendig med større kontroll og oversikt. På et helt konkret og samtidig symbolsk plan ble dette oppnådd gjennom vann og såpe. Kvinners slit har dermed ikke bare vasket bort bakterier, men også vasket frem et ordnet samfunn. I et slikt lys blir det ikke rart at husmoren var notorisk overarbeidet.

Kampen mot de smittsomme sykdommene var det som legitimerte denne kraftanstrengelsen. I dag er det en utbredt oppfatning om at vaskehypigheten har passert det som er helsemessig nødvendig, enkelte hevder også forsvarlig. Ved spesielle tilfeller, som for eksempel sykdom, blir hygiene som begrunnelse for klesvask igjen aktivert.

De sosiale begrunnelsene for klesvask ligger bak og under, og er både underforståtte og selvsagte. Mest eksplisitt ble de uttrykt i 1950- og 1960-årene. En årsak til dette kan være at kravene til renslighet i denne perioden ble skjerpet betraktelig. De var dermed ikke like selvsagte.

Opprettholdelse av samfunnets orden og kamp mot epidemiske sykdommer er et kollektivt ansvar. Men klesvask (og enda mer kroppsvask) foregår i det private og dermed skjulte. Det som er mer synlig er resultatet av vas-

ken. Derfor blir de estetiske begrunnelsene for vask i bunn og grunn sosiale. Estetikken er det språket renhet kan uttrykkes gjennom.

Sundt skrev om prestisjen rundt den store og hvite hvitvasken. Dette var ikke bare en demonstrasjon i evne, vilje og mulighet til å vaske hvitt, men også en demonstrasjon av rikdommen i form av et tekstilt overskudd. Det hviteste hvite var vaskens mål og målestokk. Mens nyansene for hvitt etter hvert svekkes til et skille mellom hvitt og farget, øker nyansene på lukstens område. Når lukten blir usynlig, vil variasjon være en mulig måte å synliggjøre dens fravær. Vi tåler mer skitt i hjemmet, og mindre på klærne. På samme måte som de estetiske begrunnelsene kan forstås som sosiale, kan også de andre formene for begrunnelser forstås slik. Det å fremstå som uøkonomisk eller uhygienisk kan være verre enn de tapene eller den faren som det faktisk er snakk om.

I dag begrunnes vasken med det behagelige og nytelsesfulle. Vi vasker fordi vi liker de rene tekstilene mot kroppen. Dette er et argument som tilsynelatende refererer til det individuelle behaget. Men man kan alltid spørre seg om hvorfor vi liker akkurat denne lukten, synet eller følelsen. Og videre kan man tenke seg at dette velværet like mye er det velværet den sosiale sikkerheten gir. Det er påfallende at det nyvaskede så systematisk brukes i møter med andre.

Rapporten har gitt svar på hvorfor vi vasker klær, men den gir ikke svar på hvorfor det er vi kvinner som fortsatt gjør dette arbeidet. Prosjektet *Fra rent til nyvasket* er ikke avsluttet. I det påfølgende arbeidet vil jeg undersøke hvorfor klesvask er en av de mest kvinnedominerte arenaer innen husarbeidet.

Summary

This report is an enquiry into why we wash clothes. What is it we expect when we place clothes in the washing machine? The most immediate reply must be that we want to have clean clothes. This is certainly part of the answer. But this alone does not explain either why we wash more than ever, or the manner in which we wash – and neither does it explain what is implied in the concept of *clean*. So what is *clean* when “There is no such thing as absolute dirt” (Douglas 1997:2) The material used to answer this question is drawn from various types of literature: handbooks, textbooks, surveys of washing customs, and guides on how to wash clothes. Another important source is the questionnaires sent out by Norsk Etnologisk Granskning (Norwegian Ethnographic Surveys, NEG).

An central assumption in answering this question is to look at what has been washed. Previously, washing clothes has been studied as a change in technology and time-use. Dirty and clean clothes have not formed part of these studies – with one exception: Eilert Sundt’s book on cleanliness in Norway (Sundt (1869) 1975). For this reason, the following report commences with a *history of soiled clothes*. Here, we trace the history of different types of dirty linen from Sundt’s study of Norway in the 1860s until the present day.

The story of dirty linen

The history of clothes-washing shows that a steadily increasing number of textiles have been considered as *dirty* and that washing has become an increasingly common means of treating these. But the various textiles have not followed the same growth pattern. The main trends can be summarised as follows.

1850–1900

This period was characterised by a general increase in the use of textiles as opposed to leather and fleece both for clothing and bedding. This resulted in an increase in the use of cotton and washable woollen products. Sanitary towels were also included among the laundry. Furnishings and fabrics changed in character and many new came into use. But there were broad social and geographical differences. Textiles were a costly investment to which large sections of the population had only limited access. Large washing tubs were an indication of status largely found only among the wealthy. Washing was not undertaken by the lady of the house but by hired washer-women. The majority undertook little washing on their own behalf, but many did so for others.

1900–1950

The first part of the 20th century saw a general increase in welfare accompanied by considerable changes in hygiene. The *main wash* became increasingly inclusive with bedclothes, table-cloths, curtains, underwear, aprons and pinafores, and shirts as important elements. There was as such considerable amounts of washing of both coloured and white cottons. However, adult clothes scarcely featured in the wash. Much needed *mangling and ironing*, requiring considerable extra work. Textiles continued to be expensive and a scarcity, but clothes-washing increased rapidly, also among the populace in general. But simple aids to washing and restricted access to water presented a considerable burden to women. This washing problem became a subject of debate among both experts and politicians. The solution lay in technological advance, and access to clothes washing facilities through public laundries.

1950–2000

During the latter half of the 20th century many new fibres came into use and along with the introduction of coloured cotton wear the wash became increasingly differentiated with much low-temperature washing. New after-treatment and combinations of materials added further to the complexity. For example, increased use of tricot and crapes (pile) occurred at the expense of woven material thereby reducing the need for *pressing*. The increase in the volume of the wash was due to more clothes, more washable clothes, and more frequent changes of clothes and towelling. There was relatively little change in washing of bed-

clothes in this period, and possibly even a decline in washing of furnishings and fabrics. This was in part due to lesser use of these materials and the transition to paper serviettes and waxed table cloths. Nappies and sanitary towels also disappeared with the introduction of disposable products. Underwear was washed very frequently but did not necessarily increase the wash load as the individual garments were smaller and lighter, and also that a larger number of such items were used by the individual.

Textiles are cheap import products and the market is flooded with these. New and clean clothes are no longer a token of class. Women continue to use much time washing, but the *washing problem* must be regarded as solved following the vast improvement in washing aids during the period. It was not the public laundry but the private washing machine which was the salvation for most homes.

Why wash clothes?

The objective of the report is to describe the various reasons for washing clothes. These are discussed under the following headings: aesthetics, hygienic, practical, ritual, economic and social reasons.

The aesthetic reasons for clothes-washing

Sundt describes how *whiteness* was the objective of the wash, an area of rivalry among women. This rivalry continued even though the white wash was no longer linen, but increasingly cotton, and that chemical and technical aids were changed. The white wash confirmed that the woman had expertise, was laborious and *morally clean*. There was much to lose should her wash be revealed as less white than that of her neighbour. As a result of an increasing number of women in the workforce and the introduction of coloured materials, whiteness began to lose its significance around 1970. That whiteness which was now demanded was something which distinguished it from the pastel colours. The competition for a white which was *whiter than white* appeared to have been abandoned.

During the 1950s and 1960s the general opinion was that the wash had to be allowed to dry. Many continue to hold this belief. It was claimed that the wash was cleaner, whiter and better aired. Another rea-

son refers to the satisfaction to be gained from hanging out the washing. The first argument is, however, contradictory. If the bleaching effect of sunlight is significant, then this is an argument for not letting the clothes dry thoroughly on the line. Washing experts are generally opposed to outside drying. In sum, these various arguments give the impression of a conflict between the traditional and the rational. Schoolbooks follow the traditional approach. Both views are expressed by NEG informants.

The desire to remove odours is an important reason for washing clothes. The fragrance of newly-washed clothes is a central feature of the labours and its rewards. A hint of bodily odour can be the first indication that a garment is not fresh out of the wash. Young people have a very low tolerance for body odour in clothes. Just a hint, even the smallest chance that a garment is not one hundred percent *pure*, is enough to place it in the wash. Sniffing is part of the ritual in determining what must be washed. There is an increasing desire to remove any body odour. Washing is definitively the most important method of doing this, and is a major factor in the increase in clothes washing.

The older generation who are more accustomed to wearing clothes much longer, consider body odours to arise long after a garment is visibly dirty. They maintain that they change garments before an odour arises. But what is regarded as an odour is a relative factor.

Comfort as an argument for washing clothes is particularly applicable to intimate garments such as personal clothing, hand towels and bedclothes. Many desire to wash bedclothes more frequently. A regular change of bedclothes is reflected in consideration of self-comfort rather than to what one considers ought to be done. What aspects of textiles are most preferred vary from one individual to the next. Pressing and ironing bedclothes – previously an indisputable element of household chores (at least in the school texts) – is now a luxury to be indulged in.

Stains are normally removed in the wash of today. Stained clothes are dirty clothes. But the situation was different 40–50 years ago when stains were removed using special methods designed solely for this purpose. When the stain was removed, the garment was clean. For this reason, stains have increased considerably as the reason for washing a garment even though the tolerance for stains has not been reduced. This tolerance depends on the garment in question, the oc-

caion, and the age of the wearer. It has probably increased among certain groups and for certain types of textiles. If the tolerance for stains is greater today, then we have progressed from an attitude where *stain-free is clean* to *newly-washed is clean*.

Today, the desire to remove any trace of bodily contact from a garment is a reason for washing clothes. During the 1950s and 1960s, these traces were removed by airing and pressing. Further, outer clothes were of a different style where underwear protected clothes from body form and movement. The transition to smaller, softer underwear together with more tight-fitting clothes has resulted in garments becoming increasingly characterised by the shape of the body. This places new demands upon the body and clothes.

In school texts changes have occurred in the finishing processes (such as pressing and ironing) from 1950 until the present time, from something which is applied to the entire wash to something which is cut out entirely. This is a powerful change and has been carried out almost without any discussion on standards. But practice has not changed so dramatically. Not all have followed the textbook to the word, and many continue to iron most of the wash.

Finishing was previously considered in the light of the material concerned and the wash was sorted into clothes to be mangled and clothes that required ironing. In consequence, new materials and weaves were decisive for simplifying the process. Things are different today. We do not necessarily iron clothes normally requiring ironing; neither is mangling a feature of the process. Finishing is no longer based on the type of material, but on the satisfaction of the result. The smooth sheets, the sleek tablecloth or tidy linen cupboard are a luxury today that one would not begrudge oneself, or others.

Hygiene as a reason for washing clothes

NEG associates are not so worried that they will become ill due to clothes not being properly washed. Some consider that we wash far too often today, but this does not have any advantages for personal health – on the contrary. This argument assumes that the legitimate reason for washing is health. But neither do the printed sources explicitly argue for frequent washing on the grounds of hygiene.

Husmorboka(1958) [Guide to Good Housekeeping] is that book which states hygiene in clear and explicit terms to be the reason for washing. In surveys on washing hygiene is frequently something which is *not* mentioned, but nevertheless provides the basis for an assumption in the choice of problems and recommendations.

Temperature is often discussed in relation to hygiene. In the beginning of the period experts were strong advocates of frequent washing and less boiling. Initially, a machine temperature of 90 – 95° C was normally sufficient, and boiling only in the case of special wash during sickness. During the 1980s the recommended temperature was reduced by 10–15 degrees. In the meantime, materials had changed dramatically, particularly underwear, and no longer tolerated these high temperatures. There is still a widely held belief that high temperatures are required in order to achieve a clean wash, something which does not correspond entirely to developments in textiles.

Sorting is another theme in connection with hygiene. Washing garments which are regarded as most likely to harbour bacteria separately is one method to restrict the negative effects of bacteria. But *sorting* is a major theme which can encompass many forms of separation, and not least the reasons for this. Most people sort the wash according to the washing method and possibly for coloureds, but have no hesitation in mixing materials with consideration to varying degrees of cleanliness.

Practical reasons for clothes washing

Clothes which have been used but not considered as dirty have no place in the cupboard, nor in the linen basket. According to Sundt, those half-soiled clothes had no specific place but could be left lying wherever. Little has changed today. Clothes are stored in many places and have in common the need to be sorted when the house is tidied. Clothes may be sorted according to whether they are regarded as clean or dirty. The threshold for putting them into the clothes cupboard is greater if they must be piled together rather than if they are to be hung. But washing is the only solution which can totally ensure clothes are put into their rightful place – in the cupboard.

The large increase in the number of clothes together with the demand for a variety of attire results in many clothes being placed outside the categories 'clean' and 'dirty'.

Dirty clothes are, of nature, private in so far as they contain substances which are a part of the person – sweat, urine, blood, mucus, sperm, faeces and so forth. This puts limitations on who may have access to the linen basket and to what extent these are exposed. In practice this is often solved through baskets with holes allowing air to circulate but simultaneously preventing direct viewing, and also that these garments are rarely delivered to others for washing.

There is a contradiction between the satisfaction described in connection with hanging pure clean garments on the clothes line outdoors, and the many written and unwritten rules on when 'bone-dry' wash is not desirable. The norm that clothes shall not be hung out to dry on Sundays is familiar to all and generally practiced by the majority. But this norm is difficult to justify on the basis of Sunday being the day of rest. Neither is the annoyance of clothes being hung out to dry an argument when other more obtrusive and turbulent activities are not included in this prohibition.

In apartment blocks the regulations often refer to hanging out clothes on the veranda. This may be understood from the desire to have a uniform façade. Clothes have varying degrees of intimacy – even when not worn on the body. Many consider that underwear are not suitable garments to be hung out for drying in public.

Ritual reasons for clothes washing

Mary Douglas has described the body as an ideal area for symbolic behaviour. I have therefore chose in this chapter not only to look at the ritual reasons for washing clothes, but also those of the body.

Sundt found three reasons for washing the body at the time of his studies. Washing took place with reverence to God, with respect to others, and for a number of practical reasons. The NEG sources suggest that the ancient cleansing rituals, which also gave Saturday its name (in Norwegian) – *washing day* – continue to be practiced by some. By their very nature rituals are conservative and as such function as a cultural reminiscence.

Camilla Maartmann gives an account of how the hygienic basis for washing developed in the inter-war period. Muck and grime (in its broadest sense) was no longer a hazard in certain contexts, but objectively a risk for life and health. Routines are still based on this conception. However, these routines are no longer associated with the progression towards something sacred. Today they are indicative of the transformation from the private to the public body

. When the weekend can be regarded as a secluded and isolated period, this may well be a period with less time devoted to washing than on weekdays. The clear borderline between one's own body and that of environment is not necessarily to be located within the home.

It is an accepted belief that a clean body requires clean clothes. When the body is washed daily and clean clothes means freshly washed clothes, this will be of considerable consequence for the volume of the clothes wash.

Economic arguments for washing clothes

Washing experts and textbooks maintain that it is sound economy to wash clothes regularly: grime is abrasive, moths attack woollens, and not least must very dirty clothes be scrubbed harder. The latter argument is less applicable after the washing machine became a standard household appliance, but the textbooks steadfastly maintain that frequent washing is economic. NEG's informants are only in partial agreement on this. The fact that moths attack wool is accepted, but NEG's informants were more concerned that clothes were *worn* by the wash, more so than that grime in itself is abrasive. When they wash clothes regularly this is not to preserve them. Rather, clothes whose life is shortened is the price they are willing to pay in order to enjoy the advantages of a frequent washing. Only a selection of texts from the last ten years or so take up the debate on washing clothes which are not dirty.

Washing experts are concerned that the process of washing preserves the qualities of the fabric. This particularly applies to synthetic material. They maintain that the elasticity, shape and colour was preserved by the wash – a rational argument particularly appropriate to a scientific approach to housework. Economy is used by the experts as an argument for increasing an understanding of washing and its process,

and to select certain methods rather than others. While experts have largely used economics as an argument for new aids and products in washing, NEG's informants more frequently use this as an argument *against* new technology.

Social reasons for washing clothes

Literature of the 1950s and 1960s on accepted practices makes a considerable point of the possibility of a lack of cleanliness and soiled clothes leading to social exclusion. The essential points about personal standards of cleanliness were later taken as given. On the other hand, school texts continued to maintain their warning about washing frequency.

Those situations requiring the cleanest clothes are indoor social events outside one's own home. School events and visits to the doctor continue to be regarded as situations where this is particularly important. I regard this as a consequence of the position these institutions have held as a overseer of the home and of hygienic rituals in practice.

It is important to present oneself as clean and well-groomed when meeting other people. In situations where one is particularly vulnerable this may be experienced as especially demanding. The extent to which bodily odour and suggestions of unwashed clothes will be regarded as negative will depend upon the bearer's age in addition to the social setting. In order that clothes shall distinguish the individual in a social setting, clothes shall at least be clean. How important this boundary is will depend on both body and clothes. Clean clothes are also an indication of financial well-being and social sensitivity – and also that there is a responsible (woman) in the household.

The paramount reason for washing clothes is the social aspect. From Sundt's time until today we have washed our person, our clothes and our children in order to avoid social exclusion. The borderline between clean and dirty is a divide which establishes order. To create and preserve order is the goal of washing. Thereby we 'wash ourselves into society'.

The requirements of cleanliness were much intensified at the end of the 1800s. This was a period when society was becoming more differentiated and complex, and where much social life now took place within the four walls of the home. There was a need for more control

and supervision. Specifically, yet simultaneous symbolic, this was achieved through soap and water. The toils of the woman have thereby not only washed away the bacteria, but also scrubbed in the elements of a structured society. In this light it was not so strange that the labours of the housewife were notoriously overstretched.

The battle against infectious diseases legitimised these toils. Today there is a widely held opinion that that we have reached a stage where the frequency of washing exceeds that demanded by hygiene and health.. In special circumstances such as sickness, for example, hygiene is again argued as the reason for washing clothes.

The social background to clothes washing is comprehensive, being both implied and taken for granted. These factors came most clearly to expression in the 1950s and 1960s. One reason for this can be that demands from personal cleanliness were particularly enforced in this period. This was not likewise taken for granted.

The maintenance of order in society and the fight against epidemic illnesses is a joint responsibility of society. But clothes washing (and even more so personal washing) is undertaken privately, and consequently obscured. What is more visible are the results of this process. Thus, the aesthetic basis for washing is in all essentials social. Aesthetics is the language whereby cleanliness comes to expression.

Sundt wrote about the prestige of the *big white wash*. This was not only a demonstration of the ability, will and possibility to wash clothes white, but also a manifestation of ownership of an excessive number of clothes and fabrics. The whitest white was the goal and measure of the complete wash. Gradually the subtleties of whiteness became based on the nuance between white and colours, while at the same time the nuances became broader in questions of odour. When this is no longer perceptible, then variation is one manner to manifest its absence. We tolerate more grime in the home, yet less on clothes. In the same manner as which aesthetic reasons can be understood as social, other reasons may also be similarly understood. The argument that it is uneconomic or unhygienic may have more serious consequences than the danger which is the subject of the discussion.

Today, washing clothes is justified on account of comfort and utility. We wash clothes so as to enjoy the feel of clean textiles against the body. This is an argument which ostensibly refers to individual comfort. But we can always ask why it is that we enjoy that particular

fragrance, appearance or sensation. Further, one might believe that the same well-being is just as much the same feeling of well-being derived from social confidence. It is striking that the new wash is used so systematically in encounters with others.

The report has given an answer to why we wash clothes, but it has not answered the question why it is we women who continue to undertake this task. The project *Clean to new-washed. Dirty clothes, clean habits*, has not yet been completed. In subsequent work we will investigate why clothes-washing is one of the most women-dominated areas within the housework arena.

1 Blodet rant

Ho kunne minnst da ho kom inn her på meieriet først i 1922 og seinare da ho vart gift med far - i 1924, gjekk unge jenter uten bind. (Det var gamal skikk og ikkje ha bind) og blodet rann nedetter leggane. Ho var vel den som første gong her i denne krinsen sa frå til mødrene at om dei var komme fordi mensen sjølve, så måtte dei få døtrene sine til å bruka bind. Og det vart gjort og det tykte dei som mødre, var stor landevinning for døtrene sine.

Denne forteller er fra en norsk bygd i 1920-årene¹. Den er ikke usannsynlig. *Ha på serken*, eller *hon hadde det på kläderna*, er et uttrykk vi vet ble brukt i vårt naboland. Det refererer til at klærne var flekkete av blod (Malmberg 1991). Fram mot slutten av 1800-tallet var det ikke vanlig å bruke underbukser blant kvinner på landsbygden, ei heller utstyr til å suge opp menstruasjonsblod. Det fikk renne fritt, ute som inne. Når denne skikken ble avløst av ulike former for filler, kluter og hjemmetrikkede bind har variert. I sitatet over fortelles det om overgang til bruk av bind så sent som på 1920-tallet. Ferdigkjøpte bind, også for engangs bruk, hadde da vært på markedet i over 20 år (Malmberg 1989:187).

Jeg er sikker på at alle de kvinnene som slet med å vaske slitte kluter og hjemmetrikkede bind rene for blod opplevde dette som et evig nødvendig og uunngåelig arbeid. Men som eksemplet viser kunne denne evigheten i noen bygder vare et par tiår. Det finnes minst to måter å unngå denne delen av klesvasken; engangsbind, eller ingen bind.

På samme måte er det med skittentøyet helt generelt. Det er ikke der av naturnødvendighet, men er resultat av kulturelle forhold. Ingen *må* vaske klær. Når vi likevel gjør det må det forklares med utgangspunkt i kulturens «lover». Disse er, som vi vet, i forandring. I eksemplet med menstruasjonsbindene var hensikten med å begynne å bruke dem og å vaske dem, i følge Malmberg, å skjule menstruasjonsblodet for omgivelsene. I likhet med de

¹ Norsk Etnologisk Gransking 31892 M1925, liste 169. (NEG169m25)

fleste av kroppens utsondringer ble dette viktig i det kultiveringsprosjektet som preget store deler av 1800- og 1900-tallet (Frykman & Löfgren 1979).

1.1.1 Hvorfor vaske?

Jeg vil altså undersøke hvorfor vi vasker. Hva ønsker vi å oppnå ved å legge tøyet i vaskebaljen eller i vaskemaskinen? Det mest nærliggende svaret er at vi ønsker å få tøyet rent. Og sikkert er dette en del av svaret. Men det forklarer verken at vi vasker mer enn før eller at vi vasker annerledes – og det forklarer slett ikke hva som ligger i begrepet rent. For hva er rent når, «There is no such thing as absolute dirt» (Douglas 1997:2). Det skitne er ting på galt sted. Møkk er et resultat av en forståelse av hvor ting hører hjemme. Hvis blod ikke hører hjemme på klærne finnes det løsninger på det, som igjen får konsekvenser for hva og hvor mye som havner i skittentøyet og skal vaskes.

Svaret på spørsmålet om hvorfor vi vasker klær, blir dermed å finne i tekstilhistorien. Med få unntak, har forskningen på klesvask vært sett på som en endring i teknologi og tidsbruk. De skitne og rene klærne er ikke skrevet inn i denne historien. Det vil jeg gjøre.

Klesvask er blant livets trivialiteter. Man kan derfor spørre seg om hvorfor man bruke tid og krefter på å studere akkurat dette. Jeg vil gi tre svar.

Den første er en faglig begrunnelse. Mitt teoretiske utgangspunkt er kulturanalytisk. Ved å rette søkelyset mot et lite felt, vil jeg både kunne si noe om dette (endringer i begrunnelser og standard for vask), men også gjennom dette kunne si noe om kulturen det er en del av. Feltet er valgt med utgangspunkt i en tanke om at det er i de minst blankpolerte overflater at kulturen lettest blir tydelig. De perspektivene som skal hjelpe meg å se det store gjennom det lille er knyttet til kjønn og makt, individ og kropp, og sist men absolutt ikke minst: rent og urent.

Den andre begrunnelsen er hensynet til vårt miljø. Vi vasker mye, og involvert i vaskeprosessen er vann, kjemikalier og energi. For en gjennomsnittlig EU borger er forbruket beregnet til 10 kilo vaskemidler og 7574 liter vann per år. I tillegg kommer ulike skyllemidler, flekkfjerningsmidler og så videre (Morse, Lester & Perry 1994). Vi har fått mindre energikrevende vaskemaskiner, men denne gevinsten kan lett spises opp i økt antall vask. Klesvask utgjør en ikke ubetydelig del av miljøbelastningen fra en moderne husholdning.

Den tredje begrunnelse har med tidsbruk å gjøre. Klesvask er hverdagslig. Etter hvert så hverdagslig at det faktisk gjøres hver dag. Vi (kvinner) brukte om lag 15 minutter om dagen i 2000, eller 91 timer i året på denne ube-

tydelige syssel². Hvorfor teknologiske forbedringer i de første tre fjerdedeler av 1900-tallet ikke førte til at hjemmeværende kvinner brukte mindre tid til husarbeid, er et mye studert paradoks. Innenfor klesvask er dette spesielt påfallende. Både fordi utviklingen av teknologien og tekstilene burde tilsi noe annet, men også fordi arbeidstiden med klesvasken faktisk økte (Vanek 1974:117). En studie fra Sverige viser at klesvask, som det eneste området innefor husarbeidet, faktisk økte i perioden 1937 – 1982 (Nyberg 1989). Dagens yrkesaktive kvinner har redusert den tiden de bruker på husarbeid kraftig. Dette har vi fått til ved mer effektive metoder, men også ved å senke kravene. Klesvask har vært et skjermet område innenfor husarbeidet. Vi bruker stadig mye tid, vi setter det i liten grad bort til andre, og det er det mest kjønnsdelte arbeidet innenfor husholdningene.

Tidsperspektiv

Prosjektet *Fra rent til nyvasket* var i utgangspunktet tenkt som en studie av endringer fra 1950 til i dag. Under arbeidet ble det klart at denne tidsavgrensningen ikke var hensiktsmessig. 1950 var et viktig skille i teknologihistorien, men er ikke det på samme måten i historien om skittentøyet. Ved å starte i 1950 hadde jeg gått glipp av vesentlige perspektiv denne historien kan åpne for. Jeg har derfor utvidet prosjektet til å omhandle en del av endringene fra 1860 fram til i dag.

En annen viktig grunn til denne utvidelsen er at den eneste tidligere forsker som har fattet interesse for de skitne klærne i Norge, er Eilert Sundt. Hans bidrag, både empirisk og teoretisk, var et godt sted å starte. Jeg håper at hans opposisjon mot den hygieniske kultivering av allmuen også kan bidra med en distanse til materialet. I likhet med informanter og forfattere av det skriftlige materialet denne rapport bygger på, er også jeg lært inn i en kultur med svært bastante formeninger om hva som er rent og skittent, og hvordan skitt skal behandles.

Utvidelsen av tidsperspektivet medførte problemer i forhold til kilder og omfang. Min mening har vært å bruke Sundt, og enkelte andre eldre kilder, til å øke forståelsen av klesvask i perioden fra 1950 til i dag. Jeg har ikke hatt ambisjoner om å trekke alle linjer opp gjennom de 150 årene.

Oppbygging

Innledningsvis vil jeg gi et bakteppe for klesvasken. Både i forhold til endringer i synet på hygiene, og husmorens kall og arbeid. Her vil jeg også presentere de kildene arbeidet bygger på. Fortellingen har et dobbelt siktemål. Den vil både gi en historisk fremstilling av viktige aktører og hendelser innen

² 15 minutter er et gjennomsnitt for kvinner mellom 16 og 74 år (Waage 2002:98).

renslighetens områder, og klargjøre de perspektiver og begreper, spesielt knyttet til makt, som har stått sentralt i litteraturen om hygiene.

I kapittel 4 tegner jeg en skisse av skittentøyets historie i Norge fra Sundt til i dag. Det er inndelt i underkapitler som tar for seg de ulike typene tøy i skittentøyet; som sengetøy, undertøy, håndklær og så videre. Denne skissen bygger på ulike kilder, og ikke minst på Sundts bok *Om Renligheds-Stellet i Norge: Til Oplysning om Flid og Fremskridt i Landet* (1975)³ Det neste kapitlet tar for seg teknologiske endringer innen klesvask, med vann og strøm, maskiner og midler. Om dette emnet finnes det langt mer tidligere forskning som jeg har kunnet støtte meg til, og jeg har også benyttet en del eget kildemateriale. I begge disse kapitlene tegner jeg et noenlunde sammenhengende bilde av perioden fra 1860 fram mot i dag.

Det siste store empiriske kapitlet er viet begrunnelser for klesvask. Her er tidsperspektivet mer hoppende. Sundt benyttes fortsatt som en referanse enkelt steder, men vekten legges på endringer fra 1950 fram til i dag.

Til slutt vil jeg besvare spørsmålet om hvorfor vi vasker. Men jeg vil også diskutere de to dominerende perspektivene i forskningen rundt vask; Foucaults maktperspektiv, og Douglas' strukturalisme, opp mot de empiriske funnene. Kan det tenkes at litteraturen om hygiene kan trenge et supplement?

³ Første gang utgitt i 1869.

2 Helt og rent er største stasen

Den eneste norske kulturforskeren som har foretatt et dypdykk i skittentøyhaugen, er Eilert Sundt. Hans bok om renlighetsstellet i Norge, kom ut i 1869, som et svar på en utlyst prisoppgave om *Det kvindelige stell* på Vestlandet. Utgangspunktet for konkurransen var å finne årsaker til den omfattende spedalskheten i dette distriktet. Sundts bok er en forsvarstale for kvinnene. Han argumenterer for at deres stell slett ikke er dårlig, og at allmuen har både *fornuft og god vilje*. Når det likevel står dårlig til med renligheten mange steder, tilskriver han dette fattigdom, og dermed manglende muligheter.

Sundts bok vakte oppsikt. Den gikk i klar kollisjonskurs med legestanden. Han vant ikke prisen, men ble isteden gjenstand for offentlig debatt og kritikk. Dette resulterte i at han ikke lenger fikk finansiert sin forskning. Boken om renligheten ble hans siste.

Helt og rent er største stasen, satte Sundt som motto for sitt arbeid. Ved å løfte fram et ordtak fra allmuen, ønsket han å fokusere på to ting. Det ene er at det i allmuen fantes et ønske om *pynteligheden*. Det andre er den demokratiske tanken som ligger i at alle og enhver har mulighet til å oppnå målet gjennom egen innsats. På denne måten vil det være mulig å vaske seg ut av fattigdommen. Den *pyntelighedens skikk* som Sundt var på jakt etter, var den som var forenelig med *tarvelige kår* (Sundt 1975:43). Det landet Sundt beskrev var et fattig land, der de *tarvelige kår* var i et stort flertall. Eller som han selv uttrykte. «Det er Norge, vi leve i, Norge, hvis fattigdom nuomstunder tusinder reise fra» (Sundt 1975:265). Mange hushold kunne mangle en så viktig ting som et stoffstykke til å reparere et plagg. Derfor var det, etter Sundts mening, nødvendig å ta utgangspunkt i den virkeligheten som fantes, og de positive sider som også var en del av denne.

Sundts dristige motstand mot legene og den borgerlige offentlighet, dreide seg ikke bare om såpe og vann, men om makten til å definere virkeligheten. I tillegg til å gå mot legestanden, argumenterte han også flittig mot behovet for opprettelsen av husholdningsskoler - som vi senere skal se ble det rene automatvåpenet i kampen mot *uorden*. Men Sundt mente at kvinnene

ikke trengte å lære å vaske seg, og at denne iveren etter å pådytte andre et visst levesett bare ville bidra til å «frata hver mand (...) sind til at være med i gjerningen og føle ansvaret» (Sundt 1975:12).

Sundt ønsket også en utvikling der mer av kvinnes tid gikk til innearbeid, med bedre stell av barn og hus. Forutsetningen for denne overgangen mente han lå i å legge muligheten til rette ved økt bruk av tjenestepiker, mindre utarbeid, samt tekniske, praktiske og økonomiske forbedringer. Disse forbedringer skal også jeg se nærmere på. Men først vil *det hygieniske sannhetsregime* behandles. Det sannhetsregime Sundt dristet seg til å tale midt i mot.

2.1 Det hygieniske sannhetsregime

Når visse grupper i samfunnet er i stand til å definere det som til en hver tid oppfattes som sanne og udiskutable diskurser, kaller den franske filosofen Foucault dette for sannhetsregimer (Foucault & Gordon 1980:131). Det hygieniske sannhetsregimet kom i stand som en allianse mellom legestanden og den borgerlige offentlighet. Det fokus på renslighet som ligger bak utlysningen av prisen, Sundts bok og den påfølgende debatt, er et ledd i en kulturell endringsprosess som preget store deler av 1800-tallet og som fortsatte inn i det neste århundre. Tankegangen kom til å prege dagliglivet gjennom hele denne perioden, ikke minst i forståelsen av rent og skittent.

I det følgende vil jeg redegjøre for de sider ved dette som hadde særlig betydning for kles- og kroppsvask, og for konstruksjonen av den nye kvinnerollen: husmoren. Fremstillingen bygger hovedsakelig på tanker fra de danske idéhistorikerne Lars Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen, delvis gjennom deres bok *Lys, luft og renlighed: Den moderne socialhygiejnes fødsel* (1986), men også ved at denne boken danner en viktig referanse for mye av det som senere er skrevet om hygiene. Dette gjelder for eksempel den danske etnologen Signe Mellempgaards arbeid om *Kroppens natur: Sundhedsopplysning og naturidealer i 250 år* (1998). I noen grad vil jeg også komme inn på de ekspertsystemene som i særlig grad forvaltet og utviklet kunnskapen for den moderne husmor. Her vil Boel Berners bok om teknisk ekspertise og kjønn stå sentralt (Berner 1996).

2.1.1 Kamp mot bakterier

Kampen mot sykdomsfremkallende skitt har røtter fra før bakteriene ble oppdaget. Miasme var en medisinsk teori som innebar en tro på at det var luften som i særlig grad overførte sykdommer. Dårlig luft som oppsto av forråtnel-

sesprosesser. Der det var stank var det også sykdomsfremkallende luft. Dermed var luktesansen den avgjørende *hygieniske sansen*. Maismeteorierne ble styrket da leger gjennom statistikk påviste sammenhengen mellom dårlige sanitæranlegg og epidemiske sykdommer. Renovasjon og dreninger ble det viktigste sykdomsforebyggende arbeidet, spesielt i byene. Alt som stanket skulle fjernes. Gjennom Florence Nightingales arbeider ble vask og hygiene helt sentralt i pleien av syke, og dette ble noe av hovedideen bak den nye omsorgsarbeideren: sykepleieren. «Hensikten med både ventilasjon og hudrenhet er stort sett den samme, nemlig at man fjerner giftig stoff fra systemet så raskt som mulig» (Nightingale 1984)⁴. Nightingale var heller ikke fremmed for det velbehag renselsen medførte, og for at dette igjen styrket *lifskreftene*.

Bakteriologiens gjennombrudd førte til store forandringer i det vitenskapelige og praktiske hygienearbeidet (Natvig 1975:29). I 1882 ble tuberkulosebasillen funnet, og kolerabasillen året etter. Kampen mot tuberkulose kom for alvor i gang rundt århundreskifte. En tid hvor hvert femte dødsfall fortsatt skyltes denne sykdommen.

Når først sammenhengen mellom bakterier, smitte og epidemier var slått fast, var det viktig å informere befolkningen. Fra slutten av 1800-tallet utviklet det seg en omfattende hygienisk opplysningskampanje, hvis målsetting var å forbedre befolkningens helse- og sunnhetstilstand. Hygiene ble ordet i tiden, og med vitenskapen som middel skulle en ny holdning til rent og urent internaliseres i befolkningen. Det ble utarbeidet retningslinjer for hvordan folk skulle stelle sin kropp så vel som sitt hjem for å hindre at sykdommer oppsto – og spredtes.

Schmidt og Kristensen oppsummerer de nye tanker i begrepene lys, luft og renslighet. Skitt ble sett på som roten til alt ondt. Skitt var bakterier og bakterier var skitt. Slik ble det usynlige visualisert som synlig (Kristensen Schmidt & Kristensen 1986:71). Bakteriologien førte til en enda sterkere fokusering på renslighet. For også det som fortonte seg rent for det blotte øye eller den skarpe nese, innholdt bakterier. Man gikk i fare hvor man gikk. Bakteriologien ble vulgarisert i sosialhygienen til en storstilt kamp mot alle typer bakterier. Dette ble en ny legitimering av sosialteknikker, innrettet mot å utrydde de spesifikke årsaker til uorden og forfall. Dermed ble kampen mot bakteriene også en kamp for normaliteten (Kristensen Schmidt & Kristensen 1986:78). Renslighet ble et middel til å heve både den økonomiske og den moralske standarden. I en tid ble veien fra uordentlige hjem til dårlige tilbøyeligheter som alkoholisme og moralsk eller politisk forfall sett på som kort (Mellemgård 1998:273).

I løpet av 1800-tallet hadde myndighetene til en viss grad fått orden på avløp og renovasjon, og opphopninger av avfall utendørs. Nå ble oppmerk-

⁴ Første gang utgitt i 1859.

somheten rettet mot den farlige skitten som kom innenfra; fra «giftege substanser, som i langt større Mængder end de fleste tænker, udskilles gennem Huden» (Müller 1904:15). Disse måtte fjernes. En slik tankegang bygger på en forestilling om at sykdom først og fremst skyldes opphopning av avfallstoffer, og at sunnhet derfor bevares gjennom renselse. Selv om argumentasjonen er en annen enn i bakteriologien, er midlet det samme: såpe og vann. I følge Mellemgård var denne *liftsstilsfokuseringen*, og redselen for alle slags urenheter, typiske for tiden omkring århundreskiftet. Gjennom såpe og vann, lys og luft, kunne alt forfall og degenerasjon bekjempes (Mellemgård 1998:290).

I kampen mot sykdommer stod opplæringen av befolkningen, til et tilfredstillende renslighetsnivå, sentralt. Skolen ble en viktig arena for denne påvirkningen gjennom skolelovgivningen fra 1880- og 1890- tallet; og senere skoleleger, helsesøstere, skoletannleger, skoleblad og obligatoriske badedager. I 1860 ble «lov om sundhetskommisjoner og om foranstaltninger i anledning af epidemiske og smittsomme sygdomme» opprettet. Kommisjonenes oppgaver var å utvikle sunnhetsregler. I 1924 fikk kommisjonene navnet «Helseråd». Også mange frivillige organisasjoner som Folkehelsen, Norske Kvinners Sanitetsforening, Nasjonalforeningen mot Tuberkulose, Røde Kors, Bondekvinnelaget, Husmorforbundet og Badeforbundet var aktive i dette arbeidet.

Arkitekter og planleggere var viktige støttespillere i å omsette legevitenenskapens ideer til praktisk handling. Gjennom det estetiske programmet Funksjonalisme ble ideologien om lys, luft og renslighet gitt et estetisk formspråk. De glatte harde flater skulle sikre effektivt renhold, mens vinduer og volum skulle gi mest mulig lys og luft. Le Corbusier, og ikke minst hans intellektuelle forløper Adolf Loos, ville frigjøre arkitektur og design fra det feminine, flyktige, kunstige og unyttige, og erstatte det med det rasjonelle og objektive (Røssaak 2001:102).

En av de store ideologene i oppdragelsesprosjektet i Norge, var legen Carl Schiøtz. Han var sjef for Oslos skolelegevesen fra 1918 til 1932, og senere professor i hygiene. Schiøtz fikk mye av æren for skiftet fra en klassisk hygiene til moderne sosial hygiene (Alsvik 1991:2). Denne endringen innebærer et skifte av oppmerksomhet fra sanitære og miljørettede tiltak som renovasjon, kloakk og ventilering, til individuelle tiltak der personlig renslighet inngikk. Skolehelsetjenesten ble organisert rundt kontroller av den enkelte elev der ytre fysiske kjennetegn ble observert og notert. Skolehelsetjenesten fikk dermed ikke bare betydning for den enkelte elevs sunnhet, men ble også en måte å kontrollere det enkelte hjem, og da i særlig grad husmødrenes stell.

Overgangen fra klassisk hygiene til sosial hygiene er beskrevet fra flere vestlige land. I USA er prosessen beskrevet gjennom tre ulike faser. Den første fasen fra omkring 1840 til 1890 var kjennetegnet av brede, generelle sanitære tiltak. Den neste fasen fra 1890 til 1910 var preget av de bakteriolo-

giske oppdagelsene. Et nytt og spesifikt *smussbegrep* ble etablert, og mye av arbeidet ble rettet mot bakteriologisk desinfeksjon og isolering av smittefarlige personer. I den tredje fasen, fra omkring 1910, blir vekten lagt på individuelle forebyggende tiltak med masseundersøkelser og helsekontroller (Alsvik 1991).

Skolehelsetjenesten, slik Schiøtz utformet den, ble konsentrert om den gode forebyggelse som var ensbetydende med kontroller og ledet kultivering. Legene forvaltet kunnskapen, men det var lærerne som hadde mulighet til å nå ut til store deler av befolkningen. Forskjellen mellom forebyggende legearbeid og lærerarbeid ble svært liten. Lærere og leger sto sammen i denne kampen (Alsvik 1991, Slagstad 2001).

Rensligheten ble i høy grad også en kultur- og klassekamp. Bruken av vann og såpe ble sett på som en indikasjon på et sivilisert samfunn. De primitive og lavtstående folk var oftest lite renslige, i hvert fall slik legevitenenskapen så det. Dermed var skrittet fra *sosialhygien* til *rasehygien* ikke lang. Alle former for urenslighet skulle bekjempes. Etnologene Orvar Löfgren og Jonas Frykman ga et viktig bidrag i forståelsen av hygiene som klassekamp med *Den Kultiverade Människan* (1979). Kampen mot uorden og disiplineringen av kroppen blir her sett på som en måte for borgerskapet å oppnå kontroll over hele folket. Boken omhandler tiden rundt forrige århundreskifte, men dette var bare starten på en prosess som har pågått opp mot vår egen tid.

Mellomkrigstiden er i ettertid blitt betraktet som en økonomisk krisetid. Men i følge historikeren Berge Furre, var den sosiale krisen vel så viktig (1992). En del av befolkningen tok lange skritt inn i det nye forbrukersamfunnet, mens andre slet med arbeidsløshet, trangboddhet og foreldete sanitærforhold. Perioden var preget av klassekamp, og den rene og luktfrie kroppen ble en ny klassemarkør (Maartmann 1998). Denne klassemarkøren kan ha bli oppfattet som særlig skammelig, fordi det som før var blitt forstått som økonomiske problemer, nå også ble oppfattet som sosialt forfall. I løsningen av disse problemene hadde kvinnen, i husmorens skikkelse, en nøkkelrolle.

Slik jeg her har fremstilt det hygieniske sannhetsregimets frammarsj, har jeg lagt vekt på det ideologiske innhold. Dette er også i overensstemmelse med hvordan denne bølgen av vann og såpe stort sett er beskrevet. Samtidig gjennomgikk samfunnet i denne perioden store praktiske og materielle endringer av betydning for hygien. Helt vesentlig var også framveksten av arenaer der mange mennesker oppholder seg tett sammen innendørs; slik som skoler, butikker og forsamlingshus, eller kollektivtransport som tog, båt og trikk. I tillegg skjer en omlegging av næringslivet, slik at flere og flere får arbeid inne på bekostning av fysisk arbeid utendørs.

Om arbeidet mot det rene samfunnet i etterkrigstidens Norge, har vi mindre systematisk kunnskap. Trolig var 1950- og 1960-tallet først og fremst en videreføring, og ikke minst gjennomføring, av de tanker som ble spredt i mellomkrigstiden. Dette kan vi for eksempel se i kroppsøvningsfaget, som i utgangspunktet var preget av militær disiplin, men som mer og mer ble en opplæring i renslighet og et medisinsk forhold til kroppen. Den etter hvert helt obligatoriske dusjen etter endt innsats skulle ikke bare gjøre elevene rene, men i høy grad også bidra til å innprente dem den gode vanen. Få renslighet inn under huden så å si (Augestad 2000:63).

Fra 1970-tallet har hygienens nærmest fått status som det Pierre Bourdieu kaller *doxa*; noe som ikke lenger diskuteres, men som den enkelte taust slutter seg til gjennom å handle i samsvar med gjeldende konvensjoner (1986). Det store prosjektet som hadde som mål å skape behovet for renslighet i det norske folk var realisert, og hygienens var omdannet til kroppsliggjorte tilbøyeligheter.

Det er flere måter å se dette på. En er at vi gjennom hygienens vant kampen mot de store epidemier, og at legevitenskapen har gitt oss et mer trygt, behagelig og forutsigelig liv. Men *hygieniseringen* har også ført til at kontrollen over det enkelte individ er blitt sterkere. Det er blitt mulig å styre og regulere samfunnets og individenes adferd i tråd med den hygieniske vitenskapens prinsipper; orden, harmoni, rasjonalitet, fremskritt og ikke minst en helt bestemt forståelse av renhet.

2.1.2 Prosjekt husmor - kampen mot støv og uorden

Å vekke *sansen for hygiene* var et omfattende prosjekt, hvor renhet beholdt sine klassiske religiøse overtoner, men samtidig ble knyttet til en ny estetikk, moral og rasjonalitet. For å få gjennomslag for et slikt prosjekt krevdes en agent, som nådde ut over det offentlige rom og inn i det enkelte hjem. Agenten fikk navnet husmor (Kristensen Schmidt & Kristensen 1986:88).

I husmorprosjektet ble kampen mot det onde en kamp mot bakteriene, og ikke minst støvet. Støv ble symbolet på en destruksjon av orden. Det vitnet om uorden. Dermed ble blikket husmorens viktigste sans, og vannet hennes redskap. De religiøse og vitenskapelige idealer ble blandet i vaskevannet. Kvinnens oppgave å holde verden og hjemmet rent hadde fått en ny begrunnelse. De som ikke levde opp til den nye standarden ville fordømmes, ikke bare rasjonelt, men og moralsk. Renslighet ble forsterket som kvinnelig dyd.

Degenerasjonsteorien, som også var sentral i rasehygiene, ble et viktig argument for husmorprosjektet. Målet var å forbedre slektene, gjennom en riktig oppdragelse og sunne omgivelser (Rosenbeck 1996:21). Dette ville sikre befolkningens kvantitet og kvalitet.

Hvorvidt husmorprosjektet var en borgerliggjøring av kvinnen kan diskuteres (Rosenbeck 1996:29). Den hardt arbeidende husmoren er på mange måter ett brudd med det borgerlige idealet om «kvinnens stedfortredende fritid», som Veblen uttrykte det (Veblen 1976). Slikt sett har hun mer til felles med sine formødre i de arbeidende klasser. På den annen side var de målne som hun gjennom sitt arbeid skulle nå, borgerlige. Det var en gjenaktivering av familien, og en måte å knyttet mannen til (-bake til) avkom gjennom den nye kjernefamilien: *hjemmet*. Det var husmorens sentrale oppgave å skape boligen om til et hjem og å holde mannen borte fra andre arenaer som gatene, serveringssteder og bordeller. På denne måten ble *hjemmet* en sentral størrelse i kampen mot de store sosiale problemer som kom i kjølvannet av industrialiseringen; alkoholisme, spedbarnsdødelighet og oppløsning av slekt og familiebånd.

Mens kvinnen skulle ta ansvar for sin egen sunnhet, og for å gjøre boligene om til hjem, tok også det offentlige på seg viktige oppgaver i å skape rammebetingelsene for hjemmet. Et område var sosial boligbygging med tilfredstillende sanitære ordninger. Et annet område var skole og opplæring.

Husholdningen vitenskapliggjøres og deles inn i disipliner. På denne måten får kvinner og husarbeid legitimitet, men det fører også til en fremmedgjøring (Berner 1996, Kristensen Schmidt & Kristensen 1986). Kvinnens arbeid blir forsøkt gjort om til et *yrke*, der kunnskapen forvaltes av eksperter og utvikles gjennom forskning. Den enkelte kvinnes erfaringsbaserte kunnskap blir med dette usynliggjort og tatt fra henne. Hun ble den uvitende som måtte opplæres. Som tidligere nevnt var Sundt imot denne utviklingen.

Tre aktører ble særlig viktige i å få den gifte delen av den norsk kvinnelige befolkning til å godta sin nye rolle; husmorskolen, Husmorforbundet, og offentlig støttet opplysning og forskning. I det følgende vil de tre presenteres kort. Senere vil jeg komme tilbake til skrifter fra disse aktørene og hvordan jeg har benyttet dem som kilder.

Norges første **husmorskole** åpnet i 1865. Skolen var privat og hadde tilknytning til Selskapet for Norges Vel. Først 12 år senere ble det startet en husmorskole i offentlig regi. Fra begynnelsen hadde husmorskolen en nær tilknytning til de landbruksfaglige miljøer, men etter hvert ble dette båndet svekket (Fuglerud 1980).

I 1919 opprettet regjeringen en komité for å vurdere obligatorisk husmorskole for alle jenter. Men komiteen fikk ikke gjennomslag for sine planer om lovbestemt obligatorisk opplæring i husmoridealet. Først i 1936 kom en ny folkeskolelov der det ble bestemt at husstellundervisningen skulle være obligatorisk i by-folkeskolen. For framhaldsskolene ble dette obligatorisk fra 1946. Utbyggingen av husmorskoler gikk raskt fram til 1920, men mellomkrigstiden førte til nedskjæringer av offentlige utgifter og dermed stagnasjon i arbeidet. Etter andre verdenskrig var det stor uenighet om hvordan ut-

danningen skulle legges opp. Gårdbrukerkoner og byhusmødrene skulle utdannes til svært ulike arbeidsplasser. Den felles betegnelsen *husmødre* dekket over dette og skapte uenighet om hva som var viktig og relevant kunnskap. I den nye videregående skolen som ble innført fra 1974, opphører husmorskolen å eksistere som et eget skoleslag. Den blir istedet inkorporert som en yrkesfaglinje i den videregående skolen. Helt fra opprettelsen av Husholdningsskolen på Stabekk i 1909 har Stabekk vært et viktig senter for denne kunnskapstradisjonen. Skolen het lenge Statens Lærerskole i Husstell, men er i dag en del av Høyskolen i Akershus.

Norges Husmorforbund ble startet med utgangspunkt i Hjemmenes Vels Landsforbund. På det første landsmøte i 1919 uttalte forbundet sin holdning til undervisning i husstell: «Kvinden maa faa sin værnepligt mot vor værste finde: hendes uvidenhed paa husstelets omraade» (1928). Formålet var klart, det skulle styrke hjemmets posisjon som en moralsk lomme i et stadig mer uoversiktlig samfunn (Melby Avdem & Melby 1985). Eller som uttrykt av formann Marie Michelet:

Vi vil først og fremst skape en vekkelse. Vekke husmødrene personlig og vekke samfundet til forståelse av, at ikke alene samfundets økonomi, men også folkets arbeidskraft og moralske innstilling i så høi grad hviler på hjemmene og på hjemmet bærere, husmødrene, at det er livsnødvendig at høie den hele husmorstand både hvad den fagmessige utdannelsen og dens arbeidsvilkår angår. Der må skapes en folkeopinion hvor det gjelder vurderingen av hjemmets arbeid. (1930:9)

Husmorforbundet var en sterk forkjemper for rasjonaliserings- og effektiviseringstankegangen, der amerikanske rasjonaliseringsprinsipper utviklet for industrien ble overført til husarbeidet. Denne tankegangen fikk også gjennomslag i det offentlige arbeidet rettet mot husmødre. Husarbeidet skulle bygge på ny (vitenskaplig) kunnskap, og ikke gammel (over) tro. Bondekvinnelaget opprettet i 1917 hadde mange av de samme kampsakene som husmorforbundet, blant annet opprettelsen av husmorskoler og undervisning i husstell (Dragsund 1995).

Den tredje aktøren var **statlig støttet opplysning og forskning**. Denne virksomheten hadde sterke forbindelseslinjer til de andre aktørene. Et eget senter for kunnskapsproduksjon innen kosthold og husstell ble etablert i 1936, da **Statens Forsøkvirksomhet i Husstell** ble opprettet i lokaler hos husstellærerhøyskolen på Stabekk. Staben besto av en forsøksleder med en husstelllærerinne som assistent (Werenskiold 1965). En statlig veiledningstjeneste i husstell ble startet året etter, med 20 statlige husstellærerinner. Deres oppgave var å holde kurs og foredrag, og å drive veiledning ute i fylkene, ikke minst for lokale husmorlag. Det var opplysningskontoret som sto for produksjon og finansiering av opplysningsfilmer og annet materiell som husstellærerinnene

viste. Etter et stortingsvedtak ble de to statlige kontorer slått sammen til Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO) i 1969.

I 1950 kom det i stand et møte mellom flere kvinneorganisasjoner og Statens Forsøkvirksomhet i Husstell. På møtet ble det dannet en komité for kvalitetskontroll. Det første forbrukerrådet var en videreføring av dette arbeidet, med en sterk representasjon fra de ulike kvinneorganisasjoner. I rådets kommunike ble det sagt at i forgrunnen sto tiltak for å lette husmødrenes arbeid (Blichfeldt 1993:45). Etter omorganiseringen i 1973 arbeidet ikke rådet lenger spesielt for husmødre, men med forbrukersaker generelt.

Prosjekt husmor var usedvanlig vellykket ut fra flere kriterier. Enigheten om dets viktighet var stor. På kort tid ble *kvaliteten* på befolkningen forbedret (Rosenbeck 1996:31). Prosjektet gikk på tvers av klasser, og bidro til å dra alle inn i middelklassens moderniseringsprosjekt (Berner 1996:23). Tidligere distinksjoner skulle jevnes ut. Samtidig var også naturaliseringen av prosjektet såpass effektiv at folk flest på kort tid ble overbevist om at *husmødre* hadde det alltid vært. Og at dette er, var og vil bli en naturlig rolle for kvinner.

Likevel kan noen former for opposisjon spores. Fra 1950-tallet har jeg sett slik kritikk som en undertone i deler av skjønnlitteraturen. I barnelitteraturen er svenske Astrid Lindgrens *Pippi*, norske Anne-Cath. Vestlys *Aurora* og nederlandske *Totto i Tittuttårnet* (Schmidt & Westendorp 1994) nærliggende eksempler.

Det er også mulig å se 1960-, og ikke minst 1970-tallets hippier som et opprører mot mødrene og deres orden. De uttrykksformer som ble valgt var særlig egnet til å provosere nettopp denne gruppen. Riktignok kunne politiske meninger provosere far. Men fillete, hullete og møkkete klær og ustelt hår var et opprør mot husmoren. Det hippiene gjorde var å stille seg kritiske til at orden og hygiene var roten til alt godt (Kristensen Schmidt & Kristensen 1986:185). Overlesset interiør, dunkel belysning, sammenblanding av kategorier og forsøk på å gjenestetisere en naturlig kroppslukt var et angrep på husmorprosjektets estetikk. I lærebøkene om vask blir dette kommentert (Natvig 1975:280) som nettopp et tilbakeslag for hygien.

En annen type opposisjon mot husmorregimet kom i og med kvinnebevegelsen fra 1970-tallet. Hovedskurkene i deres virkelighetforståelse var mennene. Mødrene ble i denne fortellinger ofrene. Men i praksis var de *fri-gjorte* kvinnene mer opptatt av å ikke bli som sine mødre enn å kjempe mot patriarkatet. Dermed kom mye av den kunnskapen som husmødrene forvaltet i misskreditt. De unge kvinner som etablerte hjem i fra 1980-tallet og senere (og enkelte radikale tidligere) fikk dermed trolig ansvar for hus og hjem uten den ballast av kunnskap de kunne fått av sine mødre. Og i særdeleshet uten den ballast av kunnskap en god del av mødrene hadde fått fra husmorskoler, diverse kurs, kvinneblader og opplysningskampanjer. Disse kvinnene har de-

finerte seg mer som mødre enn som husmødre. Det var barnas sosiale, fysiske og mentale utvikling de i særlig grad så som sitt ansvar. I den grad de gamle husmorferdigheter var egnet til sosial prestisje var det innenfor området mat. Samtidig kan en tenke seg at gamle *husmordyder* fortsatt vil henge i. Skitne klær og vond lukt vil trolig fortsatt gå ut over husmorens anseelse, uavhengig av om hun mener at det er rettferdig at mannen tar «sin del». Det er dermed trolig grunnen til at husarbeidet er blitt særlig konfliktfylt.

Kunnskapen vi har om «de frigjorte» kvinnenenes husarbeid er begrenset. Men gjennom sin dominans i offentlig debatt og i forskning er deres synspunkter og virkelighetsforståelse godt kjent, og har bidratt til tolkningen av husarbeid så vel som av husmorsprosjektet.

I folkelige miljøer har forløpet vært annerledes. For det første hadde ikke denne gruppen kvinner i like stor grad hatt økonomisk anledning til å delta i husmorprosjektet på heltid. Det var således mindre å gjøre opprør mot. I tillegg kom det at de i mindre grad sympatiserte med kvinnebevegelsen. Om husarbeid i disse miljøene vet vi mer gjennom norske etnologiske og antropologiske studer (Borchegrevink & Holter 1995, Døving 2001, Døving 2002, Gullestad 1984, Solheim 1995, Thorsen 1993). Et fellestrekk ved studiene er den stabiliteten sammenhengen mellom kvinners dydighet, kvinnelighet i positiv forstand, og husarbeid oppviser. Dette kan synes overraskende i forhold til den offentlig diskurs knyttet til husarbeidet og kvinnelighet vi har hatt siden 1970-tallet. Men det vi ikke vet er om dette er et særlig fenomen for folkelige miljøer, eller om også den intellektuelle middelklassen viderefører slike holdninger. Selv vil vi selvfølgelig sverge på noe annet.

En siste gruppe kvinner, de borgerlige konservative, har vi enda mindre kunnskap om. De hever sin røst for kvinners «rett til å velge» (hjemmet). Samtidig som de også har økonomisk mulighet til å ha et perfekt hjem uten å gjøre husarbeidet selv.

Avviklingen, eller kanskje videreføringen av husmorprosjektet innenfor de ulike miljøene, reiser problemstillinger som er altfor omfattende til å besvares i denne undersøkelsen. De kildene jeg har valgt er blant annet for lite egnet til en klasseanalyse. Jeg vil likevel være å oppmerksom på de klassemessige ulikhetene som trolig vil finnes.

2.1.3 Skjønnhet og velvære

Temaet hygiene er i dag lite synlig i den offentlige debatten. Men det vil ikke si at temaet ligger dødt. Ukebladenes fokusering på helse og velvære og på de uante muligheter det kommersielle markedet gir for å holde kroppen ung, myk og velduftende, kan sees som en videreføring av sannhetsregimets arbeid. Ukebladene, i likhet med sunnhetsbøker (Mellemgaard 1998:310) henvender

seg til den bevisste og moderne forbruker som er fri til å velge sin egen sunnhet (samt lykke og skjønnhet), og hvilke preparater som skal sikre denne. Det som kreves er selvdisciplin og penger.

Mens sunnhet tidligere skulle bidra til å oppfylle mål utenfor mennesket selv, som gud, staten eller den oppvoksende slekt, er sunnhet i dag et mål i seg selv og sterkt forbundet med den enkeltes lykke (Mellemgaard 1998:304). Det er «fordi du fortjener det», som reklamen så treffende formulerer det.

Som en illustrasjon på dette vil jeg referere til en undersøkelse blant lærere med ansvar for utdanning av sykepleiere. De ble spurt om hva som var de viktigste aspektene ved å hjelpe pasienter med den personlige hygien. «Renhold av kroppen for velvære» skåret høyest, mens «renhold av kroppen som smitteforebygger» kom langt ned på listen (Johnsen 1996:68). I vår tid er selve begrepet *sunnhet* blitt svært bredt. Det rommer alle former for velbefinnende; sosialt, fysisk og psykisk.

Det er også stilt spørsmålsteget ved forholdet mellom renslighet og sunnhet. Fra hudleger og andre blir det hevdet at vi i dag vasker oss for mye, og at det nedsetter hudens motstandskraft og skaper problemer med kløe og tørr hud. Spesielt den hyppige dusjingen og bruken av såper er kritisert.

På enkelte felt dukker hygiene i mer tradisjonell forstand opp. Et slikt område er håndvask. Sanitetskvinnene startet i 2000 en *hygienestafett* som har «skyllet over landet og blitt tatt i mot med takstfaste håndklapp av nyvaskede hender» (Folkehelsen 2000:7). Kampanjen omfattet brosjyrer og ulike aktiviteter. Noe av bakgrunnen var at «Dusje gjør vi hele tiden, særlig de unge, men håndvasken er det så som så med».⁵

Et annet område med stor oppmerksomhet er midd i sengetøy. Vi har blitt foret med skrekkefilm med forstørrelser av våre aktive sengekamerater. Budskapet er at sengetøyet ikke er rent, selv om det ser slik ut. Middelet er det gode gamle; renslighet, luft og lys. I tillegg til kulde. Artiklene prydet med nærbilder av midd er rettet mot alle, men i særlig grad mot allergikere. I det hele tatt er allergi en sykdom som har aktivert tradisjonelle hygieniske argumenter. Har du en allergiker i huset er kampen mot skitt og støv straks mer legitim.

Et siste tema har jeg litt vanskelig med å forstå, nemlig fremveksten av ulike antibakterielle produkter. Det selges i dag i såler, sykkelbukser, oppvaskmidler med mer. Når slike produkter selger skulle en tro at redselen for bakterier var stor, men man kan jo også se dette som en mulig usikkerhet i forhold til egne evner og vaner med å holde det rent.

Midd og skitne hender til tross, jeg vil hevde at det store tema innen hygiene i dag er den oppmerksomhet og storstilte estetiske praksis som knyttes til kroppen. Sansen for hygiene er så å si kommet så godt under huden på

⁵ Uttalelse fra fylkeslege Kristian Hagestad (Folkehelsen 2000).

oss at den har blitt god industri og god underholdning. Men husmorens kamp mot støv og skitt har så definitivt mistet sin aura av *civilisatorisk misjon* (Berner 1996:174).

I rapportens avslutning vil jeg komme tilbake til skjønnhet og velvære. Der vil jeg diskutere om ikke skjønnhet og velvære kan forstås som en alternativ måte å forstå historien, og ikke bare som resultatet av historien om hygienens. For som Sundt formulerte det, *Helt og rent er største stasen*. Det var noe man, etter hans mening, ikke trengte husmorskoler for å lære norske kvinner.

3 Materialet

Materialet består i hovedsak av ulike typer litteratur, og spørrelister fra Norsk Etnologisk Granskning (NEG). Det har vært viktig for meg å finne fram kilder som både kan si noe om normer og om praksis. Hva har folk flest, og bestemte personer og grupper, sagt og ment? Og hvordan har de praktisert dette?

3.1 Skriftlige kilder

Det skriftlige materialet er omfattende. Det meste er trykte bøker. Jeg benytter litteraturen både som levninger og beretninger (Kjeldstadli 1992:162). I bruken av bøkene som levninger ser jeg på hvordan det har blitt skrevet om vask av ulike aktører til ulike tider. Siden en del av dette materialet er undersøkelser av vask og vaskevaner, vil de også innimellom fungere som faglige referanser. I praksis vil skillet selvsagt ikke være skarpt. Jeg har derfor laget en felles referanseliste for alt jeg refererer til. Den delen av kildene som hovedsakelig er benyttet som levninger er i tillegg satt opp i tre lister: 1) skolebøker, 2) skikk og bruk- bøker, og til slutt 3) vaskeråd og vaskeundersøkelser. Disse listene er organisert etter utgivelsesår.

Felles for utvalget av bøker er at jeg stort sett har begrenset det til å gjelde norske utgivelser. Noen unntak er gjort for svenske vaskeundersøkelser, fordi disse, mer enn de norske, går detaljert inn på områder jeg har vært interessert i.

En del av bøkene er gitt ut over flere år. Dette gjelder ikke minst skolebøkene. Jeg har plassert bøkene i utgivelsesåret for den utgaven jeg har arbeidet med. For bøker som har spesielt mange utgivelser, eller som kan virke foreldet, kommenterer jeg dette og viser til førsteutgaven.

3.1.1 Skikk og bruk

Under denne overskriften finnes ulike former for håndbøker og opplysningslitteratur. Det er bøker som tar for seg *Takt og tone*, men som også ofte har med noe om *husarbeid og hjemmeliv*, og *klær og egenpleie*. Skikk og bruk-bøkene omfatter bøker for et eller begge kjønn. Jeg har gått igjennom 14 bøker fra 1950 til 2000, samt sett litt på noen eldre bøker.

Den norske skikk og bruk- litteraturen er tidligere analysert av Nils Tore Selseth (Selseth 2000). I følge ham skjedde det en oppblomstring av denne litteraturen i det siste tiåret av 1800 tallet i mange land. I Danmark er særlig Emma Gads bøker kjent (Gad 1903). I Norge var forholdene mindre, men også her ble det utgitt slike bøker på begynnelsen av 1900-tallet. *Alle kvinners Skikk og bruk* kom første gang ut i 1941, med reviderte opplag i 1949, 1955 og 1960 (Ofstedal 1955). I 1960 utga Cappelens forlag sitt store påkostede verk *Skikk og Bruk* på nesten 600 sider (Brøgger 1960). Forfatterne var fremtredende personer i norsk samfunnsliv. I størrelse og bredde er dette verket enestående. Fra midten av 1960-tallet og fram til midten av 1980-tallet ble det ikke gitt ut skikk og bruk- bøker i Norge. Dette kan ha sammenheng med etterspørselen etter denne type bøker i perioden, men kan også være et resultat av den dominerende stillingen Cappelens bok fikk.

Skikk og bruk- litteraturen gir uttrykk for borgerlige normer og vurderinger. Bøkene er først og fremst myntet på de som er nødt til å tilegne seg disse normene som voksen (Selseth 2000). Den er således en litteratur for *oppkomlinger* og har vært særlig aktuell i perioder med mange *klassereisende* (Frykman & Löfgren 1985).

3.1.2 Lærebøker

Jeg har gått gjennom 30 bøker skrevet for bruk i norsk skole i perioden fra 1950 til 2000. Lærebøkene fant jeg fram til på Høyskolebiblioteket på Stabekk. Der finnes det meste av norske lærebøker i husstell i dag, samt mye av den eldre litteraturen. *Stabekk* har, som jeg tidligere har vært inne på, vært et kunnskapssentrum for det moderne husarbeidet gjennom hele undersøkelsesperioden.

Grunnboken i husmorskolen var *Husmorboken* senere kalt *Husmorboka*. Den ble utgitt første gang i 1930, deretter med flere ulike redaktører en rekke opplag og utgaver fram til 1967. Jeg har for det meste sett på utgivelsen fra 1958 (Ambjørnrud 1958). Boken er ikke bare en lærebok, men også ment som et referanseverk og en oppslagbok som den enkelte husmor skulle kunne gå tilbake til gjennom hele sin «husmorgjerning». Dermed ligger den helt på grensen til de bøkene jeg har klassifisert som vaskeråd og vaskeundersøkelser.

Husstellboka bygger videre på *Husmorboka*. Den ble gitt ut i 1974. Jeg har arbeidet med utgaven fra året etter. Boken er delt i flere bind. Bind E omhandler renhold av tekstiler og er redigert av Ingunn Børke. Boken er skrevet av en rekke fagfolk på området, deriblant to fra SIFO. Boken er, som sin forgjenger, ment både som en skolebok for videregående skole, og som en «pålitelig rådgiver i de praktiske spørsmålene som knytter seg til det daglige husstellet» (Børke 1975:forord).

Husmorskolenes tid var som tidligere nevnt forbi i 1976. En del av fag og emner ble da trukket inn i den videregående skole, men da mer rettet mot renhold og matlagning utenfor hjemmet. Opplæringen med tanke på stell av eget hjem ble begrenset til heimkunnskap og skolekjøkkenundervisningen i grunnskolen. De ulike bøkene som er bruk til denne opplæringen retter seg til ulike klassetrinn fra 4. klasse og oppover.

Jeg har i analysen ikke lagt vekt på hvilken aldersgruppe bøkene er skrevet for, men hvordan klesvask beskrives og de holdningene som kommer fram gjennom det.

3.1.3 Vaskeråd og vaskeundersøkelser

Vaskeråd og vaskeundersøkelser er mer sammensatt enn de andre gruppene med litteratur. Her finnes hefter, bøker og undersøkelser fra forskere og eksperter på området vask, men også fra amatører. Noe henvender seg til den enkelte husmor (senere forbruker), annet er skrevet for de spesielt interesserte. I overkant av 58 ulike utgivelser er gjennomgått, deriblant også noen svenske undersøkelser. Jeg har i denne gruppen ikke regnet med historiske undersøkelser, men begrenset det til samtidstudier og råd.

Mye av denne litteraturen er funnet ved det to nevnte institusjoner; Høyskolen på Stabekk og SIFO. Som det allerede har kommet fram representerer disse to institusjonene mye av husstellseksperisen gjennom hele undersøkelsesperioden. Jeg har dermed også kommet over en del hefter og brosjyremateriell som ville være vanskelig å finne fram til gjennom et vanlig søke-system.

De mange arbeider om vask ved SIFO, fra 1950-tallet og fram til i dag, har vært viktige kilder under arbeidet. Den siste av disse undersøkelsene har foregått parallelt med dette arbeidet (Arild & m.fl. 2003). I likhet med mange tidligere undersøkelser var også denne konsentrert om vaskevaner og de konsekvenser det får, denne gangen for renhet og hygiene.

Litteratur med råd for husarbeid utgitt i Sverige er tidligere analysert av Boel Berner. Hun beskriver hvordan litteraturen om husarbeid fra århundreskiftet var skrevet av *erfarne husmødre* som gav råd for en nøysom bruk av knappe

ressurser i tråd med tradisjonen. Forfatterinnene bidro med praktiske råd til den som måtte trenge det. Det meste opplagte eksemplet fra Norge, er Hanna Winsnes. Men også andre utga liknende bøker, ofte under pseudonym.

Etter første verdenskrig vokser det, som tidligere vist, fram en gruppe av eksperter. Deres legitimitet bygde ikke lenger på egen erfaring, men på vitenskap og eksperimenter og på de institusjonene de representerte. Den store mengden av vaskelitteratur i de to første årene etter annen verdenskrig ble produsert av grupper som sto det hygieniske sannhetsregime, og ikke minst husmorprosjekt, nær. Dette var profesjonelle husmødre som husstellærerinner, og mennesker med posisjoner innen de nye institusjoner og organisasjoner. Flere ting sto på deres agenda, som å profesjonalisere husarbeidet gjennom en viss type rasjonalisering og teknifisering. Ekspertene har en dobbel status. De vil både tjene og reformere husmoren. Samtidig var de opptatt av å synliggjøre hvor omfattende og (livs)viktig dette arbeidet var og fortsatt kom til å være. Boel Berner hevder at et spesielt kjennetegn ved den nordiske husstallekspertisen var at den så raskt skapte egne organisasjoner, og at de gjennom disse fikk et så bredt folkelig kontaktnett (Berner 1996:244). Dette gjør at ekspertenes synspunkter raskt ble spredt ut, og fikk stor legitimitet gjennom kvinnes egne organisasjoner. Kontakten mellom disse organisasjonene og forskningen, og deler av industrien, var også meget sterk. Alle disse forhold bidrar til at det er vanskelig å skille de samtidige stemmene på husarbeidets arena.

To nye bøker bryter på flere måter med *ekspertveldet* innen vask. Det er glade amatører og journalister som i 2000 og 2002 gav ut bøker som pretenderer å lære folk å holde huset rent og trivelig. Den første er svensk: *Städa!* (Bengtsdotter & Kühnhorn 2000), utgitt på norsk året etter med tittelen *VASK! – nytelsesfull rengjøring*. Den andre boken heter *Slik blir du husets herre: Kunsten å holde hjemmet i orden* og er skrevet av Jon Almaas (2002). Begge bygger på egne erfaringer og har dermed likhetstrekk med 1800-tallets husstellitteratur. Begge legger vekt på å være friske og humørfylte, og med det markerer de avstand til husstallekspertisen i århundret i mellom.

3.1.4 Reklame

Reklame for vaskemaskiner og vaskemidler inngår i andre kilder, som for eksempel tidsskrifter og bøker. Jeg vurderte innledningsvis å foreta en selvstendig analyse av reklamematerialet, men har kommet fram til at det ville bli for omfattende. Isteden har jeg funnet fram til to analyser av slikt materiale som jeg kan bygge videre på; *Reklamespråkets utvikling. En studie i annonser for vaskemidler og hygieneprodukter i 50-årsperioden 1920-69* (Karlsen 1973), og *Ren, pen og moderne: Sosialhistoriske perspektiver på reklame og analyser av Denofa - Lilleborgs reklamefilmer 1927-1988* (Larsen 1990). Begge tar

for seg reklame for Lilleborgs rengjøringsprodukter. Det er ikke underlig i og med at Lilleborg i hele perioden har vært dominerende, og til tider nærmest enerådende, innenfor hygieneartikler på det norske markedet. Lilleborg har også satset sterkt på markedsføring gjennom hele denne perioden. En del av dette arbeidet har hatt karakter av opplysningsarbeid og inngår dermed mer under den type litteratur jeg behandler under *vaskeråd og vaskeundersøkelser*.

3.1.5 Skjønnlitteratur

Jeg har lest, og kommer til å referere til, en rekke skjønnlitterære verk; noveller, romaner, barnebøker og eventyr. Men verken måten jeg har kommet fram til de ulike bøkene, eller måten jeg utnytter dem på kan sies å være systematisk.

Likevel er det noen temaer og motiver jeg har vært på leting etter. Det har særlig vært slikt som ligger under og som ikke kommer fram på samme måte i mer saklige fremstillinger jeg har sett på. Temaene spenner fra synet på husmoren til forholdet til vask og opplevelse av lukt, og videre til forholdet mellom renhet og godhet. Det siste temaet har en mytisk status i forhold til de andre og finnes mest eksplisitt uttrykt i eventyr.

Mye av litteraturen på 1950- og 1960-tallet fungerer som samtidige tolkninger og kommentarer til den virkelighet som jeg har lett fram i andre kilder. Her vil ikke minst boken *Med støv på hjernen* (Ramm 1958) stå sentralt. Både på grunn av tema, men også fordi tittelen, eller kanskje mer presist filmtittelen, stadig har blitt referert til senere. Til slutt har jeg også lest noen memoarer. Disse vil, på samme måte som intervjuene, være preget av dagens fortolkning av de foregående tiårene.

3.1.6 Husordensregler

I perioden fra 07. mars 2003 til 21. mars 2003 ble det søkt på husholdningsregler på Internett. Regler fra 49 borettslag ble skrevet ut, totalt 204 sider. Det er en overvekt av borettslag i Oslo og nærliggende kommuner.

3.1.7 Diverse upublisert materiale

Parallelt med denne undersøkelsen har det ved SIFO blitt gjennomført en vaskevaneundersøkelse. Den ble publisert bare noen måneder før denne rapporten; *An investigation of domestic laundry in Europe: Habits, hygiene and technical performance* (Arild & m.fl. 2003). Jeg vil referere til rapporten på

vanlig vis. I tillegg til å bidra i denne rapporten, har Ragnhild Brusdal (SIFO) gjennomført noen analyser av materialet spesielt for *Fra rent til nyvasket*. Disse er ikke tidligere publisert (Vedlegg 1).

Under analysen jeg gjennomførte av materialet dukket det opp flere felt som det enten var lite kilder om, eller der kildene viste et bilde som jeg hadde vanskelig for å forstå.

For å få noe mer opplysninger om gardinvask og bleier, sendte jeg ut spørsmål på e-post til åtte relevante og kjente mottakere. Jeg har også benyttet e-post med spørsmål til fagfolk der jeg ikke fant dekkende litteratur. De svarene jeg har brukt vil bli referert til.

Et annet hull i materialet var forholdet mellom eldre kilder der omfanget av vask hele tiden ble beregnet i forhold til en *standardfamilie* på fire personer uten spedbarn. Dagens statistikk er for det meste i forhold til et gjennomsnittshushold. Den moderne statistikken bygger på telefonintervjuer, en kilde som opplagt har svakheter i forhold til rutiniserte handlinger. Jeg bad derfor seks familier, alle med to barn, om å føre en logg for hver gang de satt over en maskin klesvask. Loggen ble ført fra fire til 11 uker, totalt 29 uker. Alle familiene antok at de vasket færre maskiner per uke enn det resultatet av loggen viste.

Vask og stell av klær og andre tekstiler er noe som anngår alles dagligliv. Det har vært en utfordring for meg å se materialet på avstand og ikke legge mine egne vaner som mal. Det historiske perspektivet har vært nyttig for å få skape denne distansen. Samtidig har jeg vet noen anledninger brukt egne erfaringer. Der det er gjort er det skrevet i jeg-form, uten referanse.

3.2 NEG's spørrelister

Norsk Etnologisk Granskning, NEG, sender ut spørrelister til faste informantene i Norge. Listene besvares skriftlig og inneholder opplysning om fødselsår, hjemsted og kjønn.

3.2.1 Eldre lister

Norsk Etnologisk Gransknings spørreliste nr. 169 ble sendt ut i november 1994. Tittelen på spørrelisten var *Personlig hygiene i eldre tid*. Listen består av ni emner, hvorav ett er knyttet til *de ytre forhold*; boforholdene i informantenes barndom. De neste syv emnene tar opp ulike sider ved emnet; som hår og skjegg, munnhygiene, vask og stell av kroppen, klær og sengetøy, menstruasjon, utøy og parasitter og en del annet. I det niende punktet blir informantene oppfordret til å gi en vurdering av de endringene som har skjedd innen personlig hygiene fra deres barndom til i dag.

Innledningsvis oppfordres informantene til å beskrive forhold så langt tilbake som de husker. Denne vektlegging av *eldre tid* går også igjen i spørrelisten tittel, og i konkretiseringen av enkelte punkter.

Det kom inn 113 svar på denne listen, fra 52 kvinner og 38 menn. Materialet har vært grundigere benyttet før, i hovedoppgaven *Kroppen som sjelens speil. En studie av den rene og kultiverte kroppen i mellomkrigstiden* av Camilla Maartmann (1998). Materialet er uten tvil bedre egnet til å belyse Maartmanns problemstilling enn min. Ikke minst gir svarene gode innblikk i forholdene før krigen. Selv om de eldre informantene i liten grad kommer inn på forhold etter krigen, har jeg likevel lest igjennom deres besvarelser på de temaene som er av særlig interesse for meg. Dette er emnene som tar opp vask og stell av kroppen, renhold av klær, menstruasjon, samt det siste mer vurderende spørsmål.

NEG har også hatt to andre lister der klesvask er nevnt. I spørreliste nr. 148, *Hytter og hytteliv* fra 1987, spørres det om klesvask på hytta. Jeg har lest gjennom besvarelsene fra Akershus på dette spørsmålet, og vil referere til ett av dem. Når jeg har valgt ikke å gå videre med dette materialet er det fordi besvarelsene ikke gir mye i forhold til rapportens problemstilling.

Spørreliste nr. 152 *Klær* fra 1989 har et spørsmål 5; *Stell av klær*. Her er stikkord som vask, rens, lufting, klesbørsting og flekkfjerning nevnt. Denne listen er rettet mot forholdene i nåtiden. Spørreliste nr. 154, *Klesplagg, smykker og frisyre* ble sendt ut i 1990 og ble besvart av 126 informanter. Materialet er analysert i hovedoppgaven *Skikk og bruk, bruk og kast: Klesvaner i det moderne Norge* av Birte Sandvik (1998). Men hun har ikke tatt opp spørsmål knyttet til vask og stell.

3.2.2 Ny liste; 190

Oktober 2001 sendte NEG ut spørreliste nr. 190, *Klesvask og skittentøy*, utarbeidet spesielt med tanke på dette prosjektet (vedlegg 2). Listen har 19 temaer knyttet til oppbevaring, vurdering og stell av rene og skitne klær, samt noen spørsmål om personlig hygiene. I tillegg til de faste medarbeiderne sendte jeg listen til noen litt tilfeldig utvalgte venner og kollegers venner. Dette med tanke på å få flere svar fra yngre mennesker.

Det kom inn 98 svar, 79 fra kvinner og 19 fra menn.⁶ NEG har flere kvinnelige medarbeidere, så en kjønnsmessig skjevfordeling var ikke uventet og kan ikke bare tilskrives emnet. Likevel har færre menn svart. Besvarelsene fra mennene er også annerledes enn kvinnenenes fordi de skriver om noe som

⁶ Besvarelser som ikke er påført fødselsdato er kuttet ut.

ikke er deres ansvars- og kunnskapsområde. En av mennene er åpenlyst uenig i at NEG sendte ut denne listen. Han skriver «Det er vel ikke noe som kan skille seg ut med hensyn til klesvask hos en vanlig familie» (NEG190m26b). Han skriver videre at både enslige og familier holder seg til «normale renholdsvaner». Hans begrunnelse for at listen er uinteressant er dermed ikke temaet i seg selv, men at det ikke finnes noen variasjon innen dette tema i Norge i dag. Det er i og for seg en interessant påstand jeg vil diskutere i lys av de innkomne svarene.

De eldste av informantene er en kvinne og en mann født i 1915. Den yngste av mennene er født i 1963, og den yngste av kvinnene i 1980. Hovedtyngden er informanter født mellom 1922 og 1952. Det er en overvekt av gårdbrukere og lærere, og husmødre blant de eldste. Men en rekke ulike yrker er representert; kunstner, sjømann, jurist, offiser, sykepleier, butikpersonale. Mange er bosatt på landet eller på småsteder, men det finnes også informanter fra byer og tettsteder. I analysen av materialet har jeg i første omgang tatt utgangspunkt i kjønn og alder. De kvinnelige informantene har jeg delt inn i aldersgrupper. Jeg bruker uttrykket *de eldre* om kvinner i 70 og 80 årene (16 stykker), og *ynge* om de som er under 50 år (27 stykker). Kvinner mellom 50 og 69 år er *middelaldrene* (39 stykker) og *de yngste* er under 40 (syv stykker).

Med vekt på alder vil det være en viss fare for at det som fremstår som aldersmessige ulikheter også kan være forskjeller i utdanning, yrkeserfaring, bosted og så videre. Jeg ser at det blant de eldre er mange husmødre og gårdbrukere, ofte i kombinasjon. Men det finnes også informanter med andre yrker blant de eldre, og det finnes gårdbrukere blant de unge. Jeg velger derfor å tro at de ulikhetene som er mellom informantene gjenspeiler den reelle utviklingen fra primærnæring mot tertiærnæring og dermed lengre utdannelse, og fra hjemme- til utarbeid for kvinner.

Jeg utformet listen med tanke på å få fram opplysninger om både norm og praksis. De yngre, det vil si under 50 år, besvarer listen slik jeg hadde håpet. De skriver både om det de gjør og det de gjerne vil gjøre eller stadig planlegger å få gjort. I de eldres besvarelser finnes ikke dette skille. De forteller om norm og praksis som sammenfallende. Det er flere måter å tolke dette på. En er at de eldre har bedre tid og prioriterer klesvask høyere enn de yngre. Dermed blir det mindre avstand fra norm og virkelighet. En annen mulighet er at de eldre har et mindre distansert forhold til egen praksis og ikke ser den på samme måte utenfra. En siste mulighet er at det renslighetsimperativet som ligger innfelt i husmorrollen gjør seg gjeldende for de eldre kvinnene. De vil dermed ikke så lett kunne innrømme avvik fra det de oppfatter som standarden.

Fordi alder og kjønn er sentralt i analysen er alle sitater kodet med NEG, listennummer, kjønn (m og k) samt fødselsår. Referanser vil dermed kunne se slik ut: NEG190k38. Dette gjelder også der jeg bruker besvarelser fra eldre lister.

NEGs besvarelser gir også opplysninger om informantenes yrke og bosted. Jeg fant dessverre at disse opplysningene er for knappe og for tilfeldige til at de kan utnyttes systematisk. Spørreliste nr. 190, slik jeg har analysert den, gir dermed et bilde av den variasjonen som finnes innen klesvask i dag, samt noe om betydningen av kjønn og alder for denne variasjonen. Materialet dekker menn dårligere enn kvinner, og yngre dårligere enn eldre.

3.2.3 Intervjuer

Opprinnelig var planen å intervjuer som en del av kildeinnsamlingen. Men etter at det skriftlige materialet og NEG-svarene var gjennomgått, fant jeg at det ville bli for mange kilder å forholde seg til. Denne beslutningen har særlig gått ut over muligheten til å analysere klesvask i forhold til klasse. Jeg har tidligere intervjuet 24 kvinner rundt 40 år om deres klesvaner (Klepp 2001). Intervjuene ble foretatt 1999 – 2000. I dette materialet finnes også en del opplysninger om klær og renhet. Sitater fra intervjumaterialet vil bli merket med IGK og kvinnens fødselsår.

4 En skittentøyshistorie

Vi skal nå ta innholdet i skittentøykurven i nærmer øyesyn. Holder vi opp ett og ett plagg av det som ligger som en krøllete sammenfiltret masse er det undertøy, gensere, bukser, laken, vaskekluter og mye mer. Det aller meste er til å ha på kroppen, eller til å ha kroppen i. Før vi studerer skittentøyet i et historisk perspektiv, vil jeg derfor si noe om forholdet mellom kroppen og klærne. Dette forholdet har betydning for både det at klærne blir skitne, og at vi ønsker å vaske dem. På samme måte som vaskehistorie lenge har vært studert uten skittentøyet, har klær vært studert løsrevet fra kroppen. For meg er det særlig viktig å se klærne, kroppen og vasken i sammenheng.

4.1 Klærne og kroppen

Kroppen har indirekte vært til stede i studier av klær gjennom fokuset på klærnes funksjoner. Et tidlig og viktig bidrag i denne litteraturen er Bogatyrevs semiotiske studer av folkedrakten fra 1930-tallet (1971). Han påpeker hvordan klærnes funksjoner er knyttet til hvem som bærer dem og til hvilke anledninger. Klærnes funksjoner er praktiske, magiske, erotiske, symbolske, estetiske og sosiale.

I mange sammenhenger tillegges de praktiske funksjonene mest vekt. Det er for eksempel fortsatt vanlig av skolebøker å hevde at «Du trenger klær og sko for å holde deg varm» (Brochmann, Moen & Skjold 1998:123). Den danske kunsthistoriker og draktforsker Broby-Johansen har argumentert mot dette, og hevdet at kamuflasje i forbindelse med jakt og krig er den opprinnelige formen (Broby-Johansen 1953). Flere antropologer har også påpekt at det ikke finnes samfunn uten pynt, men samfunn uten klær – også utenfor våre aller varmeste områder. I bibelens skapelsesberetning finner vi en forståelse av klærnes opprinnelse knyttet til kjønn og bluferdighet. Klærne får dermed en primær oppgave; å skjule kroppen, nærmere bestemt kroppens kjønn (Entwistle 2000).

Da Broby-Johansen i 1923 første gang ga ut boken *Kropp og klær* insisterte han på at klær må studeres i forbindelse med kroppen. Likevel fikk ikke hans bok noen egentlige etterfølgere. Det var først på 1980-tallet dette perspektivet ble viktig i klesforskningen, i hvert fall som et bevisst teoretisk standpunkt. Det ble fremhevet at noe av sprengkraften i å se kropp og klær i sammenheng, er at det opphever grensen mellom natur og kultur (Wilson 1989:2). Kroppen formes av klærne og klærne av kroppen. Klærne former, og fremhever det som skal skjules.

Klærnes stil kan heller ikke sees uavhengig av kroppen. Holdning, bevegelser, fakter og mimikk er like styrt av moten som selve klærne. I tillegg til at klærnes snitt og passform også muliggjør eller hindrer visse typer bevegelser og holdninger.

De metodiske og teoretiske utfordringer dette perspektivet skaper er fortsatt lite utviklet. En forsker som har arbeidet med dette, er sosiologen Joanne Entwistle. Hun poengterer at klærne befinner seg i kroppens grense til omverdenen. De danner dermed et skille mellom individet og samfunnet. Klærnes funksjon er å gjøre kroppen akseptert i de ulike, sosiale situasjoner vi befinner oss i (2000). Hvor mye som kreves av klærne, eller hvor strenge klesnormene er, avhenger både av hvor tabuert kroppen er, og av den sosiale situasjonen.

I dette perspektivet har tabueringen av kroppen først og fremst vært forstått i forhold til kjønn, alder og kroppens form som for eksempel vekt. Dette åpner for en ny forklaring på det tette båndet mellom kvinner og klær, i og med at kvinner er i en viss forstand både mer kjønn og mer kropp enn menn (Solheim 1998). Det kan også bidra til å forklare fokus på klær og likhet i den tidlige puberteten (Storm-Mathisen & Klepp 2002b), eller brukes i forbindelse med ulike anledninger med tilhørende kleskrav.

I vår sammenheng, hvor fokuset er rettet mot skittentøyet, vil jeg trekke fram en annen måte å videreføre perspektivet på. Vi vet at ikke bare kroppen i seg selv men i enda høyere grad kroppens avsondringer, er tabuert (Douglas 1984). Her finner vi avklipp av negler og hår og skjegg, men også alle utsondringene; urin, svette, hudfett, snørr, tårer, morsmelk, menstruasjonsblod, avføring, utflod, verk, flass og sæd. Til tross for våre avanserte kroppsteknikker er det ikke til å unngå at klærne vil preges av kontakt med disse substansene (Mauss 1979). Dermed er deres funksjon som grense ikke uavhengig av hvordan de holdes rene. Eller sett fra den annen synsvinkel; ulikheter i tabueringen av kroppens utsondringer og de sosiale situasjoner kroppen skal fungere i, setter ulike krav til renholdet av klærne.

Hvis vi holder fast på Entwistles bilde av klærne som grense mellom kroppen og omverdenen kreves det renhold for å holde grensen skarp og klar. Denne grensen utfordres som nevnt av alt som kommer fra kroppen, men også utenfra vil klærne preges av omgivelsene. En av påkledningens helt funda-

mentale funksjoner er å beskytte kroppen mot omgivelsene. Tydeligst er dette ved romdrakter, rustninger eller klær til bruk i ekstreme temperaturer, men dette aspektet er også til stede ved klær generelt. En del plagg skal ikke bare beskytte kroppen, men også klærne, mot påvirkning. Gode eksempler her er lagerfrakken eller forkle.

I det videre arbeidet vil jeg dermed legge til grunn at klærne er en grense mellom kroppen og omgivelsene. Klærne skal beskytte kroppen mot skitt fra omgivelsene, og beskytte omgivelsene mot kontakt med kroppens utsondringer (og lukten av disse). Klærne beskytter også omgivelsene mot å se kroppens visuelle form, men her er det et komplisert samspill mellom å skjule og å avdekke. Rengjøring er en måte å opprettholde denne grensen.

4.1.1 Personlig hygiene

Pynting og julebad

Denne fremstillingen av rensligheten i Norge rundt 1860 bygger på Sundts beskrivelser. I følge ham var hovedregelen at «man vasker sig, når man skal pynte sig» (Sundt 1975:290). Derfor hadde arbeidsfolk for vane å vaske seg på lørdager, eller søndag morgen når de pyntet seg til helgen. De som hadde yrker hvor de gikk *pyntet til hverdags*, vasket seg av samme grunn hver dag. Vask i denne forbindelse vil si å vaske hender og ansikt, samt eventuelt hår og skjegg og overkropp. Unntaket fra denne hovedregel var at hendene kunne bli vasket før måltider, og etter særlig skittent arbeid. Dette gjelder i første rekke menn. Kvinner som jo hadde mer arbeid med melk, mat og så videre, kunne tørke over ansikt og hender oftere.

Vask av kroppen for voksne ble vanligvis foretatt like før jul. I en del bygder forteller Sundt at den gamle skikken med julebad holdt seg. Andre steder var julebadet avskaffet og da eventuelt skiftet ut med hel kroppsvask eller bare med vask av hodet. I noen bygder ble bad også foretatt før påske og pinse. I tillegg til det faste årlige badet kom eventuelt bad i sjøen om sommeren.

Vask av barn synes å ha vært noe ulikt rundt i landet. Spedbarn kunne vaskes oftere. Men som regel ble spedbarn aldri badet fordi det ble ansett som farlig. Det fantes unntak også fra denne reglen. Større barn ble vasket som de voksne.

Kvinnene vasket seg mer enn menn. Vann og vask var jo i det hele deres ansvar. Det var gammel skikk at kvinnene i husholdet ytte mennene den service at de vasket deres hår.

Husmoderen bør have øie med, hvordan det går; thi er der en gut i hendes hus, som ikke har agt for sig selv, så må hun tale ham til og bruge myndighed, han kunde ellers bringe huset i vanrygte. (Sundt 1975:296)

Ustelte menn ville påvirke huset og dermed først og fremst kvinnens rykte.

Normer i endring

Normene rundt personlig hygiene var under diskusjon i Sundts samtid. Selv stilte han seg kritisk til de nye anbefalinger og mente de ikke var mulige og ei heller ønskelige for allmuen.

Den personlige hygienen i mellomkrigstidens Norge er behandlet av etnologen Camilla Maartmann i en hovedoppgave som bygger på NEG's spørreliste nr. 169, men også i samtidige skrifter, håndbøker og legebøker. Maartmann beskriver hvordan smuss var blitt en trussel gjennom bakteriene og redselen for sykdom. Mens renslighet tidligere hadde hatt sakrale aspekt, blir det i mellomkrigstiden i følge Maartmann mer og mer et ordensprosjekt (Maartmann 1998:115). I mellomkrigstiden arbeidet mange for *badesaken*; for å øke tilgang på offentlige svømmehaller og bad. «Samtidig blev det ikke lenger regnet som noen «galskap» å bade i friluft» (Berner 1938:78).

I argumentasjonen for *badesaken* ble det hevdet at man gjennom å heve standarden for kroppsvask, også ville vinne fram med hygiene innenfor andre områder. Fordi «renslighet med kroppen også drar renslighet i andre forhold med seg. Man trives ikke med skitne klær og uhygieniske omgivelser, når man selv er ren» (Berner 1938:82). I de nye kravene går ett ukentlig bad igjen. Men i *Hushjelpens håndbok* fra 1942 heter det at «Et enkelt bad i uken er for lite når en går i kroppslig arbeid og skal stelle med mat og barn» (Einarsen 1942:13). Hushjelpen burde derfor få tilgang til bad oftere.

De nye kravene ble formidlet på skolen og gjennom de nye helseinstitusjonene. Disse skulle både kontrollere og supplere mødrenes innsats og bidrog dermed til en utvisking av skillet mellom det offentlige og det private. Derfor var det viktig at synlige deler av barns hud og hår var rene når barna gikk på skolen. På samme måte som de voksnes kropp måtte være rene i møte med representanter fra det offentlige, ikke minst leger. For det nyfødte barnet ble normen radikalt endret. I 1938 het det at «Barnet bør bades 1 gang daglig og vaskes på setet etter hver avføring og ved hver skiftning» (Berner 1938:270).

I den tidlige etterkrigstid var personlig hygiene et stort tema i lærebøker og skikk og bruk- bøker. Særlig var mye oppmerksomhet konsentrert om kroppslukt; et fokus som var tilstede allerede i mellomkrigstiden. Kroppslukt fremstilles som et sosialt stigmatiserende resultat av manglende hygiene.

Transpirasjonslukt er utilgjengelig og bør absolutt ikke forekomme. (...) Det er kjedelig at en ofte selv ikke er oppmerksom på at en svever rundt i en sky av ubehagelig lukt. Første bud her, som i alt annet vedrørende skjønnhetspleien, er renslighet. Armhulene skal vaskes morgen og aften med godt såpevann bløtet med natron, boraks eller alun. Minst to ganger om uken fuktes armhulene med følgende blanding. (...) når en er ferdig med sitt morgentoalett, pudres armhulene med talkum, det gir en følelse av velvære som også kommer ens omgivelser til gode. (Golbæk 1952:31)

Kvinnerens underliv blir heller ikke forbigått i stillhet:

Minst en gang om dagen skal en vaske seg nedentil, helst med varmt vann bløtgjort med natron eller alun. Vask grundig med en ren vaskeklut, eller med hendene. Bruk en mild såpe, sørg for å komme til alle kroker og hudfolder for å fjerne den daglige utsondringen. Blir ikke dette gjort grundig, kan en risikere at det oppstår lokal katarr. Skyld godt, tørk omhyggelig, og bruk talkum til slutt. (...) Under menstruasjonen skal en selvfølgelig være ekstra omhyggelig med rensligheten. Flere daglige vask med bytte av rent undertøy er påkrevd. I denne perioden utskilles stoffer med mer eller mindre påtrengende lukt som en ikke alltid selv er i stand til å merke, og rensligheten bør derfor i disse dagene være så gjennomført som overhode mulig. (Golbæk 1952:33-34)

Som vi ser av disse sitatene var det en svært omfattende daglig renslighetsprosedyre som var nødvendig for ikke å plage andre med ubehagelig kroppslukt. Det blir fremholdt at kroppslukten er spesielt risikofylt fordi man ikke merker den selv. Dermed kan man aldri bli helt sikker på at det ikke likevel lukter. «Den søte piken som blir satt utenfor på grunn av transpirasjonsbesvær forekommer slett ikke sjelden» (Anderson 1961:182). Det er også tydelig at kvinner, og spesielt menstruerende kvinner, er særlig i faresonen.

Bøkene er entydige på at

For å oppnå et friskt og velstelt ytre er det nødvendig å vaske seg grundig fra øverst til nederst hver eneste dag. Kroppen skiller ut svette og andre stoffer som lukter vondt hvis de ikke blir fjernet fra huden. (Christensen m.fl. 1964:4)

Men få av dem er særlig realistiske sett i forhold til hvordan dette skulle gjennomføres i praksis. En mulighet for å kunne vaske oss usjenert bør vi kunne skaffe oss. «Med oppfinnsomhet og fantasi», selv under primitive forhold for:

Hver enkelt av oss har sin egen kroppslukt, og det kjedelige er at vi ikke kjenner den selv fordi vi er så vant til den, men for andre kan den være sjenende og ubehagelig. Det er ikke jåleri at vi unngår å sjenere andre med vond lukt. (Bagge - Skarheim & Olaussen 1965:54)

Det aller beste er den daglige (eventuelt raske) dusjen, men påfølgende frotéring.

I de medisinske lærebøker jeg har sett på er ikke den daglige dusjen anbefalt. Natvig skriver at spørsmål om hvor ofte en bør bade, ikke kan bestemmes skjematisk eller kategorisk, men at et «bade-minimum» er ett varmt bad per uke (Natvig 1975:284). Han skriver også om ulemper ved for hyppig bading. Men i den personlige hygienens betydning sosialt sett synes Natvig å være mer på linje med skikk og bruk- bøkene:

Personlig renslighet har en estetisk verdi som bl.a. spiller en stor rolle i samvær og omgang med andre mennesker. Den er av betydning for kroppens funksjoner og for vår legeomlige og sjelelige velvære, og har også verdi som middel til å forebygge sykdom og styrke motstandskraften mot enkelte sykdommer. (Natvig 1975:281)

Natvig skriver så videre om hvordan huden avgir avfallstoffer som vil lukte vondt og være til sjenanse for en selv og andre, i tillegg til å være mer direkte helseskadelig (Natvig 1975:281).

Lærebøkene fra 1970-tallet og oppover er mindre detaljerte og normative i forhold til kroppsvask. Det kan tolkes dit hen at det ikke lenger ble ansett som nødvendig å formane til hyppigere vask, at så å si sansen var vekket og dermed ble sin egen drivkraft. I den grad kroppspoleie behandles i detalj er det nettopp også detaljer som får omtale. En bok beregnet for menn som vil opp og fram i verden anbefaler for eksempel «et månedlig besøk hos manikyristen» (Karpinski 1987:132). Fortsatt er det en sammenheng mellom det velpleide og luktfrie ytre og suksess, men de store trekk ved dette tas for gitt.

Det finnes unntak der den personlige hygienens blir behandlet mer utførlig, kanskje ikke overraskende er det bøker skrevet for barn. I en lærebok for ungdomskoletrinnet fra 1987 heter det:

Hver dag bør du dusje eller på annen måte vaske deg over hele kroppen. Huden skiller ut fuktighet, og til den fester det seg skitt og støv. Dette kan lage en ekkel lukt. (...) De stedene som trenger oftest vask, er hendene, føttene, halsen, ansiktet, armhulene og underlivet. (Levanto 1987:255)

Både såpe, deodorant og ansiktsvann nevnes spesielt som *gode hjelpemidler*. Et annet unntak er en heimkunnskapsbok for mellomtrinnet fra 1999 (Giil & Dromnes 1999). Der står det at «Vi trives bedre med oss selv, og andre trives bedre med oss hvis vi stiller oss ordentlig hver dag». Det som skal til for «å føle seg ordentlig» er daglig dusj, såpe med lite parfyme, deodorant og hårvask minst et par ganger i uken (Giil & Dromnes 1999:88). Bøkene er også inne på at «For mye og for lite er like galt» (Skjold m.fl. 1997:220).

Lærebøkene holder fast ved at kroppsvasken er noe som skal gjøres både for å øke den enkeltes velvære, og av hensyn til andre. Det er også tyde-

lig at lærebokforfatterne har stor tiltro til kosmetiske produkter og nødvendigheten av å bruke slike.

Fra å være knyttet til høytid, blir kroppsvask ett ledd i et medisinsk ordensprosjekt der helse settes i høysetet som argument for de nye renhetskravene. Dette fortsetter etter annen verdenskrig, samtidig som velvære er et stadig viktigere argument. Skolebøker og annen litteratur som behandler temaet støtter opp om ferdigvareindustriens mange nye kosmetiske produkter, og fremstiller disse som nødvendige og ønskelige.

Fra lære til liv

Svarene på NEGs lister viser at det ikke var gjort over natten å omsette de nye normene til daglige rutiner i de enkelte hjem. Det skjedde heller ikke helt uten motstand. Fortellinger som kretser rundt de sosiale brytninger knyttet til kroppsvask tematiserer dette. En av dem omhandler 1920 årene:

To 70 – 80 – åringer sat og prata om bading, som ikkje var så vanleg då. So spør den eine: «Har du bada nokon gong du då?» «Å ja», svarer den andre «når eg var i militæret, men fy pokker, eg mins det som om det var i går». (NEG190m15)

I NEG- materialet fremkommer det at et gammelt vaskemønster med vekt på rituell vask i forbindelse med høytider, holdt seg til godt inn på 1900-tallet. Det er for eksempel kjernen i denne fortellingen fra en bondekone født i 1908: «Bada i sinkstampen. Men det var helst berre til jul, og der var større gjestebud, barnedåp, konfirmasjon, eller bryllup» (NEG169k08). En mann født så sent som i 1930 forteller at «full kroppsvask ble kun foretatt i forbindelse med de store høytider» (NEG169m30). En annen forteller at hel kroppsvask kunne foregå «ca 2 ganger i året – i vinterhalvåret» (NEG169m23).

Det ser likevel ut til at den daglige *pynting* var blitt mer vanlig: «Kaldt vatn i ansiktet kvar dag, og med sko ikkje bruka klut, men bruka neva. Me stod over vasken og lot vatnet renna» (NEG169k08). Det er selvfølgelig mulig at denne daglige vasken fortsatt var knyttet til det å gå pyntet til daglig, noe som da ville gjelde barn som skulle på skolen, men ikke fedre som skulle arbeide ute.

Informantene fra borgerlig miljø forteller at hel kroppsvask eller bading foregikk hver uke med påfølgende klesskift. Fortsatt er det lørdagen som var den store vaskedagen. De fulgte dermed normene den samtidige litteraturen satte.

For det brede lag av folket var avstanden mellom de nye normene om hyppig og fullstendig kroppsvask og deres eget dagligliv stort. Ulikheten mellom borgerskap og vanlig folk var ikke bare i praksis, men også i de materielle forutsetningene for den. Helt fram til 1950-tallet var eget baderom en luk-

sus⁷. Mange hadde ikke det før langt inn i etterkrigstiden. Trangboddheten, kombinert med praksisen med stasstuer, gjorde at «det kunne være vanskelig å få lurt seg til å vaske seg så ingen merket det» (NEG169k22). Vi har ikke vanskelig for å forstå at «Det var ikke uproblematisk for en blyg ungdom å utøve personlig hygiene i et kjøkken, for eksempel hvor andre kom og gikk» (NEG169k15). Selv med mye oppfinnsomhet og fantasi satte boligstandarden klare grenser for hva som var mulig, og normene var dermed ikke mulig å sette ut i praksis for andre enn de bedrestilte. Dette problemet må ha blitt særlig konfliktfylt så lenge ungdommen også visste at hyppig kroppsvask ble ansett som svært nødvendig.

Svarene fra NEG's spørreliste nr. 169 er mer konkrete på forholdene tidlig i århundret, enn hygienens i samtiden⁸. Hvis informantene kommer inn på dette tema snakker de om *alle i dag*, og ikke om hva de selv gjør. Det finnes en del normative utsagn om at folk, og da spesielt ungdom, vasker seg «alt for ofte», og at den overdrevne vaskingen ikke er sunn. I NEG's spørreliste nr. 190 ønsket jeg litt mer konkrete svar på dette. Jeg stilte derfor spørsmål om hvordan, hvorfor og hvor ofte de vasket seg, samt hva de hadde lært sine barn. Jeg var litt spent på om dette spørsmålet ville bli oppfattet som for personlig, og ble positivt overrasket over mange detaljerte og gode besvarelser.

Natvigs minimumskrav fra 1975, med vaskeklut til hverdags og bad en gang i uken, praktiseres fortsatt av noen. Ni av informantene; fem kvinner og fire menn, bader eller dusjer en gang i uken. Et eksempel er et ektepar, der han er født i 1920.

Personlig tek me ein «kattvask» kvar dag. Så er det dusjing og storvask kvar helg, med byte av underklede. Slik hev det vore i alle år, syns det hev vore små endringar på dette området. (NEG190m20)

Men for materialet som helhet er det enkelte endringer som er mest påfallende. Disse har foregått delvis som en ulikhet mellom generasjoner, der de yngre legger seg til andre vaner enn de eldre, og ved at de eldre også har hevet standarden på den personlige hygienens.

Påstanden om at *alle i dag dusjer hver dag* viser seg ikke å stemme med NEG- besvarelsene. Det er 23 informanter som skriver at de bader en gang om dagen eller oftere, og 36 informanter som skriver at de gjør dette en

⁷ I følge Arne Lie Christensen ble det vanlig med baderom i nye boliger i Oslo fra omkring 1930, både på Øst- og Vestkant. Men leiegårder for borgerskapet hadde eget baderom fra omkring 1900. Når bad ble bygget inn i eldre bebyggelse er mer komplisert. En undersøkelse av dette finnes med utgangspunkt i Trønderlån. Av 46 informanter hadde halvparten fått bad før 1960, resten fikk bad i løpet av 1960 og 1970 årene. Noen ikke før i 1980 årene. Trønderlån representerte gårdsbebyggelsen, og dermed de bedrestilte på landsbygda. Når de mange husmannsplassene fikk bad er ikke med i denne undersøkelsen. (Selseth 1995)

⁸ NEG's spørreliste nr. 169 ble gjennomført i 1994.

til tre ganger i uken. Heller ikke *alle unge* dusjer hver dag, selv om det er en tendens til at de yngre dusjer noe oftere enn de eldre. Den yngste som ikke dusjer eller bader hver dag er 22 år.

Skittenferdige menn og illeluktende kvinner

Sundt tilskriver kvinnene størst sans og ansvar for renslighet. Hulda Garborg hevder «At mannfolk «er som ungar» i mange maater, er noko som me veit. Men aldri er dei vel meir raadlause enn naar det gjeld vatn og rett bruk av det» (Garborg 1922:15). Maartmann beskriver hvordan kvinnene i mellomkrigstiden i større grad enn menn måtte kontrollere og skjule kroppens natur, og hvordan moren var ansvarlig for barnas og familiens *ansikt utad*. I skikk og bruk- litteraturen omtales kvinners renslighet annerledes enn menns. Utsagn som «Kroppslukt er like galt hos en mann som hos en kvinne» (Brøgger 1960:183), er mer en bekreftelse på dette enn noe annet. Renslighet er en av kvinnens dyder, samtidig som det også er mer en dyd av nødvendighet for oss – i følge litteraturen. Kvinners kroppslukt er mer ubehagelig, og ikke minst mer skammelige. En mulig forklaring på dette er fremsatt av antropologen Jorun Solheim (Douglas 1997, Solheim 1998). Hun diskuterer hvorfor tanker om forurensing i mange kulturer har en primær referanse til kvinner. Forklaringen på dette finner hun i at kvinners kropp er mer åpne og mangler den klare avgrensningen som menn har. Mannskroppen er mer lukket og inneholdt i seg selv, og dermed mer *ren*.

Det statistiske materialet om vaskevaner viser systematiske forskjeller for de to kjønn (vedlegg 1). Størst er forskjellen for underbukser, men også t-trøyer og sokker vasker menn sjeldnere (Arild & m.fl. 2003). Dessverre finnes ikke opplysninger om kroppsvask i denne undersøkelsen.

Jeg ønsket derfor å se om NEG- materialet sier noe om ulik praksis mellom de to kjønn. Dessverre har jeg bare opplysninger om åtte av mennenes vaner på dette området. En, den yngste, dusjer hver dag. Fem dusjer to til tre ganger i uken, og to dusjer en gang i uken. Materialet her er jo svært mangelfullt, men det skiller seg ikke ut fra det kvinnene skriver.

Mennene er også til stedet i materialet som sine mødres sønner og som fedre og ektemenn. I kvinnenes omtale kommer det klart fram at renslighet fortsatt er kjønnnet. En kvinne har to sønner med svært ulike rutiner for personlig hygiene. Men som hun skriver: «Jeg synes de er flinke hvis jeg skal sammenligne med min generasjons menn eller min fars» (NEG190k57a).

Informantene skriver om det å ha oppdratt sønner som annerledes enn det å oppdra døtre.

Vi har fire voksne sønner som har fått en god opplæring med hensyn til hygiene. En god farsmodell har nok gjort sitt + en mor som også ønsket en god standard i så måte. Min mann har alltid vært nøye med renslighet og dette har blitt naturlig overført til guttene. Ingen gikk til bordet før hendene var vasket. (NEG190k41c)

Det fremstilles som en større bragd å ha alt opp ett barn til en renslig mann enn til en renslig kvinne. «Jeg håper jeg har lært mine to sønner om personlig hygiene. Så langt jeg kan se, dusjer de nesten mer enn meg, og de er pertentlige i klærne. De passer på å barbere seg, og holde håret i orden»

(NEG190k30a). Det finnes ingen lignende beskrivelse av en datter. Og bytter vi ut *sønn* med datter i sitatene over hører vi hvor underlig det høres.

Det er få eksempler på at sønnene har motsatt seg mødres ambisjoner innen kroppsvask. Men det finnes en enkelt liten opportunist.

Hugsar då den yngste gjekk i skulen og skulle ha sommarferie for første gong. Eg sa at han måtte bruke vaskekluten om han ikkje skulle på skulen. «Nei, vaskekluten må ha ferie den og!». «Du har no fleire vaskeklutar», meinte eg. «Ja, men eg har gitt dei fellesferie!» svara han. (NEG190k42)

For mange er vaskekluten permittert for godt, og dusjen har overtatt. Dusjen har gjort det lettere å være oppdrager. «Når man dusjer er det ikke så lett å glemme «steder» på kroppen der man kanskje ikke rengjør så godt om man bruke klut. Jeg tror dusjingen er en god vane å lære barn, det går liksom av seg selv» (NEG190k38b).

Ingen mødre skriver at de ikke har lyktes i å få sine sønner renslige. Men i den måten de skriver om dette på, er det tydelig at ideen om de urenslige mennene er en realitet for kvinnene. Renslighet fremstår som noe guttene lærer, ikke minst av sin mor. For kvinnen derimot er renslighet en del av deres natur. Urenslige kvinner er et større tabu. Dermed er det grunn til å tro at renslighetsinnlæringen av gutter har noe med kvinner å gjøre. Kanskje er det slik at det er først er når gutten er blitt renslig at han trykt kan overlates til seg selv eller andre kvinner. Den renslige gutten har trolig større sjanse for å vinne hjertet til en renslig ung kvinne. Kanskje er det her det egentlig store faremomentet ligger?

Vi har sett at både normer og praksis knyttet til personlig hygiene har vært gjenstand for store endringer. Samtidig ser vi at en del forestillinger også synes svært konstante. Dette er forhold som for eksempel de kjønnsmessige ulikhetene og, som vi senere skal se, forholdet mellom ren kropp og rene klær. Dette er forhold som får store konsekvenser for hvor mye som havner i skitentøyet.

4.2 Skittentøy

Jeg vil nå holde opp ett og ett plagg fra skittentøyet, å følge det fra Sundts beskrivelser av 1860-tallet og fram til i dag. Forutsetningen for at noe skal bli skittentøy og å havne i klesvasken er, som det også mer indirekte kom fram i historien om menstruasjonsbindene;

1. Eksistensen av denne typen tekstil
2. Bruken av den
3. Tekstilen blir definert som skitten
4. Vask som en måte det blir rengjort på

Det er nesten unødvendig å nevne at en slik skisse må bli svært grov og omtrentlig. Ikke minst på grunn av kulturens usamtidighet, både i forhold til sosialt sjikt og geografi. Men også fordi kildene som kunne ha fortalt noe om dette nærmest er uendelige og samtidig svært spredte.

Beskrivelsene av 1800-tallet bygger i hovedsak på Eilert Sundt. Fra 1920-tallet og fremover mot vår tid har jeg brukt NEG- materiale. Fra 1950-tallet og fremover har jeg et rikholdig skriftlig materiale som supplerer dette. For vår egen tid har NEG- materiale og vaskeundersøkelser vært de viktigste kildene.

4.2.1 Undertøy

Lite undertøy, og enda mindre undertøysvask

Sundt beskriver at det i de *gammeldagse bygder* ikke var tanke på å gå med undertøy (Sundt 1975:245). Men skikken med underklær var i hans samtid på frammarsj; både skjorter og serker, men også underbukser, selv blant kvinner, «trods den fordom, som var iveien» (Sundt 1975:250). Til å begynne med holdt kvinnene det skjult, og kunne få kallenavn som «Brok-Kari»⁹, men han hadde hørt at «...fruentimmernes undertøi hænges uden betænklighet op til tørring side om side med mandfolkenes» (Sundt 1975:251). Det legges til en kommentar om at fattigfolks barn oftest ikke hadde alle disse plagg.

Strømper ble ikke vasket. «...man tænkte ikke på at vaske strømperne mere, end vi byfolk vaske skoene» (Sundt 1975:263), isteden ble de tørket og gnikket så skitten falt av.

Rent en gang i uken

I NEG- svarene som omhandler barndom i 1900-tallets tre første tiår, er undertøy blitt en selvfølge. Det vanlige var å bytte undertøy i forbindelse med

⁹ Brok var et vanlig ord for bukse.

den ukentlige kroppsvasken. Dette mønster ser ut til å være enerådende i byer og borglige miljøer. På landet ser det ut til at bytte av underklær hver fjortende dag var like vanlig. Strømpene kunne følge underklærne, eller byttes oftere i begge miljøer.

Det oppgis også noen begrunnelser for å vaske disse plaggene *så ofte*. Det ene har med lukt å gjøre. «Me skifta gjerne undertøy kvar laurdag. Mor var alltid redd at det skulle lukta av skitne underklede» (NEG169m25). Den økte hygieniske standarden førte til mer klesvask. «Vår gamle far syntes at vi var hjerteløse som ikke tenkte på vår mor som måtte vaske så ofte fordi vi byttet undertøy så ofte som hver fjortende dag» (NEG190m23).

En annen grunn for å vaske ofte hadde med plaggenes funksjon å gjøre, og kan vel dermed betegnes som en rasjonell grunn.

Det våte tøyet ble da skylt opp med en gang og ventet ikke på storvasken. Ragg-sokkene ble bare tørket opp igjen. Mor var av den mening at strømpene var varmere når de var rene, så jeg tror det hang strømper til tørk over komfyren mest hver kveld. (NEG169k29)

En av informantene fra borgerlig miljø forteller at hun ikke var tilfreds med dette ukentlige klesskifte:

Rent undertøy fikk vi hver lørdag etter fredagsbadet, med mindre vi hadde vært uheldige på ett eller annet vis. Jeg vet at jeg «lurevasket» underbuksene mine og hengt dem til tørk på radiatoren om natten. De hjemmestrikkete strømpene skiftet vi også hver lørdag med mindre det var gått hull på dem. (NEG169k21)

Svarene som omhandler barndom på 1940- og 1950-tallet forteller alle om skift en gang i uken. En forteller at dette gjaldt familien, men at tjenestejentene kunne være mindre påpasselige. Hun husker moren sin «Nå må du huske å bytte tøy Anna» (NEG169k38). I det hele tatt er det moren som setter standarden for undertøyskiftet. «Jeg husker ikke hvor ofte vi skiftet undertøy og strømper, men vi var alltid rene, det passet mor på» (NEG169k42).

Klesvaskforskeren Christian Jagmann beskriver det han kaller *en helt alminnelig hygienisk standard* på 1950-tallet: Herreundertøy ble skiftet en gang i uken, mens dameundertøy fra en halv til en gang i uken. Han gir ikke noen begrunnelse for det siste. Men jeg vil tro at det her er tenkt på «ekstraskift» i forbindelse med menstruasjon, og at den vanlige normen er en gang i uken. I motsetning til sengetøyet ser han ingen grunn til at denne standarden bør forbedres (Jagmann 1959b). En svensk undersøkelse skiller mellom høy, lav og middels byttesfrekvens. For undertøy er en gang i uken lav, mens tre ganger er høy. Her er ikke kjønn og alder spesifisert (Børestam, Myrehed & Myrehed 1968).

Rent hver dag

I lærebøker og skikk og bruk- bøker fra 1950-tallet og oppover argumenteres det for å skifte undertøy oftere.

Undertøy må skylles hver kveld, i hvert fall det som De bærer nærmest kroppen. Å iføre seg rene luktfrie klær etter morgendusjen er en luksus som De godt kan unne Dem. Hvis De gjøre dette til en vane, er De kommet et godt stykke på vei mot en høyere hygienisk standard. (Anderson 1961:183)

Sitatet viser en klar sammenheng mellom daglig dusj og daglig rent undertøy. Det er også tydelig at det daglige, rene undertøy først og fremst er en *luksus*. Argumentasjonen retter seg dermed mot den enkeltes velvære og ikke mot samfunnet rundt. Det er for ens egen skyld og ikke de andre en kan unne seg dette. Men også for det daglige rene undertøy, var lukt et argument «Det tøyet vi har nærmest kroppen» bytter vi hver dag fordi (...) «det blir fort lukt i slikt tøy» (Giil & Dromnes 1999:89). «Det er ingen hensikt å ta på igjen skittent undertøy når vi har tatt vår daglige vask nedentil. Vi skal jo vekk ifra den dårlige lukten, altså skifter vi til rent undertøy» (Holby 1964:129). «Jeg skiftet undertøy hver uke fram til ca. 1960. Da merket jeg lukt, så da ble rensligheten flere hakk bedre» (NEG169k35). Ingen argumenterer med helse eller hygiene for denne endringen.

Det moderne undertøy sikret, i følge bøkene, at de hyppige skiftene ikke førte til ekstraarbeid:

Undertøyet i dag er sydd så enkelt og praktisk at en godt kan skifte hver dag uten å blir overanstrengt av vasking eller stryking. Bruker De nylonundertøy, trenger De ikke stryke dette i det hele tatt. (Golbæk 1952:62)

Det ble anbefalt å skylle tøyet i lunkent såpevann i vasken, noe som omtales som lettvinnt.

I bøkene hevdes det også at materialene *krever* hyppigere vask: «Slike plagg bør derfor aldri legges vekk, men vaskes straks, selv om de bare er brukt en enkelt gang» (Askevold & Riseng 1960:161). «Nylonstrømper vaskes etter hver gangs bruk. Da blir de varigere, og fasongen holder seg bedre» (Amundsen 1964:56).

Alle slags strømper bør vaskes hver dag for å gjenvinne elastisiteten og dermed styrken og behageligheten, og også av hygieniske grunner. Venner vi oss som tidligere sagt til å gjøre det hver aften, sparer vi både penger og arbeide, og vi blir venner med føttene våre (Bagge - Skarheim & Olaussen 1965:80). Samtidig som bøkene argumenterer for hyppigere vask av de nye materialene, argumenterer de for bruken av disse materialene. De mener at de nye rutine-

også vil spare tid og arbeid. For meg virker dette underlig. Hvordan kan syv ganger hyppigere vask være arbeidsbesparende? Enda mer uforståelig blir det når den ukentlige vasken utføres som en større, vask ofte i vaskemaskin, mens den daglige utføres for hånd i vasken.

Et forhold har allerede kommet fram i et sitat. Det nye undertøyet skal ikke strykes. I tillegg kommer det at de nye materialene (i bøkene) aldri havner i skittentøykurven. De skal vaskes hver dag, dette omtales som *småvask*. Det anbefales at hver og en gjør dette selv. Dermed blir det ikke mer arbeid på husmoren; den personen i husholdet som i denne litteraturen blir ansett som konstant overarbeidet. Det var ikke småvasken, men storvasken som ble ansett som et vaskeproblem. Bøkene mener også at overgangen vil være økonomisk. Den enkelte trenger ikke mer enn to skift, mot fem ved bytte en gang i uken og vask månedlig.

Bøkene er påfallende tause om undertøy som ikke er laget av syntetiske materialer. Det er mulig at bøkene taushet om vask av undertøy i bomull, skyldes at dette ble sett på som så allment at det er unødvendig å nevne. De nye materialene derimot krever nye rutiner og annet stell og var derfor noe vaskeekspertisen kunne gripe fatt i. Men på andre områder syns ikke dette å stemme. Det står for eksempel mye om stell av senger. En annen mulighet er at det var for intimt. Å skrive om de nye fibrene derimot har et mer nøytralt preg.

Hva slags undertøy?

Det fleste av bøkene omtaler kvinners undertøy under ett, eventuelt med henvisning til BH og hofteholder spesielt. I en av bøkene går de mer detaljert til verks og beskriver de enkelte plaggdeler og diskuterer sammensetningen av dem (Anderson 1961). Der står det å lese at «selv om BH og hofteholder spiller absolutt hovedrollen undertøysveien, er det tross alt flere ting som kommer inn i bildet, nemlig underkjolen og underskjørt, trøyer og benklær» (Anderson 1961:324). Hvorvidt kvinnene valgte å bruke en truse under hofteholderen, ble opp til hva den enkelte fant praktisk og/eller behagelig. Trøye fremstilles heller ikke som noen nødvendighet, her kommer temperatur og personlige preferanser inn. Underskjørt og underkjole derimot betraktes som nødvendig, men kan erstattes med faste fôr i klærne. Bare BH og hofteholder blir fremstilt som helt nødvendig.

I omtalen av kvinners undertøy går det klart fram at dets primære funksjon var å forme kroppen og å danne et godt underlag for klærne over. Som en følge av dette var det de formende plaggene; BH og hofteholder, og i noen grad underkjolen og underskjørtet, som var de viktigste. Ved bruk av lange bukser var alternativt en lang og god «holderbukse» påkrevd. Andre funksjoner, som varmeisolering og det å beskytte klærne mot kroppens utsondringer, kom i annen rekke.

Hvorvidt denne boken formidlet et ideal blant noen, mer enn et bredere bilde av virkeligheten, vites ikke. Men uansett er det nyttig å minne om at klesplaggenes ulike funksjoner har vært i endring. Undertøy, slik jeg har vokst opp med det på 1970-tallet til i dag, er langt mindre omfattende enn det som beskrives fra 1950- og 1960-tallet. Og ikke minst har den formende funksjonen trådt tilbake, for så å dukke opp igjen.

Truse er det ufravikelige plagget i dag. Fravær av dette plagget blir oppfattet som suspekt i de aller fleste situasjoner, samtidig som det gjennom sin minimale størrelse knapt har noen varmende eller formende funksjon (Ewing 1989). Dermed er meningen med plagget trolig først og fremst å markere en grense mot det intime. BH fikk riktignok en renessanse på slutten av 1980- og ikke minst 1990-tallet, med en forsterkning av den formende funksjonen. Likevel er det i dag ikke ufravikelig. Underkjoler og hofteholdere er i dag ikke en selvfølgelig del av alle kvinners garderobe, men plagg som helst forbindes med gamle damer.

Undertøy for menn har i den perioden vi her snakker om ikke hatt formende, men bare varmende og beskyttende, funksjoner. Sundt skrev, som vi så, om skjorter og benklær. I følge *En Gentleman: Håndbok i klassisk herremote*, en av de få bøkene jeg har sett som behandler mannens undertøy, ble underbukse allemannseie på 1920-tallet (Roetzel, Beer & Feierabend 2000). Trolig refererer dette til Sentral-Europa.

De typene undertøy som vi i dag kjenner, ble utviklet på 1930-tallet og består av lang eller kort underbukse, og lang eller kort trøye. I følge Roetzel er bare underbuksen, eventuelt boksershortsene, nødvendig i dag. Fordi «undertrøya er i ferd med å minste sin betydning, for i dag skifter man skjorte en eller flere ganger om dagen, alt etter behov» (Roetzel, Beer & Feierabend 2000:42). Dermed behøves ikke noe beskyttelsesplagg under skjorten, bortsett fra når det er ekstra varmt og bæreren svetter ekstra mye. I kaldt klima vil trøya selvsagt fortsatt ha sin funksjon sammen med de lange underbuksene.

Samtidig som mye av undertøyet har blitt unødvendig, har deler av det fått fornyet status som synlige plagg. For eksempel t-trøya og dets feminine avkom, toppen, er blitt en viktig del av både menns og kvinners garderobe. Den oppfattes heller ikke nødvendigvis som undertøy. Den *hyppige og fullstendige* vasken er en del av plaggenes arv.

Dagens praksis

En stor majoritet (88 %) av den norske befolkning skifter i dag underbukse hver dag (Arild & m.fl. 2003). Det er litt flere menn enn damer som skifter sjeldnere. Blant menn er det 21 % som skifter etter to dager, og 20 % som skifter etter tre dager. For kvinner er det bare 6 % som skifter sjeldnere enn hver dag. Også for sokker er kjønnsforskjellen tydelig, men ikke så stor som

for underbukser. 56 % av menn og 71 % av kvinnene sier de skifter sokkene hver dag. T-trøyer skiftes noe sjeldnere. Av menn er det 43 % som bytter etter en dags bruk, mens det tilsvarende tallet for kvinner er 54 % (vedlegg 1).

I NEG- materialet finner vi flere som skifter sjeldnere enn gjennomsnittet. Noen holder fast ved rent undertøy en gang i uken.

Disse ulikhetene er ikke bare en ulikhet i praksis som kan føres tilbake til ulike preferanser. For mange av dem som skifter hver dag, fremstår et ukentlig rent undertøyskift som fullstendig utenkelig. Deres egen praksis er ikke et valg men en selvfølge. «Jeg har aldri tenkt over når noe skal vaskes. Truser og sokker skiftes jo hver dag» (NEG190k52a).

En dame jeg har kjent fortalte at da hun var nygift (ca 1950) synes hun det var så lenge mellom hver gang mannen la fra seg brukt undertøy. Da kom det for en dag at han var oppdratt til å spare på vasken og snu trøye og truse med vrangen ut etter et visst antall dagers bruk! Det forundret oss tilhørere ikke så lite. De bodde midt i Oslo by. (NEG190k25a)

Hva denne damen ville si om ukentlig skift i dag kan vi jo bare tenke oss. Men for en kvinne fra Lom, født det samme året, er dette verken utenkelig eller skammelig. Og hun trenger ikke å bruke ønsket om å spare vask som argument for sine vaner.

Det var skikken i min barndomsheim å skifte undertøy ved laurdagsbadet (i trestamp på kjøkkenet) Det har vore skikk i vår heim, likeledes å skifte skjorter for karane og lignende. (NEG190k25c)

Noen forteller om ulik praksis for mann og kone. «Min mann er av den gamle skole, slik at hans undertøy vaskes som regel hver uke» (NEG190k29a).

Undertøyskift kan som kroppsvask gjøres etter en fast prosedyre, eller det kan «vaskes etter behov» (NEG190k30a). Noen lar det gå et skille mellom truser og andre deler av undertøyet. Andre vurderer alt undertøy: «Undertøy og sokker vaskes når de har vært svette/er skitne, minst to – tre ganger per uke» (NEG190k51b). Det «kommer an på hvordan de ser ut» (NEG190k56). Men trusene legges oftest automatisk på vask etter en dag, eller rett og slett når de tas av. «Undertøy, dvs. truser, tar jeg aldri på meg igjen hvis de først er tatt av» (NEG190k22). Dette kan også gjelde alt undertøy:

Alt tøy av typen undertøy, sokker, t-shirts, strømpebukser, pologensere, bodyer, skjorter, dvs. alt tøy som bæres innerst mot kroppen, går automatisk til vask hver dag uten nærmere undersøkelse. (NEG190k66)

Her ser vi også at veldig mange plagg, også godt synlige plagg, oppfattes som undertøy.

Ingen nevner engangstruser, men en nevner at hun «bruker ofte truseinnlegg, og da kan jeg bruke truser i et par dager uten at de føles skitne» (NEG190k51d).

I forbindelse med opplæringen i den nye hygieniske standarden har vi tidligere sett at skolen og helsevesenet spiller en sentral rolle. I besvarelsene av NEGs spørreliste nr. 190 kommer det fram at det offentlige som kontrollør av hjemmenes hygiene fortsatt er en levende forestilling. Rent tøy tas på før møte med andre «utenfor hjemmets fire vegger. Og ved lege - og tannlegebesøk» (NEG190k25A). «Skal jeg ut, på tur, i besøk, til byen og lignende skifter jeg undertøy også, en kan jo aldri vite hva som hende kan» (NEGk190k18).

Bruken av undertøy og undertøyets funksjon har endret seg. Dette har selvfølgelig hatt konsekvenser for vasketøymengden, men det har også hatt konsekvenser for andre deler av bekleddingen. Når lite eller intet undertøy benyttes, overtar andre plagg undertøyets funksjon, ved å beskytte mot smuss fra kroppen, forme den og varme den.

Gjennomgangen har også vist noen spennende funn omkring overgangen til en hyppigere vask av dameundertøy og herreskjorter. Det ser ut til at det i første rekke var av hensyn til de nye materialene det ble anbefalt. Denne overgangen vil ikke (i første omgang) føre til økt arbeidsbelastning, fordi den defineres som småvask og ikke uke- eller storvask som var husmørens arbeid. Først når de tre kategoriene slås sammen vil dette tøyet havne i skittentøykurven. Hyppigheten av undertøyskift for begge kjønn har gått opp, mens størrelsen på plaggene og bruken av dem har gått ned. Det ser dermed ut til at midten av 1900-tallet må ha vært en periode med mye undertøy i skittentøyet.

4.2.2 Bind og bleier

Sundt skriver intet om slike tekstiler. Og det finnes heller ikke, så vidt jeg vet, noen som har skrevet om bruken av dem i Norge.

Den som mest systematisk har behandlet bind, er den svenske folkloristen Denise Malmberg. Hun skriver at ferdigkjøpte bind, både for en- og flergangers bruk, kom på markedet før århundreskiftet. Bindene var da svært dyre og eksklusive. Det har vært reklame for tamponger fra 1930-tallet og fremover. En stor endring i bindene kom som en følge av den nye typen undertøy: trusen. Denne gjorde det mulig med *selvsittende* bind. På 1970-tallet ble det dermed satt strek for en serie belter, bånd og festeanordninger.

NEGs spørreliste nr. 169 har et eget punkt om menstruasjon. Svarene som behandler oppvekst i mellomkrigstiden kretser først og fremst rundt hemmeligholdelsen og redselen forbundet med den første uforståelige

menstruasjonen. De beskriver også de ubehagelige hjemmelagde bindene som holdt dårlig på blodet. De færreste hadde tilgang på så mange bind at de kunne bytte flere ganger daglig (Maartmann 1998:90). Det går også fram av disse svarene at jentene ofte vasket (og strøk) bindene selv, og at det dermed bare delvis ble en del av det som ble oppfattet som del av klesvasken.

Vaskelitteraturen fra 1950-tallet og oppover er, ikke overraskende, påfallende taus om menstruasjon. Derimot står det en del om hvordan tekstiler med blodsøl skal behandles. Skikk og bruk- litteraturen derimot har også med dette tema. I *For oss Kvinner* står det om de «kritiske dagene»:

Ta gjerne et bad hver dag, vask underlivet mange ganger om dagen og spar ikke på sanitetsbindene! Ingen kvinne behøver å omgi seg med en *antiatmosfære*. Alle kvinner kan dufte som blomster hvis de vil. (Anderson 1961:183)

For oss kvinner støttet her opp under industriens behov for ekspansjon gjennom økt byttefrekvens. I følge Malmberg var markedet mettet på 1940-tallet. Og økt byttefrekvens, sammen med konkurranse produsentene i mellom, var dermed en viktig strategi for økt lønnsomhet. NEG- materialet viser at engangsproduktene bare ble brukt ved spesielle anledninger i mellomkrigstidens Norge. Etter krigen blir de etter hvert en selvfølge, uten at jeg kan si nøyaktig når.

Bleier finnes det heller ikke mye materiale om. I *Husmorbokas* utgaver fra 1958 og 1967 omtaler cellestoff og plast som noe som «sparer vask, men faller dyrt» (Ambjørnrud 1958:303). Dette var ikke med i 1945 utgaven. I *Vask og tekstilbehandling* fra 1977 nevnes tøybleier sammen med spedbarnstøy (Sandeberg 1977:120). *Liberomagasinet* har en kort artikkel om utvikling av bleier i Norge. Fram til siste verdenskrig var oppklippede slitte laken det vanlige. Under krigen kom Cellevatt-ark som et supplement, fordi det var problematisk å få fatt i laken. Fra slutten av krigen var det flere «gjør det selv» løsninger med papir. Fra 1950-tallet skjedde det et gjennombrudd på bleiefronten med ferdige bleier på rull, senere oppklippede og formsydde løsninger. Men engangsbleien ble en stor suksess, først med T-bleien fra 1975. Fra 1985 og fremover kom *alt i ett* løsningene som overflødiggjorde T-trusen og andre festeanordninger. Bleier produseres i dag i en rekke fasonger tilpasset barnas kjønn, bruksområdet og vekt helt opp til 30 kilo (Liberomagasinet 2001).

Ut fra en runde med e-post til kvinner som var mødre på 1960- og 1970-tallet synes det som tøybleier nærmest var enerådende på 1960-tallet. På 1970-tallet ble engangsproduktene et alternativ, men av økonomiske eller ideologiske grunner valgte ikke alle dette.

Bind som en del av skittentøyet, tilhører perioden etter at denne typen beskyttelsesplagg ble innført, og før engangsprodukter ble et økonomisk tilgjengelig alternativ. Bind kommer dermed inn som en del av klesvasken på slutten av 1800-tallet og forsvinner ut igjen med engangsbindene på midten av 1900-tallet. Når tøybleier ble vanlig, og hva som eventuelt ble brukt før, vet jeg ikke. Som del av en gjennomsnittsfamilies klesvask forsvinner de på 1970-tallet.

4.2.3 Skjorter og gangklær

Fremgang for kunsten

Sundt beskriver de ulike materialer klær er laget av og hvordan de ble holdt rene. Det eldste, og i hans samtid fortsatt mye brukte materialet både i bukser og trøyer, var skinn. Sundt nekter ikke for at det kunne være kjekt med ny semsket skinnbrok men «den som har sett disse klæder nogle gange, tviler ikke på, at forandringen er en vinding» (Sundt 1975:248). Skinnklær kan som kjent ikke vaskes. Så da «kunstproduktet (vadmél) har fortrenget naturproduktet» så bemerker Sundt at «kunsten har steget» (Sundt 1975:249). Uttrykket *gråbønder* kommer av at ullen ikke ble farget, og Sundt mener at den tiltagende bruk av farge svarer til den samme skikk at husene også blir malt. Disse plagg var bedre i forhold til rengjøring. Det tredje stoffet som Sundt beskriver som tradisjonelt, er *lerred og strie*. Disse hadde vært laget av lokale materialer som lin og nesle, men på 1800-tallet var det en økende import av bomull.

Sundt oppfatter overgangen fra skinn til vadmel og fra vadmel til bomull som et fremskritt for rensligheten fordi disse stoffene både ble vasket oftere og mer fullstendig. Men fortsatt er det ikke store forråd av linned. Han tror at de fleste må greie seg med to helgeskjorter og to hverdagskjorter eller mindre. Dermed blir det nødvendig å gå skjorteløs mens den eneste skjorten vaskes og tørkes. Han beskriver også enkelte fattige familier der barna - selv vinterstid - bare har ett klesplagg, for eksempel en bukse eller et ermeforkle. Under slike tilstander er det klart at muligheten for å holde klærne rene var minimale.

Ytterklærne av vadmel som ble brukt til pent, ble holdt rene ved lufting, pisking og børsting. For hverdagsklær gjaldt det at hvis de blir «usædvanlig tilsølede, så må de i vand» (Sundt 1975:262). Men i særdeleshet når det gjelder mannfolklær; «mangen trøie eller buxe slides op uden at have smagt andet vand end nu og da lidt regn» (Sundt 1975:262). I andre bygder ble selv mannfolklærne vasket til de store høytidene, for eksempel tre ganger i året.

Skjorten eller serken ble vasket oftere. Men dette var veldig avhengig av forrådet av klær. Sundt innhenter opplysninger fra det ganske land og disse

spriker veldig. Det rapporteres om alt fra «en uge hos de mer velstående bønder, og 2 uger hos arbeidsfolk» i Nedre Telemark. Det kunne gå to til tre uker, og «Etsteds i Gudbrandsdalen siges det endog, at arbeidsfolk tildels gå med samme skjorte 2-3 måneder», eller én gang fra oktober til april, men da var det snakk om en ullskjorte (Sundt 1975:265).

Det vanlige var at hverdagsklærne var eldre penklær. Dette gjelder ytterklærne som dermed skifter plass etter rang, eller «efter som de ere slidte, så sker det samme med stasskjorterne, eftersom de blive smudsede» (Sundt 1975:253). Dermed består penklærne av relativt nye ytterklær og relativt rene skjorter.

Vaskbare klær

I litteraturen fra 1940-, 1950- og 1960-tallet, og i svarene på NEG's spørreliste nr. 169 er det lite opplysninger om vask av gangklærne.

I den svenske SOU rapporten *Tvätt*, har jeg funnet den eneste detaljerte redegjørelse for plaggtypene i klesvasken. Mannens klær i skittentøyet består i løpet av et år på midten av 50-tallet, av: 78 skjorter, 24 krager, 12 mansjetter, åtte fritidsskjorter, tre overaller, to pullover, en treningsoverall, fire shorts eller andre fritidsbukser, tre slippover og en vindjakke (SOU 1955:281). Det er skjortene fra arbeidsgarderoben som dominerer sammen med klær for grovarbeid og fritid. For mannen gjelder det at tøy som brukes til daglig, unntatt skjorten, de fire shortsene og fritidsbuksene, ikke er med i skittentøyet. Kvinnens skittentøy består mye av klær for husarbeid; 64 forklær, 12 frakker, 42 bluser i ulike slag, 12 jumpere, 14 kjoler, fire kofter, en vindjakke og fire shorts. I gjennomsnitt vasker hun et beskyttelsesplagg for husarbeid mellom en og to ganger i uken oftere enn hun skifter bluse, jumper eller kjole til sammen. Langbukser og skjørt har hun ikke hatt behov for å vaske (SOU 1955:282).

Vask av gangklær behandles i kapitlet *Nogra speciella tvättproblem*. Her argumenteres det for en høyning av det hygieniske nivået på dette området. Statusen er at vask av gangklær, som eksempelvis menns dresser, ikke er allment utbredt i Sverige (SOU 1947:55).

«Et forkle er lett å vaske og det sparer klærne. Et skaut skjermer håret mot støv og matlukt» (Christensen m.fl. 1964:4). Men skaut og forkle beskyttet også omgivelsene mot å se og lukte skitne klær og kropper. Schönberg Erken anbefaler for eksempel til opphengig av klesvask at man «vaske sine hender, ta rent forklær på og tørklær over håret. Det våte eller halvtørre tøy er særdeles mottagelig for smuss og fingrer» (Schönberg Erken 1926:99).

Bruken av forkle og forklekjole er behandlet i hovedoppgaven om klesvaner i det moderne Norge som bygger på NEG's spørrelister nr. 152 og nr. 154 (Sandvik 1998). De eldre informantene (født før 1930) bruker eller har brukt forklekjole til daglig. De fleste har to eller tre forkletyper; til grovarbeid,

vanlig husarbeid og pynteforklær (Sandvik 1998:51). Forkledets funksjon var å beskytte klærne under. Men det er ingen av kvinnene født etter 1930 som bruker eller har brukt forklekjolen til hverdags. De som har sluttet å bruke forkle, spesielt pynteforkle, forklarer dette med at dagens kjoler er like lettstelte som forklekjolen. «Før brukte jeg alltid forkle under husarbeid, men etter hvert som klærne er blitt så lettstelte, er det like lette å vaske og stelle et skjørt eller en kjole som et forkle» (NEG152k15). Dermed er det klart at nedgangen i bruken av forkle må sees i sammenheng med bruken av vaskbare dagligklær. Nedgang bringer med seg interessante spørsmål knyttet til bruken av klær i ulike arenaer og til det å skifte klær mellom disse, og ikke minst til et tema som dreier seg om at grensen mellom undertøy og tøy (igjen) viskes ut.

Den omfattende bruken av forklær var en del av et mønster for beskyttelse av klærne. For smuss innenfra ble de beskyttet av undertøy, eventuelt bluser og skjorter. I tillegg ble *preserver* (egne stoffstykker) sydd inn under ermene på kjoler og jakker. Preservene sugde til seg svette og forhindret svetteskjolder på klærne. Meningen var at disse skulle sprettes ut og vaskes for så å sys inn igjen. Fra utsiden er det forklær, frakker og lignende, som tar av for smuss. Skjortene og blusene var en viktig del av dette systemet, som vaskbar beskyttelse mot smuss innenfra.

Skjorter er det plagget som det står mest om i litteraturen om vask. Spesielt er nylonskjorter og skjorter i strykefrie materialer gjengangere i bøkene. «I det dagelige behøver man kun at skylle en nylonskjorte eller bluse op i kaldt vann og måske rense flippen med en neglebørste med håndsæbe og kaldt vand» (Herløv Müller & Palsbo 1953:155). Begrunnelsen for dette er at materialet tar opp i seg lite skitt, men også at det trenger hyppig vask. Det samme gjelder strykefribehandlet tøy, «tøyet blir ikke særlig skittent. Blusen skal, som skjorten, vaskes hver dag. De er også «lett å skylle»» (Anderson 1961:299). Skjorten og blusen i de nye *vidunderstoffene* krevde hyppig vask, men ble som vi så i forbindelse med undertøyet ansett som arbeidsbesparende. Dagens hyppige vask kan forstås som resultat av en «klesstil som gjer at det snarare vert svettelukt» (NEG190m26a).

En av NEG's informanter skriver at han ikke kan bruke skjorten mer enn to ganger før «snippen og håndleddet er svart. Vanlige skjorter bruker jeg inntil en uke. Arbeidsskjorte kan vare litt lenger» (NEG190m22). Vaskeundersøkelsen viser at det er vanlig å skifte skjorte eller syntetisk bluse etter en eller to gangers bruk. I Norge er det 52 % menn og 31 % kvinner som oppgir at de følger dette mønsteret. De resterende skifter sjeldnere (Arild & m.fl. 2003). Menn og kvinner skifter ikke like ofte. Blant menn er det 40 % som skifter syntetisk skjorte etter en dag, mens det er 55 % av kvinnene som sier de gjør det samme (Vedlegg 1)

I den grad vask omtales i forbindelse med andre klær enn skjorter anbefales det å vaske klær ofte. Argumentasjonen for dette er at økonomisk og hyppig vask sliter mindre på tøyet enn hard vask på gjenstridig og inngrodd møkk.

Lufte, børste og presse, men rens?

Klær som er beskyttet mellom undertøy og forklær vil selvfølgelig få mindre direkte søl, skitt og svette. Men verken undertøy eller alle slags forklær kan gi klærne total beskyttelse. Lukt trenger gjennom det meste og kroppens form og bevegelser vil sette sine spor. Husk derfor:

Skift klær forholdsvis ofte! Plagg som blir brukt hver eneste dag, slites unødig mye. Klærne bør få hvilpauser til å «ta seg igjen». Da vil de holde mye lenger. Vi kan enten skifte tøy etter endt arbeidsdag, eller bytte til andre klær etter noen dager.

Luft og børst klærne! Glem ikke å vrenge lommer og slag der støv og rusk gjerne samler seg. Særlig viktig er det å lufte plagg som lett tar til seg lukt: kjoler, bluser og gensere. Husk en omgang med klesbørsten når håret er gredd. (Andersson & Bernstedt 1972:77)

Mens lufting og børsting var midlet mot lukt, vil avtrykket av kroppen fjernes ved at klærne *tar seg igjen*. Dette siste forutsetter at klærne er laget av ull, som har denne egenskapen at det vil gjenvinne sin tidligere form, spesielt i fuktig luft. Der det ikke er nok å la klærne hvile, må strykejern og presseklut til. Men dette bør begrenses på grunn av slitasjen det gir på tøyet.

På 1960-tallet er skikk og bruk- bøkene fulle av formaninger om å ha klær som er nypressete, luftet og børstet, og om ikke å lukte svette. «Gangtøy og yttertøy må vi lufte, børste og helst også støvsuge med jevne mellomrom. (...) Flekker må fjernes så snart som mulig» (Cappelen 1967:189). En bok, som ellers legger stor vekt på lukt og renslighet og som foreslår dusj og rent undertøy hver dag, beskriver lufting og børsting som den vanlige måten å holde gangklær i orden. Lufting og børsting etter hver gangs bruk er etter forfatterens mening langt å foretrekke fremfor «stadig» pressing.

Først på 1980-tallet er vasken sentral: «Klær du skal bruke daglig, bør kunne vaskes» (Levanto 1987:256). «Klær du bruker mye, og klær du har nær huden din, må du vaske ofte» (Kristiansen, Olsen & Wilhelmsen 1989:39).

Svarene på NEG's spørreliste nr. 190 gir innblikk i vask av gangklær i dag. Der går det fram at systemet med svært sjelden vask (eller rens) henger igjen i enkelte plagg; spesielt dressbukser og andre bukser med press. For disse plaggene er fortsatt flekkfjerning og pressing behandlingsmetoden. Det er spesielt de eldre kvinnene som skriver om dette. For de yngre blir dette for komplisert:

«Jeg er ikke flink til å luften og børste klær. De bare hives i maskinen» (NEG190k52c). Dessverre har få menn svart, men en kvinne forteller om pressing og flekkfjerning på sin manns bukser. En mann født i 1922 skriver at «Lufting og børsting er ikke så vanlig, men flekkfjerning og pressing kan være nødvendig uten at buksen blir vasket på forhånd» (NEG190m22).

De eldre er her i godt selskap. I boken om klassisk herremote er den anbefalte behandlingen av dresser flekkfjerning, børsting, lufting og damping (opphold på fuktig baderom). Rensing er noe som diskuteres som en mulighet, men som oppfattes som vandalisme mot et kvalitetsplagg på grunn av den påfølgende pressingen. Vask blir overhode ikke diskutert. Rensing omtales også som unødvendig for «dressen kommer jo nesten aldri i berøring med bar hud» (Roetzel, Beer & Feierabend 2000). Det samme kan man jo da si om alle andre bukser uten at argumentet der vil virke særlig overbevisende.

Jeg er selv av de som ikke renser klær. I spørrelisten har jeg heller ikke stilt direkte spørsmål om rens. I ettertid ser jeg at et par av spørsmålene kunne vært formulert litt annerledes for å få fram mer om denne rengjøringsmetoden. Jeg vet dermed ikke om de svært få opplysninger om rens kommer av spørsmålstillingen, eller om dette ikke oppfattes som sentralt av informanterne.

I undersøkelsen av klesvaner var rens noe informantene ikke var særlig begeistret for (Klepp 2001:104). De mislikte rensing av mange grunner. Alt fra pris og tilgjengelighet, til miljø, lukt, og følelsen av at det ikke blir rent. Dette passer godt sammen med det vi vet om forbruksutgifter og bruk av vask og renserier. I følge *Forbrukerundersøkelsen 1997 - 1999* brukte en norsk husholdning i gjennomsnitt 98 kroner på vask og rensing. Dette omfatter da alt fra vask og rulling/stryking av duker og bunadskjorter, til rens av dyner, pels og så videre (SSB 2002). For 98 kroner kan husholdet for eksempel få rens og presset ett plagg. Rens er dermed ikke vesentlig i arbeidet med å holde klærne rene – for det store flertall.

Heller litt for ofte enn for sjelden¹⁰

Gjennom undersøkelsen *An investigation of domestic laundry in Europe: Habits, hygiene and technical performance* kjenner vi til hvor ofte en del vanlige klesplagg vaskes i Norge i dag (Arild & m.fl. 2003). Det er store ulikheter i hvor ofte det er vanlig å vaske jeans i Norge. 5 % sier de bare bruker buksene en gang før de vaskes. 21 % sier de vasker etter to gangers bruk, 25 % etter tre gangers bruk, 14 % etter fire og 35 % etter fem gangers bruk eller mer. Vi har allerede sett at T-skjorter og skjorter oftest vaskes hver dag. Omtrent halvparten sier de gjør dette.

¹⁰ NEG190k38f

NEG- materialet kan utfylle bildet. Det viser, ikke særlig overraskende, at alder spiller en rolle i forhold til vask av klær. En av de yngre bruker uttrykket «Flere dagers gammelt tøy» (NEG190k56), om det hun ikke kan tenke seg å ta på igjen etter en dusj. En eldre kvinne bytter «bukser: ca. ett par ganger i måneden» (NEG190k35a). Både unge og eldre uttrykker en glede over de nyvaskede klærne. «Nyvaskede klær er godt å ta på seg» (NEG190k15). Barneklær blir vasket ofte. Småbarn får rent tøy minst en gang om dagen. «Barneklær vert oftast vaska etter ein dags bruk (gensar, bukse og sokkar) (NEG190k69). Mens de voksne skifter innerst oftest og er mest opptatt av lukt, er det omvent med de yngstes klær. Her er det de synlige klærne som vaskes oftest, og flekker er en vanlig grunn for vask. Mødrene skifter ofte på sine små, men når barna har blitt så store at de bestemmer selv, mener de at klærne går for fort i skittentøyet.

De eldre praktiserer fortsatt «å skylle opp» klær, slik litteraturen på 1950-tallet skrev så varmt om. «Ullsokker bør skylles opp forsiktig etter bruk, især hvis man er litt svett eller våt på bena» (NEG190k33).

I en undersøkelse av klesvanen for kvinner rundt 40 år, fant jeg at alle med formelle klær på jobben skifter når de kommer hjem. Dette gjør også halvparten av de som bruker vanlig hverdagstøy på arbeid (Klepp 2001). I NEG- materialet kommer også dette fram, og de to ulike «garderobene» kan ha noe ulik behandling.

Det daglige tøyet på jobb bruker jeg gjerne en uke og så i skittentøyet. Jeg skifter klær med en gang jeg kommer fra jobb, «hjemmetøyet» er bekvemt og lettstelt. Det tøyet som er i bruk henges på hengere, gjerne i vinduet og er klart til bruk neste morgen. (NEG190k38c)

Sitatet viser stor grad av orden og regelmessighet, mye mer enn det som preger flertallet av NEG- besvarelsene. Det vanlige er at skifte av klær foregår mindre rutinepreget enn beskrivelsene av undertøy, muligens med et unntak for mannens skjorter. Det meste blir dermed gjenstand for en vurdering før vask. Denne vurderingen kan foregå på mange ulike måter. En eldre kvinne «ser spesielt på hals, ermer og nedbretten på buksene» (NEG190k23b). De litt yngre er mer opptatt av andre forhold: «når det har kommet en flekk på, når vi har vært et sted med mye røyk, når de har fått litt dårlig lukt under armene. Bukser når de har fått knær og ser ustelte ut» (IGK190k47). Både typen plagg, bruksområdet og aktivitet er med i vurderingen. Klærnes farger og materialer er også vesentlige. «Lyse klær vaskes normalt etter to dagers bruk, mørkere klær blir av og til brukt flere ganger» (NEG190k51b).

Klærne inngår også i et hierarki, der renhet er mer vesentlig for klær til pent bruk, mens hverdags- og ikke minst arbeidsklær, kan være flekkete (men trolig ikke illeluktende). Klærne vurderes etter;

syn og lukt og avhengig av hvilken bruk. Hverdagsklærne, for eksempel forkleet, tåler å tas på igjen selv om det er en liten synbar flekk, det samme med min manns arbeidsbukse. Gjelder det derimot besteskjorta, må den som regel vaskes etter hver gangs bruk. (NEG190k29a)

Ofte nevnes det å gå ut av huset i forbindelse med økte krav til klærnes renhet, men dette gjelder ikke hvis turen er tydelig sporty, eller «når jeg arbeider i haven eller går tur med hunden» (NEG190k30b). På hytta kan også kravene senkes. «I ferier vasker jeg undertøyet like ofte som ellers, men annet tøy bruker jeg til «skitten syns»» (NEG190k23b). Andre skriver at de har samme praksis der som hjemme.

I en del familier utgjør treningstøy i dag en betydelig del av vasken. Treningstøyet kan være blant det som vaskes lite, men det kan også bli vasket etter hver gangs bruk. Hvis ikke treningstøyet vaskes krever det plass til tørking og oppbevaring.

For klær til pent bruk er kravene om renhet høyere enn ellers. Men det er også en motsatt tendens ved at de daglige klærne brukes røffere og tåler mer vask enn pent tøy. Det tøyet som vaskes aller minst er selskapstøy, med unntak av skjortene og kvinnens tilsvarende bluser. Pentøyet består dermed både av deler som vaskes oftest, og av deler som ikke rengjøres i det hele tatt, eller renses/vaskes/luftes/børstes en sjelden gang.

Vi har her sett at det er mange ulike grunner for å vaske. De viktigste er å fjerne flekker, dårlig lukt, eller spor av kroppens form. Før har mange ulike teknikker vært brukt for de ulike formålene. Vaskemaskinen overtar dermed for en rekke eldre behandlingsformer. Videre har det kommet fram at det er store forskjeller i hvordan ulike klær vaskes. Dette har både med fiber, tradisjoner og bruksområder å gjøre, samt hvor kroppsnært plagget er. Men det siste er ikke så avgjørende som en skulle tro. Det er ikke veldig stor forskjell på hvor kroppsnær en olabukse og en dressbukse er, men stor forskjell i hvor ofte de anses som skitne. Sist men ikke minst har vi sett at mengden klær i skittentøyet øker kraftig. Dette skyldes flere forhold. Ett er allerede nevnt, vask overtar for annen type behandling. I tillegg kommer nedgangen i bruken av undertøy og beskyttelsesplagg, samt forhold rundt hyppige skift og problemer med oppbevaring av halvskittent tøy. Dette skal jeg komme tilbake til.

4.2.4 Nattøy

Eilert Sundt beskriver nattøy som en fremmed og eksotisk skikk blant hollendere. Det han beskriver som vanlig hos en «by mand», er å sove i «sitt bare linned» altså i skjorten. «I de gammeldagse bygder», som i denne forbindelse

omfatter store deler av landet, var skikken å sove naken. Sundt mener at begrunnelsen for dette var at man derved slet mindre på klærne.

Trolig var nattøyet i første halvdel av 1900-tallet utbredt i borgerlige miljøer. Det er for eksempel nevnt i forbindelse med det daglige stellet av soveværelset i *Vort hjem* (Gad 1903) utgitt i København. Et verk som absolutt henvender seg til de bedrestilte. Ellers har det vært vanlig å sove i undertøyet. NEG-svarene gir bare svært spredte opplysninger om nattøy. En mann fra arbeiderstrøk forteller følgende.

Vi fikk ikke lov til å ligge i undertøyet, vi brukte pyjamas. Jeg vet at mange av kameratene mine fikk ligge i undertøyet, noe vi misunte dem. Jeg tror vi kanskje skiftet både klær og sengetøy noe oftere enn det som var vanlig. (NEG169m28)

Moren praktiserte en noe høyere hygienisk standard som både omfattet oftere skift, og bruk av nattøy. En mann fra småbruksmiljø født i 1944 forteller at i hans barndomshjem sov alle i undertøy. Han fikk sin første pyjamas i 1966 som julegave fra sine vordende svigerforeldre. Pyjamasen ble aldri brukt, men tvert i mot oppfattet som et både komisk og upraktisk plagg.

Bøkene med vaskerådene og skolebøkene sier ingenting om vask av særskilte plagg til å sove i. Igjen er den svenske utredningen fra 1955 spesiell. Her er pyjamas tatt med for gutten på tre år, og for far mens mor har nattcharmeuse som vaskes hver fjortende dag. Datteren på syv har nattlinne som vaskes hver uke samt flanellspyjamas med åtte vask i året. Farens nattøy vaskes 32 ganger årlig og guttens 64 ganger årlig. Her er det tydelig at plaggene er godt innarbeidet med mange ulike typer og at de vaskes sjeldnere enn undertøy, men hyppigere enn sengetøyet (SOU 1955:283).

I skikk og bruk-litteraturen er nattøy omtalt. I en bok beregnet for unge damer, *Teen Age* fra 1952, vises nattøy oppmerksomhet:

Lange silkenattkjoler er plagg som passer bedre for den modne kvinnen. Hvorfor ikke nøye seg med to par pyjamas og en kort slåbrok i samme farge. (...) Med dette enkle systemet for natt-tøy er man helgardert – også på reise. Selvfølgelig er en nylonnattkjole både praktisk og lekker i sistnevnte tilfelle – men der er en annen sak. (Golbæk 1952:62)

Nattøy og morgenkåpe er blant de plaggene som alle kvinner trenger i følge *For oss Kvinner*, og en trenger verken være «absolutt nygift, eller spesielt forfengelig for å drømme om yndige neglisjeer» (Anderson 1961:327). Også her fremheves nylon som «yndig, feminint, lekkert og uhyre praktisk. Ikke minst på reise». «Etter at vidunderstoffet nylon ble oppfunnet kan vi tillate oss å svøpe våre luksus-legemer i raffinerte natt-neglisjeer av både blonder og plis-

sé selv til hverdags-søvnen» (Anderson 1961:132). Det legges i det hele tatt stor vekt på at kvinnen skal være «sengekant-pikant».

Bare i en av bøkene, *En gentleman*, har jeg funnet omtale av nattøy for menn. Der beskrives pysjamasen som en souvenir fra kolonitiden (Roetzel, Beer & Feierabend 2000). I motsetning til den tidligere nattskjorten har denne bukser, som en etterligning av mannsdrakten fra Midtøsten og India. I følge boken ble pyjamasen dominerende fra 1930-tallet. I dag mener forfatteren at boksershorts og T-skjorte er dens skarpeste konkurrenter, men at mange menn også foretrekker å sove nakne.

En av NEG- informantene skriver at hun vasker nattkjolen en gang i uken (NEG190k45a). Men ellers har jeg ingen opplysninger om bruken og vask av nattøy i dag. Jeg vil tro det fortsatt finnes tre varianter: å sove naken, sove i undertøy eller i eget tøy for dette formålet. Hvor vanlig de ulike formene er og hvor ofte det eventuelle nattøyet vaskes vet jeg dessverre intet om.

Nattøy har kort historie for det brede lag av Norges befolkning. Trolig har ikke skikken nådd alle, med unntak for barn. De spredte opplysningene peker mot nattøyet sine ulike funksjoner: varme kroppen, beskytte sengetøyet mot smuss, samt fremheve det erotiske ved det å gå til sengs. Bruken av nattøy vil få konsekvenser for skittentøyet ved at dette er plagg som vaskes, men også ved at der det ikke brukes vil annet tøy fortere bli skittent.

4.2.5 Sengetøy

Fra fell og bolster til dyneseng

Den vanligste sengen var i følge Sundt skinnfeller: «Endnu sover ganske vist den største del af landbefolkningen under feld» (Sundt 1975:244). Disse ble ikke vasket, men det var mye arbeid med å bære dem ut og piske dem. Dette arbeidet skulle i følge Sundt helst gjøres hver dag, men mange steder ble det gjort sjeldnere. Puter fantes ikke overalt. Mange pleide bare å ha litt ekstra halm i den enden av sengen. Om det var pute kunne denne være trukket med skinn eller bolster og altså ikke ha et ytre putevar som skulle vaskes.

Den neste typen seng er forsynt med bolster eller filleryer som overbredselsel. Disse kunne også luftes en gang i mellom, men den vanlige rengjøringen var en årlig vask.

Den fineste sengen, *dynesengen*, var ikke vanlig, men Sundt tror at laken og putevar ble skiftet i denne sengen en gang i måneden. I enkelte områder hadde denne sengen vært i bruk lenge. Anne Melgård har i hovedoppgaven *-Til siste trevl* behandlet bruken av filleryer i Agder (Melgård 2000). Sørlandskysten var tidlig med på å innføre en høyere hygienisk standard. En fillerye ble så tidlig som på slutten av 1600-tallet introdusert som *bossbreie* til å

dekke halmen i sengene. Melgård skriver at de sannsynligvis begynte med dette samtidig som de gikk over til dynesengen. En av fordelene med denne tekstilen var at den, i motsetning til fellen, kunne vaskes og dermed lettere holdes fri for lopper (Melgård 2000). Bossbreia ble beholdt mange steder fram til springfjær-madrassene overtok. Melgård gir ingen opplysninger om hvor ofte de ble vasket. Hun diskuterer muligheten for at den tidlige overgangen til bossbreia kan ha hatt sammenheng med milde vintre langs kysten, og dermed problemer med å fryse ut loppene av fellene. Gerd Sønju skrev i 1973 en magistergrad om *Underlag og hodeputer i sengene på landsbygden i Norge ca. 1880 - ca. 1950*. Hun skriver at skinnfeller av forskjellige slag har vært meget vanlige som dekke over underlagsmaterialene over hele landet, med visse unntak. Hun mener at denne skikken enkelte steder har holdt seg fram til 1950. Men at perioden 1880 - 1950 var en overgangsperiode med hensyn til sengeutstyr (Sønju 1973).

I følge Sundt var laken ikke i daglig bruk. Og når det ble brukt, der de hadde det, kunne det godt hende «at lagenet bare ligger på til stads om dagen og tages af for natten for ikke at slides» (Sundt 1975:239).

Laken til julaften er en gammel skikk. Lakenet er dermed en måte å pynte sengen, og ikke en måte å beskytte de tyngre tekstilene mot smuss. Samtidig var utøy i sengen et stadig problem. Dette ble holdt i sjakk med andre metoder. En måte var å la små dyr som maur eller marflo¹¹ ta seg av krypet. En annen måte å drepe utøy på var med varmen i badstue.

Hulda Garborg anbefaler i boken *Heimestell* (1922) lufting og pisking av sengetøyet. «Ut med dei i frisk luft so ofte det berre læt seg gjera!» Et minimum er en gang i uken. Hun hevder at «mykje vesaldom kjem av uvyrdi stell med sengeklærne». Skinnfeller mener hun er en uting om sommeren, og faste vår på dyner og puter likeså. Til tross for mange detaljer om hvor ofte det skal luftes og piskes er hun mer uklar på vask av de løse pute- og dyne-trekkene, men de «skal ut tidt og jamt» (Garborg 1922:13).

De ulike sengeskikkene og det tilhørende renholdet finnes igjen i svarene på NEG's spørreliste nr. 169. Riktignok var dynesengen blitt mer vanlig. Men en del av informantene forteller at dette bare ble brukt om sommeren og at det var bolstre eller skinnfell om vinteren.

Putevar ble nok skiftet minst en gang i måneden, men ulltepper, vatt-tepper og teppetrekk tror jeg lå på hele vinteren. Vi brukte også skinnfell om vinteren og den kunne ikke vaskes. Ellers ble det luftet og banket når det var en mildværsdag. (NEG169k22)

¹¹ Marflo; et lite havinsekt. Man senket tøyet ned i vannet og lot marfloen fjerne lusa. Hvorvidt man benyttet seg av maur eller marflo avhang av om man bodde ved kysten eller innlandet. (Sundt 1975:242)

Rengjøringen fulgte sengetøyet på den måten at vintersengen ble vasket en gang i året - om våren, mens sengetøyet ble vasket jevnlig om sommeren, for eksempel hver måned eller hver tredje uke. Flere av NEG's informanter skriver om vask av sengetøyet så sjelden som to ganger i året på 1920-tallet. Enkelte av informantene forklarer den sjeldne vasken med dårlig forråd av tekstiler. I borgerlige miljøer var dynesengen selvsagt året rundt, med tilhørende jevnlig vask.

Her ser vi tydelig sammenhengen mellom rengjøringsmåten og det tekstile materialet. Fellen vaskes ikke. Ull vaskes en gang i året (hvis den vaskes), og lin eller bomull månedlig eller oftere hvis det var praktisk mulig. Rengjøringen av fellen og ulltekstilene var lufting, risting og banking. Disse rutineene synes å videreføres i dynesengen. Både i NEG- materialet og litteraturen er luftingen et hovedtema når stellet av sengene omtales opp til 1960-tallet. Men for dynesengen kommer dette i tillegg til vasken.

Lufting og vask av dynesengen

Beskrivelsen av luftingen i husmorlitteraturen er så omfattende at det utvilsomt er egnet til å holde husmoren sysselsatt. Det følgende er en beskrivelse av hva som skal gjøres hver dag.

Sett vinduene helt opp. Legg sengeklær – også lettere madrasser – til lufting. Ryst dem i fri luft om mulig eller legg dem foran åpent vindu, men bruk helst ikke støvsuger på dynen og puten.

Det beste er å la sengen stå oppslått hele dagen. Luftingen gjentas helst «før sengen gjøres klar for natten, hvis det er mulig».

Luftingen kommer på ingen måte isteden for vask:

Skift små putevar ofte, helst hver uke – de er lette å vaske og lette å stelle. Skift lakener og dynetrekk *minst* hver annen eller hver tredje uke. (Askevold & Riseng 1960:139)

NEG- materialet gir eksempler som viser at normen om den daglige luftingen helt eller delvis ble fulgt - i hvert fall i borgerlige miljøer:

Sengetøyskift tror jeg ikke forekom oftere enn hver fjerde uke. Men luftet ble det hver eneste dag. Min mor insisterte på å re opp sengene selv og da ble dyner, puter og laken lagt ut til lufting på verandaen eller i vinduet, sommer som vinter. (NEG169K13)

Til daglig ble dynen lagt ut av vinduet – hvis været tillot det – mens værelset ble luftet. Sengen ble redd skikkelig opp, og det ble lagt på sengeteppe. (NEG169k21).

Omtalen av luftingen blir mer spredt blant de yngre informantene. En som forteller om «banking av sengetøy fredager» legger til at «en var mer nøye med lufting før enn nå» (NEG169k37). Luftingen av senger forutsetter flere ting. For det første at noen er hjemme og kan utføre arbeidet. For det andre at det er lov å henge tøyet ut av vinduene. Gjennomgangen av ordensreglement viser at svært mange borettslag har forbud mot å luften sengetøy ut av vinduer eller på balkonger.

Som vi har sett av sitatene er også vaskehyppigheten svært ulik i perioden 1920 - 1950. Det rapporteres om vask av sengetøyet to til tre ganger i året, hver måned, hver tredje uke og hver fjortende dag. Opplysningen er forspredte til at det er mulig å sette opp hva som har vært vanlig i de ulike klasser, men det er likevel tydelig at urbane borgerlige miljøer fikk dynesengen og de hyppige sengeskiiftene først.

I Jagmanns vaskeforskning fra 1959 behandles sengetøyskift. Han legger til grunn for sine beregninger det han kaller «en helt alminnelig hygienisk standard» (Jagmann 1959b:4) uten at han gjør rede for hvordan han har kommet fram til denne. Den alminnelige standarden avvikes på et enkelt punkt, nemlig sengetøyskift. Der går han ut fra rent skifte hver andre uke (Jagmann 1959:4), noe han mener er noe over dagens nivå. «Meget taler for at sengetøy ikke bør brukes lenger og at utviklingen sannsynligvis vil gå denne vei» (Jagmann 1959b:4). Derfor mener han at han har god grunn for å gjøre det. Likevel har han laget sine tabeller slik at man også med sengetøyskift hver tredje uke kan få en oversikt over vasketøymengden.

På slutten av 1950-tallet kommer også ett nytt element inn i sengetøyet; farger. Det fargede sengetøyet er ikke bare et tillegg (av farge), men også en ny måte «å tenke» sengetøy. *Linnedforrådet* hadde vært preget av en størst mulig mengde solide tekstiler med arbeidskrevende dekor i blonder og broderier. Det hadde vært en vesentlig del av kvinnens bidrag til etableringen av nye hushold både økonomisk og kulturelt. Det nye idealet ble «en strävan mot förenkling» (Konsumentinstituttet 1959:9) både i mengde og i kvalitet. Tekstilene mistet status som verdiplassering. Fargen bidrog til at selv et enkelt billig tekstil fikk en spesiell estetisk verdi. Samtidig er det klart at fargene påvirket vaskemåten og gjorde også dette arbeidet lettere. Det behøvde ikke lenger bli hvitt i tillegg til rent. Den samme utvikling som her er skissert i forhold til sengetøy, gjorde seg gjeldene for hele forrådet av lintøy med duker, servietter og håndduker.

«Kunne egentlig ønsket å vaske sengetøyet oftere»¹²

Det vanligste i Norge i dag er å skifte på sengen hver fjortende dag. 57 % oppgir at de gjør det. 26 % sier at de skifter hver uke, mens 16 % oppgir å skifte hver tredje uke eller sjeldnere (Arild & m.fl. 2003). Forskjellen på de to kjønn er her ikke stor (Vedlegg 1).

I NEG- materialet er også hver fjortende dag vanlig, men både tre og fire uker nevnes av mange. Det ser ut til at sengene i mindre grad enn klær er gjenstand for behovsvurdering, «Gangtøy ser jeg på, lukter på og sengetøyet vasker jeg hver fjortende dag» (NEG190k23). Men også her er svarene ulike. «Sengetøyet kan ligge på fra én til tre - fire uker. Jeg ser det an» (NEG190k45c). Familiemedlemmers behov kan vurderes ulikt; «minstejenta på seks får vasket sengeklærne sine hver måned. Hun svetter ikke i senga» (NEG190m56a). Resten av familien bytter oftere. En del av informantene vasker putevaret oftere.

Gjester får, i følge NEG- informantene, alltid helt ren seng. «Har vi overnattingsgjester, vaskes alt sengetøyet som er brukt, etter hvert besøk» (NEG190k29a). De yngre NEG- informantene skriver lite om overnattingsgjester.

Senere skal vi behandle hvordan en ren kropp krever rent tøy. For senger er sammenhengen omvendt. «Rent sengetøy krever ren pysj, og ren kropp» (NEG190k63a).

Flere ønsker å skifte oftere enn de gjør.

Sengetøyet er den «store syndaren» her i huset. Skulle prøve å vaske det kvar fjortende dag, men det vert oftast lengre tid mellom kvar vask. (NEG190k69)

Det blir for arbeidskrevende. For de eldre kan det være etterarbeidet som er bøygen. «Jeg kvier meg på grunn av all strykingen» (NEG19023b), noe som de yngre ikke en gang overveier å gjøre. Som vi har sett var sengetøyet med i det som vaskelitteraturen omtaler som *storkvask* og en vesentlig del av *vaskeproblemet*. Noen av de eldre holder fast på en slik begrepsbruk: «Storklevask er sengetøy og hvitvask som, selv om man legger det i vaskemaskinen, er mer arbeidskrevende, blant annet fordi det helst skal ut på klessnorene og tørkes i sol og vind» (NEG190k37d). En av informantene, en kvinne fra Rogaland, født i 1942, forteller at «Sengetøyet vert ofte skifta etter som været er»:

Trur dette heng saman med minne frå barndomen. Eg vaks opp då det var rasjone-ring på testilar så heime hadde vi berre kvart vårt dynetrek. Mor passa då på å vaske i lagleg ver. Ikkje alltid vart det tørt, så då måtte vi liggje ei natt utan dyne-trekk. Det å liggje seg til ro i nyvaska sengeklede som *luktar sol* er noko av det beste eg veit. (NEG190k42)

¹² NEG190k73

De hverdagslige rutinene går i arv, og kan bære med seg en rasjonalitet fra en knapphet som ikke lenge finnes. De opprettholdes av helt andre grunner enn det som skapte dem.

De eldre skriver ofte om klare rutiner. «Sengetøy legger jeg rett i vaskemaskina når jeg har skiftet på sengen. Det skjer hver fjortende dag.» (NEG190k15).

I senger kan man sove, men i senger kan man jo også gjøre andre hyggelige ting. En av de yngste skriver at hun skifter «alt etter sengeaktivitet» (NEG190k80). Mens en annen forteller at hun nå lever alene «og føler ikke det samme behovet for å bytte så ofte som da jeg var gift» (NEG190k57a).

I fortellingene om sengetøyet er det mange sanselige beskrivelser. Jeg vil komme tilbake til dette. Den deilige følelsen av det rene tøyet kan være lønn nok for strevet og gjøres til en grunn for å skifte i seg selv: «Noen ganger hvis man er flittig hender det at sengetøyet blir skiftet bare fordi det er deilig å legge seg i nyvasket sengetøy som lukter friskt etter å ha hengt ute» (NEG190k51d). «Skulle egentlig gjerne ha rent sengetøy hver dag, men det gidder jeg/hun ikke» (NEG190m63).

De store endringene i bruken av sengetøy kom i perioden 1860 - 1940. Fra en seng med feller og bolster ble dynesengen med vaskbart trekk vanlig. Den tidligere rengjøringsformen, lufting og pisking, holdt seg lenge som et supplement til vasken. Ulik praksis for ulike typer tekstiler kunne praktiseres parallelt. Dette peker mot at ikke bare sansen for renslighet, men innføringen av de nye tekstilene var avgjørende for endringene. Etter innføringen av dynesengen, enten dette skjedde på 1800-tallet eller senere, og fram til i dag har ikke vaskehyppheten forandret seg dramatisk. Det er riktignok vanlig å vaske noe hyppigere i dag, men fortsatt vasker mange sengetøyet hver tredje - fjerde uke, slik Sundt skrev han trodde praksisen var for dynesengen. Mange ønsker imidlertid å vaske oftere enn de gjør.

4.2.6 Håndklær og kluter

Sundt skriver om Bergen og Christiansands stift at det er alminnelig ikke å eie et håndkle «Med unntak av de rigeste er håndklæde en luksus» (Sundt 1975:259). Man lot det «tørke sig selv», eller kjøkkenkluten, skjorteermet eller skjortebladet ble brukt. Selve vaskingen kunne også foregå uten hjelp av tekstiler. Men der det brukes kan denne være en *tvøge*; kjøkkenkluten som ble brukt til rengjøring av melkekoppene. Hvordan det var ellers i landet og hva slags andre kluter som fantes er det ikke godt å få en oversikt over. Egen klut til vask av voksne nevnes ikke, mens det finnes eksempler på en tvøge for

vask av barn, og en rekke ulike til rengjøring av bord, servise, gryter og gulv. Hvorvidt disse ulike klutene ble tatt med i klesvasken blir ikke nevnt.

Lommetørklær hører hjemme sammen med stasklærne «Men et er at gå med lommetørklæde, et andet at bruge det» (Sundt 1975:304).

Opplysningene om bruk av håndklær rundt århundreskifte er mangelfulle. NEG- materiale gir bare enkelte opplysninger fra 1920-tallet. Der blir det fortalt at håndklær og kluter ble oppbevart i en kommodeskuff, og at nye håndklær ble hengt opp til helgen. Det går ikke fram om det var et til hver, eller et rent felles håndkle, men det siste er mest trolig. En mann fra by født 1928 forteller at hendene ble tørket med et av to striehåndklær, eller kjøkkenhåndklær, som hang ved vasken på kjøkkenet og som ble skiftet hver dag.

En mann født på et småbruk i 1944 har gitt en litt mer utførlig forklaring på bruken av håndklær. I hans barndomshjem var det tre håndklær på kjøkkenet. De ble benyttet av alle i husholdet. Det høyre håndkle var av strie og ble kalt *fjøshåndkle*. Det ble brukt av de som kom fra fjøset. Det midterste håndkle ble brukt til hendene etter vask. Det venstre håndkle ble brukt til ansiktet. Hver lørdag ble et nytt og rent *ansiktshåndkle* og *rent fjøshåndkle* hengt opp. Det som hadde hengt en uke, ble da flyttet til plassen i midten, mens det som hadde vært der ble lagt til vask. Håndklene ble brukt felles av et hushold på tre voksne og tre barn. I tillegg mener han å huske at det ble brukt noe annet i forbindelse med hel kroppsvask. Men dette var ikke noe som hang fremme. Dette stemmer overens med det som NEG- informanter fra tilsvarende miljø beskriver; håndklær og kluter ble oppbevart i kommodeskuff. Hvorvidt de ble vasket etter hver gangs bruk, eller hvor de eventuelt var hvis de ikke var rene og ikke i bruk, gir ingen noen opplysninger om.

Den felles bruk av håndklær skiller seg klart ut fra fortellinger fra borglig miljø. Et eksempel er fra en kvinne født i 1921 i et finere villastrøk i hovedstaden: «Vi hadde en klut til det øverste med dertil hørende håndkle og tilsvarende til understellet. Vi hadde hvert vårt sett. (...) Badehåndkle hang på stenger på badet. Et til guttene og et til jentene. Den skikkelige kroppsvask forgikk hver fredag når vi badet» (NEG169k21). Her er det altså to håndklær og to kluter til hver i familien, samt badehåndklærne. Det står ikke hvor ofte dette ble skiftet. Varianter av dette systemet beskrives i NEG- svarene helt opp til 1960-tallet, men håndkle nedentil og badehåndkle kan være et og det samme. Systemene forutsetter en eller annen form for merking og en rekke med kroker å henge de mange kluter og håndklær opp på. I praksis har dette trolig fulgt badet.

Verken skikk og bruk- litteraturen eller lærebøkene i husstell formidler noen klare normer for hvor ofte håndklær skal skiftes, eller hvem som kan dele håndkle. Denne litteraturen er påfallende mindre opptatt av dette emnet sammenlignet med for eksempel stellet av sengene. En mulig tolkning av det-

te er at de på 1950- og 1960-tallet ikke var så opptatt av håndklærne. Senere bøker er generelt mindre preget av detaljerte normative utsagn. Det er også påfallende at vaskeundersøkelsene til Christian Jagmann på 1950-tallet heller ikke nevner håndklærne. Han har detaljerte utregninger av hvordan den totale vasketøymengden påvirkes av hvor ofte skjorter, sengetøy eller undertøy skiftes, mens håndklær glimrer med sitt fravær. Det er som om de fortsatt ikke finnes. Annerledes er det i en svensk parallell til denne undersøkelsen utført av Hemmens Forskningsintitut og Aktiv Husholdning i 1950 (SOU 1955). Der beregner de at en standardfamilie på to voksne og to barn vil ha behov for å vaske seks toalett- og tre kjøkkenhåndklær i uken.

Et plagg som ligger svært nært badehåndkle i bruk er badekåpen. I *Berlingske Køkkenkalender* har jeg funnet en diskusjon rundt vask av dette plagget

Bruges badekåben meget, har den godt af at blive vasket eller skyllet igjennem i rent vand hvert eller hvertandet år, inden den gemes væk. Saltvandet gør den nemlig ligesom «fedtet», svær at gennemtørre og tung. (Herløv Müller & Palsbo 1953:153)

Vi ser at en svært sjelden, og også lite fullstendig, vask anbefales for dette plagget. Alternativet til det rådet som gis, synes å være at badekåpen ikke rengjøres i det hele tatt. Det er selvsagt mulig at kåpen forstås mer som et plagg enn som et håndkle, men uansett peker det mot en praksis der bare deler av bekleddingen ble gjenstand for vask.

I spørreliste nr. 190 spurte jeg om vask av håndklær. Svarene viser at vask av håndklær i liten grad er gjenstand for felles normer. «Håndklær byttes omtrent hver uke til vanlig, gjestehåndklær etter hver gjest» (NEG190k29). «Kjøkkenhåndklær og kluter byttes så å si daglig» (NEG190k33). «Kopphåndklær bruker jeg først på kopper, og senere blir de til å tørke hendene på når jeg arbeider på kjøkkenet. Kopptuer brukes noen dager, jeg passer på å skylle dem godt etter bruk og henge dem opp over vannkranen for lufting og tørking» (NEG190k51d). «Badehåndkle og kluter etter en uke» (NEG190k38c). Eller «Håndkle byttes hver gang vi dusjer. Håndklede på wc byttes når jeg synes det trengs (ca. et par ganger i uka)» (NEG190k47). Det ser ikke ut til at skillet følger kjønn eller alder. En av de eldste skifter håndkle som har vært brukt etter dusj «kvar gong», mens derimot vanlig håndkle og klut én til to ganger i uka» (NEG190k17). Gjester fordrer «alltid rene håndklær på badet» (NEG190k51a).

Jeg vet ikke om de som bruker badehåndklær flere ganger alltid skiller mellom familiemedlemmene. Håndklær byttes «en gang per uke. Da har hvert familiemedlem sitt personlige håndkle» (NEG190k52c). Hva slags system som benyttes for å holde orden på dette vet jeg heller ikke.

I 2002 sier omtrent halvparten at de skifter badehåndkle etter en gangs bruk (52 %). 23 % sier at de skifter etter to gangers bruk og 16 % sier de skifter etter fem gangers bruk eller mer (Arild & m.fl. 2003). Det er også her forskjell mellom kvinner og menn. Blant menn er det 32 % som skifter badehåndkle etter en gangs bruk, mens det tilsvarende tallet for kvinner er 44 % (Vedlegg 1). De store ulikhetene i praksis tyder på at dette er et område uten klare normer.

Det er vanskelig å sammenligne bruken av håndklær over tid i og med at dette temaet i så liten grad er behandlet og at normene synes svake. Hvis vi tar utgangspunkt i SOU er heller ikke sammenligning lett fordi *toaletthåndklær* trolig må omfatte både de som henger fremme ved vasker, og det som i den statistiske undersøkelsen er kalt *badehåndklær*. Et ukesforbruk for fire var i følge SOU seks håndklær (SOU 1955). Tar vi et tilsvarende tall for i dag med utgangspunkt i opplysningene om det vanligste, og ganger med en daglig dusj for hele familien, vil forbruket bli 28 badehåndklær, samt en del toalett-håndklær. Alle vil ikke bruke så mye, men tallene viser likevel at håndklær ikke lenger er noen uviktig del av skittentøyet.

Håndklær er en del av klesvasken som vaskeekspertene har vært lite interessert i og hvor det ikke finnes klare normer. Praksisen i dag synes heller ikke å falle inn i noe klart mønster. Sundt skriver om håndklær som en luksus. Siden har mengden håndklær i skittentøyet økt betraktelig både som en følge av økt kroppsvask og som en følge av at de brukes og vaskes oftere. Håndklær kan både oppfattes som noe svært intimt og privat, og som en tekstil til felles bruk. Hvor grensen her går ville det vært interessant å vite mer om. Hvem som kan dele håndkle, til hva, og hvordan håndklær for ulikt bruk holdes atskilt, vil få konsekvenser for hvor mye som havner i skittentøyet.

4.2.7 Innredningstekstiler

Innredningstekstiler er en stor og sammensatt gruppe. De har oftest en hovedfunksjon som dekorasjon, men de brukes også til mye annet som å lune og varme, gjøre harde overflater behaglige, beskytte mot varme, trekk, innsyn og så videre. I borgerlige miljøer var slutten av 1800-tallet en glanstid for innredningstekstiler, med mange ulike og rikt dekorerte varianter; portierer, gardiner, puter, duker, løpere, klokkestrenger og mye mer. Innredningstekstilene er sentrale i å skape et hus om til et hjem, og er sterkt forbundet med det feminine. Med funksjonalismen fikk innredningstekstilene et skudd for baugen. Det som ble igjen fikk et mye mer nøkternt preg. Siden har mengden slike tekstiler variert i forhold til gjeldende mote, men også i sosialt miljø. Der

funksjonalismen har stått sterkt har det vært tonet ned, mens det i folkelige miljøer er beholdt et rikere utvalg.

Duker og servietter kom som sengetøy i allmen bruk først i slutten av 1800-tallet (Bryggens museum m.fl. 1978:27). Men å ha «duget bord» julaften er noe kvinnene selv i en enkel hytte anstrenger seg for å få til (Sundt 1975:263). Hvite lakener som pynt oppå senger var også en skikk som hørte julen til. Gardiner var derimot en helt ny skikk som i følge Sundt var i ferd med å bre seg utover landet, spesielt Østlandet.

Agderkysten var som før nevnt tidlig ute med bruk av filleryer. Først som en del av sengeutstyret, senere på gulvet. På 1860-tallet finnes skikken beskrevet fra ulike deler av landet, men vanlig var det bare på sørlandskysten (Melgård 2000). Vanlig over hele landet ble ryene først fra slutten av 1800-tallet (Bryggens museum m.fl. 1978:24). Hvor ofte disse ulike tekstilene ble vasket står det lite om i litteraturen. Sundt og Melgård legger begge vekt på at filleryekledde gulv var ett uttrykk for en økt sans for renslighet.

Bøker med vaskeråd og lærebøkene fra 1950-tallet legger stor vekt på vask av innredningstekstiler. En av bøkene anbefaler vask av gardiner en til to ganger årlig «For å holde gardinene friske og pæne» (Herløv Müller & Palsbo 1953). Dette er i tråd med den praksisen mange forteller om i NEG's spørreliste nr. 190. «Gardiner blir vasket vår og høst» (NEG190k57b), eventuelt «før jul» (NEG190k45). En av kvinnen skiller seg ut med å skifte kjøkkengardiner «med 1 –2 måneders mellomrom. Gardinene i stua høst og vår». Men hun beskriver seg selv om «et ordensmenneske!» og skriver at hun «elsker klesvask og stell av klær» (NEG190k49a). Gjennomgående vaskes gardiner på kjøkkenet oftest, dernest kommer soverommet.

En sjelden gardinvask blir ofte forklart av informantene med at det ikke røkes i huset. «Da ingen i huset røker er gardinvasken (hvite i bomull) redusert til 2 gange i året». Men det er ingen som omvendt forklarer at de vasker ofte på grunn av at de røker, et argument som brukes mye i forhold til klær, og ikke bare av passive røkere. Det er tydeligvis mange som følger denne rutinen. «Gardiner blir bare vasket et par ganger i året. I noen rom skifter jeg fra sommer til vintergardiner og vasker da dem jeg tar ned» (NEG190k31a). Dette er en standard som ligger nær opp til SOU fra 1955, og litteraturen med vaskeråd. Det er også en standard som virker innlært, både blir uttrykt direkte: «Jeg vasker gardiner 2 - 3 ganger i året – slik min mor gjorde» (NEG190k57a), men også den faste formen skikken har.

Selv er jeg vokst opp i et hjem der gardiner ble vasket når de var synlig skitne. Mine hvite lin-stuegardiner er vasket en gang i de ti årene jeg har hatt dem, uten at jeg føler noe behov for å unnskyldte det. Jeg ble derfor overrasket over dette samstemmige *høst og vår* og eventuelt *til jul*. Etter samtaler med kolleger ble det klart at jeg ikke er helt alene. Det kan se ut som at ambi-

sjonen om å vaske kjøkkengardinene en gang i året er vanlig, men at dette ikke nødvendigvis blir gjort. Andre gardiner – spesielt gardinene i stuen, kan henge i flere år. Beskrivelsene av denne praksisen ble av flere av NEG-informantene ledsaget av en reaksjon på at spørsmålet er *pinlig* eller *flaut* fordi de ikke er så *flinke*. En NEG-informant som har vasket gardinene én gang siden innflytting våren 1998 beskriver dette som «svært sjeldan» (NEG190k69).

Det er påfallende at praksisen med vask av gardiner unnskyldes, begrunnes eller beskrives som avvikende. Her skiller den seg klart fra håndklærne som bare beskrives uten noe om og men. Sengetøyet er litt i en mellomstilling. Men mens byttfrekvensen for sengetøy, i hvert fall delvis, diskuteres i forhold til de personlige ønskene og hva en selv liker, er gardinvask noe man *burde* gjøre. Enten følger kvinnene et svært fast og innlært *vår og høst* system, eller så er gardiner på en eller annen måte utenfor fokus. Dette passer godt sammen med vaskerådslitteraturens taushet angående håndklær, og klare normer med hensyn til innredningstekstiler og sengetøy. Hva menn gjør og mener om gardinvask vet jeg ikke. Dette er ikke noe hett tema i de 19 svarene fra menn på spørreliste nr. 190.

Innredningstekstiler er mer enn gardiner, men hva det er varierer veldig både i typer og omfang. Dette er tekstiler som først og fremst er der for å pynte huset, som løpere og duker på bord, og tepper og filleryer på gulvene. Noen kan i tillegg ha en funksjon som servietter, grytekluter, tevarmere, fastholder, lampeskjermer med mer.

Bare i den svenske undersøkelsen har jeg sett en fullstendig oversikt over vask av innredningstekstilene. Tallene bygger som før nevnt på det forfatterne mente var vanlig i Sverige for en familie på fire i 1950. Listen inneholder blant annet 42 store eller mellomstore duker samt 96 mindre pynteduker, 12 gardiner, 96 grytelapper, 16 små og store filleryer, 12 presseduker, 96 servietter, ett draperi og 12 tepper (SOU 1947:316). Jagmann opererer med 248 kilo rulletøy i året av en totalmengde på 497 kilo skittentøy. Dette omfatter sengetøy samt duker og håndklær. I en av bøkene med vaskeråd anbefales det å legge på «rene duker og putetrekke ukentlig» (Askevold & Riseng 1960).

I spørreliste nr. 190 har jeg dessverre ikke spurt inngående om bruk og vask av innredningstekstiler. Enkelte av de eldre kvinnene har likevel skrevet en del om duker.

Synes jeg vil nevne dekketøy selv om det kanskje ikke har noen særlig interesse siden det ikke forekommer noen spørsmål om det. I eldre hjem tror jeg nok det brukes duker og stoffservietter fremdeles. Men en del lettere tekstiler har nok overtatt og trenger ikke ruller (hvem har vel egentlig rulle i hjemmet nå for tiden?) Men bare slettes på av et lett moderne strykejern. (NEG190k25)

«Serviett på bordet ligg 1 uke eller mer dersom det ikkje er ekstra uheld» (NEG190k17). «Duker vasker og stiver jeg når det har samlet seg opp en større mengde» (NEG190k51d). «Løperne som ligger på bord og skap vaskes før jeg legger på juleløpere. Jeg stryker de nyvaskete og har dem liggende klar til julestasen skal ut» (NEG190k31a). De yngre skriver bare om duker i forbindelse med slettgjøring. Flere nevner at duker strykes, men duk brukes bare til jul.

I perioden 1870 og fram til 1950 vokste mengden innredningstekstiler i skittentøyet kraftig. Dette hadde flere årsaker. En var at mengden økte totalt sett, delvis som et resultat av bedre økonomi i hjemmene, men også som et resultat av tidens mote og forståelse av et hjem. En annen grunn var det fokuset vaskelitteraturen satt på nettopp denne typen tekstiler. Det kan se ut til at vaskhyppigheten kom opp på et høyt nivå tidlig, og at vi opp mot vår tid kan se en tilbakegang både i bruken av tekstilene, og i hvor ofte de vaskes. I dag fremstår en rekke av innredningstekstilene som et valg, og ikke som en nødvendighet. Det er også innen dette området at engangsprodukter og produkter i plast, voks og lignende har fått størst gjennomslag. Hvor viktig de tidkrevende prosedyrene knyttet til vask har vært for denne omleggingen er uklart.

4.3 Den totale vasketøymengden

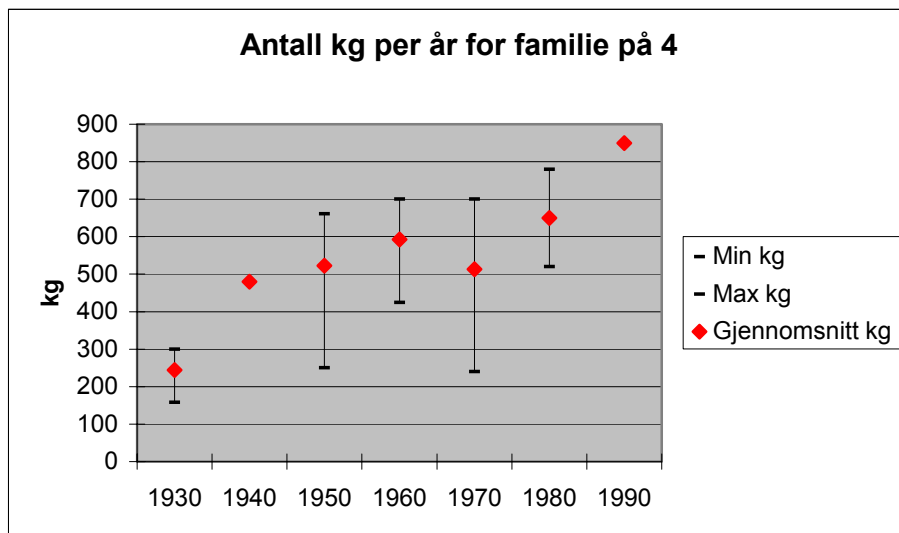
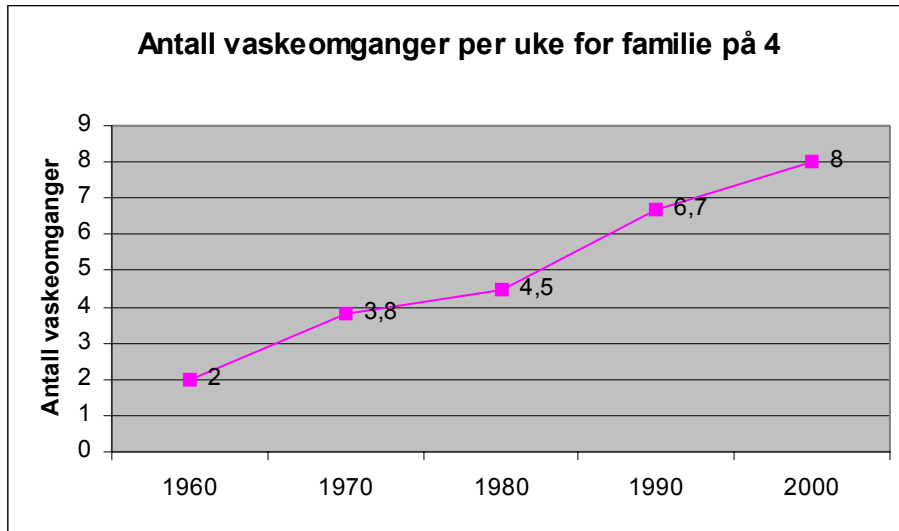
I det foregående har vi sett hvordan mengden av de ulike tekstilene i skittentøyet har variert. Det meste har økt, men ikke etter samme kurve. For å se de ulike delene av helheten må vi også ha et øye for denne helheten. Den totale vasketøymengde kan studeres som mye forskjellig, som tid eller mengde, fiber eller farger.

4.3.1 Mengde, tid og antall maskiner

I tidligere studier av klesvask er det benyttet ulike mål for å se på utviklingen i mengden. Den har blitt målt i arbeidstid, som kilo, eller som antall maskiner. Dette gjør det vanskelig å sammenligne undersøkelsene. I tillegg er det enten beregnet på individ- eller husholdsnivå. I de litt eldre undersøkelsene opprettholdes det et klart skille mellom ulike deler av klesvasken som *ukevask*, *småvask* og *storvask*. Dette gjør bildet ytterligere komplisert.

Som et utgangspunkt vil jeg, lik 1950- og 1960-tallets vaskeesperter, bruke en familie på to voksne og to barn (uten spedbarn). De tallene jeg bygger videre på er laget på grunnlag av svært ulikt materiale. Noen bygger på

loggføring, andre på intervjuer eller estimer. Når vi nærmer oss vår egen tid, er tallene oftere regnet ut for en gjennomsnittsfamilie. De fleste tall er fra Norge, men jeg har også brukt enkelte tall fra Sverige, og Danmark. I stedet for å gå inn å diskutere de enkelte undersøkelser, vil jeg presentere det bildet de til sammen gir for hvert tiende år¹³.

¹³ Tallene er funnet i følgende publikasjoner: Forbrukerstyrelsen 1996, Børestam, Myrehed & Myrehed 1968, Børke 1975, Jagmann 1959a, Jagmann 1959b, Konsumentinstituttet 1959, Konsumentverket 1990, Nossum 1977, Rosenblad 1993, SOU 1947, SOU 1955, Svare 1962.

Mengden skittentøy har økte jevnt i den perioden jeg har funnet dokumentert, 1930 - 2000. Videre kan vi se at tallene som angir mengde i kilo og de som viser utviklingen i antall vask følger et lignende forløp. Det ser ikke ut til at økningen har stoppet opp. Samlet ser vi en fordobling av antall maskiner på 30 år. Regnet i kilo blir ikke økningen så dramatisk. Dette er lett å forklare med at parallelt med en økning i vasketøymengden, har vi også hatt en økning i den andelen av tøyet som har blitt vasket i maskin. Dette skyldes at en større andel av klesvasken vaskes i maskinen i dag. NEG- materialet viser at denne utviklingen ikke er avsluttet i og med at eldre informanter forteller om mer *småvask* for hånd enn de yngre.

4.3.2 Fra hvitvask og rulletøy til lettstelte klær

I den omfattende litteraturen rundt vask på midten av 1900-tallet ble vasken delt i gruppene storvask (hvitvask) og småvask, eller ordinærvask, ekstravask, dagsvask og spebarnsvask (Jagmann 1959b). Inndelingene tar utgangspunkt i mengde og tidspunkt for vask, men derigjennom også indirekte hva slags tekstil som ble vasket. NEG- svarene viser at enkelte eldre fortsatt bruker noen av disse begrepene. Trolig har også uttrykket *storvask* holdt seg lenge fordi det har vært direkte knyttet til vaskemidler for hvit vask. Et storvaskemiddel har vært et vaskepulver med blekende effekt og eventuelt optiske hvitemidler, siden den største andelen av vasken var hvit.

Samtidig som den faglige og politiske interessen hele tiden var rettet mot storvasken, var det *småvasken* som var i vekst. Økningen i småvasken har vi sett i gjennomgangen av de enkelte plaggene. Mens skifte av sengetøy ikke endres drastisk fra innføringen av dynesengen til 2002, er endringen i gangklær og undertøy formidabelt. Fra tidligere ikke å vaske sokker, skal de nå «skylles opp hver kveld» for å ta et ekstremt eksempel. De nye *lettstelte* tekstilene førte til mindre storvask og mer småvask.

Overgangen fra få store hovedtyper vask, til en rekke ulike fiber, farger og etterbehandlinger, har bidratt til det samme. Steenberg viser for eksempel at fra 1920-tallet og fram til 1970 var andelen hvitvask 46 %, mens den ti år senere var sunket til 21 %. Ser vi det motsatt økte den kulørte vasken fra 54 % til 79 % bare i løpet av denne tiårsperioden (Grimsvang & Klonteig 1985). Samtidig ble det mer vanlig at kvinner vasket enkelte eller noen få plagg (Salminen-Karlsson 1993:6). Som vi har sett, ble denne utviklingen ikke sett som noe problem, men snarer som et argument for de nye tekstilene.

En annen måte å se på endringer av sammensetningen av klesvasken er å fokusere på hvilke fiber som har vært brukt og hvordan disse inngår i vasken.

Spinnfiberforbruk

Fiber/år	1930	1950
Ull	30 %	25 %
Boull/lin	65 %	55 %
Kunstfiber	5 %	20 %

(Jagmann 1959a)

Jeg har ikke tilsvarende tall fra i dag, men vi vet at andelen bomull har økt betraktelig, spesielt på bekostning av ull. Andelen bomull/lin i dagens norske vask er trolig mellom 80 – 90%. Før 1930 finnes det heller ikke statistikk på dette så vidt jeg vet, men alt tilsier at ull var den dominerende fiberen. Likevel var det ikke slik at ull var den viktigste fiberen i skittentøyet. Ull ble, lik hva vi har sett, bare unntaksvis vasket.

Dette bildet holder seg uforandret til midten av 1900-tallet. Det er fortsatt det de kalte storvasken, vask av bomull eventuelt lin og først og fremst hvite tekstiler, som dominerer tankegangen rundt vask. I den svenske utredningen *Kollektiv tvätt* fra 1947 handler alt om å løse det som entydig forstås som hvordan og av hvem storvasken skulle vaskes. Vask av klær ofres en side under overskriften *Nogra speciella tvättproblem* i den 284 sider lange rapporten. Det slås fast at gangklær bare unntaksvis ble vasket (SOU 1947).

Som en oppsummering kan vi se på noen hovedtrekk ved utviklingen.

1850 -1900

Økning i bruken av tekstiler som ble vasket på bekostning av skinn og feller innenfor både bekledningstekstil og sengetøy. Økning i bruken av bomull og vaskbare ullprodukter. Bind blir en del av skittentøyet. Innredningene skiftet karakter og mange nye innredningstekstiler kom til. Store sosiale og geografiske ulikheter. Tekstiler var dyre investeringsobjekt som store deler av befolkningen hadde svært begrenset forråd av. En stor klesvask var status og forbeholdt de bedrestilte. Den ble ikke vasket av husmoren selv, men av andre. Det brede lag hadde lite egen klesvask, men vasket eventuelt for andre.

1900 -1950

Velstandsøkning og store endringer innen hygien. *Storvasken* blir stadig større med sengetøy, duker, gardiner, undertøy, forklær og skjorter som viktige bestanddeler. Dermed er det mye vask av hvit og lys farget bomull. Fortsatt var det lite vask av gangtøy. Store deler av vasken er *rulle og stryketøy* som krevde et omfattende etterarbeid. Tekstiler var fortsatt et kostnadskrevende knapphetsgode, men klesvasken økte kraftig også hos det brede lag av folket.

Med simple hjelpemidler og, for mange, tungvinn tilgang på vann, representerte dette en stor arbeidsbyrde for kvinnene.

1950 -2000

Mange nye fiber og overgang til farget bomull førte til en mer differensiert klesvask. Det samme gjør nye etterbehandlinger og blandinger. Økt bruk av trikot, kreppe stoffer og så videre på bekostning av vevde varer, minsker andelen *stryketøy*. Veksten i skittentøyet skyldes særlig mer klær, mer vaskbare klær og økt byttefrekvens for klær. Av innredningstilene er det bare håndklærne som fortsatt øker. I perioden var det liten eller ingen endring i vask av sengetøy, og muligens en tilbakegang i vask av innredningstekstiler. Det siste skyldes mindre bruk av slike tekstiler, og overgang til andre materialer, papirservietter, voksduker med mer. Bind og bleier forsvinner ut av skittentøyet på grunn av overgang til engangsprodukter. Undertøy vaskes svært hyppig, men fører ikke nødvendigvis til en økning av skittentøyets mengde, både fordi hvert enkelt plagg blir mindre og lettere, og fordi færre plagg er i bruk.

Tekstiler er billige importvarer, som det finnes stor overflod av. Helt og rent er ikke lenger en klassemarkør. Alle kvinner vasker mye, men *vaskeproblemet* anses som løst gjennom de store forbedringene som kom i denne perioden hva hjelpemidlene angår. Disse vil bli behandlet i neste avsnitt.

5 Hverdagslig teknologihistorie

Mens Sundt var bortimot enestående med sin analyse av skittentøy, så er vaskevaner og vasketeknologi et tema som har vært behandlet av flere. Litteraturen med vaskeråd og vaskeundersøkelser vil være viktig også i dette kapitlet, men også mye annen litteratur vil bli trukket inn.

Kulturhistoriske orienterte miljøer har vært interessert i tema vask (Bugge 1965, Nedrelid 1985, Rasmussen 1977). Her blir ofte det slitsomme og iskalde arbeidet med å få tekstilene rene ved hjelp av primitive metoder trukket fram. I historisk orienterte studier om kvinnearbeid har klesvask sin plass. I disse undersøkelsene får vi vite hvordan vasken foregikk et bestemt sted innefor en avgrenset tidsperiode (Avdem 1984, Jensen 1980, Thorsen 1993). Jeg har også sett på hvordan klesvask er beskrevet i enkelte andre land (Olsson 1967, Rasmussen 1977, Verdier 1981).

Den teknologiske siden av klesvasken er behandlet av forskere som har vært orientert mot forholdet mellom mennesker og teknologi og husarbeid mer generelt (Berner 1996, Cronberg 1987). Den svenske etnologen Gunilla Kjellman (1990) har spesielt sett på innføring av ny teknologi knyttet til vask. Den mangel på skittentøy i vaskehistorien som jeg tidligere har påpekt er særlig fremtredende i hennes arbeid. Hun skriver for eksempel i innledning til rapporten *Från bykbalja till tvättmaskin: Folklig arbetstradition och teknisk nyorientering* :

Folk har i alla tider haft behov av att hålla smutsen borte från sin kropp, sin bostad och sina kläder. Vattnet är det grundläggande hjälpmedlet härvidlag. (Kjellman 1989:6)

Videre får vi vite at sammen med vannet har foten og hånden «fått göra tjänst som det tidligaste tillgängliga redskapet». Senere har ulike tilsetningstoffer forbedret vannets vaskeevne, og ulike redskaper forbedret håndens eller fotens mekaniske bearbeiding. Det konstante, det som har vært *i alle tider* og som ikke er gjenstand for diskusjon er *behovet* for å holde klærne rene og vann som det sentrale hjelpemidlet. Jeg må si at denne fremstillingen ikke er

særlig troverdig. For det første er det all grunn til å tro at dette *behovet* ikke har gjort seg gjeldende på samme måte alltid, og for det andre finnes det viktige materialer som har vært brukt til bekledning og som ikke lar seg rengjøre i vann.

I dette kapitlet skal noen hovedtrekk ved utviklingen av hjelpemidlene og arbeidsprosessene knyttet til vask behandles. Vi skal se hvordan vannets vask-evne og håndens mekaniske bearbeiding har blitt forsterket, for å følge Kjellmans terminologi.

Jeg mener denne teknologiske utviklingen må forstås på bakgrunn av den kraftige veksten i vasketøymengden fra slutten av 1800-tallet og fremover. I forhold til de metoder og hjelpemidler som var kjent og i bruk på 1800-tallet, representerte den store mengden skittentøy en uholdbar arbeidsbyrde for kvinnene. Først i annen halvdel av 1900-tallet fikk problemet sin løsning. «Hvis det er noen prosess i husarbeidet, hvor der trengs en revolusjon, så er det i storvasken» uttalte Norsk Bondekvinnelags formann i 1946 – og revolusjon ble det. «Der findes næppe nogen anden del af husarbeidet, der er blevet revolutionert lige så meget af ny teknik som vaskearbeidet» skriver for eksempel den danske teknologihistorikeren Tarja Cronberg (Cronberg 1987:50).

Kapitlet følger en kronologi der vask før 1950 kommer før jeg litt mer detaljert ser på ser på utviklingen i perioden 1950 – 2003.

5.1.1 For lut og varmt vann

Sundt har en detaljert beskrivelse av arbeidet med klesvasken fra en storgård på Vestlandet. På denne gården var forrådet stort nok til en årlig vask. Normen har ellers vært to årlige vaskedager, noe som også av mange fremstilles som det vanlige både her til lands og i en del andre europeiske land. Winsnes anbefaler de «tarvelige familier i by og bygd» til å vaske hver fjortende dag (1875). Hvordan kan vi forstå disse sjeldne vaskene og oppfordringen til å vaske oftere?

De sjeldne vaskene må ha voldt en del problemer. Fra Frankrike beskrives problemene med mugg og skadedyr i skittentøyet. Selv om ikke disse plagene var like alvorlige i vårt klima, ville vi i Norge også få problemene med å få gammel skitt og flekker av tøyet. Et forhold som talte for sjelden vask var at arbeidet innebar en rekke tidkrevende prosesser uavhengig av den mengden som ble vasket. På Sundts Vestlandsgård tok prosessen over en måned. Men likevel.

De sjeldne vaskene, og store klesvaskene, var avhengig av velstand. Kvinnens utstyrsliste eller lintøy var hennes bidrag ved ekteskapsinngåelse.

Kvaliteten og mengden av dette tøyet var viktig i verdsettelsen av henne både økonomisk og kunnskapsmessig. Når vi samtidig vet at klesvasken, og ikke minst bleking og tørking, foregikk utendørs og ofte også i en sosial sammenheng, er det all grunn til å vektlegge de prestisjemessige sidene av klesvasken. Noe som også blir fremhevet av Sundt, Olsson og Verdier:

Stortvätten talade också den sociale hierarkins språk, och tvätterskornas möda att gnugga på de halvårsgamla fläckarna var ointressant jämfört med den väldiga prestisje det innebar för kvinnorna att kunna nöja sig med två stortvätter om året: det var standardmättet på en stor utstyrsel i deras släkt. Och den stora vår – och höstförevisningen av hele förrådet, som opptog hela av mark och häckar, var ett tecken på välstånd och rikedom och på kvinnans skicklighet att samla skatter. (Verdier 1981:129)

Når Winsnes (1875), Schönberg Erken (1926) og senere så å si alle vaskeekspertene argumenter for å vaske ofte, er det da et argument for at det rasjonelle bør tillegges mer vekt enn prestisje. I Winsnes anbefalinger for «tarvelige familier i by og bygd» bruker hun både utgifter til innkjøp, vedlikehold av vaskekar, plass til oppbevaring og tørking som argumenter. Hun mener at med små fjorten dagers vasker vil piken, eller eventuelt piken og barnepiken, kunne klare alt alene. Dermed spares utgifter til innleid spesialist. Selv ikke i de «tarvelige familier» var vasken noe husmoren gjorde selv, med unntak av bøking av «fint hvitt tøy» – da slitasjen vil bli for stor hvis piken skulle gjøre det. Schönberg Erken mener at de hyppige vaskene er å anbefale, særlig der husmoren eller hushjelpen skal greie vasken alene.

For fattige, og for det brede lag, var egen storvask en uopnåelig drøm. «Den, som kanskje må tage skjorten af kroppen og gå skjorteløs, medens vaskingen foregår,» (Sundt 1975:268) har ikke tekstiler til noen storvask. Ikke bare vaskehyppigheten men også selve vasketeknikken var avhenging av tilgangen på tekstiler.

Å gi en enkel og oversiktlig fremstilling av vasketeknikken og hjelpemidlene er ikke lett. For det første kan de se ut som det er store lokale og sosiale variasjoner. I tillegg kommer at arbeidet var preget av en rekke ulike behandlingsmåter for mer eller mindre skitne tekstiler eller partier på det samme plagget, og ikke minst for tekstiler i ulike fibre, farger og kvaliteter.

Det er den store storvasken, vask av en større mengde hvite tekstiler, som vi vet mest om. En vanlig fremgangsmåte ved *lintøyvask* var i følge Sundt bløtgjøring med eller uten tilsetninger av ulikt slag. Deretter selve vasken med såpe eller kokende lut eller begge deler i tillegg til mekanisk bearbeidning. Etterpå ble vasken kokt i lut (eller bøkert i kar) som innebar at kokende lut ble helt over vasken gjentatte ganger. Dette kunne gjøres ved at luten først ble kokt av aske, eller ved at aske ble lagt sammen med vasketøyet og vannet ble helt over. Så ble vasken banket og skyllet. Dette arbeidet ble

helst gjort i bekker eller i åpent vann. Bankingen foregikk ved hjelp av et banketre og en bankekrakk. Banketreet er kjent helt fra Osebergfunnets husgeråd. Hvor mye arbeid dette innbar avhang blant annet av om asken måtte skylles og bankes ut, eller om det var kokt lut av asken før klærne kom i. Det fantes også andre vaskemetoder der klærne ble banket i luten. Kjellman skriver at dette arbeidet var ett av de tyngste arbeidsmoment under hele vasken, og at det blant fagfolk i dag anses som helt unødvendig (Kjellman 1989:14).

Verdier beskrivelse av bøkingen er så og si identisk med beskrivelsen til Sundt. Men i Sundts beskrivelse ble bøkingen gjennomført før tekstilene ble vasket. Bøkingen pågikk en hel dag der det ble tappet, varmet og helt om og om igjen.

Bøkingen eller *lutvasken* er eldre enn såpevask, som senere har kommet i tillegg eller også isteden for lutvasken. «Den fattige mands kone» vasker ikke med såpe, men bøker alene. Såpen hadde ikke noen utbredt anvending før etter 1791 (Børke 1975:75). Og først på slutten av 1800-tallet slår den gjennom for fullt (Bryggens museum m.fl. 1978). Resultatet ble da linskjorter med gråskjær (grå-lit), noe Sundt går i forsvar for. Han mente det vitnet om sparsomlighet. Såpekoking er svært tidkrevende og fordrer aske i tillegg til fett, som samtidig var den store minimumsfaktoren i kostholdet.

Samtidig var «At unngå grå-lit» prøven på «vaskepigens kunst» (Sundt 1975:275). Det er å få vasken helt hvit som er selve målet. De fleste forhold kunne innvirke: «hun må være opmærksom på faren under det hele arbeidet, og ikke minst gjelder det om at bruke forsigtighet allerede under forberedelsen til vaskingen, eller når hun samler aske til luden» (Sundt 1975:275). Senere var alt fra tid, temperatur, og teknikker avgjørende for det snehvite resultat. Winsnes beskriver også det å oppnå kritthvit vask som arbeidets mål. Hun skriver om bruk av *blådråper* som et hjelpemiddel til dette, noe som kan forstås som forløperen til optiske hvitemidler.

Forholdet mellom det rene og det hvite er noe jeg vil komme tilbake til. Foreløpig er det nok å slå fast at store deler av vaskeprosessen på midten av 1800-tallet hadde det estetisk hvite som formål. Ikke bare det rene.

Bøking og lutkoking er behandlingsmetoder for lin og andre plantefibere. Ull ble behandlet på andre måter. Ettersom bomull ble vanlig ble det også klart at de kjente prosessene slet forholdsvis mer på denne fiberen. Bomullen forelå også ofte som farget stoff: *blåtøy*. Da er både bløtlegging, lut, varmt vann, enkelte typer såpe og selvfølgelig den påfølgende bleking uaktuelt. Jeg kommer ikke til å gå detaljert inn på alle de variasjonene som er beskrevet for vask av andre fiber og andre farger, men nevner kort noen av de viktigste vaskemidlene Sundt omtaler.

Saue-laug, er vann som var brukt til å vaske sauer eller nytt ullgarn i. Lauget ble brukt til vask av ull, og også til vaskevann for folk.

Saup (en bestanddel i melk) kunne brukes til vask. Sundt nevner at den er særlig godt egnet til de røde toppluene som ellers lett mister sin farge.

Fiskesodd av torsk og annen mager fisk, samt vann som har vært brukt til å vanne ut salt fisk var i bruk langs kysten og i byene til fint farget tøy.

Land eller tvag (gjæret urin) ble brukt på ull i områder med mangelfull tilgang på aske (på grunn av torvbrensel), også til andre tekstiler. Som en forklaring på bruk av gjæret urin i områder med god tilgang på aske, skriver Sundt «at man kan tænke sig, at den har været almindeligere i fortiden af den grund, at de uldne klæder, som da vare mere i bruk, havde bedre af at vaskes i land end i lud» (Sundt 1975:282). Land ble også brukt til bløtgjøring.

Sundt var imponert over allmuens evne til å tilgodegjøre seg emner som lå i deres vei. «Det er ikke chemien, som har underviist folkene; snarere har folkenes brug vakt forskeres eftertanke og ledet til den chemiske videnskabs grundlæggelse» (Sundt 1975:284). Winsnes gir bare gode råd, men vi ser også hos henne den detaljrike kjennskapen til de ulike hjelpemidlets virkning, for eksempel ved at det anbefales bruk av ulike typer vann (regnvann, smeltevann med mer) til ulike farger eller deler av vaskeprosessen. Winsnes omtaler teknikker for vask av tekstiler i ulike farger, og her synes mye av vasken å ha foregått som flekkfjerning. Hun nevner i tillegg til det Sundt har nevnt, også bruk av hvetemel utrørt i vann (for å bevare farger) og bruk av soda. Oppskrift på koking av *stangsåpen* er med. Dette arbeidet omtales som svært tidkrevende, og mest aktuelt hvis en har tilgang på en selvdød smågris.

5.1.2 Langt lerret å bleke

Om Sundt lot seg imponere av kunnskapene rundt ammoniakk og lut, sto ikke kunnskapene om blekingen tilbake: «Blekingen er en så fin og sammensatt proces, at der kunde skrives et eget kapitel om vore almuers begreber og erfaringer desangående» (Sundt 1975:273). At blekingen er svært gammel er klart. Sundt henviser til «Ældre Eidsivathings Christenret» som hadde nøyaktige forordninger om søndagens helligholdelse i forhold til bleking (Sundt 1975:267). Stedsnavn knyttet til bleking er et annet forhold som også viser til denne arbeidsoperasjonens betydning.

Bleking og tørking er to prosesser som hører tett sammen, men blekingen kunne også være en del av skyllingen, som for eksempel i en beretning fra Lofoten. Der ble vasken lagt på snøen i mars og april. Smeltevannet fra snøen var i følge denne beretningen særlig egnet til å trekke lutvannet ut av tøyet. Det er mange opplysninger hos Sundt om når og hvordan tøyet burde

blekes. Også Winsnes anser bleking for den beste måten å få tøyet hvitt, og hvis det ikke kan komme på blek så vil det bli hvitest av å «tørres i luften, om dette end blot kan ske ved et aabent vindu» (Winsnes 1875:4). På store gårder på Østlandet forteller Sundt om ordentlige innrettede «blegevolde», med et lite hus til den som måtte våke over tøyet. Alternativet til hus var å ta tøyet inn om natten.

Lintøy gulner når det ligger. Derfor kom også ubrukt og uvasket tøy, som duker, servietter og likskjorter ut på blek om våren. På blek kom også et av årets mest prestisjefylte tekstilprodukter: *det lange lærret*, den nye linveven. Uten at jeg har mulighet til å undersøke dette nærmere kan det jo tenkes at den årlige storvasken opprinnelig nettopp var vask og bleking av ny vev. Det vil i tilfelle forklare arbeidets plass i arbeidsårssyklusen og ikke minst den store graden av prestisje knyttet til arbeidet.

Etter blekingen kom etterarbeid med slettgjøring. Her ble det brukt en slettesten eller manglestokk, og manglefjøl. I likhet med banketreet var dette mye brukt som festegave og var dermed rikt dekorert.

I Sundts beskrivelse av velstandsgården, avsluttes arbeidet med at husmoren setter inn noen tallerkener tørkede blomster i de fylte lintøyskapene. Det er også brukt urter som pors i skyllevannet. Fra Frankrike beskriver Verdier at en rekke ulike urter ble brukt. Både for å bevare og forsterke de ulike fargene, men også for å gjøre tekstilene myke, glansfulle og velduftende.

Lut og bleking sliter ikke bare på bomull men også på lin, og vask med såpe var både tidkrevende, dyrt og tungt. Målet med mye av det arbeidet som Sundt og Winsnes beskrev fra 1860-tallets Norge og som Verdier beskriver fra Frankrike noen tiår senere, var av estetisk art. Det var det hvite som var prøven på kunsten.

Senere har klesvasken og vannbæringen (som var en viktig del av vaskearbeidet) blitt stående som selve symbolet på kvinners umenneskelige arbeidsbyrde i førindustriell tid. Beretninger om slitet med vasken står sentralt i den muntlige kvinnetradisjonen, slik for eksempel Thorsen har beskrevet den fra Trøndelag (Thorsen 1993). De dyktige, arbeidsomme mødrene er en viktig fortelling om fortiden. Cronberg skriver at «I beskrivelser af vaskearbejdet før i tiden, opræder der da heller aldrig kvinder, der med længsel husker, hvordan det var i gamle dage. Selv de fatigste kvinder forsøkte å få hjelp til dette afskyelige og slidsomme arbejde» (Cronberg 1987:53). Men det er også eksempler på at de sosiale sidene av arbeidet blir vektlagt – i hvert fall i forbindelse med klesvask om sommeren (Thorsen 1993), (Melby Avdem & Melby 1985), (Nedrelid 1985), (Kjellman 1989).

Slik jeg har lest kildene sto klesvasken i prestisjens tegn og det stolte trofé var tørking og bleking av den store, hvite vasken: storvasken.

5.1.3 Vann og strøm

Sundt mente at husmødrene hadde kunnskap, men trengte bedre tid og resurser for å heve standarden på arbeidet. Det de trengte mest av alt var vann. Han var ikke den siste som skulle påpeke dette. Mimi Sverdrup Lunden beregnet at minimumsforbruk på en liten gård medførte vannbæring en time om dagen (Lunden 1978:23). En stor del av vannet ble gitt til dyrene. Det var da også i fjøset og ikke i innhuset at vannet vanligvis først ble lagt inn.

Vannbæringen til både inn- og uthus var entydig et kvinnearbeid. Vassele, børtre eller vassåk var brukt som brudegave, og fulgte kvinnene gjennom hele livet. Når dette arbeidet beskrives, legges det gjerne til at vannbæringen var kvinnearbeid til tross for at det var et svært tungt arbeid. I en slik forståelse ligger en implisitt påstand om at kvinnearbeid (egentlig) var lettere arbeid.

Vann ble hentet i laggete trebøtter, samme teknikk som også ble brukt i bøkerkar og annet utstyr for vask helt til sink og senere plast overtok og gjorde selve karene lettere å bære og å holde rene.

Det varierer mye geografisk, og sosialt når vann ble lagt inn i norske hjem. Det er derfor ikke lett å gi en kortfattet fremstilling av dette. I følge jordbrukstillingen i 1939 var det for eksempel ca. 20 % av smågårder (5 – 20 mål) som hadde innlagt vann i kjøkkenet. På større gårder (mellom 100 og 200 mål) hadde over dobbelt så mange fått innlagt vann (Melby Avdem & Melby 1985:111). I byene var innlagt vann noe vanligere. Under krigen ble det en stagnasjon i arbeidet. Men etter krigen ble det fart i *vannsaken*, ikke minst takket være at de ulike kvinneorganisasjonene sto sammen om dette. I 1973 hadde 97 % av alle boliger innlagt vann (Melby Avdem & Melby 1985:166).

Elektrisitetens gjennombrudd i hjemmene hører mellomkrigstiden til. I 1920 hadde to tredeler av alle norske hjem elektrisk belysning i følge Avdem og Melby. Dette var først bare elektrisitet til lys, men ved hjelp av en *vener* kunne strømmen isteden benyttes til et strykejern. Strykejernet blir således det første av de elektriske apparatene som etter hvert skulle prege ikke bare arbeidet med tøyet, men husarbeidet generelt.

I NEG- materialet finnes det mange vitnesbyrd om dette:

Frem til 1945 – da strømmen kom – vasket jeg klærne på glassbrett, skyllet i elva, tørret ute på snorer – og strøk med boltjern! Så skulle jeg ikke nå være fornøyd.
(NEG190kk24)

Strøm er en absolutt forutsetning for å ta i bruk de forbedringene som 1900-tallets vasketeknologi preges av.

5.1.4 Tekniske hjelpemidler

Den store økningen av vasketøymengden i annen halvdel av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet, sammen med den stigende andelen av bomull i skittentøyet, skapte problemer. I dag sitter vi med løsningen på problemet: den privateide, helautomatiske husholdningsmaskinen med sentrifuge, elektrisk (damp) strykejern og et differensiert utvalg vaske- og skyllemidler. Det er dermed lett å glemme at disse løsningene på ingen måte var selvsagte eller de eneste mulige for eksempel i 1930. Både hvem som skulle vaske (profesjonelle eller husmoren selv), hvor det skulle vaskes og med hvilken type hjelpemidler, var fortsatt et åpent spørsmål. Innen vaskeområdet kan vi dermed si at problemet kom lenge før løsningene. Dette fikk blant annet konsekvenser for hvordan teknikken ble innført. I det følgende vil jeg gi en kortfattet fremstilling av de viktigste tekniske hjelpemidlene og utbredelsen av dem. Deretter vil jeg gå litt mer detaljert inn på alternative løsninger som ble diskuterte underveis, og motstanden mot de løsningene som ble valgt.

Redskap til slettgjøring

Fra gammelt av har vi hatt redskap til å glatte tekstiler som kjakebein av ku, gristenner og benpinner (Noss 1965). Glattesteiner ble fremstilt av glass med og uten håndtak på 1700-tallet. Strykejernet ble riktignok oppfunnet i Frankrike på 1500-tallet, men brukt parallelt med eldre redskap som glattesteinen og mangletrær i Norge fra 1600-tallet og fremover. På 1800-tallet kom rullen. Den var første fylt med stein, senere ble stålfjærer brukt til å skape presset mellom rullene. Rullen blir i likhet med strykejernet elektrisk på begynnelsen av 1900-tallet. Da kom også varmrullen eller strykemaskinen. I vaskelitteraturen fortsetter de lenge med å omtale strykejern som noe som varmes på en ovn, men i 1945 er dette fortid «no bruker en mest elektriske strykejern» (Einarsen 1942). Dampstrykejernet dukker opp i lærebøkene på 1960-tallet.

Det er tydelig delte meninger i litteraturen om hvorvidt strykemaskinen faktisk var noen god investering, men den behandles i alle fall som et alternativ som bør vurderes helt frem til 1970-tallet. På 1980-tallet er rullene med i noen lærebøker, men utelatt i andre, og på 1990-tallet er rulling ute. Et apparat som følger rullen er strekkapparatet. Dette skulle gjøre det mulig å strekke større tekstiler som laken og dynetrekk alene. Strekkapparatet omtales hyppig i litteratur om rasjonalisering og annen litteratur fra vaskeekspertene, så sent som på 1980-tallet (Berg 1984). Jeg har på den andre siden ikke sett

dette apparatet omtalt i NEG- materialet. Hvor vanlig dette har vært å ha, og å bruke, er jeg usikker på.

Redskap til vask

I 1870 årene kom de første amerikanske vaskebrettene i sink. Det ble annonsert i tidskriftet *Arbeideren*, og skulle etter sigende «gjøre storvasken til en lek» (Bugge 1965:10). Noen år etter kom vrimaskinen, som Schönberg Erken mente var «vanskelig å unnvære» (Schönberg Erken 1926:116). Og deretter gikk det så å si slag i slag. På slutten av 1800-tallet kom flere ulike hånddrevne vaskemaskiner eller «håndvaskeapparater». Ingen av dem var i følge Bugge «særlig overbevisende» (Bugge 1965:11). I 1869 var ca. 200 patenter på ulike vaskemaskiner bevilget i USA. Disse maskinene erstattet bare en liten del av vaskeprosessen: skrubbingen på vaskebrett. En annen oppfinnelse, som på meg virker mer eksotisk enn overbevisende, er vasketrakten eller *stamper*¹⁴.

De elektriske vaskeautomatene ble introdusert i USA i 1925, og de helautomatiske i 1949 (Cronberg 1987:51). De amerikanske nyvinningene ble raskt introdusert også i Norge. Schönberg Erken skriver at «Vaskemaskinen skal ikke være unevnt», men utover at de sparer tid og arbeid og må vaskes og tørkes nøye, er det lite hun skriver om dem (Schönberg Erken 1926). I 1933 utgav *Kommisjonen for prøving av elektriske husholdningsapparater* en meddelelse der seks vaskemaskiner og to vaskeautomater ble prøvet i forhold til vaskevne, slitasje, hygiene, avvanning og forbruk av tid, elektrisitet og vann (Kommisjonen for prøving av elektriske husholdningsapparater 1933). Denne rapporten var tidlig i sitt slag. I Danmark kom for eksempel en tilsvarende undersøkelse først i 1940 (Cronberg 1987). Men Dansk Teknologisk Instituts laboratorium hadde allerede i 1925 utgitt en *Beretning om vaskeforsøg* (Madsen 1925). Der ble håndvask satt opp mot maskinvask, og ulike typer kjemikalier ble sammenlignet med hensyn til slitasje og vaskeresultat. Det som særmerker disse tidlige maskinene var at de var svært ulike i virkemåte, utforming og størrelse. Maskinene var ofte utstyrt med ruller til å klemme vannet ut. Men også for denne delen av arbeidet fantes det flere ulike tekniske løsninger. En av dem var pressmaskin; innretning som presser tøyet sammen ved hjelp av vakuomet som oppnås gjennom trykket i vannkranen.

De mange ulike løsningene som preger de tekniske hjelpemidlene fra begynnelsen av 1900-tallet blir etter hvert færre. I en skolebok fra 1967 het det at vi kan velge mellom agitator, pulsator, rotor, trommel, ving eller ulike kombinasjoner når vi skal velge vaskemaskin (Cappelen 1967:194). Men et

¹⁴ Vasketrakten nevnes i *Husmorboken* fra 1932. Jeg har ingen oversikt over når den kom på markedet eller hvor lenge den ble der.

tiår senere var vinneren kåret: «Trommelmaskin er best» og den helautomatiske varianten er å foretrekke (Sandeberg 1977:55). Den teknologisk utprøvende perioden var avsluttet. Likevel var det fortsatt mange som hadde pulsator- og agitatormaskiner i tiåret etter. Dette var eldre maskiner som suksessivt ble byttet ut mot mer moderne modeller (Wold 1986:41,49).

Den automatiske husholdningsmaskinen kom for å bli og gikk sin seiersgang på 1950-tallet. Jordbrukstellinga i 1959 viser at 53 % av alle hushold da hadde vaskemaskin, til tross for etterkrigstidens økonomiske og varemessige knapphet (Melby Avdem & Melby 1985:165). På 1960-tallet var det helt klart at de private husholdningsmaskinene var den løsningen som hadde fremtiden for seg. «Vaskemaskin er arbeidsbesparende og bør være noe av det første man kjøper av husholdningsapparater» (Christensen m.fl. 1964:31). I 1973 hadde 72 % av husstandene dette hjelpemiddelet (Sandlie 1999:7). I 2002 mellom 95 og 97% (Arild & m.fl. 2003).

Hjelpemidler til tørking

Tørkingen av vasken ble også teknifisert i løpet av 1900-tallet, men ikke i samme utstrekning som vaskearbeidet. Løsningene oppvarmet tørkerom, tørketrommel og tørkeskap, omtales i litteraturen på 1930-tallet, men får større utbredelse først på 1970-tallet. I 1996 hadde 97 % av norske husstander vaskemaskin og 44 % tørketrommel (Sandlie 1999). I 2002 hadde andelen tørketromler økt til 47 % (Arild & m.fl. 2003). Vaskemaskin inngår i det Sandlie definerer som «standardpakken». Den er en del av det utstyret en husholdning må ha av gjenstander for å kunne tilfredsstille den kulturelle definisjonen av et hjem (Sandlie 1999:74). Tørketrommelen derimot er en av flere mulige løsninger på problemet tørking av tøy.

Motstand og begeistring

Vask av tøy hadde vært et høyt verdsatt kunnskapsområde, så skepsisen til de nye metoder var dermed ikke uventede. Det ble hevdet at maskinene slet på tøyet og at de ikke vasket rent. Dette var dermed også viktige spørsmål for vaskeekspertene å utrede (Madsen 1925), (Hansen 1952), (Jagmann 1959a). Det er selvfølgelig en mulighet for at disse påstandene først og fremst var vikarierende argument med et passe rasjonelt tilsnitt, og at uviljen hadde en annen begrunnelse.

Fra Sør-Afrika er en motstand mot vaskemaskiner i dag forklart med forestillingen om at vaskemaskinen skaper late (og dermed uanstendige) kvinner (Meintjes 2001). Dette perspektivet har jeg bare funnet antydninger av i det norske materialet.

Et unntak er i boken *Med støv på hjernen*. Der blir kvinnene i oppgangen enige om å få tilbake den gamle bryggerpannen istedenfor den nye maskinen. Begrunnelsen for dette var at ingen av husmødrene vil være dårli-

gere enn de andre. De ville verken være den som ikke så hvor mye maskinen slet på klærne, eller den som ikke ville ofre seg for å få skikkelig rene klær. Å skrubbe klær med vaskebrett gir godt humør for da «vet man med seg selv at tøyet er rent, og det er det viktigste, syns jeg» (Ramm 1958:43).

På hvilken måte dette står i forhold til virkeligheten, og i det hele tatt hvordan husmorprosjektets fanebærere forholdt seg til vaskemaskinen, kunne vært et studiefelt i seg selv. De norske lærebøkene er ikke tidlig ute med omtale av vaskemaskinene. Først fra 1960-tallet og fremover er dette med. I *Matlære* av Inga Høst og Ingeborg Milberg, som var en mye brukt lærebok på 1950-tallet, ble ikke vaskemaskinen nevnt med et ord (Høst & Milberg 1958). Riktignok kom førsteutgaven så tidlig som i 1916, men boken var godkjent for bruk i folke- og framhaldsskolen på slutten av 1950-tallet. I beskrivelsen av vask i denne boken går det tre dager fra vasken legges i vann til den henges opp på snora. Dette peker tilbake på klesvasken som en *onn*. Det samme vitner behovet for å tørke støv av klessnorene om.

I *Husstell* fra 1964 er en enkel vaskemaskin med tøyprasse omtalt (Christensen m.fl. 1964:31). Men samtidig er ikke tilliten til maskinene overdreven. Det heter for eksempel, i forbindelse med valg av vaskemaskin, at «vaskemaskinen bør vaske tøyet så rent at det er unødvendig å vaske det for hånd etterpå» (Ambjørnrud 1958:205). Vaskemaskin var ikke et selvsagt hjelpemiddel på slutten av 1960-tallet i lærebøker. «Har vi ikkje vaskemaskin, kan vi gni tyet på vaskebrett» (Akre, Eriksen & Lundstøl 1969:148). Den vaskemaskinen som her omtales er den som bare vasket, og ikke skyllet og sentrifugerte tøyet.

Etter at vaskemaskinen blir sett på som et alminnelig hjelpemiddel var det likevel nødvendig «å vaske en del klær for hånden» (Levanto 1987:259). Enten det var for å spare maskinen for småvask, eller for å spare klær for unødvendig slitasje. Gardiner skal stort sett i følge bøkene ikke vaskes i maskinen (Forbrukerrapporten 1961).

I NEG- materialet er gleden over dagens lettvinde vask et gjennomgangstema. Klesvask er jo ikke lenger arbeid, mener mange. Men det finnes også fortellinger om skepsis. En forteller at faren kjøpte maskin en «Hoover med rulle til mor, men mor hadde ikkje tru på at maskinen gjorde skikkeleg arbeid, så det gjekk lenge før ho aksepterte den nye «hushjelpa»» (NEG190k37c). I dag har alle maskin og bruker den. Men enkelte bruker maskinen mindre, eller til færre ting enn det som kunne ha vært hensiktsmessig.

Jeg har sentrifuge på vaskemaskinen. Men den bruker jeg ikke, til vanlig. Tar klærne ferdig skyllet, men våte ut av maskinene. Vet knapt selv hvorfor jeg ikke bruker sentrifugen. Har en slags uvilje mot å bruke den. Jeg tenker på hvordan vi vasket før i tiden. Og har ikke lyst til å gjøre ting så veldig maskinelt. Det blir jo annerledes for folk som er svaklige til helse. (NEG190k41b)

Som i Sør-Afrika, blir dårlig helse en «unnskyldning» for å bruke vaskemaskinen. Igjen vil jeg understreke at dette er en unntak – i forhold til vaskemaskinen. Et unntak som likevel ikke er enestående. Flere av de eldre bruker maskinen mindre enn det praktiske skulle tilsi. En forteller for eksempel at sengetøy som bare er brukt en gang (overnattingsgjester) vaskes for hånden. De negative holdninger til mekanisering er ellers mye mer uttalte i forhold til tørketrommelen enn til vaskemaskinen. Dette vil jeg komme tilbake til i forbindelse med tørk av tøy.

Kjellman hevder at den private vaskemaskinen ble innført lagsomt, sammenlignet med støvsuger eller kjøleskap. Først på slutten av 1950-tallet ble det fart i sakene (Kjellman 1990). Dette kan jeg ikke være enig med henne i. Andre husholdningsmaskiner, for eksempel mikrobølgeovnen, var ferdig utviklet og ble lansert lenge før den slo igjennom. Vaskemaskinen derimot ble en salgsvinner før den var ferdig utviklet. Dermed blir også statistikken problematisk. Den tar utgangspunkt i den private, elektriske vaskemaskinen, og ikke i de mange kollektive og mer eller mindre hjemmesnekrede løsninger¹⁵. I NEG- materialet har flere skrevet om sin eller, som i følgende eksempel, sin mors første vaskemaskin.

Det var ei trekasse på 4 bein med blikk plater slått på innsiden så den skulle være tett - og lokk over. Den hadde ei aksling gjennom siden hvor det ar en rotor inne i den som fikk vatnet til å gå rundt, og ei reim skive for motor drift. Ho måtte no varme vatnet på ovnen, men store min tid så ho sparte på armer og rygg. (NEG190m42)

Det er flere av mennene som skriver detaljert og morsomt om slike maskiner. Der ting fra menns verden som påhengsmotorer og lignende blir brukt for å gjør vasken lettere. Den eldste av mennene, født i 1915, forteller at han lot seg inspirere av en annonse:

TA IKKE LIVET AV DERES KONE MED KLESVASK, LA VÅR TIPPTOPP MODERNE VASKEMASKIN UTFØRE DEN SKITTJOBEN. Men dei var dyre, og eg hadde dårlig råd, difor laga eg den fyrste vaskemaskina her sjølv, av ein mjølkestamp på 100 liter. (NEG190m15)

Vi får vite mange detaljer rundt utføringen av maskinen. Men «etter kvart kom meir og meir avanserte vaskemaskiner i handelen» og den ble byttet ut. Nå har de maskin som gjør alt selv, «einaste den ikkje kan er å henga opp» (NEG190m15).

¹⁵ I en grundig redegjørelse fra Statens Forsøksvirksomhet i Husstell er en av overskriftene: «Bør vi bygge vaskemaskinen selv?» (Statens Forsøksvirksomhet i Husstell 1954)

Det den enkelte husker og regner som *sin første vaskemaskin* var ikke nødvendigvis en slik maskin som ble telt med i statistikken. Statistikk og minneoppgaver gir dermed svært forskjellige bilder av innføringen av vaskemaskinen (Salminen-Karlsson 1993:31).

I NEG- materialet finnes mer begeistring enn skepsis til vaskemaskinen. Den blir for det meste omtalt som en stor lettelse. «Men så en dag kom en vaskemaskin inn på badet – Oh, under! – og all tøyvask var en lek» (NEG190k18).

Privat eller kollektiv

I hele Skandinavia sto det klart at vaskeproblemet skulle løses ved hjelp av ny teknologi, og at denne var så kostbar at den måtte organiseres kollektivt. «Först ved större, det vill säga för flera hushåll gemensamma industriellt drivna maskintvätterier, kan en verkelig rationelisering av arbetet med stortvätten genomföras» (SOU 1947:34). Denne svenske utredningen er rene kampskriftet mot private løsninger. Argumentene er både økonomiske og hygieniske. Husholdningsmaskinene sliter for mye på tøyet og er lite rasjonelle. Dertil ble det hevdet at selv om private vaskemaskiner kunne lette arbeidet med selve vaskingen, vil de ikke lette det etterarbeidet som er en «mycket tidsödande del av tvättarbetet» (SOU 1947:40). Utredningen gikk inn for å innrede kollektive «tvättstugor» over hele landet. Men til tross for den overbevisende argumentasjonen dalte interessen for disse utover 1950-tallet. Både den svenske stat og Hemmens forskningsinstitutt måtte dermed legge om kursen.

I Norge, som i Sverige, var det de kollektive løsningene på vaskeproblemet som først ble ansett som de beste og som en naturlig utvikling. I 1927 skriver Mimi Krag at «Endu vaskes der en hel del hjemme i husene, den almindelige velstand er ikke endnu saa stor, at alle har raad til at sende sit tøj paa vaskeri» (Krag 1927:27).

I byene ble kommersielle vaskerier, samt vaskekjellere i flerfamiliehus og andelsvaskerier i borettslag bygget. På landet ble det arbeidet for fellesvaskerier eller for vaskemaskiner som gikk på rundgang mellom andelseiere. Bondekvinnelaget tok initiativ til fellesvaskerier under slagordet om at disse måtte bli «kvinnens første samvirke­lag» rundt 1945 – 1946 (Dragsund 1995:48). I disse var det ansatt «funksjonærer som tok seg av vasken i store vaskemaskiner».

Innføringen av vasketeknologi kan sees som en dragkamp mellom ulike sektorer, der staten gikk inn og støttet kooperative løsninger på bekostning av det private næringslivet (Kjellman 1989:47). Det kunne vært et interessant studiefelt å se på hvordan kvinnearbeid på ulike måter er holdt utenfor et lønnsarbeidersystem.

Innføringen av den nye vasketeknologien foregikk sterkt inspirert fra USA. Det var i den nye verden de hyppige vaskene og ferdigkjøpte løsningene først var vanlige, og det var til den nye verden vaskeekspertene dro på studietur for å lære.

Ny teknikk åpner for nye måter å organisere arbeidet, men alle legger ikke dermed om sine vaner. I den svenske offentlige utredningen *Tvätt* fra 1955 ble det slått fast at selv i «tätortshushåll är tämligen långa intervaller mellan stortvättarna fortfarande en regel som blott långsamt förändras» (SOU 1955:27). Amerikanske vaskevaner med hyppig vask og bruk av profesjonelle vaskerier fikk ikke gjennomslag, til tross for at vaskeekspertene argumenterte kraftig for slike løsninger. Som forklaring på den lite rasjonelle organiseringen av arbeidet viser SOU rapporten til hevdvunne oppfatninger og nedarvede forestillinger. Kjellman argumenter for at motstanden mot de amerikanske vaskevanene hadde sin rot i tekstilforrådets store prestisjemessige betydning i Europa. Kvinnene kunne vegre å overlate det til andre. Både i frykt for at det skulle behandles dårlig, men selvfølgelig også fordi det kunne avsløre dets eventuelle feil og mangler (Kjellman 1990:122). Dermed ble de sterke tekstile tradisjonene avgjørende i striden mellom vaskemaskinprodusentene og vaskerinæringen.

Det er lite grunn til å tro at Norge skiller seg fra Sverige på dette feltet.

Linnedskabet og al den syssel og omhu, som har knyttet sig til det, har fra gammel tid af været holdt i ære, har i århundreder været som et hovedstykke i de bedste husholdninger, helst i de landlige husholdninger, hvor den kvindelige virkelyst fant sysselsættelse ved både linets beredning og lerredets tilvirkning, hvor altså det fyldte linnedskap vidnede ikke alene om husets rigdom, men lige så meget om de kvindelige familiemedlemmers flid og vinskibelighed. (Sundt 1975:288)

I Jagmanns vaskeundersøkelse finnes det en tabell som viser utviklingen av *privatvasken* mellom 1915 og 1955. Selv om hyppigheten i bruk av leid vaskehjelp blir halvert mellom 1930 og 1955, øker ikke maskinell vask i fellesanlegg tilsvarende. De største endringene er imidlertid økningen av husholdningsvaskemaskinene fra 1950 og utover. Yrkesvaskerienes andel er under hele perioden forsvinnende liten. I 1957 var andelen 2%, mens leid vaskehjelp var 6 %. Dermed var det husmødrene selv som vasket det aller meste. De vasket 4,5 % i fellesvaskerier og 32,5 % i husholdningsvaskemaskiner, mens de resterende 55 % vasket for hånd dette året (Jagmann 1959a:13).

Det er en side ved Kjellmans argumentasjon jeg vil stille spørsmålstegn ved. Hvis de sterke forbindelseslinjene mellom tekstilforrådet og kvinnelig prestisje var en grunn til ikke å levere bort skittentøy til vask etter 1930, så

var vel det også en stor grunn til at dette gjaldt i tiden før 1930. Men hadde virkelig husmødrene vasket vasken sin selv i perioden mellom 1860 og 1930? Winsnes tar det som en selvfølge at det eksisterer en pike også i de «tarvelige familier». Det var bare de finere deler av hvitvasken husmoren selv burde ta seg av. I forbindelse med større vask er også innleid spesialist en forutsetning (Winsnes 1875). Det samme gjaldt Sverige: «även på mindre torpställen försökte man få tag i någon «hjälp Gumma»» (Kjellman 1989:16). Cronberg skriver at kun få danske husmødre fra middelklassen vasket selv rundt århundreskiftet. Hushjelper var svært vanlig, selv spesialiserte. Vaskekonene var en utbredt institusjon. Dermed er det klart at husmødrene bare unntaksvis hadde vasket selv. Hvor vaskingen foregikk blir da det neste spørsmål, og også i hvilken grad husmoren deltok eller hadde et overoppsyn med vasken. I USA hadde mange levert fra seg vasken til kommersielle vaskerier rundt århundreskiftet. Men vasken ble «privatisert» i og med utbredelsen av vaskemaskinen (Cowan 1983). En lignende privatisering foregikk i de nordiske landene, selv om ikke kommersielle vaskerier hadde vært like vanlig.

Kjellmans argument kan selvfølgelig fortsatt være holdbart ved det at husmødrene ikke ønsket å gi vasken fra seg til en institusjon utenfor hjemmet. Men man kan også se på utviklingen mot husholdningsmaskinene som en privatisering av vaskearbeidet. Husmorens *beste venn* muliggjorde da at også denne delen av husarbeidet ble flyttet inn i boligen og overlatt til husmorens egne hender. Husmoren ble da ikke bare ansvarlig for resultatet, men skulle med sin egen innsats holde skitten på avstand og mann, barn og hjem presentable for omverden.

I litteraturen fra *vaskeekspertene* fremstilles det å velge vaskeform nettopp som et valg mellom løsninger med ulike fordeler og ulemper. «Noe allmenngyldig råd om hvordan vaskespørsmålet skal løses, er det umulig å gi», hetter det så sent som i 1977 (Sandeberg 1977:28). Likevel ble en løsning valgt av stadig flere; den private husholdningsmaskinen. Denne løsningen på vaskeproblemet hadde fordeler både i forhold til arbeidets organisering og utføring.

Egen maskin gjør at man kan vaske når man vil og hvor ofte en selv ønsker det. I undersøkelsen av husmødrenes synspunkt på vask i Trondheim, kom det frem at mange syntes at tre uker mellom hver *vaskedag* i den kollektive vaskekjelleren var lenge. Dette resulterte i mye småvask og en «kolossal ansamling av skittentøy» og dermed også mye bæring på selve vaskedagen (Svare 1962). De hyppige vaskene kan sees som et resultat av privateid vaskemaskin, men også som et argument for denne.

I 1986 ble den norske «gjennomsnittsmaskinen brukt annenhver dag» (Wold 1986:10). I vaskeloggen jeg gjennomførte kommer det frem at vasking er bortimot en daglig foreteelse. Noen vasker hver eneste dag og lar bare vas-

kemaskinen hvile når de selv er bortreist. En av familiene vasket tre vask om dagen og kunne ha opp til fire vaskefrie dager på rad. I gjennomsnitt vaskes det fire til fem dager i uken¹⁶. Det er bare i en av familiene det er forskjell mellom helg og hverdag i forhold til antall vaskeomganger. Loggen viser at det er definitivt slutt på *storvask* og *vaskedager* i dagens barnefamilier.

En annen fordel ved vaskemaskinen er at vasken foregår uten andres innsyn. Dette ble ikke brukt som noe argument i vaskelitteraturen. Vi har eksempler på at vasken skal skjules under et klede når den ligger i bløt. «Bred så til slutt et klæde glatt over hver balje» (Schönberg Erken 1926:92). Dette kan selvsagt tolkes som en beskyttelse mot andres innsyn, men det kan ha vært andre begrunnelser. Igjen er det i *Med støv på hjernen* jeg har funnet et klarest uttrykk for et slik mer skjult motiv. Hovedpersonen unnså seg ikke for å ta en kikk på naboens vask:

Vil De tenke Dem: der var for eksempel en makko underbuse som var helt stripet av skitt, mannen måte ha gått med den i fjorten dager minst, at slike menn holder ut! (Ramm 1958:40)

Felles vaskekjellere var en mulighet til å kontrollere naboens vask og, ikke minst, irritere seg over andres sans for orden og renslighet. Faren for å få egen vask missfarget, eller enda verre besudlet av smittestoffer, rettferdiggjorde lett en slik interesse.

Den privateide vaskemaskinen gikk sin seiersgang svært raskt etter at vann og strøm ble allemannseie, og parallelt med utviklingen av denne teknologien. Til tross for at vaskeekspertene ivret for kollektive løsninger var det privateide maskiner som vant frem. En viss motstand mot den nye teknikken kan spores, men ikke mye sett i forhold til en del andre elektriske produkter. Vaskemaskinen er blitt en del av *standardpakken*; det utstyr som det forventes at alle har.

5.1.5 Kjemiske hjelpemidler

I Norge er industrielt fremstilt såpe og andre rengjøringsmidler sterkt forbundet med bedriftsnavnet Lilleborg. Lilleborgs såpehistorie starter i «sæbesyderiet» i 1842 med produksjon av *stangsæpe* (Lilleborg 1993). Fabrikken produserte også eddik og flere produkter av olje. I 1870 årene var produktene grønnsåpe, stangsåpe, sodasåpe samt flere typer toalettsåpe. «Der kan ikke være tale om annet enn norske såper mer!» skriver Schönberg Erken i 1926,

¹⁶ Det ble vasket 127 dager av totalt 203, eller 62,5 %.

og mener Krystall Grønnsåpe. Lilleborg var av de første bedrifter i Norge som satset på merkevarer og omfattende reklame. Sammenslåingen med Unilever medførte at Lilleborg overtok retten til produksjon og markedsføring av verdenskjente merkevarer. En av dem, Sunlight, regnes som den første merkevare.

I begynnelsen av 1930 årene var grønnsåpe fortsatt det viktigste tøyvaskemiddelet. Men i 1935 kom Blenda på markedet, og ble lansert ved hjelp av en omfattende reklamekampanje. Demonstrasjonsdamer dro rundt i spesialinnredede busser til det ganske land. De demonstrerte Blendas mange fortrinn, samt moderne vasketeknikk i praksis. Den omfattende markedsføringen bar frukter, og Blenda etablerte seg som ett av de desidert viktigste merkene innen tøyvask. I tillegg bidrog trolig Blendabussene til moderniseringen av vasketeknikken mer generelt. Når det i *Den praktiske husmor. Råd for uråd* fra 1937 anbefales «Å bruke et godt, moderne vaskemiddel» fordi det sparer «både tøyen, humøret og kreftene» er det Blenda det siktes til (Meyer & Löwenberg 1937). Den samme boken har også med oppskrift på hjemmekokt såpe av fem kilo fett.

I perioden etter krigen ble produktene stadig mer spesialiserte. Lilleborg fikk konkurranse fra Persilfabrikken i Moss med merkevarene; Persil, Henko, Ata og fra 1950-tallet; Milo og Smili. Lilleborg vant denne konkurransen og overtok Persilfabrikken og dens produkter på 1960-tallet. Men en ny *vaskekrig* startet da de internasjonalt største vaskemiddelselskapene ønsket å øke sine markedsandeler i Norge. Også i denne *vaskekrigen* gikk Lilleborg av med seieren.

Utvikling og markedsføring av nye industrielt fremstilte vaskemidler foregikk parallelt med fortsatt hjemmeproduksjon i mange år. Hjemmekokt såpe var i bruk til etter annen verdenskrig, men ferdigvarene ble stadig mer vanlig. I *Matlære* fra 1958 står det at «Til vask blir det for det meste brukt såpe, såpepulver, lut og salmiakkspiritus». Det gis i boken oppskrift på hjemmeproduksjon av lut og såpe, både *fra grunnen*; aske og fett, og i kombinasjoner med kjøpte varer (Høst & Milberg 1958:35). Men også industrielt fremstilte vaskemidler som vaskepulver og salmiakk omtales. Da var det i følge boken viktig å følge «bruksanvisningen» nøye. Bruksanvisningene som fulgte ferdigvarene ble en viktig kunnskapskilde som nådde inn i det enkelte hjem (Berner 1996).

Når hjemmeproduksjonen av lut og såpe opphørte er ikke godt å vite. I de lærebøkene jeg har gjennomgått er oppskrift på hjemmeproduksjon av lut og såpe med frem til 1964, men ikke i 1967.

Et moderne tøyvaskemiddel består av en rekke stoffer med ulike funksjoner og virkninger. Lærebøkene for videregående opplæring har en gjennomgang

av dette med klare likhetstrekk (Amundsen 1964), (Sandeberg 1977), (Heistad 1977), (Køpke & Grimsvang 1984). Jeg gjør her rede for stoffene, slik de behandles i disse lærebøkene.

Tensider: Kan være såpe eller syntetiske vaskeråstoff, som ble vanlige etter annen verdenskrig. I boken fra 1984 er bare de syntetiske nevnt, mens de eldre har med begge alternativer. Tensidene nedsetter vannets overfatespenning, løser opp og finfordeler smuss og holder det svevende i vannet.

Alkalier: Gjør vaskeoppløsningen alkalisk og vannet *bløtt*, og forbedrer dermed vaskevirkningen.

Soda ble brukt sammen med såpe.

Fosfater: Holder smusset svevende i vaskeløsningen. I bøkene fra 1977 og fremover blir fosfatenes negative virkninger på naturen tatt med.

Silikater: Stabiliserer perboratet og beskytter vaskemaskinen mot korrosjon. Silikater tas ikke med i bøkene før på 1980-tallet.

Perborat: Bleker tøyet, og fjerner dermed flekker som te, kaffe, saft og lignende. Perborat virker først ved 60 °C. Perborat har negative virkninger både på tøyet og på miljøet.

Enzymer: Bryter ned proteinholdig smuss. Virkningen er avhengig av tid og opphører ved 60 °C. Enzymer omtales som nytt på 1970-tallet og er ikke med i boken fra 1964.

Optiske hvitemidler: Får tøyet til å se hvitere ut, ved at de ultrafiolette strålende kastes tilbake som synlig lys. Kan gi allergiske reaksjoner og endre inntrykket av pastellfarger på en uheldig måte. I boken fra 1964 står det at optiske hvitemidler også kan kjøpes i tablettform og tilsettes i skyllevannet.

CMC: Holder smuss svevende i vaskevannet.

Parfyme: Dekker over mindre god lukt i vaskeråstoffene. Nevnes ikke før på 1980-tallet.

Bøkene gir som vi ser en vurdering både av midlenes positive og negative egenskaper. I de siste er det særlig miljøaspektet som har fått oppmerksomhet, og da ikke minst i forbindelse med fosfatene.

Fosfater har vært viktig råstoff i vaskemidler siden 1955. På 1970-tallet kom en omfattende debatt om fosfatene og hvordan de var med på øke algeveksten i vann og vassdrag. Dette var ikke den første miljødebatten knyttet til vaskemidler. På 1960-tallet var kritikken rettet mot de tungt nedbrytbare tensidene som bidro til at elver og innsjøer skummet. Problemene rundt fosfater fikk langt større oppmerksomhet og har trolig bidratt til en forståelse for at vaskemidler har negative miljøeffekter.

Prosessene rundt innføring av et norsk forbud mot fosfat i tekstilvaskemidler er behandlet i rapporten *Forbrukernes roller i miljøpolitiske suksesser* (Throne-Holst 1999). Viktige aktører i denne prosessen var lokalavisene, sentrale miljøvernmyndigheter, lokale miljøvernorganisasjoner rundt Mjøsa, Norges Husmorforbund, Forbrukerrådet, SIFO, NINA og vaskemiddelbransjen, ikke minst representert ved Lilleborg.

Reaksjoner på en kraftig oppblomstring av alger i Mjøsa på 1970-tallet var utgangspunktet for denne prosessen. De lokale reaksjonene og aksjoner mot dette ble videreført i et nasjonalt arbeid for å begrense bruken av fosfater. Først gjennom lokale begrensinger i salg av fosfatholdige vaskemidler, i 1978. Deretter gjennom en nasjonalforskrift om maksimalt innhold av fosfater vedtatt i 1986, og skjerpet i 1990, slik at fosfater ikke lenger kan tilsettes i det hele tatt (Throne-Holst 1999). Industrien svarte på disse utfordringene både ved å finne erstatningsstoffer for fosfater, og ved å satse på miljø mer generelt.

Perioden etter 2. verdenskrig var som nevnt preget av en spesialisering av vaskeproduktene. Vi har fått ulike produkter for hvitt og farget tøy, for finvask, ullvask og så videre. Samtidig har også spesialmidler for for- og etterbehandling kommet på markedet.

På 1960-tallet heter det at skyllemidlene skulle motvirke gulning av nylon, og statisk elektrisitet i syntetiske plagg (SFiH og SViH 1969:17). I tillegg fremheves det at skyllemidlene «samtidig også gjør tøyet mykere» (Statens Institutt for Forbruksforskning 1977:14). I lærebøkene anbefales skyllemiddel for å unngå statisk elektrisitet i syntetiske plagg, men denne koblingen svekkes etter hvert. I 1999 heter det «fyll skylle- eller mykgjøringsmiddel i riktig kammer» (Giil & Dromnes 1999). Det fremstilles dermed verken som et valg, eller noe som er knyttet til bestemte plagg eller fiber. I dag (2002) benyttes skylle/mykgjøringsmiddel av 76 % av norske hushold (Arild & m.fl. 2003).

Bruken av kjemiske hjelpemidler har gått fra spesialiserte og differensierte mot standardisering, for så å gå mot differensiering på ny. I den førindustrielle perioden var fiber, farger og plaggenes kvalitet avgjørende, sammen med tilgangen på de enkelte kjemiske stoffene. Med industrialiseringen kom en standardisering av vaskemidlene, sammenlignet med tidligere variasjoner etter lokale råstoffer. Ferdigvareindustrien har, særlig etter annen verdenskrig, blitt mer spesialisert og vi har igjen midler spesielt for enkelte farger, fibre og så videre.

Utviklingen i bruken av de kjemiske midlene er tilpasset utviklingen i bruk av fiber. Så lenge lin dominerte i skittentøyet var lut det vesentligste middelet. Overgangen til bomull ble etterfulgt av en overgang til såpe – som etter hvert ble fremstilt syntetisk og dermed ble langt mer effektiv. Vaskemidlenes negative miljøegenskaper vakte stor debatt og førte til reguleringer.

Skyllemiddelet var i utgangspunktet et spesialmiddel for de nye syntetiske fibrene, men blir etter hvert et universalmiddel for alle fiber, som riktignok ikke velges av alle.

6 Begrunnelser for klesvask

Utgangspunktet for prosjektet var et ønske om å finne ut hvorfor vi vasker klær. Et viktig materiale for besvarelsen av dette spørsmålet er NEG's spørreliste nr. 190, og spesielt det punktet i listen som har overskriften *Motiver for arbeidet* (Vedlegg 2). Under denne overskriften finnes bare ett spørsmål, formulert slik: Hva ønsker du å oppnå ved å vaske tøyet? (for eksempel god lukt, fjerne rynker og knær, unngå bakterier og så videre) Mange har funnet spørsmålet provoserende, unødvendig eller opplagt.

Det blir spurt i denne spørreoppgava om «kvifor vi vaskar klær». – I 1947, da var eg ein slags assistent ved husmorskolen. På veg til butikken ein vinterdag, i – 28°C, gjekk eg ca. 1 km. Langs med Vågåvatnet. Der på kanten av eit hol i isen, låg ei kvinne på kne og skylde kler. Kvifor trur de ho kunne finne på det? Trur de det var for moro skuld, for å være tøff? Ja, det var ho rettelig. (NEG190k25c)

Denne kvinnen svarer vidare med å si hva hun tror denne kvinnen ville ha svart. De fleste svarer på spørsmålet uten å kommentere det, og like samvittighetsfullt som på andre spørsmål i listen. Man kan tenke seg at eksemplene som gis i spørsmålet blir veldig styrende for svarene. Men det synes ikke å være tilfelle. Mange vektlegger forhold som ikke er nevnt, for eksempel å fjerne flekker. Mens andre diskuterer eksemplene ved å avvise dem som uvesentlige for seg selv.

Den andre viktige kilden for prosjektet er skolebøker og undersøkelser om vask. I disse tas begrunnelsene ofte ikke opp til diskusjon, men ligger som underforståtte sannheter bak det som skrives. I den grad de verbaliseres er det som korte oppsummeringer, som igjen ikke diskuteres nærmere. «Vi vasker og steller tekstiler og hjem både av økonomiske, hygieniske og estetiske grunner» (Amundsen 1964:7). Eller begrunnelsene kan komme fram i omtalen av de krav man må stille til et tekstilvaskemiddel; «Skal tøyet bli hygienisk reint og flekkfritt, må vaskemidlet.» (Bergan & Heistad 1991:73). I slike oppsummeringer blir ofte det som utelates det mest interessante.

Jeg har i fremstillingen forsøkt å forfølge de ulike begrunnelsene og måter å forstå disse på. Dette har ført til at fremstillingen hopper i tid. Skolebøkene og vaskeundersøkelsene er skrevet mellom 1950 og i dag. NEG's informanter snakker for det meste om vask slik de praktiserer det i dag, men gjennom sin alder er de på ulike måter forankret i tiden før. Også i dette kapitlet vil jeg trekke noen linjer tilbake til Sundt.

Begrunnelse er diskutert i kapittel 6. De ulike typene estetiske begrunnelser er den desidert største delen. Grunnen til dette er at estetiske begrunnelser er rikelig tilstede i alle de kildene jeg har benyttet. For flere av de andre begrunnelsene gjelder det at de bare eksisterer i en type av kilder.

6.1 Estetiske

Estetikk er læren om det skjønne, om det sanselige. I forhold til vask er det bare hørselen som ikke er involvert. Lukten, synet og følelsen derimot er viktig for å avgjøre om noe er rent eller skittent, og viktige argumenter for vask.

Fra et biologisk ståsted vil man kunne argumentere for at estetikk og hygiene er det samme. Sansene våre er en del av vårt forsvarsapparat som beskytter oss mot farlige stoffer. Det som lukter vondt, kan være farlig. Men sanseinntrykkene er også kultur. I gjennomgangen av *Prosjekt husmor* så vi at husmoren utviklet en fintfølelse og et skarpt blikk egnet til å avsløre det minste støvkorn eller det minste snev av forråtnelse. Sanseapparatet vårt er medfødt, men det vil ikke si det samme som at alle ser og lukter det samme. Sansene kan utvikles og inntrykkene må tolkes. Hvitt er ikke bare hvitt, – men kan som Lilleborg så ettertrykkelig har lært oss, også være «Blenda-hvitt».

6.1.1 Hvitere enn hvitt

Hvitt og sort er blant de fargene med flest og sterkeste symbolske betydninger. De er likevel strengt tatt ikke farger, men tvert i mot lys, eller fravær av lys. Flere av de betydningene som er knyttet til hvitt står i kontrast til nettopp sort, men også i noen tilfeller til farger eller til noe mer ubestemmelig urent. I vår kultur er hvitt sterkt forbundet med det guddommelige, med renhet, liv og lys. Gud fremstilles som hvitkledd (i likhet med Zevs), og guddommelig nærvær fremstår i hvitt; hvite duer, engler, lam og så videre. Betydningen av hvitt i forhold til svart betyr en rekke ting der hvitt alltid er moralsk mer høyverdig enn sort eller grått; den hvite rase, hvit magi, «hvitvasking» av penger og så videre.

Betydningen av hvite klær varierer med kjønn og alder og anledning. For begge kjønn kan hvitt være knyttet til noe uskyldig infantilt. Spedbarn og småbarn av begge kjønn har brukt mye hvite klær, noe som selvfølgelig også kan ha praktiske årsaker, og ikke minst begrunnelser.

Etter småbarnsalderen blir betydningen av hvitt kjønn. For kvinner er hovedbetydningen av hvitt renhet og uskyld. Dette gjelder ikke bare klærne, men også hudfargen. Rene jomfruer er hvite som snø. Det mest opplagte eksempelet på bruken av hvitt i denne betydningen er den hvite brudekjolen. Bruken av hvite brudekjoler, ut over en allmenn hvit kjolemote, går tilbake til perioden 1820 - 1840 (Kjellberg 1991:39). Likevel var det vanlig med sorte og kulørte brudekjoler mange steder i landet til etter annen verdenskrig. Det er trolig i annen halvdel av 1900-tallet de hvite brudekjolene virkelig får stor symbolsk betydning som markering av den jomfrulige bruden. Den hvite brudekjolen kan da oppfattes som en parallell til folkedraktens *kronerbrud*, der kronen var forbeholdt de som sto brud som jomfruer. Det er diskutert av flere hvorfor skikken med den hvite brudekjolen fikk økt betydning i en periode da sannsynligheten for at bruden faktisk var jomfru var sterkt fallende (Lurie 1981:186). Jeg vil ikke gå nærmere inn i dette, men bare slå fast at på begynnelsen av 2000-tallet er fortsatt forestillingen om forbindelseslinjen mellom hvite brudekjoler og jomfruelige bruder høyst levende. Dette arter seg, så vidt jeg kan observere ikke slik at kvinner med seksuelle erfaringer ikke kan gå med hvite kjoler, men derimot som en idè om at de som opplagt og synlig har det, bør vurdere andre alternativer. Den helt hvite brudekjolen «passer» ikke like godt på gravide bruder, eldre bruder eller til andre eller tredje gangs gifte. En tilsvarende markering av mannens seksuelle erfaringer finnes ikke, verken i folkedrakten eller i dagens brudgomsutstyr.

En helt hvit påkledning på unge menn vekker assosiasjoner til noe dandyaktig og jålete, milevis fra søt og tander uskyld.

Hvite klær har også andre konnotasjoner. Trolig på grunn av at det er arbeidskrevende å holde dem rene har hvite antrekk i en del sammenhenger høy status. Den hvite skjorten har vært en viktig markør av prestige både fordi det indikerer at bæreren har et yrke uten kroppsarbeid og at mannen har økonomisk mulighet til å bære et så arbeidskrevende drakt. Bruken av hvitt på denne måten ser vi også i hele antrekk både på kvinner og menn i selskaplige anledninger og prestisjefylte sportsgrener som polo, tennis og seiling (Lurie 1981). Hvitt i arbeidsklær har en annen historie. Legenes hvite uniform har sammenheng med oppdagelsene av smitte og bakterier. Det hvite garanterer det sterile. Valerie Steel argumenter for at hvite leger også representerer liv i forhold til død, og noe uskyldig og aseksuelt. Legens interesse for din kropp skal verken ha til mål å skade den, eller se den som et seksuelt objekt (Steele

1989). Hvis dette stemmer, ser vi her bruk av hvitt som uskyld også på en mann.

Den hvite klesvasken, *hvitvasken*, besto som vi har sett ikke først og fremst av klær, men av innredningstekstiler; sengetøy, håndklær, lommestørker, duker og så videre. Hva betyr den hvite fargen i denne sammenhengen?

Hvithet som kunnskap og prestisje

Mye av klesvaskens historie før 1950 handler som vi har sett om å få vasken hvit. Men hvorfor var dette så viktig? Sundt la vekt på at ikke bare produksjonen av linet, men også kunnskaper og ressurser til å vaske og bleke det hvitt, var et prestisjefyllt område. «At undgå grå-lit er prøven på vaskepigens kunst» (Sundt 1975:275).

I reklamen for de nye vaskemidlene sto hvitheten helt sentralt. Lilleborg laget 26 reklamefilmer for Blenda og 14 for Sol og fem for Omo i perioden 1937 - 1980, samt et stort antall trykte reklamer. I det følgende skal vi se litt nærmere på hvitheten i filmene om Blenda og de andre vaskemidlene. Denne fremstillingen bygger på hovedoppgaven *Ren, pen og moderne* (Larsen 1990).

Larsens studie av det skriftlige budskapet på Blendapakkene viser, ikke overraskende for de fleste, at Blenda i tiår etter tiår har hatt evne til og stadig å vaske hvitere. Allerede tidlig på 1950-tallet vasket Blenda hvitere. På sekstitallet vasket Blenda enda hvitere, på syttitallet ga Blenda en overbevisende hvithet, en hvithet vi kunne stole på. På 1980-tallet vasket en ny og forbedret Blenda enda hvitere igjen (Larsen 1990:102). Argumentene om hvithet går også igjen i reklamefilmene for Blenda. Uttrykket «Blenda-hvitt» ble lansert på 1950-tallet. Med det etablerte Lilleborg en ny forståelse av hva som var hvitt og hva som ikke var det. Grepet var å gjøre en sammenligning av et plagg vasket med Blenda og et plagg som ikke var det. Den husmoren som benyttet Blenda sto frem som stolt og selvsikker, den andre som en taper; misunnelig og frustrert. Temaet kunne varieres i det uendelige, der forskjellen mellom det Blenda-hvite og det som bare var hvitt kunne avsløres i ulike sosiale situasjoner. Poenget var å overbevise tilskueren om at «det som hun trodde var hvitt, ikke nødvendigvis var det». Fortelleren i reklamen oppsummerer det hele med «Ikke tro at Deres tøy er hvitt» (Larsen 1990:103).

Retorikken ble dermed ikke bare å etablere ett nytt hvithetsbegrep, «men også å etablere en angst for det usynlige (...) Bare Blenda kan sikre deg mot det skamfulle og pinlige i å bli «avslørt» av de andre» (Larsen 1990:103). Larsen viser at husmoren, ved å kjøpe Blenda, kunne kjøpe trygghet, fordi renhet og hvithet ga sosial status og psykisk velvære. Appellen i Blendafilmen sees i sammenheng med husmorrollen. Kvinnenes viktigste oppgave var å sørge for at familiens tøy var hvitt (og rent). Filmene fremstiller en konkur-

ranse mellom husmødrene, med en vinner og en taper. Taperen kan riktignok ble en vinner, ved å kjøpe Blenda. I flere av filmene er det mannen som ser at hans skjorte ikke er like hvit som en annen manns. For husmoren er mannens ubehag en trussel om tap av sosial anerkjennelse, og i siste omgang også tap av mannens kjærlighet. Skal hun leve opp til husmorrollens krav må hun ikke bare vaske rent, men Blendahvitt. På 1950-tallet var det tett forbindelse mellom kvinnens selvforståelse og hennes rolle som husmor. Et eksempel på dette som Larsen trekker frem, er en reklamefilm der kvinnen leser opp fra sin dagbok; en bok for betroelser av ens innerste private tanker og følelser. I dagboken har kvinnen i filmen skrevet ned en hendelse der forskjell i hvithet mellom hennes eget og mannens og et annet pars klær er hovedtema.

På 1970-tallet er ikke lenger kvinners selvforståelse entydig husmorens. Vaskemiddelreklamen svarer også på dette. «Med flere hvite hestekrefter - hvite hester avbildet på pakken - er Blenda blitt så effektiv at husmoren blir overflødig» (Larsen 1990:105). Ved å bruke Blenda sparer hun tid og krefter til andre ting. Det er ikke lenger den selvutslettene husmoren filmen henvender seg til, men til en kvinne som ønsker å gjøre noe annet enn å vaske. Likevel er ikke hvitheten uinteressant. Som en Blendafilm uttrykte det tidlig på 1970-tallet: «Hvithet er ikke alt her i verden, men viktig likevel».

Overspilte reklamen, eller var klærnes hvithet et sentralt element i kvinners selvforståelse og i kappestriden mellom kvinner i husmorland? En klar parallell til reklamens fremstilling finnes i *Med støv på hjernen* (Ramm 1958). Kappestriden fremstilles i boken som et generelt trekk ved husmødrene, som ikke eksklusivt er knyttet til klesvask. Men også innenfor vaskens område er konkurransen helt avgjørende for hvordan arbeidet blir utført. Hovedpersonen forteller om hvor godt hun liker å skure på vaskebrettet til knokene blir røde og hudløse.

Det er som en føler hvordan tøyet for hvert sekund blir hvitere og hvitere. Skinnende hvitt. Og så gleder man seg til å gå ut og henge det opp og la solen skinne på det. Da virker det enda hvitere. Min vask står fullt på høyde med resten av oppgangens, så de kan bare se. Og det gjør de naturligvis også, men det er bare hyggelig når man vet med seg selv at ingen kan finne noe å utsette på den. (Ramm 1958:44)

Hovedpersonen i *Med støv på hjernen* henger vasken ut for da ser den hvitere ut. Det er det vesentlige. Hun lar heller aldri tøyet bli så skittent at hun kan se skitten. Vasken hennes handler dermed bare om å få det (helt) hvitt.

Kappestrid og prestisje synes å være motivet bak den skinnende hvite hvitvasken, både hos Sundt og i senere analyser og beskrivelser. Dette reiser et nytt spørsmål: Hvorfor ble akkurat hvitvask valgt som konkurransedisiplin?

Det finnes flere mulige svar på dette. Ett er at hvithet står for renhet i

hygienisk forstand – fritt for bakterier. En annen mulighet er at hvitheten garanterer renhet i moralsk forstand; at det er kvinnen og ikke vasken som er sakens kjerne. Begge alternativer kan selvfølgelig være gyldige samtidig, og begge alternativer er svært vanskelig å bekrefte eller avkrefte. Jeg vil likevel prøve å si noe om dem.

Hvithet som garanti for renhet/sterilitet

Sundt skrev sin bok om rensligheten, før bakteriene var oppdaget. Men han har likevel en diskusjon av forholdet mellom det hvite og det rene. Der forsvarer han de fattige som ikke har råd til såpe, men vasker med lut alene. Vasken blir da ikke hvit, men Sundt skriver at denne «grålit» er «hvad man kan kalde ren smuds». Den inneholder ikke «det ækle fedtagtige», men bare «det fine sorte støv af kul eller af muld» (Sundt 1975:278). Her ser vi at Sundt går inn i en diskusjon om vaskens funksjon. «Det rene smuds» ser skittent ut, men er det ikke. Å få vasken hvit er dyrt og tidkrevende, men ikke nødvendig i det vi vil kalle hygienisk forstand.

Dette har også vaskeekspertisen vært klar over. De har argumentert for å senke kravet om hvithet og øke vekten på hygiene, men anså dette som vanskelig all den stund de skinnende hvite klærne gir «känsla av att de också är riktig rena» (Konsumentinstitutet 1959:33). Bruken av uttrykkene hvitt og rent sammen, peker mot en mer allmenn forståelse av at uttrykkene ikke dekker det samme. Slik brukes de for eksempel i reklamen for vaskemidler. Blenda vasker både hvitt og rent. Det gjorde også Sol med «bakteriedrepende Tececin» «mer enn renhet, mer enn hvithet – betryggelse» fortalte fortelleren i filmen (Larsen 1990:104). Rent og hvitt er ikke det samme. Sol hadde vasket helt hvitt også uten det bakteriedrepende stoffet, men forsikringer om begge gir husmoren grunn til å føle seg trygg. For «jo hvitere lakenet er, desto renere virker det» (SFiH og SViH 1969:17).

Det skammelige i avsløringen av at det som tilsynelatende ser hvitt ut ikke er helt hvitt likevel, har lite med hygiene å gjøre. I realiteten er det å se forskjellen på kritthvit og enda hvitere enn hvitt umulig. Det hele får en dimensjon av Keiserens nye klær, der det å se forskjellen i seg selv blir prestisjerivende. Den som ikke ser forskjellen på hvitt og Blendahvitt vil dermed uten videre avsløre sin dårlige kompetanse. Det hele blir en tillitssak og dermed vinner Blenda, uansett. Helt til noen bryter fortryllelsen: «Det er jo ingen forskjell».

Men om den skammelige avsløringen «bare» handler om at husmoren har dårlig kompetanse som forbruker og har kjøpt et feil vaskemiddel, eller om det også ligger under en større fallhøyde knyttet til hennes egen renhet, er vanskelig å sannsynliggjøre.

Hvithet og kvinnelig renhet

Den mest opplagte parallell mellom ærbarhet og evnen til å vaske hvitt, finnes i folkeeventyrene. Der er det umulig for trollkjerringer og andre ukristne (kvinner) å vaske tøy hvitt.

I *Østenfor sol og vestenfor måne* er dette selve det dramatiske vendepunkt i historien. Brudgommen sier til den gamle trollkjerringa, moren til trolljenta han skal giftes med: «Jeg vil nok se hva bruden min duger til først». Prøven består i å vaske av tre talgflekker på en skjorte. Trolljenta prøver å vaske skjorta, men dess mer hun gnir dess verre blir det. Annerledes blir det da prinsens kjæreste får prøve seg. «Og aldri før hadde hun tatt i skjorten og duppet den i vannet, før den var drivende hvit som ny-sne, og hvitere enda» (Asbjørnsen & Moe 1996:223). Trollene blir da så ergerlige at de sprekker. Jenta i denne historien er ikke jomfru. Hun og prinsen har tilbrakt atskillige mørke netter sammen, i tillegg til natten før disse dramatiske hendelsene. Og det var «stor fryd og glede på dem» også denne natten. Men jenta var en ordentlig kristen. Vi ser også at heller ikke i denne historien er hvitt hvitt. Skjorten blir ikke bare «drivende hvit som ny-sne» men hvitere enda. Blenda er ikke alene om å vaske hvitere enn hvitt, og Lilleborg har ikke oppfunnet, men utnyttet den imaginære forskjellen.

Hvithetens pris

Den hvite bomullen kan sees som en videreføring av det hvite linnet. At lin av høy kvalitet var knyttet til prestisje er ikke vanskelig å forstå, men dette forklarer ikke likhetstegn mellom hvitt lin og verdifullt lin. Lin er, i likhet med bomull, ikke hvit. De prosessene som skal til for å få fibrene hvite svekker fibrenes styrke. Vektleggingen av det hvite har derfor måttet gå på bekostning av det sterke og varige. Dette er forhold som vaskeeksperter ikke har latt gå upåaktet hen.

I den svenske utredningen *Tvätt* tas dette opp til diskusjon. Det argumenteres mot «vanemässiga uppfattningar om vad som är rent» (SOU 1955:27). Disse bygger, etter utredningens syn, på psykologiske faktorer som ikke er praktiske og rasjonelle. I følge *Tvätt* oppnås dette enten ved hjelp av metoder som sliter unødig på teksten, eller ved hjelp av tilsetningsstoffer (blådråper og optiske hvitemidler) som ikke skader tekstilene, men som heller ikke har noen med hygiene å gjøre. Utredningen angriper her både tradisjonen og produsentene som gjennom reklamen utnytter og viderefører den. Idealet er de amerikanske vaskevanene med oftere vask, på lavere temperaturer, og mindre etterbehandling. Vasken blir da, fortsatt i følge *Tvätt*, renere med mindre arbeidsinnsats og mindre slitasje. Prisen for dette er å gi avkall på de strenge estetiske normene.

Flere svenske og norske vaskeeksperter argumenter for det samme. *Tvättboken* stiller spørsmålstegn ved verdien av hvitere enn hvitt. For «vem

säger att ett kritvitt hårt blekt lakan är vackrare än ett som har en annen och mjukare vithetskvalitet?» (Konsumentinstitutet 1959:33). Heistad skriver i 1977 at «Vi får stadig vasken bleiket av perboratet i vaskemidlene, så bleking ut over det er sjelden nødvendig». Det sliter unødvendig på klærne (Heistad 1977:19). At det også har miljømessige konsekvenser tar hun ikke opp her.

Det kritthvite var en interesse husmødrene og industrien delte. Veien fra bondekonas stolthet over velfylte, velduftende og kritthvite linfårråd, til husmora som med stor selvsikkerhet henger sin hvitvask ut på snora, går via ferdigvareindustrien. Den stolte husmor var en god forbruker, og ferdigvareindustrien var der og så i hvilken konkurranse det var mest prestisje knyttet til å vinne.

Hvite og fargerike tekstiler

Hva har skjedd de siste 30 årene? Som vi tidligere har sett sank andelen hvitvask i skittentøyet med 25 % i tiåret fra 1970 til 1980, og utgjorde da ikke mer en 21 % (Grimsvang & Klonteig 1985). *Storvaska* er ikke lenger størst, og den vasken vi «før kalla (...) kvitvask» (Nossum 1977:H9), blir nå kalt *kokevask*. Mye av sengetøyet er ikke lenger hvitt og alle bruker ikke duker. Men fortsatt er det mulig at hvitt skal være hvitt.

En svensk studie av vaskevaner som omfatter intervjuer med 25 hushold, skriver at to av husholdene ikke var så nøye med hvitheten, bare flekkene var borte. Ett hushold syntes ikke det var så nøye med hvithet på de fleste tekstiler, men hvite skjorter og bluser måtte være skinnende hvite. Fire hushold syntes miljøvennlige vaskemidler ikke gav hvit nok vask (Rosenblad 1993:29). Jeg synes ikke det er lett å tolke disse resultatene. Det jeg kan trekke ut er at hvithet fortsatt er viktig for de fleste. Men at denne interessen kan være begrenset til noen områder. Det eksemplet som her gis er ikke fra storvaskens tradisjonelle tekstiler, men fra skjorter og bluser. I undersøkelsen konkluderes det med at hvithet fortsatt er noe mange ikke vil gi avkall på.

I moderne vaskebøker finnes råd for å holde klærne hvite. I boken *Städa!* står det at hvitvasken må vaskes varmt, på 60 – 95°C, for å bli hvit (Bengtsson & Köhlhorn 2000:113). Men ellers er ikke hvitvasken noe hovedpoeng for denne vaskeglade forfatteren. En annen glad vaskeamatør med bestselger, er mer detaljert i hvordan hvitt forblir hvitt. «Her er det et viktig ord som gjelder: Apartheid. Hvitt med hvitt, farget med farget. Det finnes ingen unntak» (Almaas 2002:85). Resultatet av en blå sokk i vasken beskrives inngående. «Og det blir ikke en fin lyseblå. Det blir en rar, stygg lyseblå, som gjør at klærne ser syke ut». Andre steder i boken får vi vite at hvitvask vaskes med vaskemiddel med blekemiddel, og at hvite servietter og velbrukte underbukser skal vaskes varmt for å bli skikkelig rene.

Undersøkelsen av vaskevaner fra 2003 viser at bare 33 % av de norske vaskeansvarlige mener at moderne vaskemidler gjør tekstilene så vite at

koking er unødvendig. Likevel er det ikke vanlig å koke vasken. Dette må tyde på at den lavere grad av hvithet oppleves som akseptabel (Arild & m.fl. 2003:24).

Den hvithet vi her skal oppnå er hvitt enkelt og greit, til forskjell fra lyseblått eller andre farger. Det er ikke lenger en hvithet med oversanselige egenskaper. Almaas er opptatt av å imponere og skape «uforglemmelige øyeblikk», men hvit hvitvask er ikke ett av triksene. Den hvite vasken er bare en dyd av nødvendighet for å slippe å gå «rundt med en trøye som ser ut som den skal spy» (Almaas 2002:85).

Almaas og Bengtsdotter er ikke alene om å mene at varmt vaskevann er nødvendig for å få vasken tilstrekkelig hvit. 33 % av de med ansvar for klesvask i Norge er enige i at kokevask er unødvendig, fordi moderne rengjøringsmidler beholder klærne hvite. Et stort flertall mener dermed at kokevask, eller i alle fall varm vask, er nødvendig for å få klærne hvite (Arild & m.fl. 2003).

Lærebøkene i husstell fra 1980- og 1990-tallet bekrefter det inntrykket Almaas og Bengtsdotter gir. Den hvite hvitvasken er ikke noe viktig tema, og det kan snarere se ut som de to kjendisene er mer opptatt av dette enn lærebokforfatterne. «Optiske hvitemidler har ingen annen vaskeeffekt enn å gjøre tøyet hvitt. Det er derfor unødvendig å bruke, spesielt fordi det kan gi hudirritasjoner» (Jøtun 1995:101). Lærebøker utgitt på 1980- og 1990-tallet holder de ikke en gang fast ved skikkelig «apartheid», men anbefaler å sortere vasken i lyse og mørke farger (Levanto 1987), (Brochmann, Moen & Skjold 1998), (Giil & Dromnes 1999).

Det kan se ut som lærebøkene endres etter 1970. En lærebok for 5. og 6. skoleår har en oppgave som heter *Vi øver oss i hvitvask*, med underpunkter fra A-F (Akre, Eriksen & Lundstøl 1969:97). Dette er siste gang jeg har funnet en interesse for det hvite utover å sortere bort blå og røde sokker, og en omtale av hvordan de optiske hvitemidlene virker.

Mitt bestemte inntrykk er at *lintøyskapet* ikke lenger er en sentral arena for kappestrid mellom kvinner. Det er ikke det som vises frem når gjester taes med på omvisning. Etter at andelen yrkesaktive kvinner og bruken av tørketrommler har steget er det heller ikke så mange som kan se (og eventuelt bedømme) sengetøyet til tork på klesnoren. Men skjorter synes fortsatt, og er de hvite bør de også være det. Her er det ikke nødvendigvis kvinnene som setter listen høyest: «Mine klær blir sjelden ødelagt nå lenger. Etter at jeg innførte strengt regime om at min kone ikke fikk vaske hvite klær med farget tøy», skriver den yngste av mennene som har vasket tøy (NEG190m63).

Kappestriden om å ha en den hviteste hvitvasken fortsatte upåvirket av at hvitvasken ble mer og mer en bomullsvask, og av at de kjemiske og tekniske

hjelpemidlene ble endret. Ferdigvareindustrien utnyttet denne konkurransen og satte ord og bilder på den. Den kritthvite vasken fortsatte å være sterkt forbundet med husmoderlig dyktighet. Noe av dette symbolets kraft ligger i de mange lag av betydning det rommer. Den hvite vasken viser at kvinnen har kunnskap, er arbeidsvillig og moralsk ren. Derfor står det også mye på spill, hvis hennes vask avsløres som mindre hvit enn vasken til en annen kvinne. Som en følge av en ny orientering blant kvinner, og overgang til fargede tekstiler, mister hvitheten sin sentrale betydning rundt 1970. Den hvitheten som etterstrebes etter 1970 er hvit til forskjell fra pastellfarget. Konkurransen om hvit som er hvitere enn hvitt synes derimot å være avblåst.

6.1.2 Storvasken må ut!

Solbleking var en av flere metoder for å få vasken hvit. Med den vekten det har blitt lagt på det hvite er det lett å forstå Schönberg Erken når hun skriver «Å tørre ute er selvfølgelig det beste især på en solskinsdag» (Schönberg Erken 1926:98). Men det saliggjørende ved tørking i sol og luft forsvinner på ingen måte med utbredelsen av kjemiske blekemidler, optiske hvitemidler og fargerike tekstiler.

Det finnes mange vitnesbyrd om hvor viktig det var for husmødrene på 1950- og 1960-tallet å tørke storvasken ute. En av dem er en arkitektoppgave fra Trondheim der 50 husmødre ble intervjuet (Svare 1962). Oppgaven er skrevet i en lett ironisk og frisk stil, og aldri er arkitekten så ironisk som nettopp i forbindelse med klestørken. Hun undres over at de fleste av husmødrene ikke utnytter de rasjonelle tørkemuligheter i kjelleren.

I stedet fyker de med sine tunge våte bærer oppover i etasjene til sine respektive tørkebalkonger for å få lukt, luft – et stoff de utvilsomt anser som en slags «livsbetingelse» for deres storvask – omtrent på like linje med mennesket selv. (Svare 1962:13)

Svare oppsummerer med at det eksisterer «bare en eneste akseptabel og saliggjørende metode for tøy tørking - utetørk» (Svare 1962).

Påstandene om storvaskens behov for lys og luft kan forstås på flere måter. Det kan være rasjonelt begrunnet; sol og luft som en garanti mot skitt gjennom sollysets blekende effekt, eventuelt luftens desinfiserende. Man kan også forså dette som en demonstrasjon av denne pliktoppfyllende innstilling som husmor, eventuelt å få vist fram sin kritthvite hvitvask. Til slutt er det en mulighet for at det å henge opp vasken ute gir en egen verdi. Vi skal se på disse tre alternativene.

Sol gir rent tøy

Betydningen av frisk luft sto helt sentralt i arbeidet for bedre folkehelse fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet (Bernert 1996:144). Dette hadde som tidligere vist røtter tilbake til før bakterienes oppdagelser. Men sol og lys kan også gis en rasjonell forklaring innenfor dette paradigme. Såkalt anaerobe bakterier, som dannes der det er lite luft, for eksempel i våte klær, dør når dette klesplagget henges opp til luft på grunn av oksygen i luften. Oksygen finnes i all slags luft, ikke bare ute. Sollyset bleker, men hvor mye en vask blir bleket av å henge i solen mens den tørker, er derimot noe annet. Hvis denne effekten er stor burde det være et argument mot å tørke klær på tørkestativ i solen fordi vekselvis sol og skygge på plaggene da ville gi ujevnt bleking. I tillegg skulle dette tilsi at farget tøy *ikke* må tørke i solen.

En del av argumentene for tørking ute er knyttet til lukt og renhet. Husmødrene i den trønderske arkitektoppgraden er skeptiske til kjellertørking på grunn av «den muligens noe innestengte lukt kjellertørkingen gir» (Svare 1962:51). Husmødrene er også skeptiske til overdekkede tørkeplasser (til tross for trønderværet). Begrunnelsen er at tøyet vil få mindre sol på seg (Svare 1962:50). En av husmødrene formulerer dette direkte «Det må da ut for å bli rent» (Svare 1962:49). Dette synspunktet får hun støtte for i læreboken *Heimkunnskap*; «Solljos og luft bleiker tyet, desinfiserer det og gjev det friskare lukt» (Akre, Eriksen & Lundstøl 1969:148). De samme holdninger finnes blant de eldre NEG- informantene. En mann, som ellers ikke vet mye om klesvask, har fått med seg at kona mener utendørs tørk har heldige virkninger: «Kledi hev godt av noko sol og frisk luft, seier ho» (NEG190m20). Klærne skal ikke ut bare for vår skyld (den gode lukten), men også fordi de selv skal ha godt av det. Det samme argumentet finnes hos flere. Storvasken, sengetøy og hvitvask skal helst «ut på klessnorene og tørkes i sol og vind» (NEG190k37d).

NEG- informantene er enige med de eldre lærebøkene og hverandre i solens og luftens velsignelser. Men vaskeekspertene er ikke udelt positive. Den svenske SOU rapporten *Kollektiv tvätt* argumenterer også mot utendørs tørking. Dette er en upraktisk tørkemethode fordi vasken blir ujevnt tørr, eller for tørr, og derfor må fuktes på nytt før rulling. Det står også at oppfatningen av at utendørs tørk gir god lukt i klærne er uriktig. Det er eventuelt parfyme, samt hvor godt klærne er skyllet, som er avgjørende (SOU 1947:33). I en lærebok for grunnkurs i husstellfag skriver Kari Heistad om flere ulemper ved utendørs tørking. Det er bare halve året dette er aktuelt. Det er arbeidskrevende og det sliter på tøyet. I tillegg gjør luftforurensinger at «det stadig blir vanskeligere å tørke tøy ute i den varme årstiden» (Heistad 1985:33).

Dersom solens blekende effekt er av betydning på den tiden det tar å tørke vasken, burde dette tilsi at bare hvitt tøy som trenger og tåler bleking

kan tørkes i solen. Dette er ikke et poeng der det argumenteres for tørking ute, selv om noen av lærebokforfatterne skriver at kulørt tøy skal tørkes i skyggen.

Pollenallergi brukes i liten grad som argument mot utendørs tørking i litteraturen. Allergi nevnes i forbindelse med å holde huset rent og støvfritt (Skogmo & Faanes 1992), lufting av sengetøy (Jøtun 1995) og vaskemidler (Skjold m.fl. 1997). Bare *A bo* fra 1991 tar også med at pollenallergikere ikke bør tørke tøyet ute «når det er pollen i luften» (Bergan & Heistad 1991:166). Det vil si at tøyet bare kan tørkes ute senhøstes og tidlig vinter. Blant svarene på NEG's spørreliste nr. 190 finnes det flere som velger bort utendørs tørking på grunn av allergi.

Demonstrasjon av husmørlære

I tidligere analyser av husmorens arbeidssituasjon har det vært et poeng at hun har et behov for å synliggjøre sin arbeidsinnsats (Vanek 1974), (Borchegrevink & Melhuus 1985). Utendørs tørk er her et åpenbart velegnet område. Hun gjør noe synlig for andre, hun gjør noe på den mest tungvinte måten og hun får demonstrert sine ferdigheter.

Under diskusjonen av de kritthvite laknene siterte jeg Ramm og kappestriden blant dem med støv på hjernen. Det er klart at mye av poenget med den hvite vasken forsvinner når ingen ser den. Forfatteren vier nesten en side på hovedpersonens betraktninger over hvordan vasken skal henges opp.

Det er en gyllen regel som overalt i livet og særlig når det gjelder vasken, at alt som hører sammen, skal henge sammen. Edna har for eksempel absolutt ingen følelse av det forkastelige i at en av Borges underbukser henger og dingler ved siden av en kulørt kaffeduk med korsstingsbroderi. (Ramm 1958:42)

Vasken skal sorteres nøye før opphenging, noe som viser til at klesvasken ikke bare henger til tørk, men også på utstilling.

Jeg har sett hva lærebøkene har å si om sortering før opphenging. *Husmorboka* og *Husstell* (Ambjørnrud 1958), (Christensen m.fl. 1964) sier begge at vasken skal sorteres før eller under opphengning. *Husmorboka* gir også en tilleggsbegrunnelse for dette: «Alt senere arbeid faller også lettere når vi sorterer tøyet på snoren» (Ambjørnrud 1958:199). Bøkene sier ikke noe om hvordan det skal sorteres og heller ikke hva hovedhensikten er. Den er underforstått, og kan godt være sammenfallende med den framstillingen Ramm gir.

Ingen av lærebøkene utgitt etter 1964 tar opp dette tema, selv om de kan gå detaljert til verks i sine beskrivelser av opphengning av tøy til tørk.

I undersøkelsen av de trønderske husmødrenes synspunkter på vask og bolig er også tøytørk et heftig tema. Husmødrene nærer en viss mistenksomhet overfor tørketrommelen; «den gjør det hele liksom litt for lettvent for

en pliktoppfyllende sliter. Men fristende er det å bruke den, innrømmer enkelte frisinne» (Svare 1962:13).

I nødstilfelle, som de sier, tyr de fleste til tørketrommel, kjeller – og loftstørkerom med sine enorme vasketøymengder – det skulle da også bare mangle. Og til syvende og sist er kanskje deres beklagelser over å måtte benytte en eller annen form for innetørk vintertider, heller ikke å ta altfor alvorlig. Det er jo nemlig tydelig slik i enkelte blokker at de riktig klassebevisste, prektige har en viss tendens til å ville spille hovedrollen – og hva annet kan da de mange statistene gjøre enn å istemme samme hymne, for sikkerhets skyld, det er jo ingen grunn til å stemple seg selv som mindre «prektig» enn de andre! For enkelte unge husmødre, vi tipper den blir fristende for stadig flere etter hvert. (Svare 1962:49)

Svares synspunkter er her svært like Ramms, fra *Med støv på hjernen*, og det er et spørsmål hvor mye hun er inspirert derfra. Men den er uansett interessant. Til tross for Svares svært distanserte blikk på husmødrene, mener hun at deres behov for utendørs tørkeplasser (med sollys) må tas til følge. Heri ligger en merkelig dobbelthet som preger hele oppgaven. Det er bare heltidshusmorens synspunkter hun er interessert i, og som hun vil oversette i utformingen av nye boliger. Selv om hun selv er under utdanning til arkitekt, tar hun ikke opp til drøfting hvordan boligen kan utformes for å lette yrkeskvinnerns husarbeid.¹⁷

Motviljen mot tørketrommelen er Svares husmødre ikke alene om. Men denne motviljen begrunnes på andre måter. Vi har før sett at tørketrommelen omtales i litteraturen på 1930-tallet, men at den på 1990-tallet fortsatt ikke inngikk i standardpakken. I NEG- materialet er det liten entusiasme for tørketrommelen. Det er mange ulike begrunnelser for at man ikke vil ha, eller ikke bruke den man har. Vanlig er å henvise til at klærne blir slitt, krøllete og krymper, eller at det er å bruke strøm i unøden. Det kan også være en viss tilfredsstillelse i at det «er noen tekniske hjelpemidler jeg kan klare meg uten» (NEG190k25a).

¹⁷ Svare har intervjuet 50 husmødre og gir en beskrivelse av disses fordeling på ulike boligtyper, familiestørrelser og så videre. Hun skriver at de er forskjellige, men «noenlunde representative for sin stand» (Svare 1962:2). Ingen av husmødrene er, så langt jeg har forstått, yrkeskvinner. Samtidig er det yrkeskvinner i de boområdene hun beskriver, og det er tydelig at de har andre vaner og synspunkter. Dette kommer bare indirekte frem som i sitatet «Om kvelden er det nå helt lovløse tilstander – da rykker det alltid noen nye inn på ens enemerker – disse yrkeskvinnene selvfølgelig» (Svare 1962:4). Svare gir ingen begrunnelse for hvorfor ikke deres synspunkter er tatt med.

Et lignende paradoks ligger i at hun forutsetter at flere får bedre og mer automatiske vaskemaskiner og at behovet for fellesløsninger derved vil bli mindre. Men etterarbeidet tenker hun seg ikke endret. Samtidig er hun både sarkastisk og ironisk overfor husmorstandarden på dette feltet og mener at det de driver med er unødvendig. Likevel ønsker hun å legge boligen til rette slik at husmødrene får god plass til å bedrive sine unødvendige sysler.

Gleden ved å henge opp vask ute

Svarene på spørreliste 190 er fulle av betraktninger over gleden ved vaskearbeidet, når vasken bare kan tørkes ute. Da er «det en fryd å vaske» (NEG190k47). «Det gir en god følelse» (NEG190k37b). For da «da fryder jeg meg» (NEG190k32b).

Denne gleden kan forstås på flere måter. Å være ute gir mange en glede i seg selv. Å gjøre noe nyttig, men ikke tungt og strevsomt, kan forsterke denne gleden. Man kan også tenke seg at det å gå ut med vasken gir en kjærkommen avveksling fra å være inne med husarbeidet.

Gleden kan også forstås i lys av kappestriden. Den er målet og trofeet etter endt innsats.

Ren vask lukter godt, spesielt den som har tørket ute. Denne lukten er en del av gleden uansett hva vaskeekspertene måtte mene om den saken. Lukten skal vi se nærmere på i neste avsnitt.

Utetørk står sterkt i analyser av vask på 1950- og 1960-tallet, og i skolebøker. Blant NEG- informantene er det mange, særlig av de eldre, som er enig i dette. Det finnes to ulike typer argumenter for å tørke ute. Det ene er rasjonelt; det blir renere, hvitere og mer duftende. Det andre er knyttet til den glede det gir å henge ut vasken. De rasjonelle argumentene synes noe underlige. Skulle de medføre riktighet, er de samtidig et argument mot å tørke store deler av vasken ute. De rasjonelle argumentene brukes dermed for å opprettholde en tradisjonell praksis. Vaskeekspertene bruker rasjonelle begrunnelser for den motsatte praksisen. Deres argumenter er slitasje, forurensning og ujevn tørk.

Samlet gir de ulike argumentene et inntrykk av at her står tradisjonelle oppfatning mot de rasjonelle. Det er også verd å merke seg at skolebøkene stort sett følger tradisjonelle oppfatning mens vaskeekspertene argumenterer mot disse synspunktene. Blant NEG- informantene finnes begge standpunkt. Allergi er et viktigere argument i dette materialet enn i bøkene.

Vi har også sett på alternative forklaringer til at utetørk står så sterkt i lærebøker og blant en del kvinner. Her er det flere muligheter: deltagelse i kappestriden om hvite lakener er en, og gleden ved å henge den rene vask opp ute er en helt annen mulighet.

6.1.3 Lukt og duft

Lukt er vesentlig i flere begrunnelser for å vaske tøy. Både de lukter som er deler av arbeidets mål, og de lukter som skal fjernes. Jeg vil behandle dem etter tur, men først si noe om ulike måter å forstå lukt på. Jeg har funnet fram til to som med svært ulikt utgangspunkt har skrevet om kroppslukt og parfyme, overlege ved Rikshospitalets hudavdeling, Ole Fyrand, og religionshistorikeren Dag Øistein Endsjø.

Fyrand skriver om kroppslukten og luktesansens anatomi. Kroppens dufter produseres i duftkjertler i form av et aromatisk sekret, som fordampes på huden og danner en *duftboble* rundt oss. Styrken og sammensetningen av sekretet påvirkes av vår sinnstilstand og sender ut signaler som forteller om vi er nervøse, aggressive eller seksuelt opphisset (Fyrand 2002:105). Disse kjertlene er ferdig utviklet fra fødselen, men ligger i dvale til de blir vekket til aktivitet av de mannlige kjønnshormonene i puberteten. Fra dette øyeblikket lukter vi sterkere og annerledes enn i barndommen, og menn lukter som regel sterkere enn kvinner. I forbindelse med seksuell opphisselse vil lukten bli sterkere og dypere.

Fyrand mener vi registrerer andres kropp og personlighet både gjennom synet og duften av dem, med det resultat at vi tiltrekkes av noen og holder oss unna andre. Men siden duftene virker på de deler av hjernen som ikke er koblet til vår bevisste reaksjon, vil vi ikke være bevisst årsaken til disse reaksjonene. Luktens område er den eldste del av hjernen der følelser og hukommelse er plassert (Fyrand 2002:104-107).

Vi kan merke oss at Fyrand omtaler kroppens lukter som *dufter*, med positiv betydning i kommunikasjonen mellom mennesker, spesielt koblet til kjønnslivet. Videre mener han at alle lukter, og lukter forskjellig. Med det plasserer han seg langt fra det jeg tidligere har skrevet om at kroppslukt entydig ble omtalt som negativt men uunngåelig, «Kroppslukt er i dag unødvendig» (Holby 1964:127). Videre kan koblingen mellom erotikk og lukt være interessant i forhold til forståelsen av kvinners kroppslukt som mer skammelig enn menns. Til slutt kan vi ta med oss at luktesansen er lite koblet til vår bevissthet – men sterkt til følelser.

Endsjøs interesse for lukt og parfyme er en del av et fokus på kroppen i det gamle, greske verdensbildet og blant de tidlige kirkefedre (Endsjø 2002), (Endsjø 2003). Han viser hvordan god lukt var ensbetydende med det tørre, uforgjengelige og udødelige i det gamle Hellas. Også i det tidlige kristne verdensbilde spilte godlukten en stor rolle. Kroppens lukt sa noe om dens moralske status. Hellige mennesker, som for eksempel Antonios, vasket seg aldri, men luktet veldig godt. Antonios hadde overvunnet muligheten til å utsondre dårlige lukter og var derfor alltid like morgenfrisk. Kvinner og menn som dynket seg med parfyme var de hellige menns klare motsetning. De skjulte sin moralske status gjennom en falsk lukt av uforgjengelighet. Selv mennesker som vasket seg for mye kunne være gjenstand for mistanke. Hadde de spesielle grunner for å ville skjule sin egen kroppslukt? (Endsjø 2003).

Endsjø viser oss en verden der lukter gis andre forklaringer og betydninger enn vi er vant til. Samtidig er det klare fellestrekk mellom de to forståelsene jeg her kort har presentert. Mens kirkefedrene refererte til frelsen, henter Fyrand sine forklaringer fra menneskers slektskap med dyrene. Men de to forståelsene har også fellestrekk. Begge viser til kroppslukt som kommunika-

sjon. Den kan fortelle om menneskets egentlige tilstand. Kroppslukten lyver ikke.

Lukten av nyvasket tøy

Vi skal nå tilbake til materialet, og til de gode luktene av nyvasket tøy. For er det noe NEG- informantene er enige om så er det at «nyvaskede klær som har tørket ute, de lukter så innmari godt» (NEG 190k48). Det er derfor «deilig å ta inn en vask som lukter frisk luft» (NEG190k38c). Beskrivelsene går langt i å vise de nytelser dette innebærer:

Jeg setter stor pris på lukten av nyvasket tøy som har hengt til tork ute. Av og til kan jeg fortape meg helt med nesen ned i et nyvasket håndkle – det lukter så kjempegodt og rent, liksom! (NEG190k62a)

Den gode lukten blir brukt som forklaring på at hele vaskearbeidet oppleves lystbetont. «Mitt forhold til klesvask er at det er nyttig arbeid, og det er den gode lukten etterpå når man tar det inn. Herlig. Alt i alt - En vaskedag er en god dag» (NEG190k41a). Husarbeid framstilles ofte som et arbeid med lite belønning, ikke lønn og liten anerkjennelse. Det er et arbeid som synes best når det ikke gjøres. Dermed blir slike innebygde belønninger ekstra viktige, den gode duften eller de skinnende rene vinduene for den sakens skyld.

Den gode lukten kan brukes som begrunnelse for vask alene, eller være en tilleggsverdi. «Det jeg ønsker å oppnå med å vaske tøy, er rett og slett å få det rent. Det er et pluss hvis det i tillegg lukter godt» (NEG190k50b).

I tidligere studier av klesvask er også en av konklusjonene at lystfølelse i forbindelse med vask har mye med lukten å gjøre. Både lukten av nyvasket tøy og utetorking nevnes spesielt (Rosenblad 1993:35), (Salminen-Karlsson 1993).

Ett av målene med å vaske er dermed den duftende rene vasken. Men det er to ulike meninger om dette. Den ene er at den gode lukten, er lukten av de rene klærne – fordi de er rene. Det annet er at klær som er rene skal dufte, og at det derfor bør tilføres luktstoffer.

Den siste forståelsen er ikke ny. Sundt gir et forbilledlig eksempel fra et hjem der de hadde for vane å «sætte nogle tallerkener med tørrede resedablomster ind i det fyldte linnedskab» (Sundt 1975:288). Andre eksempler er bruken av duftende urter i vask og skyllevann.

NEG- materialet gir tilsvarende eksempler fra i dag: «når jeg putter det (de rene klærne) i skuffer og skap stikker jeg såper innimellom for å få deilig lukt – også tørket lavendel som jeg selv dyrker» (NEG190k47b).

Tilføringen av godlukt i vask i dag gjøres vanligvis ved bruk av parfyme. Under punktet *Klesvask* i NEG- spørrelisten spurte vi blant annet *Bru-*

ker du parfymert vaskemiddel? (Vedlegg 2). I ettertid ser jeg at spørsmålet burde vært stilt omvendt for å få fram noe om hvem som faktisk gjør det. Spørsmålet ble missforstått av mange. De svarte at de ikke brukte parfymerte vaskemidler, noe jeg forsto ikke kunne være riktig, både ut fra sammenhengen og ut fra det vi vet om uparfymerte midlers andel av markedet¹⁸. De vanlige (parfymerte) vaskemidlene oppfattes ikke som parfymerte, men bare som «vanlige» av mange av informantene. Uparfymerte derimot er et spesialprodukt, og de som velger dette har en begrunnelse for sitt valg.

I tillegg til at de parfymerte først og fremst oppfattes som vanlige, kan det også være at enkelte er så vant til lukten av dem at de ikke lenger kjenner den.

Jeg bruker Omo eller Biotex med eller uten blekemidler, og de er vel parfymert går jeg ut fra, jeg synes ikke det kjennes så godt. Dessuten bruker jeg skyllemiddel på det meste, på grunn av at tøyet blir mykere da, og fordi det dufter godt. Jeg har et bestemt merke jeg liker spesielt. Ellers bruker jeg å tørke tøyet ute så fremt det lar seg gjøre, og det hjelper jo på både mykhet og duft. (NEG190k37d)

NEG- medarbeideren er ikke sikker på om Omo og Biotex er parfymert, og finner at skyllemiddel og utetørk må til for å oppnå god lukt i klærne. Mange vil oppfatte Omo og Biotex som vaskemidler med sterk og karakteristisk lukt. Jeg kjenner en som under graviditet knapt orket å være i samme rom som personer med klær vasket i Omo Color.

Det går et skille i materialet mellom de som liker og de som ikke liker parfyme. De som velger parfymerte skyllemidler velger ikke bort parfymen i vaskemidlene, selv om dette kan oppfattes som «smør på flekk» eller kanskje også uønskede blandinger. Dette skillet mellom ulike holdninger til parfymen går innad i familiene.

Den eldste datteren min som til vanlig ikke bor hjemme, syntes sist det luktet sterkt av såpa og ville helst at jeg kjøpte vaskemidler uten parfyme, så jeg gjør nok det neste gang jeg venter henne hjem. Ellers kjøper jeg gjerne vaskemidler når de er på tilbud. (NEG190k49c)

Eller omvendt: «Jeg liker ikke lukta av skyllemiddel, men noen i familien vil gjerne ha klærne sine vasket i dette» (NEG190k52b). Begge sitatene viser at kvinnene tar hensyn til familiemedlemmenes ulike meninger og planlegger vasken etter dette (Miller 1998).

¹⁸ De parfymerte midlene utgjorde dette året fortsatt nesten 77 % av det norske dagligvaremarkedet. Verdiandelen på uparfymerte produkter innenfor kategorien tøyvask i Norsk Dagligvarehandel, var i 2001 22,2 % og i 2002 23,3 %. Tallene er en akkumulering av merkene Neutral, Blenda Sensitive og Rimco Sensitiv, og er hentet ut av ACNielsen InFact. Opplysningen er gitt av Lilleborg 21.3.2003.

De som liker parfymelukten, gjør nettopp det; liker den, eller tar den som en selvfølge. Men de som ikke liker den, har ofte i tillegg en begrunnelse for dette igjen. Denne begrunnelsen kan være at parfymen dekker over den egentlige, gode lukten. «Selv liker jeg ikke den kunstige lukten av rent tøy – jeg fryder meg over duften av vasket tøy som tas av snorene» (NEG190k41c). Parfymelukten er her en *kunstig*, dermed implisitt uærlig tilsetning, mens det rene tøyet har en naturlig god duft som gir glede.

En ting er jeg litt forundret over. Det er når de unge sier at de bruker det og det vaskemiddelet. For det lukter så godt. Det skal jo ikke lukte pulver av tøyet etter vask. Det skal lukte friskt og rent. (NEG190k27)

Denne typen argument har mye til felles med kirkefedrenes motstand mot parfyme på mennesker, fordi den tilslørte deres egentlige karakter. Kvinnene bak sitatene over opplever sin egen vask som ren og duftende, og dermed uten behov for kunstige tilsløringer.

En annen type argument er at parfyme er helseskadelig. «Jeg bruker aldri parfymert vaskepulver. Vi er en allergisk familie, og så liker jeg ikke parfymelukt av rent tøy» (NEG190k26a). «Jeg tåler ikke lukten av skyllemiddel selv om det er uparfymert. Jeg blir kvalm og får hodepine av det» (NEG190k32b). Men som vi ser er det også en nær forbindelse mellom å tåle og å like. En lukt en selv, eller nære familiemedlemmer, blir syke av, oppleves ikke som god.

I lærebøkene fra 1950-tallet og fram til i dag finnes ofte en grundig gjennomgang av innholdet i vaskemidlene og diskusjoner av de ulike stoffenes funksjoner og egenskaper. Det er påfallende at parfymen oftest ikke tas med og aldri diskuteres nærmere. Først i en bok fra 1975 finner jeg den nevnt med setningen: «Parfyme tilsettes for å dekke over vaskemidlets egenlukt» (Børke 1975:83). De andre bestanddelene, som optiske blekemidler, blekemidler, fosfater, byggere og så videre, blir grundig gjennomgått både i forhold til funksjon og skadelige virkninger. De tradisjonelle vaskemidlene, det være seg gjæret urin, sauetalg, eller såpe kokt av gammelt fett, kan ikke ha luktet spesielt godt. Når og hvorfor det ble nødvendig at ikke bare vasken, men også midlet skulle ha en behagelig lukt, vet jeg ikke.

Det neste som er påfallende i lærebøkene behandling av dette emnet er at der parfymen omtales, gjentas den enkle setningen med svært små variasjoner. Kari Heistads variant fra 1977 lyder slik: «Det blir satt til parfyme for å dekke over den mindre gode lukta fra råstoffene» (Heistad 1977:15). Den samme forfatteren gjentar i 1985 denne setningen, men har lagt til: «Kan gi allergiske reaksjoner» (Heistad 1985:17).

En oversikt over krav vi skal stille til vaskemidlene kan se slik ut:

- Hjelp til med å fukte tøyet
- Løse opp smusset
- Finfordele smusset
- Holde smusset svevende i vaskevannet
- Bleke enkelte typer smuss (Bergan & Heistad 1991:159)

Det står altså ingenting om å tilføre tøyet god lukt. Omtalen av parfyme er i denne boken de to samme setningene som i de andre bøkene.

Lærebøkene er her helt på linje med de av NEG- informantene som bruker parfymerte vaskemidler uten å være det bevisst, og uten å oppfatte dette som en tilføring av lukt til tøyet. Det er, som bøkene formulerer det, noe som gjelder lukten av middelet. Dermed blir heller ikke min oppfatning av parfymert vaskemiddel etterfulgt av parfymert skyllemiddel, «smør på flekk». Parfymen i vaskemiddelet er bare en del av selve produktet, mens skyllemidlet skal gi god lukt i tøyet.

Det er også NEG- informanter som oppfatter parfymen som noe som i aller høyeste grad angår klærne, enten de liker dette eller ikke. I lærebøkene er det bare utendørstørk og rent tøy som har med duft å gjøre. Dette stemmer dårlig overens. En nærliggende forklaring vil være at dette er en bortforklaring av parfymens egentlige hensikt: gi inntrykk av en renere og friskere vask. I tilfelle er det underlig at lærebøkene så ensidig ser dette fra det som da ville være industriens perspektiv. Enda merkeligere er det at det eneste stedet jeg har funnet en skiftlig framstilling av parfyme som noe som skal gi tøyet god lukt, nettopp kommer fra industrien selv. I miljørapporten til Lilleborgs vaskemiddeldivisjon heter det:

Parfyme brukes i alle våre vaskemidler for å gi en bedre lukt på vaskemidlet, vaskevannet og tøyet. Det er luktstoffer med naturlig eller syntetisk opprinnelse. Alle parfymene testes omhyggelig før de tas i bruk i vaskemidlene. Det er ikke påvist negative effekter i naturen. (Lilleborg 1992:13)

Vesentlig for Lilleborg i denne sammenhengen har vært å finne en best mulig begrunnelse for en tilsetning som kan tenkes å ha skadelige virkninger både på helse og miljø. Å tilsette parfyme bare for at selve midlet skal lukte godt virker jo ikke særlig overbevisende. At enkelte av luktstoffene er av «naturlig opprinnelse» kan tenkes å dempe på en forståelse av parfymen som en kunstig tilsetning og tildekning av den naturlige lukten. Men selv om Lilleborg kan ha gode grunner for det de skriver her, er fortsatt det store spørsmålet hvorfor vaskeekspertisen bak lærebøkene ikke går inn i noen litt brede drøftelser av parfyme. For lukten av det nyvaskede tøyet er som vi har sett, et helt sentralt element i begrunnelsen for å vaske.

Kroppens lukter

Jeg har tidligere redegjort for hvordan det å fjerne kroppens lukter og å øke den personlige hygiene har stått i sentrum for den kulturkampen som startet på 1800-tallet og fortsatte fram mot 1970. Dermed er det ikke underlig at en av grunnene til å vaske tøy er å fjerne lukten av kropp: «Det viktigste for meg er å få klærne rene og å fjerne vond svettelukt» (NEG190k51a). For «skal vi holde oss rene og luktfrie, er det ikke nok med bare personlig hygiene, vi må også ha på oss rene klær» (Sandeberg 1977:11). I dag er det stor enighet om at kroppslukt ikke er akseptert. Hele 74 % er helt enig i påstanden om at det er pinlig å bruke klær med kroppslukt. Men hva som er kroppslukt er de trolig mindre enige om.

I et intervju om klesvaner formulerte en kvinne på 37 år dette slik: «Jeg vasker det vel egentlig ikke fordi ting er så fryktelig skitne. Det er vel mer fordi at jeg føler de har fått kroppslukt. Jeg tror nok jeg vasker litt for mye» (IGK62). Terskelen for at noe *lukter* er svært lav. «Det hender at jeg snuser litt på klærne for å sjekke om de behøver en oppfriskende vask» (NEG190k51d). En del av de eldre har en helt annen oppfatning av hva det vil si at klær lukter. «En kan se på tøyets om det er skittent eller noe urent. Vi lar det aldri gå så lenge at det lukter. UFF!» (NEG190m26b).

I dag er vask den vanlige måten for å fjerne kroppslukt fra tøyets. Slik har det ikke alltid vært. «Den enkleste måten å fjerne støv og lukt på, er å lufte og å børste» het det i 1977, etter at smuss fra omgivelsene, transpirasjon, tobakksrøyk og matos er nevnt som eksempler på hva som forårsaker den dårlige lukten (Sandeberg 1977:158). Dette emnet har jeg behandlet mer utførlig i forbindelse med gangklærne, og deres sene inntog i skittentøyet.

Fyrand skriver om duftkjertlenes tornerosesøvn fram til puberteten. Også andre har registrert denne endringen. En mor forteller om vaskerutinene for barna på ni og tolv år. De begrunnes slik; «det lukter ikke av kroppen deres ennå» (NEG190k62b). Kroppslukt er ikke noe tema i forbindelse med barneklær. Innledningsvis refererte jeg fra en undersøkelse av kroppsvøingsfaget som beskrev den obligatoriske dusjen som et middel til å øke sansen for renslighet. Denne praksisen starter ikke i første klasse, men først når barna er litt eldre. Selv om mindre barns svette blir oppfattet som mindre farlig, får barna likevel stadig rene klær. Grunnen til dette er flekker og møkk. Jeg har ikke funnet noe unntak for barn i normen om nyvaskede klærne på nyvaskede kropper. Det kan jo være at dette skyldes at barnas klær alltid er skitne. Mer trolig er det at normen ikke så mye handler om synlig eller luktbar skitt, som en uvilje mot å blande kategorier. Den rene kroppen er ren og de brukte klærne skitne, uansett hva man kan se eller lukte.

De fleste av oss som er vokst opp på 1960-tallet og før, har i vår levetid kunnet registrere enn innskjerping av kravene til personlig hygiene. Flere av NEG's informanter skriver om dette, men det de skriver er forskjellig. En

mener at «det luktet av mange jenter før 1945» (NEG169k1942). En annen mener tvert i mot at de ikke luktet.

Selv om folk ikke hadde de bademulighetene før, og at de heller ikke vasket seg så mye som vi gjør nå, så kan jeg ikke huske at det luktet så mye av mennesker før. Som det kan gjøre nå. Kan det ha noe med maten vi tar inn? Bomull ble vel også brukt mer før, og det lukter ikke så mye som syntetisk stoff. Det er i hvert fall noe med kroppslukten før og nå, og den var ikke så sterk før. (NEG190k38b)

Denne kvinnen prøver å forklare det hun har opplevd, men er inne på at det kanskje ikke kan gi en tilfredsstillende forklaring. Selv mener jeg å ha erfart at i perioder jeg vasker meg ofte, kjenner jeg kroppslukten bedre. Det er som om jeg fortore blir skitten. Jeg har lenge fundert på dette, og tenkt at det kan være at man bare kjenner det bedre; et fenomen beslektet med at innbyggere i Moss ikke kjenner mosselukten. Men jeg har en bestemt følelse av at dette er mer reelt enn som så. Altså at det jeg – og kvinnen sitert over - har erfart er mer enn kultur og psykologi. En mulig naturlig forklaring har jeg imidlertid ikke funnet noen andre som har omtalt.

I tillegg til eventuelle biologiske forklaringer vil selvfølgelig hva som er lukt, og hva som ikke er det, og ikke minst hva som er god lukt, være kulturelt betinget. Oppfatninger av lukten av parfyme, kropp eller andre ting kan ha endret seg i undersøkelsesperioden. Dette er det vanskelig å få kunnskap om. Enkelte av NEG- informantene kommenterer slike endringer. «På 70-tallet skulle vi alle lukte av parfyme og spray alle steder, og menneskets naturlige kroppslukt er blitt farliggjort» (NEG190k1957b). Informanten bruker her uttrykket *farliggjort*, en nærliggende fagbetegnelse er at kroppslukten er stigmatiserende. Den nære koblingen det er mellom kroppslukt og seksualitet, sammen med de generelle negative holdningene til kroppens lukter, ikke minst fra midten av 1900-tallet, er interessant. Innenfor andre områder har vi samtidig sett en oppmyking av normer knyttet til kjønnslivet. Kanskje er vi her vitne til en forskyvning av normer mer enn en oppløsning?

Ønsket om å fjerne vond lukt er en viktig grunn til å vaske klær, mens den gode duften av rent tøy er arbeidets mål og belønning. Et snev av kroppslukt kan være den første lille antydning til at plagget ikke er helt nyvasket. Men lukt kan også forstås som noe som kommer lenge etter at klærne er synlig skitne. Hva det vil si at noe lukter er kulturelt. Blant de yngre settes grensen for hva kroppslukt i klærne er veldig lavt. Et snev, ja selv bare en mulighet for at noe har lukt av kropp, kan være grunn nok til å sende et plagg på vask. Derfor blir også det å snuse på klærne viktig i bedømmingen av hva som skal på vask. Ønske om å fjerne kroppslukt er dermed økende. Vask er blitt den desi-

dert viktigste metoden for å gjøre det, noe som langt på vei forklarer den sterke veksten av klær i skittentøyet.

6.1.4 Delikat og godt å ta på¹⁹

«Vi vasker vel klærne for at de skal være friske, lukte godt og være behagelige å ta på etter at en har dusjet seg!» (NEG190k44). Det rituelle aspektet ved dette skal diskuteres senere. Her vil det behagelige diskuteres som motiv for å vaske. Klærne skal være nyvasket fordi de da er behagelige (på den nyvaskede kroppen). Hva det behagelige er utdypes ikke, men har trolig sammenheng med flere forhold, som lukt, følelsen stoffet gir og synsinntrykk. I tillegg kommer vissheten om at de er rene. Flere legger stor vekt på det nytelsesfulle ved rene klær:

Det er godt å ta på seg rent tøy, føle at man lukter godt, og å legge seg i en ren seng er deilig. (NEG190k30b)

Det er behagelig å ha rent tøy, dufte godt, se velstelt ut. (NEG190k33)

Jeg vasker tøyet for at det skal bli rent og at det skal være velvære å ha tøyet på seg. Det er herlig å legge seg i rent sengetøy. Jeg bruker aldri håndkleet om igjen etter at jeg/vi har dusjet. (NEG190k52a)

Her ser vi en argumentasjon som har mye til felles med tankene om hyppigere klesskift som en luksus man kan unne seg. «Ingenting er vel så deilig som å ta på seg rent tøy» (NEG190k26a). Dette gjelder yngre så vel som eldre, og både kvinner og menn: «Tøyvask gir økt velvære, og vi gjør ikke noe for å begrense dette» (NEG190m56a).

Sitatene viser at det velvære klærne gir er sammensatt, der både fysiske og psykiske faktorer spiller inn.

Selv om alle opplever rene klærne som behagelige, er det ikke slik at det er de samme egenskapene ved dem som blir likt. Spesielt kommer dette

¹⁹ NEG190k38a.

fram i forbindelse med valg av tørkemetode og etterbehandling. «Jeg bruker tøyskyllemiddel fordi at klærne blir mykere» (NEG190k49a). «Jeg bruker aldri skyllemiddel på grunn av parfymen i det. Dessuten synes jeg at håndklær skal være harde når de er nyvasket» (NEG190k62a). Uenigheten om skyllemidlet gjelder ikke bare lukten, men også om det gir mer behagelige tekstiler. Noen liker tekstilene mykest mulig, mens andre opplever denne mykheten som slapp og foretrekker den stivheten vask kan gi.

Skyllemidlet ble som vi har sett introdusert som et spesialmiddel til å unngå statisk elektrisitet i syntetiske materialer. I dag har det fått (minst) to nye funksjoner: gjøre tøyet mykt og duftende. Denne overgangen har også gjort midlet til et universalmiddel for all slags klesvask. Igjen ser vi et eksempel på at bruken av tekstilfibre er av helt avgjørende betydning for endringer i vaskearbeidet. Disse endringene kan gjøres gjeldende for hele klesvasken uavhengig av fiber. Endringen kan oppfattes som en konsekvens av de stadig nyvaskede klærne. Det stive kan være et kjennetegn ved det nyvaskede, og skille for eksempel helt rene og litt brukte håndklær fra hverandre. Men hvis alt er nyvasket hele tiden vil det stive miste denne verdien. Skyllemidlets mykhet erstatter da bruk og gjør det mindre «ubehagelig» å stadig ha nyvasket tøy.

Nyvasket er ikke en ubestridelig verdi for alle typer plagg, og i enkelte sammenhenger har også skitt en hvis verdi. «Hagetøyet mitt synes jeg kan være litt skittent, - det skal synes at jeg jobber med jorda» (NEG190k37b). Dette er et tema jeg har lite materiale om. Våren 2002 ble det solgt mye klær i olastoff med ulike effekter. En av de populære var *dirty-look*; klær med en innfarging som illuderte skitt. Hvorfor dette blir sett som attraktivt skulle jeg gjerne vite mer om. Den ferdigslitte jeansen har vært på markedet lenge. De gjør det mulig å stadig ha nye, og rene jeans uten å måtte «gå inn» buksene. Det ubehagelige ved de nye og nyvaskede buksene er eliminert. Vi kjenner også til enkelte plagg som ikke skal vaskes. Etnolog Anne-Sofie Hjemdahl har analysert russedrakten. For denne drakten er spor av bruk en helt vesentlig del av plaggets verdi. Å vaske den vil dermed si å ødelegge den (Hjemdahl 1999).

Det behagelige som argument for vask brukes for kroppsnære plagg som klær, håndklær og sengetøy. Vi har tidligere sett at mange ønsker å vaske sengetøyet oftere, og at hvor ofte man skifter på sengen begrunnes med hensynet til en selv og ikke så mye til hva en burde og skulle. Hva ved tekstilene som den enkelte setter mest pris på varierer noe. Felles er at dette er en blanding av det rent fysiske, lukt, syn og følelse og det mentale. Det er vanskelig å si om det behagelige ved det nyvaskede har endret betydning som begrunnelse for vask gjennom undersøkelsesperioden. I gjennomgangen av det glatte og blanke så vi at stryking eller rulling av sengetøy har gått fra en udiskutabel (i hvert fall i

lærebøkene) del av husarbeidet, til en luksus man kan unne seg. Denne luksusen framstilles som nærmest eksotisk i Almaas' *Slik blir du husets herre* (Almaas 2002).

6.1.5 Flekker

I NEG- materialet nevnes flekker ofte som grunn til å vaske tøyet. «Jeg tror jeg kan si at lukt og flekker er to grunner til at mitt tøy går til vask» (NEG190k44). «Jeg vasker tøyet fordi jeg ikke liker å gå flekkete og med tøy som ser sjuuskete ut» (NEG190k38g). Flekker gjør klærne sosialt uakseptable.

Flekker vurderes ulikt ut fra bærerens alder, typen plagg og anledning, og hvorvidt bæreren for øvrig er velstelt. På mindre barn er flekker ikke så farlig. «Barna er i barnehage og KAN ha noen flekker på genser'n uten at det skader, men jeg vil jo helst kle dem pent» (NEG190k73). Barn får ikke bare mer flekker enn voksne, deres flekker er også mer akseptable.

Etter som man blir eldre blir flekkene mer ubeleilige. En kvinne fortalte om en frakk hun hadde sluttet å bruke. Frakken hadde vært flekkete lenge, men så en vinter fant hun at hun var blitt for voksen til det (IGK61). Denne voksenheten innebar ikke bare alder, men også posisjon i yrkeslivet. Hun kunne ikke lenger gå i en flekkete frakk.

I enkelte situasjoner og på noen bestemte plagg er flekker ikke noe problem. Malebuksa er et nærliggende eksempel. På russedrakten er flekker en del av dekoren, og skal vitne om spesielle hendelser under feiringene (Hjemdahl 1999). Når så mange skifter tøy mellom arbeidet og hjemmet har dette blant annet med flekker å gjøre. Hjemme er sannsynligheten for å få flekker større enn på de fleste arbeidsplasser, «og «husklær» kan noen ganger ha flekker, men jeg bruker ikke dem så lenge heller før vask» (NEG190k31a).

I boken som behandler hvordan menn som vil fram skal kle og te seg, heter det om flekker «En flekk på slipset er selvfølgelig lite gunstig, men mannen eller kvinnen på den andre siden av bordet er villig til å overse en slik liten menneskelig glipp så lenge ditt ellers velpleide ytre taler til din fordel» (Karpinski 1987:132). Flekken kan være toppen av et isfjell av urenslighet og sjuusk, eller et lite ubeleilig uhell. Hvordan flekken tolkes har ikke bare med din faktiske påkledning å gjøre. «Flekker har like mye med holdninger å gjøre som med selve flekken. Det gjelder å bære en flekk med løftet hode. Det er en treningssak» (NEG190m63). Den yngste av mennene som har besvart listen er her inne på et tema der hvordan man føler seg, vil bety mye for hvordan man oppfattes av andre. Dermed blir ikke det sosialt belastende ved å gå med flekkete klær bare en følge av hvem man er og av flekken selv, men like mye av hvordan man opplever dette.

Flekker er et stort tema i lærebøkene. Men ikke nødvendigvis som begrunnelse for å vaske klærne. I boken *Vask og reinhold av tekstiler, hus og innbo* fra 1964 får vi vite at flekken kommer fra oss selv, fra omgivelsene og fra matvarene (Amundsen 1964:43). Flekker og smuss er her synonymt. Dermed kunne en tro at de flekkete klærne er selve skittentøyet. Men der tar vi feil. Flekkfjerning er et eget kapittel i boken. Her får vi vite at «Flekkete tøy er udelikat og gir et uordentlig og sjuuskete inntrykk». Begrunnelsen for å fjerne flekkene er klar og boken foreslår at vi setter et oss et motto: «Vekk med flekken så fort den kommer» (Amundsen 1964:77). Det anbefales en rekke ulike metoder og midler for dette, men ikke vask. Det er likevel tydelig at klærne kan være skitne. I listen av råd for å unngå skjolder ved flekkfjerning finner vi at disse kan skyldes at «tøyet var meget skittent, og ved rensing er det blitt reint omkring flekken. En slik skjold vil forsvinne ved bruk av plagget» (Amundsen 1964:82). Heller ikke her nevnes vask (eller rens) som alternativ. Som vi tidligere har sett var ikke vask av gangklær utbredt på 1960-tallet.

Noen år etter er dette endret. «Dei fleste flekker går som vel er, bort med vanleg vask» (Nossum 1977:16). I årene som følger forblir vask den vanlige måten å fjerne flekker. Bare noen flekker må gis spesialbehandling men «de fleste flekker går bort i vask» (Levanto 1987:258).

Som læreboken fra 1964 mer enn antydte, er smuss og flekker svært beslektet. Og det er, som vi fikk vite, da vanskelig å fjerne flekken uten at stoffet blir renere. Behovet for å skille smuss og flekker blir mindre når flekkfjerning blir en forbehandling for vask, og flekkfri vask en del av vaskens hensikt. I 1991 får vi (omtrent som i 1964) vite at «urent og flekkete tøy ser sjuuskete ut og kan lukte vont». Vi får også vite at smuss kan være «vannopløselig (salt, karbohydrater og protein fra svette, stivelse, blod)» eller vannuløselig som «fett og fargepigment fra kaffe, te, vin og lignende) «På skittentøy er det alltid en blanding av disse to smusstypene. Vi kan derfor ikke få flekkfritt tøy bare ved å bruke vann» (Bergan & Heistad 1991:158). «Et godt vaskeresultat» er synonymt med «flekkfritt tøy» (Bergan & Heistad 1991:159).

Flekker på duker og andre innredningstekstiler har jeg dessverre for lite materialet om. Men av egen erfaring vet jeg at her er det store sosiale ulikheter.

Flekker fjernes normalt ved vask i dag. Flekkete tøy er lik skittentøy. Dette var annerledes bare for 40 - 50 år siden. Flekker ble fjernet ved egne metoder for nettopp *flekkfjerning*. Når flekken var fjernet var plagget *rent*. Derfor har flekker økt kraftig som begrunnelse for vask, selv om ikke toleransen for flekker har blitt mindre. Denne toleransen er knyttet til typen plagg, anledning, og bærerens alder og innstilling til flekker. Jeg vet for lite om endringer

i denne toleransen, men trolig er den heller blitt større. I hvert fall i en del miljøer og for noen typer klær, for eksempel barneklær. Hvis det stemmer at toleransen i dag er større, har vi gått fra at flekkfritt tøy er lik rent, til at nyvasket er lik rent, flekker eller ikke.

6.1.6 Kroppens avtrykk

Bruk gir tekstiler krøller og form av kroppen. Dette gjelder sengetøyet: «Etter en stund blir det krøller, da er det tid for vask» (NEG190k66). Men også klærne: «Vasker klær for å få dem rene – med ren lukt, og få bort skrukker og knær» (NEG190k35a). En annen måte å formulere dette på er å vaske for å oppnå «glatte» klær (NEG190k61b).

I likhet med flekkfjerning var det å fjerne kroppens avtrykk noe som før ikke ble oppnådd gjennom vask. «Ofte blir det ende i skjørtet, kne i buksa og albue i jakka. Dette kan presses vekk» (Amundsen 1964:74). Deretter følger en oppskrift på hvorledes dette gjøres. Som jeg tidligere har vært inne på holder denne behandlingsformen seg fram til i dag knyttet til enkelte plagg.

Hvor mye klærne preges av kroppen avhanger av klærnes passform og funksjon. En av klærns oppgaver er å forme kroppen. Boken *Dress and Undress: A history of women's underwear* av motejournalist Elizabeth Ewing, starter med et sitat av Christian Dior: «Without foundation there can be no fashion» (Ewing 1989). Men her tok den kjente motedesigner feil. Undertøyets formende funksjon avtok drastisk på 1970-tallet. Undertøyet ble minimalt i størrelse og mykt i kvaliteten. Plagg som tidligere var en selvfølge forsvant, eller ble forvandlet til synlige, selvstendige klær. Etnolog Kari-Anne Pedersen har vist hvordan klærne, som tidligere skulle forme kroppen, i dag formes av den. Dette muliggjøres gjennom klær i trikot og andre myke, formbare kvaliteter. Fokuset på kroppens form forsvant ikke med det formende tøyet, snarere tvert i mot viser Pedersen hvordan korsettet flytter inn i kroppen og setter nye og for mange uopnåelige krav til form og fasthet (Pedersen 2000).

Mens en del av de syntetiske fibre har en stor formstabilitet, vil naturfibre strekkes i bruk og gå sammen igjen i vann eller fuktighet. En av informantene begrunner klesvask slik «Det er for at det ska bli rent – se pent ut, lukte godt og trekke sammen fibre, så tøyet får sin gamle form» (NEG190kk30a). Dette gjelder dette ikke minst bomull.

Når bomullsklær tar form, gjør det samtidig at de kan formes av kroppen. «En tid skulle jo olabuksa vaskes «på kroppen» for hver gang den ble brukt» (NEG190k57b). Fiberens evne til å trekke seg sammen ved tørking blir her brukt for å oppå en ekstra forming av kroppen.

På 1990-tallet har bruken av elastan i klær økt kraftig. Før var dette vanlig i undertøy og badetøy, men nå finnes det i det meste fra T-skjorter til jeans. Ved å tilføre elastisitet i klærne oppnår man både at de sitter tettere uten å være ubehaglige, og at de i større grad gjenvinner sin opprinnelige form etter bruk. Det siste nye på vaskemiddelfronten er et svar på denne utviklingen, med eget skyllemiddel tilsatt elastan som sies å bevare klærnes fasong bedre.

I dag er ønsket om å fjerne spor av kroppen en grunn for å vaske klær. På 1950- og 1960-tallet ble disse sporene fjernet ved lufting og pressing. I tillegg var påkledningen sammensatt annerledes og undertøyet sparte klærne for mer av kroppens former og bevegelser. Overgangen til mindre og mykere undertøy har bidratt til at klærne preges mer av kroppen. Dette setter nye krav til kroppen og til klærne.

6.1.7 Glatt, stivt og blankt

En integrert del av vask er også etterbehandlingen. Dette er et område med store ulikheter både mellom teori og praksis, men også fra person til person.

Etterarbeid i lærebøkene

I de eldre lærebøkene er etterbehandling en vesentlig del. *Husstell: For framhaldsskoler og folkehøgskoler*, som første gang ble utgitt i 1891, har beskrivelser av stryking og rulling som uten tvil vil holde en husmor beskjeftiget i lang tid. Her er noen eksempler fra beskrivelsene av dette arbeidet. «Når vi skal stelle tøyet, har vi reint forkle, reine hender, og det er støvfritt på bordet og der vi skal stelle det» (Christensen m.fl. 1964:48). «Bånd glattes ut med negler eller baksida av en kniv» (Christensen m.fl. 1964:49). «Rulletøy skal være slett, og lintøy skal dessuten være stivt og blankt» (Christensen m.fl. 1964:50). «Stryk BH'en på ermebrett – der får en lett formet den» (Christensen m.fl. 1964:58).

Stiving var en selvfølgelig del av etterarbeidet i de eldre lærebøkene, men blir etter hvert mindre vesentlig. Heistad skriver i 1977:

Tynnere bomulls- og rayonstoffer blir ofte litt «slaskete» etter mange gangers vask. For å få stoffet til å føre seg bedre setter vi til litt stivelse. Mengden er avhengig av hva slags stoff vi har, men for mye stivelse er aldri vellykket. Gardiner som er for stive, får ikke det rette «fallet», og dukene ligger ikke pent på bordet (Heistad 1977:20).

Noen av de nyere utgivelsene har med litt om stiving. «De fleste prydeksstiler bør en stive litt» (Bergan & Heistad 1987:133).

I lærebøkene er det framstilt som om det er tekstilene i seg selv som krever bestemte etterbehandlinger. Inndelingen i stryketøy, rulletøy og stivetøy er en del av dette. Gjennomgangene preges ikke av valg og vurdering, og standarden diskuteres ikke. «Når tøyet er rullet, er det ennå fuktig og må henges til tork. Dekketøy skal være blankt, og må ruller over når det er tørt» (Christensen m.fl. 1964:31). De alternativene som presenteres er måter for å oppnå dette: varm eller kald rulle, elektrisk rulle og/eller strykejern.

Bøker og hefter som har rasjonalisering som sitt hovedemne skiller seg her klart ut. I dem er etterbehandlingen et av de områdene som diskuteres ved at tidsforbruket blir satt opp mot resultatet. «Når tøyet henges glatt og pent opp på stramme snorer sparer man arbeid ved etterbehandlingen og i mange tilfeller kan rulling helt sløyfes eller begrenses til duker og servietter» (Statens Forsøksvirksomhet i Husstell 1111:13).

På 1970-tallet blir det en ny tone: «Vi får stadig mindre tøy som skal ruller, men fremdeles er det en del sengetøy som kan ruller, og en del dekketøy som bør ruller for å bli fint» (Heistad 1977:62). Legg spesielt merke til uttrykkene *skal*, *kan* og *bør*. Mens *skal* tilhører fortiden, er *kan* og *bør* uttrykk som knyttes til ulike deler av den samtidige klesvasken.

Uttrykket *lettstelt* viser til enkel etterbehandling.

Med *lettstelte tekstiler* mener vi som oftest tøy som ikke krever etterbehandling ut over det å strekke og glatte ut sømmer, krager o.l. når vi henger tøyet opp til tork. Dette gjelder først og fremst syntetisk tekstiler, men også tekstiler blandet med syntetifiber og strykefribehandlet bomull og viskose. (Bergan & Heistad 1991:156)

En slik bruk av uttrykket forutsetter at etterarbeidet faktisk utgjør en god del av arbeidet.

I nyere bøker er etterbehandling noe som ikke gjelder alle tekstiler, og nytten settes opp mot innsatsen: «Tid krefter og personlig legning avgjør hvor mye arbeid en vil ha med etterarbeidet av klesvasken» (Sandeberg 1977:81). «Tøy som ikke skal etterbehandles, må tørkes helt, for eksempel frotéstoffer» (Hagesæther & Heistad 1992:114). I en av de nyeste lærebøkene, en heimkunnskapsbok fra 1999, er etterarbeidet kuttet helt ut. «Når tøyet er tørt, bretter du det sammen og legger det i skuffer og skap» (Giil & Dromnes 1999:79). Det finnes riktignok en side om stryking men den er mer enn elementær. Ikke bare å re sengen er unødvendig, «det er også ren luksus og stryke eller rulle sengetøy» (Nußbaum & Galaasen 1998:57). Luksus settes her som synonymt med unødvendig. I andre sammenhenger kan jo luksus være attråverdig.

Praksis varierer

En ting er teori, en annen ting er praksis. Det er verken slik at alle strøk og rullet alt på 1950- og 1960-tallet, eller at ingen gjør dette i dag.

Vi har en viss tilgang til praksis på begynnelsen av 1960-tallet gjennom arkitektoppgaven der husmødre i ulike boligområder ble intervjuet. I rekkehusområdet hadde de, i motsetning til i blokkene, ikke tilgang på rulle. Men ikke alle savnet den. En av kvinnene stryker vanligvis ikke og mener at dette er en «høyst unødvendig beskjeftigelse» (Svare 1962:28). Mange av husmødrene klager over at de har for dårlig plass for stryking. Men den dårlige plassen er ikke bare den som er upraktisk, vel så viktig er strykeplassens karakter av å være *hyggelig* eller *koselig*. «Stryking hører nemlig til de «hyggelige» sysler, og kan på ingen måte foregå hvor som helst i huset» (Svare 1962:58).

Dagens praksis

NEG- materialet gir et godt bilde av dagens praksis og som i 1962 er den varierende. «Jeg stryker det tøyet som trenger stryking, dvs alt unntatt sokker og BH'er!» (NEG190k44). «Jeg stryker aldri, jo èn ting: middagsduken til jul» (NEG190k50b). «Jeg legger det sammen ustrøket og ustrekket, i skuffer og skap, og har ingen problemer der» (NEG190m42).

På spørsmål om hva som blir strøket, så svarer jeg «alt som er krøllet», det være seg kjøkkenhåndduker, bordduker – og vaskefiller! – Bluser og skjorter, også T-skjorter! Men ikke undertøy. Ikke frotéhåndduker eller klær i frotéstoff eller ull. (NEG190k24)

Denne kvinnen stryker mye, og de mange utropstegn vitner om at hun er klar over det. Samtidig er det ting hun ikke stryker (eller ruller) som mange andre nevner, som sengetøy, men også ulltøy.

De aller fleste stryker noe. Blant de yngre er det mange som ikke stryker annet enn «penskjorter/bunadskjorter» og kanskje en duk i ny og ne: «Eg stryk minst muleg, men dukar og blusar/skjorter må strykast» (NEG190k68). «Strykejernet vert sjeldan bruka – det er til bunadskjorter, andre finskjorter og til dukar» som bare brukes i julen (NEG190k69). Stryking blir da noe som «skjer når man skal være fin» (NEG190k71). De eldre stryker eller ruller oftere sengetøy.

Andre forskere rapporterer også om store ulikheter i praksis:

I alla de intervjuade hushållen finns strykjärn, men det är mycket varierande hur mycket de används. De som stryker mest är de hushåll där mannen använder «vit» skjorta på sitt arbete. (Rosenblad 1993:21)

Stryking er - som vask - et svært kvinnedominert område. Selv mannens hvite skjorter strykes av kvinnen i NEG- materialet. Den eneste delen av arbeidet med klesvasken der menn gjennomgående gis en positiv og aktiv plass er

strekking av tøy. Her er det ikke store forskjeller mellom det menn og kvinner forteller.

Her i huset er det kona som ordnar med vask og stell av klær og anna reinhald. Det gjer ho så fint og bra at eg blander meg ikkje bort i det. Det eg helst hjelper med er når laken og liknande skal strekkjast. Då er det betre å vera to. (NEG190m15)

Det er utsagn som tyder på at menn ikke bare kan, men faktisk også er foretrukne partnere til dette arbeidet. «Laknene blir strukket hvis jeg har mannehjelp hjemme» (NEG190k37a). Hvis kvinnen blir alene faller dette arbeidet som regel bort. I lærebøkene omtales stadig en *tøystrekker* «som er til god hjelp om en er alene om å strekke tøyet» (Heistad 1985:41). Jeg har ikke funnet omtale av dette apparatet noe annet sted enn i bøkene.

Elsket og hatet

Det er veldig mye følelser forbundet med stryking. Mange forteller at dette er noe de absolutt ikke fordrar; «stryking er det verste» (NEG190m38a), mens andre liker dette arbeidet. Det overraskende i denne forbindelse er at det ikke synes å være noen sammenheng mellom å like og å gjøre. En kvinne, født i 1956, ruller mye, blant annet alle «frotéhåndklær og kluter». Hun skriver at etterarbeidet ikke er noe hun er begeistret for, «det synes på bunkene som venter på behandling» (NEG190k56). Det finnes også kvinner som tar konsekvensen av sin opplevelse av arbeidet: «Rulling og stryking er et for lengst tilbakelagt stadium. Jeg er faktisk «allergisk»» (NEG190k30b).

Det manglende sammenfallet mellom det å like arbeidet og det å gjøre det, må skyldes at forhold som vaner og holdninger er mer avgjørende enn lyst. Disse holdningene er endret over tid, noe lærebøkene vitner om. I NEG- materialet vises denne holdningsendringen gjennom den måten det skrives om arbeidet. En kvinne født i 1926 omtaler vaskearbeidet på 1950-tallet:

Det var et stort arbeid å sette klesvasken i stand. Vi strakk lakener. Da måtte vi være to. Ikke en skrukk skulle det være. Så skulle det ruller. Rullen var hånddreven med trekavler og understellet var av støjern. De var store og tunge og var som regel plassert i en iskald gang. Så vinterstid var dette noe iallefall jeg ikke satte pris på. Alt skulle ruller, også duker, håndklær og sengetøyet. (NEG190k26b)

Det mest interessante ordet her er *skulle*, både fordi det gjentas så ofte, men også fordi vi ikke får vite hvem eller hva som sto bak dette imperativet. Vi får heller ikke vite når og hvorfor dette *skulle* mistet sin gyldighet. Det er bare der som en helt integrert del av fortellingen om 1950-tallets vaskearbeid. Lignende eksempler finnes i flere av intervjuene. En forteller om babyvask under

enkle forhold i en liten leilighet: «Det var også daglig stryking av trøyer, skjor-
rer med blondekant, kluter, flanellebleier og sparkebukser». Fortellingen av-
sluttes slik: «Da var jeg ung og sterk (...) En slik vaskehistorie virker utenke-
lig i dagenes Norge!» (NEG190k37b). Trolig er det slitet og de dårlige ar-
beidsforholdene som forfatterinnen mener er «utenkelig» i dag. Men på meg
synes prioriteringene å være vel så utenkelige. Hvis hun hadde mye å gjøre
under dårlige forhold, hvorfor strøk hun da bleier, kluter og sparkebukser? Jeg
har også hatt baby med blondekanter på trøyen, men stryke dem? Tenkte jeg i
det hele tatt på det? Informanten tar ikke opp dette til diskusjon. Det var slik
det var.

En mulig forklaring på hvorfor man *skulle* er hva man har lært av sin
mor. Én forteller at hun strekker sengetøy og håndklær:

Strykingen begrenser seg til duker, små putevar, skjorter, bluser, lomme-
tørklær. Jeg liker å stryke tøy, gikk for øvrig i en god skole hos min mor som igjen hadde
en meget nøyaktig mor. Det tenker jeg ofte på når jeg selv synes jeg er litt for
lettvint. (NEG190k37d)

Tradisjonen fra «mor» følges ikke alltid. Denne kvinnen skriver om hvordan
hun hjalp sin mor å strekke laken «Jeg skjønnte aldri hvorfor vi gjorde det»
(NEG190k1938). Selv stryker hun lite, ikke en gang alltid lomme-
tørklærne.

Begrunnelser og konsekvenser

Som de siterte eksemplene fra NEG- materialet har vist, gjøres det i stor grad
rede for opplevelser, praksis og endringer i praksis uten at vi får vite noe om
hvorfor. Det trykte materialet er enda mer taust på dette feltet. De manglende
begrunnelsene er spesielt påtakelige fordi praksis er så varierende. Jeg har
funnet fram til noen begrunnelser. Disse er, kanskje ikke overraskende, å
finne i det eldre materialet.

En av de mest opplagte begrunnelsene er gleden over resultatet. Men
dette behøver ikke å gjelde hele arbeidet. En eldre kvinne skriver at hun er
sliten av all skjortestrykingen etter en mann og tre sønner «og kurven med
stryketøy er ofte for full». Når det kommer til lintøyet er det annerledes «å få
duker og håndklær og servietter glatte og skinnende gir lønn for strevet»
(NEG190k22). «Det er en fornøyelse å legge nystrøkne (rullet) tøy på plass!»
(NEG190k33).

En bok som skiller seg ut ved at arbeidet med slettgjøring på ingen
måte tas som en selvfølge, men som noe ekstravagant, er Jon Almaas' *Slik
blir du husets herre*. Han mener at å stryke putevar er en grei jobb som selv
husets herre kan mestre og som er godt egnet til å imponere en partner. Han
går også nøye gjennom stryking av laken og dynetrek, og estimerer et tids-

forbruk på 15 – 20 minutter per sett. Men nystrøket sengetøy vil være like krøllete igjen etter en natts søvn.

Men gleden ved en gang imellom å kunne krype inn i en nystrøket seng er formidabel. Det er en følelse man husker. Og det er det vi er på jakt etter. Skape uforglemmelige øyeblikk. (Almaas 2002:99)

Almaas argumenter altså for at nystrøkne senger er en luksus man kan unne seg. Her er det langt fra de gamle vaskerådene der behandlingen av *rulletøy* og *stryketøy* nærmest var en naturlov.

Almaas venter belønning for innsatsen. I tillegg til det «uforglemmelige øyeblikket» da han kryper til sengs, har dette med den imponerte partneren å gjøre. Erotisering av sengetøyskiftet er han ikke alene om. Journalistkollega Bengtsdotter foreslår at ekteparet tar sengetøyskiftet sammen og avslutter med gjennomsnittsfamiliens lørdagshøydepunkt som belønning for innsatsen. I *Med støv på hjernen* var den siste rest av erotisk gnist, før bokens store vendepunkt, nettopp også «på lørdagene når jeg har skiftet på sengene. Da lukter det sol og luft av sengeklærne, og da blir han helt yr» (Ramm 1958:17).

Bengtsdotter skriver at følelsen av glatte laken er verd den ekstra innsatsen – og så tar de mindre plass i skapet (Bengtsdotter & Kühlhorn 2000:124). Dette poenget deler hun med både bøker og NEG- informanter. «Jeg glatter på sengetøy og den slags. Det tar mindre plass i skapet da» (NEG190k18). På meg virker ikke dette helt overbevisende. Det må da finnes mange, mindre arbeidskrevende løsninger på for lite skaplass. Én formulerer dette slik; «Glatter over håndklær og kluter og stryker sengetøy (Det ligger bedre i skapet, forteller jeg mine døtre)» (NEG190k38c). Dermed er det ikke egentlig plassen men måten det ligger på, estetikken, som er på spill og det mer enn antyder at den egentlige årsaken er en annen.

Lettere metoder

Det finnes andre midler til å unngå skrukker og rynker. Bruken av tørketrommel eller skyllemiddel kan begrunnes i at tekstilene blir mindre krøllete. Bruk av skyllemiddel gjør at det blir «mindre nødvendig å stryke bluser» (NEG190k57b)

En annen måte er å henge det glatt opp. Dette blir i noen av bøkene omtalt som slettgjøring «uten redskap». «Hvordan du henger opp tøyet til tørk, kan være avgjørende for hvor enkel etterbehandlingen blir» (Levanto 1987:260). Informantene er delvis enige i dette. Men mer enn hvor enkel etterbehandlingen blir, får dette konsekvenser for det endelige resultatet.

Denne formen for slettgjøring tar også tid.

Noen ganger føler man at klesvasken yngler der den ligger, og det er bare et ork!!! Selvfølgelig tar det tid, særlig hvis du bruker litt tid på å være nøye med å henge opp til tørk, og stelle klærne. (NEG190k57b)

Men dette tar likevel mindre tid enn stryking. «Det hender at jeg vasker en skjorte på nytt som min kone har vasket og ikke hengt opp ordentlig en gang til istedenfor å stryke den» (NEG190m63).

Forslagene til hvordan man kan oppnå glatte tekstiler er mange. «Jeg legger dem sammen og sitter de flate!» (NEG190m38a). «Det skjer at jeg legge en klut over og rett og slett setter meg på dem en stund» (NEG190k26a). «Når buksene er vasket og henges våte i egen buksehenger blir de så fine så...» (NEG190m38a).

En metode for å unngå stryking, er å velge tekstiler som ikke «trenger» slettgjøring. «Laken er strekklaken så de bare «baller» jeg sammen. (...) Heldigvis har det kommet lettstelte strykefrie duker på markedet. Vask og heng opp. Duken er like flott» (NEGk52a). «Jeg prøver å tenke på stoffkvaliteten jeg tenker strykefritt» (NEG190k52c).

I lærebøkene blir reduksjonen i arbeidet med klesvasken sett som en konsekvens av de nye tekstilene.

Før utgjorde rulletøyet en større del av klesvasken enn det gjør i dag. Alt sengetøy og dekketøy, alle glasshåndklær og håndklær var i lin eller bomull og skulle rulles. I dag har vi til dels gått over til andre tekstilfiber som polyamid og polyakryl. Vi har fiberblandinger som krever mindre etterbehandling, og tekstiler som er krøllfribeholdt. Vi har også fått stoffer med en annen konstruksjon, som bomullsfroté, kreppt bomull og bomullsjersey. De fleste har likevel en del tøy som skal rulles. Vi kan da velge mellom (...) Håndrevet kaldrulle, elektrisk kaldrulle, strykemaskin. (Heistad 1977:32)

At «tekstilene no er jo ofte strykefrie» er selvsagt et poeng i forhold til at «de unge nu de stryker lite» (NEG190k27). Samtidig er denne forklaringen på endringene ikke tilstrekkelig. Alle bruker ikke strykefrie klær, og alle liker ikke stretchlaken og kreppt dynetrekk. Det vil ikke si at de dermed må strykes. Motsatt både ruller og stryker de ivrige «strykefrie» materialer som froté, jersey, kreppt og så videre. At innføringen av de nye tekstilene har hatt en betydning for reduksjonen i imperativet *skulle* synes åpenbart. Men når man ikke lenger skal, så kan man også godt la det være på tekstiler som tidligere absolutt ville falle inn i kategorien *stryketøy*.

Det finnes også andre måter for å redusere arbeidet med slettgjøring. En måte er å la være å bruke tekstiler som «trenger» å strykes. «Bluser bruker jeg sjelden nå, de må strykes de fleste» (NEG190k18). Ting som er vanskelig å stryke, eller som de som stryker svært lite mener *må* strykes, havner «på bunnen i et skap i kottet» (NEG190k57b).

En annen metode er å vaske sjeldent. «Sengetøy drøyer jeg tre uker og gardiner vasker jeg sjelden. Begge deler burde tas oftere, men jeg kvier meg pga. all strykingen» (NEG190k23b). En forteller at hun nesten aldri «gidder å ta ned» gardiner for å vaske, «mye av grunnen er at de også må strykes!» (NEG190k62b). Men hva man gjør og velger avhenger selvfølgelig ikke bare av hvorvidt tekstilene må strykes. «Bomull krever stryking, men materialet er så bra at jeg tar bryderiet med stryking» (NEG190k51d).

En løsning er da å benytte profesjonell hjelp. Rulling av store duker er den delen av vaskearbeidet som flest kan tenke seg å sende bort. I denne forbindelse omtales vaskeriene som nettopp profesjonelle, og som en god løsning av problemet. Den skepsisen som er ovenfor «renseriene», gjelder tydeligvis ikke dette området. «Store duker sender jeg på vaskeriet, og får dem lekke og ferdigstrøkne tilbake!» (NEG190k15). I disse fortellingene er det særlig det å få dukene glatte nok som trekkes fram (ikke hvithet, flekkfjerning og lignende).

Tellekanter og skapestetikk

I et velstandshus på Vestlandet forteller Sundt at når de legger sammen duker og lakener så «bruges visse trøformer for at passe, at alle lag blive lige brede, hvorved det opnåes, at når tøiet lægges ind i hylderne og stables op, så ligge lagene så jævnt som bladene i en beskåren bog» (Sundt 1975:268). Vi ser det for oss og tankene går til egne klesskap som kan minne om mye, men ikke skårne blad.

Interessen for skapestetikken forsvant ikke, men ble videreført i husmorskoler og den tilhørende litteraturen. I boken *Husstell: For framhaldsskoler og folkehøgskoler* fra 1964 er det ikke rom for vurdering: «Dekketøy skal være blankt, og må ruller over når det er tørt. Alt sorteres og legges i stram orden i skap og skuffer med ryggen ut» (Christensen m.fl. 1964:31).

Praksis på dette området er som mye annet; svært varierende. En følger lærebokens råd og vel så det. «Alt ned til lommeørklær og sokker har tellekanter i mitt klesskap» (NEG190k45c), mens mange har i alle fall en idé om hvordan de helst ville hatt det; «Jeg prøver å legge det noenlunde på plass i skapene» (NEG190k57b). *Prøver* indikerer at denne ideen ikke alltid blir til praksis, og *noenlunde* at listen heller ikke er lagt spesielt høyt. For å oppnå tellekanter må alt legges etter bestemte system. Alternativt kan vi legge sammen «bare slik det faller i hånden» (NEG190k24). Det kan gjøres glatt, men stabelene får neppe noen rette kanter.

En lærebok i heimkunnskap fra 1999 slår ettertrykkelig fast at tellekanter tilhører fortiden med arbeidsoppgaven «Vet du hva ordet «tellekant»

er? Hvis ikke, spør hjemme eller kanskje besteforeldre?» (Giil & Dromnes 1999:79).

I lærebøkene endres behandlingen av slettgjøringen fra 1950-tallet til i dag fra noe om angår hele klesvasken til noe som kuttet helt ut. Det er en kraftig reduksjon og den foregår nesten uten at standarden ble diskutert. Praksisen på området har ikke endret seg like drastisk. For det første var det ikke alle som fulgte lærebøkene til punkt og prikke før, og det er heller ikke alle som har kuttet ut dette arbeidet i dag.

Slettgjøringen ble tidligere sett på som en konsekvens av typen tekstil, og vasken inndelt i rull og stryketøy. Dermed ble nye materialer og bindinger avgjørende for mulige forenklinger i arbeidet. I dag er dette annerledes. Vi stryker ikke nødvendigvis *stryketøy* og ruller slett ikke *rulletøyet*. Slettgjøringen begrunnes ikke i typen tekstil, men i gleden ved resultatet. De glatte lakener, blanke duker eller ryddige skap er i dag en luksus vi kan unne oss selv, eller våre nærmeste.

6.2 Hygiene

Hygieniske begrunnelser for klesvask er begrunnelser som henviser til menneskets sunnhet, for eksempel gjennom at vasken fjerner bakterier. En duftende ren vask kan selvsagt også være mentalt helsebringende, men det vil ikke bli behandlet her. Forståelsen av sammenhengen mellom renhet og helse er, som jeg tidligere har vist, eldre enn oppdagelsen av bakterier. I dag inntar bakteriene en vesentlig plass i det som skal fjernes fra skittentøyet, og som oppfattes som helseskadelig. I noen grad også sopp, pollen, og ulike former for forurensning.

6.2.1 Mål eller bivirkning

Jeg hadde en forestilling om at hygiene sto sterkt som begrunnelse for klesvask, i alle fall blant de litt eldre. Derfor ble jeg litt overasket over at de helsemessige sidene ved rensligheten ikke er mer diskutert og understreket i det materialet jeg har gått gjennom. Det er selvsagt mulig at min forestilling om dette var overdrevet, og/eller at hygiene faktisk er vesentlig i kildene, men på andre måter enn jeg har sett etter. Vi skal derfor først se litt på de ulike kildene og hvordan hygiene brukes som begrunnelse for klesvask.

Skolebøker

Skolebokforfatterne tar ikke så ofte hygiene eksplisitt opp. Der det gjøres er det enten i forbindelse med vasketemperatur og vaskemiddel, eller i sammenheng med mer generelle begrunnelser for å holde hus og hjem rent og i orden. Noen diskusjon av begrunnelser for klesvask gis vanligvis ikke. Heller ikke i forbindelse med sortering av tøyet er hygiene et tema som diskuteres. I de eldre bøkene nevnes det enkelte steder at sterk smussete tekstiler ikke skal blandes med renere skittentøy, og at det som er mest skittent skal legges i vann for seg selv, men heller ikke her refereres det videre til noen helsemessig begrunnelse for dette.

Et klart unntak fra dette bildet er *Husmorboka*. Kapitlet *Vask og stell av tøy*. *Rensing*, innledes med et sitat fra Eilert Sundt; «Helt og rent er største stasen» {Ambjørnrud 1958 156 /id/ft:191. Min tolkning av Sundts utsagn har som tidligere presentert en klar sosial dimensjon. Alle har mulighet til å fremstå anstendige gjennom egen innsats. I *Husmorboka* tolkes det mer bokstavelig som en understreking av renslighetens avgjørende betydning. Kapitlet fortsetter slik:

Enhver som skal ta hånd om vask o. a. stell av klær og tekstilvarer i et hjem, har en meget viktig og ansvarsfull oppgave. Hvis dette arbeidet ikke blir utført ordentlig og med omtanke, kan det gå ut over både helse, velvære og økonomi. Det er like nødvendig med rene klær som med ren mat. Store verdier kan bli ødelagt på kort tid ved uvitenhet, tankeløshet eller slurv. Vi bør tenke over hvilke verdier våre klær og tekstilvarer representerer. {Ambjørnrud 1958 156 /id/ft:191}

Her er det to begrunnelser for klesvasken som trekkes fram: økonomi og helse. Begge er områder som preges av en vitenskapelig rasjonell tankegang. Vektleggingen av hygiene gjennomsyrrer også beskrivelsene av det praktiske arbeidet. «Vi må vaske hendene før vi begynner med arbeidet, og hver gang vi har pusset nesen. Det må være helt rent der vi skal stelle og legge tøyet» (Ambjørnrud 1967:207).

Det er flere mulige grunner til at akkurat denne boken understreker hygiene så sterk. Dette er husmorskolens grunnbok, en skole som jo nettopp hadde til hensikt å forbedre den hygieniske standarden i Norge. Husmorskolen skulle ikke bare lære kvinner kunnskapen om riktig husarbeid, men også den rette innstilling. Boken ble første gang gitt ut i 1930. En nøyere undersøkelse av andre lærebøker og skrifter fra perioden 1930 - 1950 vil trolig finne flere slike eksplisitte referanser til helse. Samtidig som hygiene sto for en lang rekke betydninger i tillegg til helse.

Det er selvsagt ikke slik at andre bøker helt overser hygienen. Vi får for eksempel vite at «de helsemessige grunnene er spesielt viktige der små barn, eldre og syke mennesker oppholder seg» (Bergan & Kolkind 1985:133). Men oftest sies det, som her, om renhold av hjemmet generelt. De få som begrunner klesvask spesielt gjør dette knapt, for eksempel med de fire punktene:

hygieniske, økonomiske, estetiske og praktiske, som ikke utdypes (Jøtun 1995:145).

Vaskeeksperter

I vaskeundersøkelsene er helse et vesentlig motiv for arbeidet. Men heller ikke her skrives dette direkte. Et unntak er Christian Jagmann. Han bruker også ellers mye tid på å understreke viktigheten av sitt eget arbeid. I innledningen til en av sine undersøkelser skriver han:

Her i landet er stillingen i dag den at de aller fleste husmødrene, som for en stor del er sterkt belastet med arbeide fra før, er henvist til å foreta klesvasken selv. Problemet har derfor en sosial karakter foruten at det har en stor samfunnsøkonomisk betydning på grunn av klesvasksektorens store dimensjoner. Saken har også en hygienisk side. Er vaskeforholdene for vanskelige kan det resultere i at folk bruker tøyet for lenge før det vaskes. (Jagmann 1959a:innledningen)

Her er bekymringen for hygienen en bekymring for at klærne skal brukes for lenge før de vaskes. Både hvor lenge klærne ble brukt, og enda mer hvor lenge de lå lagret som skittentøy, engasjerte vaskeeksperterne.

I andre undersøkelser kommer det hygieniske motivet fram bare gjennom valg av problemstillinger og diskusjoner. Vi skal senere se litt på de viktigste av dem, der hygiene diskuteres i forhold til sortering og vasketemperatur.

Doxa

I SIFOs siste vaskevaneundersøkelse fra 2003 er 76 % helt enige i påstanden om at «hygiene er viktig for meg» (Arild & m.fl. 2003). Det er selvfølgelig de aller fleste, men man kan jo samtidig stille spørsmål ved hva de 24 % som ikke er helt enig i dette mener? Er det fordi de mener deres vaskevaner er så gode likevel, at helse ikke lenger er noe vesentlig, eller er det et uttrykk for at helse ikke lenger kobles til renslighet, men til andre forhold? Hva betyr egentlig disse svarene? Hvis hygiene tas som en selvfølge er det på samme tid viktig og uviktig.

Svarene på NEG-listen kan utdype dette. Heller ikke disse informantene skriver så mye om hygiene som jeg hadde trodd. Hygiene var i listen nevnt som et eksempel på hva de kanskje ønsket å oppnå gjennom å vaske tøy. Som svar på dette kommer flere med en oppramsing av ulike begrunnelser. I slike remser kommer hygiene nesten alltid til slutt, og gjerne litt påhengt. «Jeg vasker tøyet for at jeg vil ha det rent og gjerne da også rynker og knær også bakterier» (NEG190k47b). «Motivet er at tøyet blir rent, og hvis jeg kan unngå noen bakterier i samme slengen, er det fint» (NEG190k31a). Etter en oppramsing av begrunnelser for klesvask legger en til: «Selvsagt hå-

per jeg at bakteriene drepes» (NEG190k39). En eldre dame skriver mer personlig om velbehaget de rene klærne gir og så til slutt «Tror sikkert bakteriene blir «skremt» også» (NEG190k26b).

En av mennene utdyper dette. I hans fremstilling er det rene det som står i fokus, mens det hygieniske nærmest må betraktes som en følge av dette.

Det er vel av det mest grunnleggende i vår sivilisasjon at vi skal være mest mogleg reine og fine i tøyet og samstundes lukte reint og godt. Som ein god bivirkning kjem sjølvsagt det sanitære, der bakteriar og smitte vert halde i sjakk. Det er vel ein røyndom at fråveret av utøy, som lopper og lus, også kjem av betre vaskekapasitet. (NEG190m27)

Han skriver om en erfaring som tilsier at utøy ikke finnes der klær og kropp holdes rent. Dette er en erfaring som peker tilbake i tid. Den invasjonen av lus som plager norske barnehager og skoler forklares ikke lenger med urenslighet. Lusa hopper like lystig i de nyvaskede barnehodene. Den siterte mannen ser det hygieniske som en følge av, eller «bivirkning» av, den egentlige begrunnelsen for klesvask; det sosiale. Flere kommer med utsagn som kan støtte en slik tolkning: «Selvfølgelig er det en helsemessig side også, men egentlig tenker jeg ikke så mye på det» (NEG190k56). «Tenker ikke mye på bakterier i en vanlig husholdning» (NEGH190k29b).

I noen av besvarelsene fremstår hygiene som et mer gjennomtenkt og begrunnet argument for å vaske. I et av dem henvises det direkte til hva en lege skal ha sagt.

Min lege har fortalt meg at man skal aldri tørke seg med vått håndkle for der er en voldsom bakterieflora, spesielt kvinner kan utvikle underlivsopp ved å tørke håndklærne mellom hver bruk. (NEG190k49a)

En mulig tolkning av den manglende fokuseringen på hygiene er at de estetiske begrunnelsene står så sterkt. Det er da mulig at det som ser og lukter rent også oppfattes som hygienisk rent, slik at dette ikke lenger behøver å skilles ut som et eget tema. Utsagn som «Jeg ønsker å få klærne reine, m.a.o. fjerne bakterier» (NEG190k52b), kan tyde på at disse begrepene forstås som synonyme. Det er ikke mye som støtter en slik tolkning av materialet.

Det rene er i fokus, og hygiene tas som en følge av denne renheten. «Ønsker å få tøyet rent. Er det rent så er selvfølgelig en del av bakteriene borte» (NEG 190m56c). Det er dermed nærliggende å forstå NEG- materialet dit hen at hygiene ikke lenger er et viktig tema fordi det er en selvfølge. Det store prosjektet som hadde som mål å skape *behovet* for renslighet i det norske folk har lyktes, og hygienen er i dag kroppsliggjorte tilbøyeligheter vi ikke lenger begrunner gjennom hygiene.

De eldre NEG- informantene har opplevd en tid da dette var annerledes. «Tuberkulosen krevde at var en ikke nøye med rensligheten kunne en lett bli syk, det var alfa og omega for å holde seg frisk». Den samme kvinnen mener rensligheten i dag «tar overhånd». «Nå er folk så overdreven renslig at de eier ikke motstandskraft mot sykdommer» (NEG190k26a). Så lenge målet var å beskytte seg mot tuberkulose var renslighet rasjonelt. I dag mener hun altså at rensligheten virker motsatt; bidrar til mer sykkelighet. I hennes argumentasjon er målet med renslighet klart helse. Det finnes jo mye annet vi også gjør som fører til større helseproblemer enn overdreven vask. Hun ser ikke vask som en luksus vi kan unne oss, men noe som skal gjøre oss sunnere. Flere av de eldre er som denne kvinnen skeptiske til de nye vaskevanene. Og det er nettopp fordi det vaskes (overdrevent mye) samtidig som de ikke er overbevist om at dette gir noen helsemessig effekt. «Om det hygieniske er noko bedre i dag enn i 1950 åra, nei det veit eg ikkje» (NEG190m26a). Disse sammenligningene forutsetter at helse fortsatt er den virkelige og riktige begrunnelsen for å vaske klærne og kroppen. Andre begrunnelser er dermed illegitime.

Husmorboka er den læreboken som klarest og mest eksplisitt bruker hygiene som begrunnelse for vask. I vaskeundersøkelser er hygiene oftest noe som ikke diskuteres, men ligger bak som en forutsetning for valg av problemstillinger og anbefalinger. NEG- informantene er ikke veldig bekymret for at de skal bli syke på grunn av dårlig utført klesvask. En del mener at vi i dag vasker for mye men at dette ikke har noen helsemessige gevinster, snarer tvert i mot. Dette argumentet forutsetter at den legitime grunnen for å vaske, er helse.

6.2.2 Høye temperaturer og steril vask

I lærebøkene og enda mer i vaskeundersøkelsene er temperatur garantisten for hygienisk ren vask, og dermed en av de sammenhengene der hygiene tas opp til diskusjon. Mange av vaskeforsøkene dreier seg om nettopp dette.

Vaskeekspertenes råd gikk foran den vanlige praksisen gjennom å argumentere mot å koke tøyet. Dette dreide seg ikke bare om temperatur, men også om vaskemaskinen kunne erstatte den tidligere praksisen med å koke på plate. «Koking er heller ikke nødvendig av hygieniske grunner uten i spesielle sykdomstilfelle. Vi har latt utføre forsøk som viser dette» (Statens Forsøksvirksomhet i Husstell 1954:8). Dette budskapet gjentas stadig. «Det er foretatt forsøk som viser at en vasketemperatur på 65 – 85°C er hygienisk forsvarlig under normale forhold i private husholdninger» unntatt ved sykdom (Jørgen 1957:330).

Skolebøkene holder fast ved dette gjennom de neste to tiår. Med den forskjell at vaskemaskinen også etter hvert blir god nok for den desinfiseringen som må til ved sykdom. «Ved sykdom og smittefare er det sikrest å koke tøyet» (Bergan & Heistad 1979:145) står det i 1979, mens en bok fra 1987 stoler på maskinen også til dette. «Tøy som skal desinfiseres, for eksempel servietter og lommestørklær, må vaskes på et program som går opp til 95°C». Og forbli der i minst 10 minutter (Bergan & Heistad 1987:124). Samme bok har senere en egen overskrift *Desinfisering av tøyet*. Der står det blant annet at vaskemidlene ikke har så høy alkalitet at dette alene desinfiserer klærne, og at det er temperaturen som spiller størst rolle for desinfiseringen. Fram til 1970-tallet dreier diskusjonen i skolebøker og vaskeråd seg om hvorvidt kokvask i maskinen kan erstatte å koke klærne. Det er stor enighet om at dette er i orden så lenge alle i familien er friske. Etter hvert blir maskinen også god nok til desinfiseringen bare temperaturen er høy nok.

På 1980-tallet flyttes listen et hakk ned i temperatur. I diskusjonen om bakterier og temperatur hevedes det at

Allerede ved 60°C er antallet redusert til noen få promille av det opprinnelige. I vårt klima kan bakterier ikke utvikle seg på tørre tekstiler, og det er derfor ikke betenkelig å vaske hele familiens tøy samlet ved 60°C, så lenge alle er friske. (Køpke & Grimsvang 1984:92)

Fortsatt gjøres det unntak for «sykdom i familien». Men denne gangen er det 90 – 95°C, forvask, og eventuelt også desinfisering ved dampbehandling som er det som da skal gi det ønskede bakteriefrie resultat. Med referering til duker, kluter, håndklær og undertøy står det i en skolebok fra 1995: «På grunn av de gode vaskemidlene vi har i dag, er det som regel nok å vaske disse tekstilene på 60°C. Når vi skal desinfisere, bruker vi 95°C» (Jøtun 1995:105). I 1997 er listen lagt ytterligere ett hakk ned. «Av hygieniske grunner skal undertøy, sengetøy og håndklær tåle minst 60°C» (Skjold m.fl. 1997:236). Noen kokvask ved sykdom er dermed ikke lenger sett som nødvendig.

Endringene i de anbefalte temperaturer kan forklares med forbedret utstyr og et større fokus på miljøaspekter ved vasken – eller også et mindre fokus på hygiene. Høyst trolig har det vært en kombinasjon. Men mens ekspertene langsomt og i samlet tropp beveget seg fra koking til 90°C, og derifra igjen til 60°C for friske mennesker, så skjedde det større endringer i hvordan dette faktisk ble praktisert. Ekspertene gikk først foran med sine argumenter om hyppigere vask ved lavere temperatur. Men de ble ikke bare innhentet, de ble også forbikjørt.

Skolebokforfatteren som i 1995 skrev at 60°C var nok til vanlig vask, tok ikke høyde for at mange tekstiler ikke lenger tåler denne behandlingen (Klepp 2000). Først i 2003 blir dette missforholdet tatt opp i vaskeundersøkelsene (Arild & m.fl. 2003). Rapporten kombinerer en undersøkelse av hvordan

vasken praktiseres med tekniske undersøkelser av resultatet dette gir. Fokuset er rettet mot vask ved lave temperaturer. Et flertall av de norske respondentene oppgir at de vasker sengetøy og badehåndklær ved 60°C (ca. 66 %). Det samme gjelder underbuksene (60 %), men så mange som 19 % velger å vaske dem ved 40°C og 2 % i 30°C.

Klærne vaskes ved lavere temperaturer, jeans ved 40°C (72 %), det samme gjelder syntetiske skjorter eller bluser. T-skjortene fremstår tydelig i en mellomkategori og vaskes enten på 40 eller på 60°C (44 og 48 %). Det er mer vanlig blant de yngre å velge lavere temperaturene (Arild & m.fl. 2003). Fortsatt mener de fleste at varme må til for å få rene klær, i følge den samme undersøkelsen.

Temperatur diskuteres ofte i forbindelse med hygiene. I begynnelsen av perioden ivret vaskeekspertene for oftere vask og mindre kokvask. Først var 90 – 95°C i maskin tilstrekkelig under normale forhold, og koking en spesialbehandling ved sykdom. Fra 1980-tallet ble dette senket med 10 - 15°C, og 60°C blir anbefalt utenom sykdom. Ekspertene anbefaler da maskinens høyeste temperatur som erstatning for kokingen i kjele under sykdom. I mellomtiden har tekstilene endret seg, og mye, spesielt undertøy, tåler ikke lenger disse temperaturene. Det er fortsatt en utbredt forestilling om at varme må til for å få ren vask, noe som passer dårlig overens med utviklingen på tekstilmarkedet.

6.2.3 Sortering

I litteraturen er sortering av tøyet et tema som forbindes med hygiene. «Legg ikke tøy som er meget skittent, i vann sammen med tøy som er lite skittent» (Høst & Milberg 1958:213). «Har vi få kar, må vi legge det mest skitne nederst i karet» (Ambjørnrud 1967:202).

Jeg hadde håpet å gå grundigere inn i sorteringssystemene for å se hvilken logikk de bygger på. Dette må dessverre vente. To systemer peker seg imidlertid ut. Det første tar utgangspunkt i klærnes behandlingsform. De blir sortert ut fra hva de tåler (og trenger) for å ikke å bli ødelagt. Dette er forhold som temperatur, middel og vaskeprogram, men også farge. Et annet system henviser til tekstilenes karakter eller mening. Her vil kjøkkenhåndklær ikke passe sammen med underbukser, selv om de skal vaskes likt. Et slikt sorteringssystem kan begrunnes hygienisk.

En av de eldre damene som skriver mer enn de fleste om nettopp hygiene, bruker også denne siste måten å sortere vasken. Hun vasker mye for hånd, og skyller det i maskinen, hvorpå hun vrir det opp for hånd.

Men ettersom jeg vasker undertøy for seg og sokker og strømper for seg, så blir det kanskje mye skylning. Vel, jeg synes nå ikke om å vaske truser og kjøkkenhåndklær i samme slengen, og jeg lurar noen ganger på om vaskemaskinene alltid er så hygieniske. Så vidt jeg vet, så blir det alltid stående noe vann igjen i bunnen. (...) I min enpersonhusholdning bruker jeg mest 40°C og så koker jeg det jeg synes er nødvendig på komfyren. Videre regner jeg med at soltørking virker desinfiserende. Det luker iallfall godt, mye bedre enn tøy som er tørket i trommel. (NEG190k28)

Hun praktiserer en noe foreldet klesvask, med koking i gryte på kjøkkenet, og en bruk av maskinen der bare deler av programmene plukkes ut og kombineres med håndvask. Denne kvinnen velger å holde ulike typer tekstiler atskilt gjennom vaskeprosessen noe som fører til mange små vasker.

Hennes argumenter støttes av den siste vaskeundersøkelsen fra SIFO. Vask ved temperaturer som 30 og 40°C bidrar i stor grad til å spre mer enn å fjerne bakteriene (Arild & m.fl. 2003). Hennes motstand mot underbukser og oppvaskhåndklær i samme vask kan dermed ha en hygienisk berettigelse. Denne kvinnen sier at hun koker deler av klesvasken. Hun er på ingen måte alene om å se hygiene som noe som i første rekke gjelder deler av klesvasken. «Når jeg vasker er det for at klærne skal se rene og pene ut og ikke ha vond lukt. Oppvaskkluten og oppvaskhåndkle er for å få bort bakterier» (NEG190k45c). «Ekstra god skylning når jeg har brukt klorin med furunål på kluter, truser og lommetørklær (bakteriedrepende)» (NEG190k18). «Bakterier, det tenker jeg litt på når det gjelder sengetøy og håndklær/kluter» (NEG190k41d).

Bakterier kan også oppfattes som viktig i enkelte situasjoner, for eksempel ved sykdom. «Jeg tror neppe at vi normalt går så lenge med klærne at det er fare for bakterier av skadelige omfang. Men jeg skifter sengetøy dersom vi har vært syke» (NEG190k61a).

Vi ser at oppvaskkluten går igjen som spesielt problematisk i forhold til hygiene. «Jeg tenker ikke så mye på bakterier når jeg vasker tøy, bortsett fra det som kan være i kluten jeg bruker på kjøkkenet» (NEG190k51d). Oppvaskmiddel er av de områdene der vi har fått antibakterielle produkter på markedet i de senere årene. Dette er tydeligvis et området der bakterier fortsatt oppfattes som et problem.

Denne lille kluten ville vært svært egnet til en nøyere undersøkelse. Ikke minst på grunn av dens status mellom det som holdes rent ved klesvask, og det som tilhører oppvaskens renslighetsområde. Den er for eksempel trolig unntatt forbudet mot klesvask i oppvaskkummen som jeg vil komme tilbake til. I tillegg er den felles for hele familien, og behandlingen av den kan derfor tenkes å være gjenstand for diskusjon og kanskje til og med tvister. Dessverre har jeg ikke opplysninger om hvor ofte den vaskes og hvordan.

Både enkelte av lærebøkene og noen av informantene bringer sortering opp som et tema i forbindelse med hygiene. Det å holde de tekstilene som anses som mest bakteriebefengte separat gjennom vasken kan være en måte å sikre seg mot bakterienes uheldige virkning. Men sortering er også et stort tema som omfatter mange andre former for atskillelser, og ikke minst begrunnelser for disse. I avsnittet er de som trekker fram hygiene i forbindelse med sortering trukket fram. De fleste sorterer vasken etter behandlingsform og eventuelt farge og har ikke skrevet noe om betenkeligheter ved å blande duker og underbukser eller sokker og gardiner.

6.3 Praktiske

Det finnes begrunnelser for å vaske klær som kan karakteriseres som praktiske. Hvis vi ikke har noe sted å gjøre av klær som ikke er rene og ikke er skitne, må de vaskes for å kunne ryddes *på plass*. Dermed blir systemene for oppbevaring av tøy i bruk avgjørende for hvor mye som må vaskes. Oppbevaringsmuligheter for skittentøyet derimot vil ha betydning for hvor ofte det må vaskes og hvor lenge klær blir liggende skitne. *Hvor* arbeidet med vasken foregår påvirker både hvor ofte og hvordan det utføres. Til slutt vil tørkemulighetene påvirke både når det kan vaskes og hvor mye som kan vaskes samtidig.

Diskusjonene rundt plasseringen av rent tøy, skittentøy og tøy til tork viser mye om hvordan disse ulike kategoriene forstås. Tøyet og arbeidet med det skal ikke bare gis et fysisk rom, men må også plasseres i rom med rett mening. Klærne inngår ikke bare i praktiske, men også symbolske systemer.

6.3.1 Oppbevaring av klær i bruk

Tradisjonelt har tekstiler blitt oppbevart på loftet, et hus særskilt for dette formål. Både bygningens ofte staslige utforming og skikker knyttet til å vise gjester loftets tekstile skatter, vitner om den store verdi som lå i tekstilene i førindustriell tid. Sundt ser oppbevaring av klær på loftet, eller i hvert fall i en bod «som selv den fattigste i regelen eier» (Sundt 1975:104), som et eksempel på den *pyntelighed* han prøver å fremheve. Her henges pentøyet opp igjen «strax man tager hverdagsklæderne på», godt beskyttet mot varme, fuktighet, røk, støv og matos (Sundt 1975:80). Brukte hverdagsklær hadde de derimot ingen spesiell plass for. De kunne ligge henslengt i en krok. Sundt kommenterer at dette, som jo kunne oppfattes som uorden, ikke var det. Hverdagsklær-

ne, som også var skitne klær, skulle ikke inn på loftet. Dette skillet ble opprettholdt strengt og tolket av Sundt som sans for renslighet.

I mellomkrigstiden og en god stund fremover preges byene av trangboddhet, som også førte til oppbevaringsproblemer. I etterkrigstiden opplevde vi en raskt velstandsvekst. Denne veksten førte til både mer klær og større boliger. Det ble etter hvert mye tekstiler, som skulle plasseres innenfor hjemmets fire vegger. Loft, kjeller, kott, skap og ulike oppbevaringsmøbler som kommoder og lignende avløser loftet og kisten for oppbevaring av klær. Skap og kommoder plasseres vanligvis i alle rom i boligen, men etter ulike system. Systemene preges både av hvor de ulike tekstilene oftest blir brukt, men også av hvor ofte de brukes, hvilken status de tillegges og om de er rene eller skitne. Mye tekstiler og lite plass gjør systemene vanskelige å etterleve.

I Svares analyse fra 1962 overgår mangelen på skaplass alle andre klager. Upraktiske innretninger med hensyn til vask kan husmødrene derimot tåle «det koster mer eller mindre slit og strev, men man blir da ferdig engang – og leiligheten kan se like blåst (og ubebodd) ut som vanlig; husmorbud nr. 1 er oppfylt. (...) hadde vi nå bare hatt skaplass, vi, så - ! » (Svare 1962:8). Skap og andre oppbevaringsmøbler gjør det mulig å skjule alt som ikke passer i hjemmets representative fasade. Problemet knyttet til oppbevaringen av de halvskitne klærne er også trukket frem i andre undersøkelser (Rosenblad 1993:23).

I vaskelitteraturen tas det meste av oppbevaringssystemene for gitt. Barnas tøy er på soverommet, ytterklær i gangen og så videre. Litteraturen gjenspeiler velstandsveksten gjennom mange forslag til å løse problemet manglende skaplass. På slutten av 1970-tallet heter det at det er

...godt utvalg av ferdige garderobeskap å få kjøpt. Disse har mange forskjellige kombinasjonsmuligheter. Vi kan for eksempel velge ett skap, sette sammen flere, eller dekke en hel vegg med skap, alt etter plassen og behovet vi har. (Statens Institutt for Forbruksforskning 1977:33)

Gangklærne skal ikke henges inn i skapet før de er luftet (Anderson 1961:299). Litteraturen er også opptatt av renholdet i skapene, med detaljerte råd for lufting av klær og skap, og vasking av det siste. Dette anbefales ikke minst i forbindelse med en større opprydning og rokkering av klær før vinter- og sommersesongen. «Plagg som det ikke er sesong for, henger vi vekk i møllsikre poser av plast eller annet materiale. Vi henger aldri bort plagg uten å ha luftet, børstet og stelt dem pent» (Cappelen 1967:189).

Som vi så i Sundts beskrivelse var det de (relativt) rene klærne som hadde det beste oppbevaringsstedet. Klær i bruk kunne derimot ligge å slenge nær sagt hvor som helst. Det ser ikke ut som dette har endret seg vesentlig. På samme måte som i Sundts beskrivelse er det fortsatt en uvilje mot å henge det som er i bruk, og dermed ikke helt rent, inn sammen med det rene. Fortsatt

kan det synes som om oppbevaringsstedene for disse klærne er litt tilfeldige og midlertidige. De er fortsatt i veien. Ofte er klærne *usynlige* for hjemmets beboer, men synlig med tanke på andres blikk.

De halvskitne klærne er verken rene eller skitne. De er et helt klassisk eksempel på noe som ikke hører hjemme i kategoriene, slik Mary Douglas formulerte det. Når vi omtaler dem er det nettopp med uttrykk som henviser til noe de ikke er. Slike kategorier ser vi ikke, og de halvskitne klærnes fravær er i mange sammenhenger påfallende - hvis man først begynner å se etter dem. Det vil si at de ikke er fraværende i våre daglige liv, men i presentasjoner av dette; i planlegging og tilrettelegging. Vi kan velge mellom utallige oppbevaringsanordninger for skittentøy, og selvsagt for rene klær, men det mitt i mellom er henvist til de private løsninger. Vi skal nå se nærmere på både hva som skal til for at klærne skal høre hjemme sammen med det rene, og hvis ikke det går, hvor de kan være.

I skapet

For igjen å høre hjemme i skapet må klærne gjennom en renselsesprosess. I litteraturen er lufting en tilstrekkelig renselse for dette formålet. Under overskriften *Daglig stell* står det: «Det er også fint å luften tøyen før den henger i inni skapet, slik at den unngår ubehagelig lukt i klær og garderobeskap» (Bergstøl 1987:32). I tidligere bøker er dette formulert som et påbud, og garderobeskapets lukt er viet stor oppmerksomhet

Mange av informantene er enige i dette at lufting gjør klærne *skaprene*. «Klær som er litt brukt (uten flekker), som gensere, skjørt, langbukser, kjoler og lignende, henger jeg tilbake i skapet etter lufting» (NEG190k15). Hvor mye lufting som skal til varierer. En skriver «i alle fall aldri inn i skapet rett fra kroppen». I mellomtiden henger de på «visse knaggar» (NEG190k25c). For andre er luftingen mye mer omstendelig. Mens andre igjen mener at lufting ikke er en nødvendig mellomstasjon.

Bluser og skjorter som ikke er helt rene, men kan brukes en gang til, henger jeg tilbake i skapet. Vet jeg bestemt at plagget skal brukes to dager senere, hender det at jeg henger det over en stolrygg på soverommet. Gensere blir lagt i hyllene sine. (NEG19023b)

Her er det tydelig at i valget mellom rot på soverommet eller brukte klær i skapet, velger hun det siste.

Det er bare når hun bestemt vet at de skal brukes om kort tid, at dette fravikes. Det er mange flere som er tilbøyelige til å henge tilbake (mer eller mindre luftede) klær i skapet, enn de som også vil legge brukte klær inn igjen. Noen har ikke problemer med noen av delene. «Klær som er brukt, men ikke er ordentlig skitne henges eller legges inn igjen i skap og skuffer» (NEG190k30c). Men her er altså meningene delt. Noen vil ikke blande rent og

skittent. «Rent tøy ligger eller henger aldri sammen med klær som er brukt og skal vaskes» (NEG190k48). Det kan nesten virke som det urene smitter.

Liggende og hengende

Mange praktiserer et skille mellom det som ligger og det som henger i skapet. Terskelen for å henge ting inn i skapet er mye mindre enn å legg dem inn. «Jeg legger aldri skittent (brukt) ned i skuffer eller inn på hyller i klesskapet – vel en duk som kanskje har legget på bordet i 1 – 2 ganger blir plassert tilbake i dukskuffen!» (NEG190k39).

Hva som er den store forskjellen mellom det som ligger og det som henger vet jeg ikke. I noen av sitatene antydes en del muligheter, som forskjell i fiber, hvordan de er «ment» brukt, og hvor kroppsnært det er.

Det er forskjell på klær som stadig trenger vask og tøy som kan, og er ment å brukes mange ganger før det trenger vask (Blazere, langbukser, skjørt, jakker, ulltøy og så videre.) Dette er tøy som har sin faste plass i skapene, både før og etter rens/vask. Kroppsnært tøy, som truser, strømper, bluser, T-skjorter, BH, håndklær, kluter og så videre, legger jeg i skittentøykurven hvis det ikke skal brukes en gang til. (NEG190k38f)

En annen mulighet er at det som henger er «penere» enn det som ligger, og at pentøy i mindre grad enn vanlig tøy vaskes etter bruk (selv om mange hevder at de tar rent når de pynter seg). Sammenhengen mellom pentøy og hengtøy kommer for eksempel fram i følgende sitat: «Pent tøy henges tilbake i skapet. Dagligbruk legges på en stol på badet. Når det blir aldeles fullt tar jeg et skippertak!!» (NEG190k45b).

Skillet mellom å ligge og å henge praktiseres ikke av alle. «Vi har ikke egne skap, det blir hengt inn sammen med det andre tøyet, eller det kan bli lagt i hyller. T-skjorter for eksempel» (NEG190k38d). Eller motsatt: «Er det klær som skal henge, så blir de gjerne hengende utenpå skapdøren. Brukte klær blir svært sjelden lagt tilbake i skap/skuffer» (NEG190k61a).

Mengden halvskitne klær

Hvor mange klær som ikke er rene og ikke er skitne avhenger av hvor mye den enkelte skifter klær.

«Jeg bruker få plagg ad gangen, så til en hver tid er det plass for dem» (NEG190k41b). «Jeg opplever aldri at det blir «fullt»» (NEG190m22).

På en gård blir det ofte skift. «Vi som arbeider både inne og ute må som regel kle av og på oss. Klærne henger fast i vaskerommet i dag og i et uoppvarmet bislag før» (NEG190k27). Selv om det skiftes ofte, er det mellom et begrenset antall antrekk. Annerledes kan det være for kvinner som opplever et stort krav til variasjon i klesdrakten. Da kan antallet av halvveis rene antrekk bli veldig

stort. «Jeg (mor) bruker gjerne et sett klær en dag og et annet sett dagen etter» (NEG190k62a). Når det blir for mye tar hun «en kritisk gjennomgang av det som henger der og sorterer i to hauger: Enten til vask, eller på plass i skapet». (NEG190k62a). Hvorfor «mor» bytter så ofte skriver hun ikke noe om. Selv har jeg interessert meg for dette som en klesnorm, og antatt at den er i ferd med å spre seg og forsterkes (Klepp 2001). Dette støttes av de eldre kvinnenes beskrivelser, der klær i bruk ikke synes å utgjøre noen enorm mengde. «Vanligvis blir «halvskitne» klær liggende på stolen på soverommet til neste gang jeg bruker dem» (NEG190k37a). «Klær som ikke er helt rene, men som heller ikke er skitne, henges gjerne utenpå skapene eller legges på en stol på soverommet» (NEG190k32b). Dette gjør det mulig å forbeholde skapene for det helt nyvaskede, samtidig som det ikke flyter over:

Klær som ikke er helt nyvasket, men heller ikke skitne, blir ikke lagt i skap og skuffer hos oss. Klær i daglig bruk henger over en stol på soverommet, på en knagg på badet e.l. Klærne blir vasket ettersom bruken er: arbeidsskjorter, sportsstrømper, truser og undertøy blir ofte vasket. Stedet for oppbevaring blir aldri «fullt» fordi noe sorteres ut så å si hver dag. (NEG190k33)

De mange halvskitne klærne kan betraktes som et velstandsproblem.

Det er også et lite tankekors og et velstandsproblem at det samler seg opp en god del brukt tøy som egentlig ikke er skittent, men som jeg «slenger i vaskemaskinen», fordi jeg ikke liker å henge det brukt tilbake i klesskapet, langbukser f. eks. Bluser kan ikke brukes mer en 1 dag, og det er blitt skikk og bruk at man har rent fra innerst til ytterst når man går bort – ja ikke ytterplagg da – eller til lege, tannlege etc. (NEG190k28)

Skiftehyppigheten avhenger av kjønn og alder. Kvinner skifter oftere enn menn, og yngre oftere enn eldre. Men ingen skifter så ofte som ungdommen (i følge de voksne).

Jeg har ikke spesielt egne kroker eller skuffer til dette men det kunne trengs for husets yngste datter som er 16 år og som skifter stort sett alle klær hver dag, noe som visstnok de fleste i den alderen gjør. (...) De bruker også gjerne tekstiler som fort blir skitne og vil gjerne skifte klær ofte for å framstå som om de har mye å velge i. Derfor skifter de ofte flere ganger om dagen, og på den måten blir det mye vask fordi de ofte ikke husker når plaggene ble vasket sist. (NEG190k49c)

Flere gjør som denne mammaen, og vasker alt. Andre mødre forteller at de lurert sine ungdommer ved å legge pent på plass, eventuelt etter et kort opphold på et mellomlager. En mindre arbeidskrevende løsning er å overlate vasken til ungdommen selv.

En mor innrømmer at hun delvis kan takke seg selv. «Tror jeg har vært med og lagt opp løpet der da jeg ikke har likt at de har gått med skitne klær når de var mindre» (NEG190k52b).

Ikke bare mødrene men også bestemødre og barnløse mener at ungdommen vasker sine klær svær ofte. Måten de skriver om dette på varierer, fra en medfølelse med sine døtres situasjon, til glede over at den oppvoksende slekt er renslige.

Hvor skal de være?

I en skolebok står det «Heng opp jakker og yttertøy, slik at det ikke ligger på gulvet og slenger» (Jøtun 1995:109). Dette krever bare at man gjør det. Men i motsetning til jakker og yttertøy, som jo nesten alltid har sin fast definerte «plass» i en bolig de fleste vil kunne finne fram til uten å spørre, vil et tilsvarende påbud for annet ikke rent tøy være problematisk.

Dette illustreres i *Oslo byes vel's boligundersøkelse*. Her ble oppbevaring av arbeidstøy tatt opp til diskusjon. I de 68 familier var kottet det vanligste stedet (38) for oppbevaring av dette, deretter bad (12). Like mange har arbeidstøyet i entreen som på kjøkkenet (syv), mens tre bruker loftet og en kjelleren (Brochmann m.fl. 1948:166). I kommentaren står det at kottet er det vanligste «bare der hvor det henger særlig ubehagelig lukt i tøyet, tyr man til badet» (Brochmann m.fl. 1948:166). Vi ser at store deler av boligen, med unntak av stuen, er tatt i bruk for formålet. Det er også tydelig at oppbevaringen oppfattes som et uløst problem, som Brochmann mener bør løses ved oppbevaring på arbeidsplassen.

Hvis man ikke vil ha klærne inn i skapet, og ikke legger alt til vask, kan det bli ganske mye tøy som må plasseres. Informantene nevner en hel serie ulike steder klærne plasseres. Det er stoler, krakker, og knaggrekker på bad, soverom og vaskerom som nevnes oftest. Men også på seng og gulv, over en ergometersykkel eller på en stumtjener nevnes. Kanskje med unntak av knaggrekker og stumtjener er dette plasseringer som ikke er helt permanente. Dersom det skal ryddes er dette steder som må tømmes.

Kle som ikke er heilt reine, vert som regel liggande på badegulvet. Det vert lagt i hop og stabla i haugar når eg vaskar golvet der. Når det ligg «midt» i synet er det lettere å bruke det meir ved ein passende anledning slik at eg kan vaske det etterkvart. Dersom eg legg slike kle tilbake i skapet, bretter eg det mindre fint, slik at eg ser at det er bruka. Når der vert fullt på badegulvet tar eg meg på tak og enten vaskar det, eller legg det tilbake på plass. (NEG190k69)

Flere av stedene klærne i bruk havner, beskytter i liten grad mot støv og rynker. Etter å ha ligget i en haug på gulvet kan jo hår og hybelkaniner prege klærne. Noe må da gjøres for å få dem brukbare igjen.

Badegulv, stoler eller på sengen er ikke *på plass*. Skittentøykurven derimot er det. Det er ytterst sjeldent at de halvbrukte klærne gis en mer permanent plass. Men det finnes enkelte eksempler. «Brukt turtøy/treningstøy som ikke er skittent, men som har vært i bruk ligger på en hylle i en skyvedørsgarderobe (ikke i direkte kontakt med rent tøy)» (NEG190k56).

Vask - en måte å rydde på

Med jevne mellomrom flyter de ulike mellomlagrene over. «Blir det for fullt, havner de i skittentøykorga og blir med på neste vask» (NEG190k31a). «Når stolen blir full, vasker jeg» (NEG190k35a). «Når det blir for store hauger, sorterer jeg og legger noe til vask. Og prøver å huske å bruke det andre igjen» (NEG190k57b). «Har tenkt av og til at jeg bruker skittentøykurven som en måte å rydde, holde orden på. Derfor lite aktuelt at et sted blir fullt av halvskittent tøy» (NEG190k38f). «Sokker, joggebukser og T-skjorter oppbevares på en puff på soverommet. Da vi som regel vasker klær hver dag, blir det ofte ikke mange klesplagg liggende her. Blir det fullt, vasker jeg oftere» (NEG190k52b).

Mellomlagrene tømmes også ved opprydninger. «Det blir ikke liggende mer enn ei uke. Jeg har nemlig vaskehjelp og da må det ryddes hver torsdag kveld heldigvis!» (NEG190k47).

Lagrene av klær som verken er rene eller skitne, fungerer også som en «nesten» skittentøykurv, på den måten at dersom det er «plass i vaskemaskinen» (NEG190k51d) blir klær tatt derfra direkte i maskinen. De fleste ønsker å fylle maskinen mest mulig full, og mellomlagrene gir muligheter for det. Dermed bidrar de også til mer fleksible løsninger. Men bedre og mer permanente løsninger for mellomlagringen ville likevel bidra til mindre vask totalt sett.

Klær som er brukt men ikke rene, hører ikke hjemme verken i skapet eller i skittentøyet. I tråd med Mary Douglas kan man betrakte dem som symbolsk mer *urene* enn skittentøyet, som jo er trygt plassert innenfor sin egen kategori (Douglas 1997:11). De halvskitne klærne hadde i følge Sundt ingen bestemt plass, men kunne ligge slengt hvor som helst. Det samme synes å være tilfelle i perioden fra 1950 til i dag. Klærne oppbevares på mange steder som har det til felles at de må tømmes hvis huset skal ryddes. Klærne kan ryddes ved å defineres som rene eller som skitne. Terskelen for å definere dem som skitne er større hvis de må ligge enn hvis de kan henge. Men vask er den eneste løsningen som totalt kan få klærne til å høre hjemme et sted igjen. Den store økningen i antall klær, sammen med kravet om variasjon i klesdrakten, fører til at mye klær havner utenfor kategoriene rent og skittent.

6.3.2 Skittentøyets plass

Lærebøkene og vaskerådslitteraturen overser ikke skittentøyet. Det finnes mye om hvor og hvordan det bør oppbevares, og ikke minst om hvor lenge. Helt vesentlig er at «Det må oppbevares på riktig måte, og det vil si ikke varmt og fuktig, men *kjølig, luftig og tørt*» (Sandeberg 1977:97).

Vasken begynner egentlig med oppbevaringen av skittentøyet. Tøy bør ligge kjølig, luftig og tørt. Varm, fuktig luft gjør at flekkene setter seg ekstra godt fast, og strykefritt tøy blir ekstra skrubbete. Skittentøykurven står gjerne på badet, der det er både fuktig og varmt, og da er det viktig at vi ikke lar tøyet bli liggende for lenge. (Bergan & Heistad 1991:157)

Noen av bøkene tar også med noen mer praktiske aspekter. «Behaldaren til skittenty bør stå i nærleiken av vaskemaskinen eller på badet, der ein oftast skifter klede» (Nossum 1977:H4). Sortering før oppbevaring av skittentøyet settes fram som et ideal i bøkene:

De mange ulike typer tekstiler gjør det nødvendig å sortere skittentøyet før oppbevaring. Lyse plagg av kunstfiber bør for eksempel ikke lagres sammen med plagg som loer eller er sterkt tilsmusset. Fibrene kan trekke til seg lo og smuss, som kan føre til varig misfarging. Skittentøy bør alltid lagres luftig. Plastbelagte trådkurver eller perforerte plastbeholdere er hensiktsmessig. En for hvitvask og en for kulørt vask er minimum av hva en trenger. Skittentøyet kan også lagres andre steder i boligen (i poser, kurver, skittentøybeholdere). Dette sparer plass i vaskerommet, men gir merarbeid med henting og sortering før vask. (Børke 1975:112)

Dette er hentet fra en bok som legger stor vekt på de praktiske og romlige sidene av klesvasken med eget kapitlet om *Innredning av vaskerommet*. Til tross for at så mye plass legges i diskusjonen av nettopp hvor det skal vaskes, finnes det ikke et ord om at mange boliger ikke har, eller ikke hadde et eget vaskerom i 1975.

Plasseringen av skittentøyet på dets rette plass, i skittentøykurven, er den delen av vaskearbeidet som skolebokforfatterne mener angår barn. I en lærebok for 4. - 6. klasse står det under overskriften *Rommet ditt*: «Saml sammen skittentøyet og legg det klar for vask» (Kristiansen, Olsen & Wilhelmssen 1989:38). I en annen lærebok er dette stilt som et spørsmål «Legger du de skitne klærne dine i skittentøykurven? Sorterer du dem?» (Brochmann, Moen & Skjold 1998:125).

I litteraturen omtales skittentøyet som stinkende. Hyppig vask hindrer blant annet «dårlig lukt frå skitne klede» (Nossum 1977:H4). At det kan være vanskelig å finne en plass som er lett tilgjengelig, der man skifter oftest og der det samtidig er tørt og luftig og ikke varmt, diskuterer ikke litteraturen, selv om det preger praksisen på området.

Oslo byes vel's boligundersøkelse gir et bredt bilde av hvordan skittentøyet ble oppbevart under annen verdenskrig. I alt hadde 138 familier gitt opplysninger om dette. De ulike alternativene for oppbevaring fordelte seg slik:

Bad	51
Kott	40
Kjeller	19
Kjøkken	14
Loft	10
Entré	5
Soverom	2
Balkong	2

Flere oppbevarer tøyet på flere steder. I undersøkelsen blir de ulike alternativene kommentert.

Badet er ellers, som vi ser, det vanligste stedet. Her ligger skittentøyet i en kasse eller kurv, eller det henger i en pose på veggen. Noen sier uttrykkelig at det bare er det verste tøyet de har her, duker og slikt gjemmes andre steder. (Brochmann m.fl. 1948:164)

Badet er ikke et tørt og kjølig sted. Vi ser på kommentarene at informantene har vært klar over at badet ikke ble ansett som egnet. Kjelleren derimot er «vel egentlig den rette plassen», men for flere upraktisk. Kjøkkenet omtales som en *fortvilet ordning*, «Jeg synes det er grisete å ha det slik» (Brochmann m.fl. 1948:165). Entreen og soverommet brukes også bare til nød, og husmødrene klager: «For der henger også gangtøy, og det er rimelig at husmoren helst vi ha tingene hver for seg» (Brochmann m.fl. 1948:162).

Svare gir en utførlig gjennomgang av oppbevaringsmulighetene til de 50 intervjuede husmødrene. Hun bruker her mye sitat og mye utropstegn, noe som gir følelsen av at de intervjuede kvinnene og/eller Svare selv er engasjert i dette.

De fleste i et blokkområde oppbevarer skittentøyet på badet, men misliker denne løsningen. Noen mener til og med at dette er «direkte ufyselig». En dame som omtales som «pertentlig» har latt dette få konsekvenser. Hun «har laget en «kunstnerisk utsmykket skittentøystamp» som er plassert «under et alltid åpent vindu» i ekteparets soverom. «Et ventilert skap kan nok være tingen, men - dette er nå tross alt en liten sak, det er da andre mangler ved disse leilighetene, nikkes det betydningsfullt» (Svare 1962:3).

I et annet blokkområde Svare undersøkte, med vaskerom i boligen, er det flere ulike løsninger på problemet. En har en kasse bak soveromsdøra, en

annen på bunnen av garderobeskapet, eller ute på den overdekkede balkongen, for «huff, slikt kan en da ikke ha inne!» (Svare 1962:10). Andre løsninger er i en stor kjele i kjøkkenets oppvaskbenk, direkte i vaskemaskinen eller i kummen på vaskerommet. Mange av damene finner sine løsninger helt tilfredstillende. Og synes «selv de har innrettet seg såre praktisk. De vasker jo dessuten akkurat når de selv vil, så skittentøyet behøver ikke blir liggende mener de» (Svare 1962:10). Det er tydelig at arkitekten ikke er helt fornøyd med damene på dette punktet. Selv mener hun trolig at ventilerte skap er tingen.

I et blokkområde med fellesvaskeri er husmødrene svært misfornøyd. «Dumt ikke å ha noe skikkelig sted for slikt». «Det er jo absolutt det største aber ved leiligheten!» (Svare 1962:15).

Dette evinnelige skittentøyet – som en slett ikke aner hvor en skal gjøre av, og hvis lukt er en stadig påminnelse om et uløst problem – det er til de grader egnet til å vekke indignasjon hos våre damer. (Svare 1962:15)

I dette området plasserer ni av ti husmødre skittentøyet i kottet innfor soverommet «her lufter de da som besatte døgnet rundt, enkelte» (Svare 1962:15). Den tiende damen bruker balkongen. Hvor skal skittentøyet være? «Iallfall ikke på kjøkkenet, sier en del – uhygienisk, men helst ikke noe annet sted heller, visst» (Svare 1962:16).

I rekkehusområdet er badet oppbevaringsstedet for de fleste. De understreker at «skittentøy selvfølgelig aldri blir liggende lenge hos dem» og «lukt, ikke tale om!» (Svare 1962:18,24). Der blir tøyet oppbevart i vaskemaskinen og nederst i tørkeskapet «(ingen later til å affiseres av det uhygieniske ved dette)» (Svare 1962:19). Meningene er delte, noen mener oppbevaring på badet er «ufyselig», andre forstyrres ikke av det (Svare 1962:24).

Svare gir ingen konklusjon på hvor skittentøyet bør oppbevares. Av diskusjonene ser vi at det er uenigheter om hvor vondt og mye skittentøy lukter, og hvor viktig det er å ha et eget oppbevaringssted. Det stedet som omtales som der skittentøyet *hører hjemme*, er i nærheten av vaskemaskinen, og dermed på badet. Dette stemmer dårlig overens med vaskelitteraturens imperativ «tørt, kaldt og luftig»; et tema som ikke tas med i betraktning av husmødrene – i følge Svare.

Oppbevaringen av skittentøy i dag gir NEG-svarene opplysninger om. Forskjellen fra Svares undersøkelse synes liten. Det vanligste er kurver/dunker på bad og på vaskerom. Noen har ett sted, andre mellomlagerer på soverom og bad før det sorteres over i større oppsamlingssteder i vaskerommet. Ingen sier at det er for fuktig og varmt på badet, og ingen sier at skittentøy lukter. Bare én nevner fuktighet i forbindelse med oppbevaring, men da er det mer konkret en fuktig kjeller som kan forårsake jordslag i tøyet. Det er

således stor forskjell på hva forfatterne av bøkene og NEG- informantene er opptatt av.

De eldre er her som ellers mest kategoriske og forteller om sin praksis som konfliktfri. De yngre derimot forteller om idealer som ikke etterleves. «Skittentøy lagres i noe omfang i en skittentøykurv på vaskerommet. Når denne er full, eller folk ikke gidder å løfte på lokket, hives tøyet i en haug på gulvet» (NEG190k51).

Bøkene hadde, som vi så, sortering før oppbevaring som et klart ideal, og to skittentøykurver som et minimum. Sortert oppbevaring er svært uvanlig i NEG- materialet og ikke tema i de refererte undersøkelser.

Klær hopper ikke av seg selv oppi skittentøykurven. Før dette må to ting gjøres. Klærne må defineres som skitne, og de må forflyttes rent fysisk. Det går et skille i materialet mellom der kvinnene tar ansvar for alt som har med klesvasken å gjøre – også å vurdere hva som skal vaskes, og der hun *bare* vasker det som faktisk ligger i skittentøyet. Det siste er mindre vanlig «Av-gjerda om når noko skal vaskast er grei. Der er kjerringa suveren til å passe på, og eg må vel innrømme at ho ligg eit hakk foran meg» (NEG190m27). At dette ikke bare gjelder NEG- informanter peker følgende vits mot: «Hvordan sorterer menn skittentøyet sitt? «Skittent» og «Skittent – men brukbart»»²⁰ Dette vil jeg behandle videre i prosjektets andre del.

Skittent og privat

Når klær først har kommet oppi skittentøykurven, og denne ikke er overfylt, er klærne ikke lenger i veien, men på den plass der det skitne hører hjemme. Men skittentøyet er fremdeles urent. Det består av klær blandet med ulike typer møkk, hvorav mye er avfall fra kroppen. «Kroppen kan sies å være vårt primære medium for grenseopplevelser» sier antropologen Jorun Solheim, i innledning til den norske utgaven av *Purity and Danger*. «En nærliggende hypotese er derfor at kroppens grenser generelt sett utgjør den primære modell - selve grunnsymbolet – for avgrensning av innside fra utside, system fra omgivelser, selvet fra «det andre»» (Douglas 1997:15). Dette bidrar til å forklare hvorfor kroppsavfall er forbundet med sterke tabuer i de fleste kulturer (Sundt 1975), (Douglas 1997). I forhold til skittentøyet ser vi at tabuene både setter grenser for hvordan skittentøyet blir brukt, og hvem som kan få innsyn i det.

Forflytningen av tøyet til skittentøykurven gjør ikke klærne mer skitne, men de blir med dette definert som skitne. Dermed blir terskelen mot å ta dem i

²⁰ Vitsen er hentet fra «Humorbua» <http://humorbua.no/arkiv/vitser/forhold/14.shtml>, 11.3.2003.

bruk igjen mye større. De aller fleste har stor uvilje mot å fiske ting opp igjen. «Jeg tar aldri noe ut igjen» (NEG190k23a). «Det kan nok tenkes at noe blir tatt ut og brukt igjen, men det skjer veldig sjeldent og hvis jeg gjør det er det med et visst ubehag» (NEG190k37b). Det er en tendens i materialet til at menn føler mindre ubehag ved dette. «Det hender at jeg roter fram gammelbuksa i skittentøykurven» (NEG190m36).

I tillegg til å være urent er også skittentøyet privat. Det gjør at mange misliker tanken på at andre skal vaske for dem. «Jeg synes skittentøy er for intimt til at andre skal gjøre den jobben!» (NEG190k37b). «Jeg kunne aldri tenke meg å la andre ta klesvasken min, unntatt en gubbe jeg delte seng med» (NEG190k57a). I det påfølgende arbeidet vil jeg diskutere hvorfor heller ikke han alltid er en ønsket medspiller i skittentøykurven.

Det private ved de skitne klærne stiller også (ideelt sett) krav til oppbevaring av tøyet på steder, eller måter der innsyn blir minimalisert. Noe som igjen vanskeliggjøres av behovet for å ha skittentøyoppbevaringen lett tilgjengelig og luftig. Løsningen er som vi vet netting i plast eller kurv, dersom ikke skittentøyet oppbevares i vaskerom; et rom høyt oppe på skalaen av husets private sfære.

Litteraturen er opptatt av plasseringen av skittentøyet, og kravene er tørt, kaldt og luftig, og hvis det er mulig lett tilgjengelig. I tillegg skal det oppbevares sortert. Kravene for oppbevaring tar utgangspunkt i et ønske om at skitten ikke skal ødelegge tøyet, og ikke feste seg mer enn nødvendig. Kravene er også utarbeidet ut fra en tanke om at skittentøyet oppbevares lenge før vask. I praksis har disse ideelle kravene veket for det mer pragmatiske. Badet er det vanligste stedet for skittentøyet, eventuelt vaskerom for de som har det. Tøyet er dermed på et sentralt sted, men i husets desidert varmeste og fuktigste rom.

Skittentøy er privat på grunn av at det inneholder substanser som har vært en del av våre kropp: svette, urin, blod, snørr, sæd, avføring og så videre. Dette stiller krav til hvem som kan få rote i det og hvor synlig det kan være. I praksis løses dette med kurver slik at luft slipper inn, samtidig som det er skjult for direkte innsyn, og ved at husmoren vasker klærne selv.

6.3.3 Hvor skal det vaskes?

Jeg har tidligere drøftet privateide kontra kollektive løsninger i forbindelse med vaskemaskiner. Vi så da at den privateide maskinen vant terreng på tross av eksperter og myndigheters synspunkter. Vi skal ikke gå videre inn på denne diskusjonen, men kun se på plasseringen av vaskemaskinen i boligen.

I heftet *Rent tøy på rasjonell måte* er det listet opp hvilke krav som bør stilles for å oppnå en trygg og rasjonell klesvask. Kravene er: rikelig til-

gang på kaldt vann, nok varmt vann, lavtliggende kloakinntak og godt skyllekar. Gulvet må tåle vannsøl og «kummer til vask for hånd vil i alle tilfeller vært nyttig» selv om vi har stor og god vaskemaskin. Til slutt mener de også at «vaskestedet» bør ligge «sentralt i boligen» (Statens Forsøksvirksomhet i Husstell 1111:7).

En utførlig drøfting av de tekniske problemene forbundet med plasseringen kombinert med empiri om hvordan dette faktisk er utført, finnes i SIFO rapporten *Norske vaskevaner* (Wold 1986). Undersøkelsen er foretatt blant 3235 av Forbrukerrapportens abonnenter. Den viser at 69 % hadde plassert vaskemaskinen i eget vaskerom. 19 % hadde fast opplegg for vaskemaskin i et annet rom, mens 13 % ikke hadde fast opplegg for vaskemaskin. Eget vaskerom lå for det meste i kjelleren. Blant hushold uten eget vaskerom men med faste opplegg, var det vanligste å plassere vaskemaskinen på badet, «men også kjøkkenet er vanlig» skriver Wold (Wold 1986:52). I og med at undersøkelsen er utført på Forbrukerapportens lesere, med et inntektsnivå over det normale, er trolig hus med kjeller og vaskerom her overrepresentert.

Vi ser av Wolds undersøkelse at det er tre mulige løsninger på plassering av vaskemaskinen i privatboligen: eget vaskerom, plassering på bad og på kjøkken. La oss først ta en titt på kjøkkenet.

Kjøkkenet

Kjøkkenet ble med husmorprosjektet omgjort til husmorens arbeidsplass, hjemmets verksted, eller laboratorium. Teknikken flyttet inn, og uvedkommende ut. Dermed hørte nye maskiner og husmorens arbeid mer generelt dit. Men kjøkkenet hadde noen opplagte ulemper. Både knyttet til vann og avløp, og til blandingen av rent og skittent, mat og skittentøy.

I den svenske SOU rapporten fra 1947 står det å lese;

Av tillgängeligt statistisk material framgå även att man framför alt på landsbygden i ett relativt stort antal fall utför stortvätten i köket, vilket bland annat ur hygienisk synpunkt uppenbarligen är olämpligt. (SOU 1947:23)

Wold argumenter mot plassering på kjøkkenet fordi kjøkkenet vanligvis mangler sluk. Hans undersøkelse viser jo også at kjøkkenet ikke var noen utbredt løsning. Vi finner her flere saklige begrunnelser for å ikke ha maskinen på kjøkkenet.

Badet

Alternativet til kjøkkenet er badet. Dette var, som tidligere vist, et nytt rom i boligen. Fra starten av var dette luksusrom knyttet til status og velvære.

Rommet var også mer offentlig (enn kjøkkenet). Disse forhold til sammen skulle tilsi at skittentøyet og arbeidet med det ikke hørte hjemme her.

I de skriftlige kilder er det badekaret striden først og fremst har stått om. I *Oslo Byes vel's boligundersøkelse* påpeker arkitekten at det eneste som røper at noen er oppmerksom på småvaskens eksistens «er en passus i leiekontrakten, der det står at tøyvask i badekaret er forbudt!» (Brochmann m.fl. 1948:190). Derfor har de spurt om hvor småvasken vaskes og tørkes, og om dette oppfattes som greit. «På badet vaskes det nesten alltid i selve karet, trass i alle restriksjoner. «Jeg vasker i karet», sier en husmor fornøyd, «jeg vet at det ikke er lov, men er nødt til å gjøre det» (Brochmann m.fl. 1948:191). De fleste finner badet helt greit til dette bruk og har en balje til bløtekar. På kjøkkenet er det ikke fullt så greit med vasken. Det er lysere og triveligere, og foretrekkes av spedbarnsmødrene på grunn av nærheten til komfyren der tøyet kokes.

Vi legger ellers merke til at mange omhyggelig nevner at de vasker i *egen* balje, og vi har følelsen av at dette poengteres særskilt for at vi ikke skal mistenke dem for å bruke oppvaskkummen, noe som dessverre forekommer i 8 tilfelle, samtlige innenfor klasse 3 og 4. Her må et forbud virkelig være på sin plass! (Brochmann m.fl. 1948:192)

Hvorfor klesvask i badekar var forbudt står det intet om. Jeg har funnet forbud mot klesvask i badekar i noen av husordensreglene. Et av stedene ble det begrunnet med at avløpet kan tettes av lo og skitt. En som selv er oppvokst med forbud mot vask i badekar, mente at dette var på grunn av støyen ved tapping, og at forbudene også omfattet når det var lov å bade. Jeg er ikke overbevist. Vasker man i egne baljer, og heller vannet ut vil vel både lo og støy bli det samme?

En mer sannsynlig forklaring mener jeg har med forståelsen av badet som et luksusrom og badekaret som en luksuriøs innretning som ikke skulle misbrukes til trivialiteter. Oppvaskkummen derimot skal være fri for vask av hygieniske grunner. Jeg ser ikke helt problemet og forstår ikke hvorfor denne kummen, som jo er laget for å lett holdes ren, ikke skulle kunne renses tilfredsstillende mellom de ulike typene bruk. Jeg vil tro at vi her ser en bruk av hygiene som argument, der den egentlige grunnen er motviljen mot å blande kategorier. Et forhold som støtter dette er at oppvaskkluten, som vi tidligere har sett betraktes som spesielt uhygienisk, kan vaskes i oppvaskkummen uten problemer.

Vaskerommet

Den siste, og i litteraturen mest omtalte løsning, er eget vaskerom. I vaske-rådslitteraturen finnes det mye om innredning, planlegging og utstyr for dette rom. Blant annet i SIFO publikasjonen *Vaskerommet i boligen* (Statens Insti-

tutt for Forbruksforskning 1970), eller Byggforskseriens planløsning skrevet i samarbeid med SIFO (Stabekk høyskole & Statens Institutt for Forbruksforskning Byggforsk 1992). I dette rommet samles oppbevaring, vask, og etterarbeid med klærne. Tøy i bruk derimot er ikke nevnt ut over henholdsvis tørk av skotøy i varmeskapet og oppbevaring av støvler og arbeidsklær. Det argumenteres for et stort, praktisk, velutstyrt og lyst rom for arbeidet med klesvasken i begge publikasjoner. I den nyeste er de store doble vaskekummene ikke med, men det finnes fortsatt en benk med vaskekum, som blant annet skal brukes i forbindelse med drypptørking.

I NEG's spørreliste nr. 190 har jeg ikke spurt direkte om hvor de ulike arbeidsoperasjoner er plassert i boligen og hvorfor. Mange av respondentene bor i egne villaer med vaskerom i kjelleren, men også andre løsninger er selvsagt representert.

6.3.4 Når?

Vaskeekspertisen har ivret for hyppig vask i hele perioden. Og på dette området har de fått det som de har ønsket det. Argumentet har hele tiden vært økonomisk, og vil bli behandlet under denne overskriften.

De hyppige vaskene kan være en dyd av nødvendighet hvis forrådet er lite. «Vi som startet bo i 50-årene hadde ingen overflod – så der ble aldri samlet opp noe skittent tøy lengre enn 14 dager» (NEG190k27). En annen nødvendighet er det voksende berget av skittentøy som stadig må holdes nede.

Den lille vaskeloggen viste at vaskemaskinen i en tobarns familie går daglig. Jeg har derfor argumentert for at det vi i dag oppfatter som *klesvask* er det som tidligere ble omtalt som *småvask*, storvasken er i mellomtiden blitt assimilert i småvasken.

Detaljerte regler for når det kan vaskes finnes i husordensregler for borettslag. For vask i felles vaskerier er reglene veldig ulike. Alle har forbud mot søndagstørk, men noen tillater vask på søndager. Enkelte har regler som forutsetter en hjemmeværende husmor. Et eksempel er Lønnealeen Borettslag på Tveita i Oslo. Der er vaskeriet stengt søndager, åpent fra 9 til 15 lørdager og fra 8 til 18 på hverdager. Tørking i tøy tørkebåsen utenfor vaskeriets åpningstider er forbudt. «De to siste timene er beregnet til tørking og stryking»²¹.

²¹ <http://www.lonnealeen.no/bestemmelserinnhold.htm> 26.05.2003

6.3.5 Offentlig skittentøyvask og usjenerte tørkesnorer

Lærebøker, opplysningslitteratur og NEG- svarene gir alle et positivt bilde av klestørk ute. Det forbindes med sanselig nytelse, lykkelige husmødre og strålende sol.

Familien min erter meg faktisk litt om sommeren, for da koser jeg meg med å henge rent tøy ut på snora, se det vaie flott i vinden, - det er ei lise for sjelen. (NEG190k51c)

Jeg har vært glad i å stelle tøyet, har hatt en god følelse av å se klesvasken blafre på snorene, godt å ta det inn, trekke inn den gode lukten, og få det lagt sammen og på plass i skap og skuffer. Synes jeg har vært heldig, har hatt gode vaskemuligheter og god tørkeplass i egen hage. (NEG190k41c)

I kontrast til denne idyllen oppfattes også tøy til tørk som et problem i mange sammenhenger, et problem som er så påtrengende at det må reguleres i lover og regler, både skrevne og uskrevne. Derfor er det ikke alltid lett å finne et sted å henge sin vask. «God tørkeplass i egen hage», som kvinnen over er takknemlig for å ha er ikke alle forunt. Vi skal nå se på hvor og når klesvask ikke skal blafre og antyde noen forklaringer hertil.

På balkongen

I boligundersøkelsen til *Oslo Byes vel* finnes en utførlig diskusjon av bruken av balkonger. Barnefamiliene bruker balkongene til oppbevaring av det meste, i tillegg til tørking av klær.

Dessuten er det 12 husmødre som tørker sin alminnelig småvask på samme måte, og mange bruker balkongen til lufting av sengetøy og klær. De fleste steder er riktignok dette forbudt av såkalte estetiske årsaker, men det er klart at et forbud som så åpenlyst strider mot praktiske og hygieniske krav, ikke kan gjennomføres. Mange vil til og med betrakte denne oppvisning av tepper og dyner i alle verdens farger som en berikelse av eksteriøret som ellers ikke på noen måte glimrer ved sin fargeprakt. (Brochmann m.fl. 1948:172)

Det vanligste stedet å tørke *småvask* er på badet. 63 informanter har opplyst det, men deretter kommer balkongen med 51 nevnte tilfeller. 37 tørket på kjøkkenet. De offisielle og lovlige tørkestedene loft og gårdsplass brukte henholdsvis 21 og 15. Tøytørk på balkong var forbudt.

Men de fleste hevder med stolthet at de trosser disse bestemmelsene som er så åpenbart meningsløse, og en har laget seg spesielt lave tørkestativer, slik at balkongbrystningen skjuler hele foretagendet. (Brochmann m.fl. 1948:194)

En gjennomgang av husordensregler fra i dag viser at lufting og risting av klær på balkonger stort sett fortsatt er forbudt. Det samme gjelder tørking av klær over balkongkanten. Et generelt forbud mot balkongtørk er mindre vanlig. I artikkelen *Har de leiegårdskultur? i Alle kvinners Skikk og bruk* står det om de uskrevene reglene for leiegårder. Når det gjelder banking av sengetøy gjelder forbudet bare altanen på forsiden av gården. «Finnes det ingen bak-altan, må man altså vandre ned i gården med sakene» (Ofstedal 1955:21). De andre kildene gir ingen forklaring på hvorfor tørking over balkongkanten er problematisk. I novellen *En mann og hans vask* (Mykle 1996) er balkongtørk en kilde til strid. Personen som fører ordet i novellen, en ordenselskende husmor, forklarer at «det ser så sjusket ut, sånt går virkelig ikke an» (Mykle 1996:197).

Vi ser at forbudet settes i forbindelse med husets forside, som ikke skal skjemmes av arbeid og med hva som ser sjusket ut. Det som er galt med klesvasken på forsiden er at den er på feil sted. Brochmann så bort fra dette og argumenterte for at klesvasken rent estetisk ikke var noe problem, snarere en forskjønnelse av eksteriøret. Men så lenge dette ikke handlet om estetikk men orden var argumentet dødfødt.

På søndager

Balkongtørking er ikke noe stort tema i NEG- materialet, både fordi jeg ikke har spurt om det, og fordi få bor i blokk. Derimot har jeg spurt om søndagstørking og det har så å si alle skrevet noe om.

Mange er de som ikke henger ut på søndager, eventuelt ikke før «etter kirketid» (NEG190k61a). En forteller at hun henger ut «alt i hop, lørdag som søndag så sant det ikke er barnedåp, konfirmasjon eller lignende i nabolaget» (NEG190k47). Men ikke alle skriver om slike hensyn. «Henger ut hele sommerhalvåret, og tenker ikke på at det er søndag!» (NEG190k61b).

Forbudet mot søndagstørk finnes også i det meste av det skriftlige materialet. «Så har vi to regler for god folkeskikk: Tøy må ikke henge til tørk ute på søndagen. Klyper bør ikke bli hengende på snorene når tøyet er tatt inn» (Cappelen 1967:194). I husordensreglene er søndagstørk et av de vanligste temaene sammen med støy fra leilighetene og dyrehold.

Mange av de eldre refererer her som ellers til normer og setter et underforstått likhetstegn mellom norm og praksis. «Klær skal ikke henge ute på søndag eller helligdager, baby i huset er eneste unnskyldning for å la klærne henge ute på disse dager» (NEG190k21). Dette gjelder selvsagt ikke alle. «Før da jeg hadde hus og usjenert hage, tok jeg det ikke så nøye om klesvasken hang ute på snora om søndagen. Men jeg tenkte på det med litt dårlig samvittighet!» (NEG190k22). Noen omtaler normen som gammeldags

«Jeg er så gammeldags at jeg ikke er glad i tørking ute på søndag» (NEG190k23a).

Det siste sitatet er et av de få eksemplene jeg har funnet på at hensynet også kan tenkes å omfatte en selv. Det vanlige er å referere tydelig til at dette er noe man ikke gjør av hensyn til andre. Det er ingen i NEG-materialet som tar posisjonen til «de andre» og forteller at de faktisk sjeneres, eller til og med irriteres, av andres søndagstørk.

I tråd med dette er det vanlig å referere til at tørkestedet er «usjenert» som begrunnelse for søndagstørk. «Vi tørker ute når været tilsier det. Enten det er hverdag eller helligdag, for vi bor usjenert» (NEG190k33). «Har blitt slappere med åra, men hvis vi hadde bodd i tettere strøk ville vi ikke hengt ut klær på søndag» (NEG190m28b). Hvis det var en selv som mislikte søndagstørk, ville disse argumentene ikke hatt gyldighet.

I NEG- materialet er det tydelig at det er tørking av tøy på søndager som er normbelagt, vask omfattes ikke av dette. I vaskeloggen jeg gjennomførte, vistes svært liten forskjell på søndager og andre dager i bruken av vaskemaskinen. Igjen er dette noe som peker på at det er hensynet til de andre, og ikke en selv (og behov for en arbeidsfri dag), som er innholdet i denne normen.

Det er en vanlig oppfatning at normene knyttet til søndagstørk har sitt utspring i helligholdelsen av helgen. I den gamle kristenretten fantes bestemmelser som også omfattet klesvasken «Dersom tvåtten er hengt op før helgen, da skal den henge, eller dersom lerred ligger på bleg og er lagt på før helgen, da må det ligge helgen over» (Sundt 1975:267). Vi ser her at det ikke var tøy til tørk, eller bleking som var problemet, men arbeidet med vasken. Dette stemmer godt overens med helligholdelsen av søndagen slik det er beskrevet av senere forskere. Mens arbeidet ivaretar kroppens behov, skal søndagen ivareta sjelens (Skjelbred 1993:60). I helligdagsforordningene av 1735 fantes detaljerte forskrifter. Arbeid på åker og eng og i handelsboder var ikke tillatt, heller ikke bråk og spetakkel, eller reiser og spaserturer utenfor bymurene. Ann Helene Bolstad Skjelbred viser hvordan denne helligdagen mot vår tid får mer og mer preg av en fridag, der kontrasten til hverdagen ikke lenger er hvile og åndelig fornyelse, men lek, moro og fysisk aktivitet. Helg er blitt til ukeslutt (Skjelbred 1993).

Forskjellen på helg og hverdag var større før, og normen om å holde hviledagen hellig gjaldt alle typer arbeid som ikke kunne utsettes. Min svigermor født i Nord-Trøndelag 1917, mislikte søndagen for da kunne hun ikke hekle. Hekle var for henne arbeid. Jeg hadde på min side ikke en gang hørt om at søndager ikke skulle kunne brukes til dette. Det samme gjelder mange andre «forbud». Klestørk derimot, det er noe jeg og alle forholder seg til. Ingen er i tvil om at noen (andre) ikke liker det. For meg blir det interessant hvor-

for normen om avhold fra arbeid henger igjen så sterkt knyttet til akkurat klestørk. Det er jo mange andre ting som både kan oppfattes som like mye arbeid, og ikke minst mer forstyrrende (for eksempel motorsager og elektriske gressklippere). Dertil er det påfallende at det ikke er arbeidet, men resultatet av det som er i fokus. Hvorfor oppfattes akkurat behengte klessnorer som så forstyrrende for helgefreden?

Et mulig svar finnes i skillet mellom arbeid og fritid. Hvis vi definerer hagearbeid som fritid (og ikke arbeid) vil gressklipping ikke bryte med søndagen som fridag, bråk eller ikke. Det vil derimot klesvask. Det bærer fortsatt i seg et minne om hardt og nødvendig kvinnearbeid. Selv om noen liker det, så er det uomtvistelig arbeid, og et arbeid som kan foregå andre dager.

Skillet mellom arbeid og fritid som forklaring på motviljen mot søndagstørk styrkes av følgende sitat: «Jeg tørker ikke tøy ute på søndager, - unnatt om sommeren når vi kommer hjem med vått badetøy» (NEG190k37b). Badetøyet har ikke vært vasket, men snarere brukt i en høyt skattet fritidsbeskjeftigelse; utendørsbadet. Det kan ikke forstyrre fridagen, som helligdagen har utviklet seg til (Skjelbred 1993). Forståelsen av fredningen av søndag som fridag kommer språklig fram i setningen «Prøver ikke å vaske klær på søndager → fridag» (NEG190k80). En annen tar med «Sen lørdag» i forbudstiden for klestørk (NEG190m26b). Denne redegjørelsen peker seg også ut ved at han skriver om dette i store bokstaver, mens resten av besvarelsen er holdt i små. Han understreker dermed at dette med søndagstørk er viktig.

Jeg finner lite egentlige begrunnelser for denne tørkerestriksjonen. Men noen spredte antydninger. En kvinne forteller at i hennes barndom var det ingen «skikkelige mennesker som forstyrret helgefreden med hverdagslige ting» (NEG190k21a). En annen forteller om det visuelle inntrykket tøy til tørk gir, og hun forteller om en endring til en mer restriktiv holdning. Moren fikk en Hoover-vaskemaskin rett etter krigen, hun hadde fire barn og bodde i en «stor gammeldags leilighet».

Vi hadde klessnorer tvers over gården, fra soverommet til kjøkkenet (huset var bygget i t-form) og der hang tøyet til tørk. Jeg bor i samme huset i dag, men nå er det ikke lov med slike løsninger, nei! Det ville nok heller ikke se så pittoresk ut her i byen som i italienske småbyer. (NEG190k37a)

Spørsmålet blir da, hvorfor ikke? Hva er pittoresk med klessnorer på kryss og tvers? Den samme sammenligningen finnes i *En mann og hans vask*, der oppvigleren mot husmortyranniet henviser til at skandinaver i Frankrike eller Italia «faller i staver over romantiske bakgårder hvor fargerike klæsplagg henger på snoren og vifter i vinden» (Mykle 1996:179). Den pertentlige husmoren henviser til «kristendommens grunnverdier», hun tror riktignok ikke at Vår

Herre tar anstøt, «men jeg tar i alle fall anstøt av det, og det er jeg sikker på at alle anstendige mennesker gjør» (Mykle 1996:180).

Forklaringen på normen med klesfrie tørkesnorer på søndager har utvilsomt sitt opphav og noe av sin legitimitet i en forestilling om helgefred. Men når dette, og ikke en rekke andre tilsvarende regler, fortsatt lever videre i vår tid må det finnes andre forklaringer. Jeg ser noen mulige.

Den ene har med å ta avstand til fattigdom. Jeg tror at mens fattigdom kan være pittoresk på passe avstand, er den noe som skal holdes unna våre egne bakgårder. Her hjemme har det vært viktig å distansere seg mest mulig. Et klart skille mellom arbeid og fritid kan bare gjennomføres der rikdom finnes. Nøden lærer naken kvinne å spinne, og henge klær til tork både på balkonger og søndager. For borettslag vil det være viktig å heve området økonomiske verdi. Det kan blant annet gjøres ved å skjule tilstedeværelsen av nødvendig arbeid. Klær til tork er ikke stygt. Men det er fattigslig.

Den andre typen begrunnelser er jeg mer usikker på. Ved siden av spedbarnsmødrene er det en type mødre som har behov for søndagstørk; yrkeskvinnene. De er ikke unntatt noe forbud. Vasketider i vaskekjellere viser noen av den samme tendens ved å nærmest utelukke denne gruppen husmødre. Til tross for at de faktisk har vært der hele tiden. Er det mulig at forbudet mot søndagstørk er en kvinnejustis som har som formål å sette kjepper i hjulene for de yrkesaktive kvinnene? En nærmere undersøkelse av hvem som har forvaltet og iscenesatt forbudet vil kunne gi et bedre svar på dette. Det er i alle fall påfallende at søndagsfredningen rammer en (fredelig) del av kvinnearbeidet mens både vedhugging og bilvask går fri.

En siste mulig tolkning har å gjøre med klærne som private og intime. Selv kritthvite laken hører til den private svære. Men det finnes selvsagt mer delikate deler av klesvasken en de kritthvite faner.

Alle slags plagg

Klesvasken består av en rekke ulike tekstiler. Vi kan tenke oss en skala som går fra det minst personlige; for eksempel hele og rene gardiner og duker uten flekker, i den ene enden, til de mest personlige og pinlige i den annen. En del av denne skalaen kan sjenere, også på hverdager på lovlig oppsatte tørkestativ, men vil selvsagt mer enn annet fungere som røde kluter der tid og sted også er på kanten.

I NEG- materialet er praksisen på dette området, som så mye annet, delt. «Undertøy ble alltid tørket på badet. Det tok seg ikke ut å henge intime plagg opp til allmen beskuelse» (NEG190k30b). «Jeg henger ikke undertøy offentlig» (NEG190k48). På den andre siden skriver noen «Jeg har ikke noe tøy som jeg ikke kan henge ut i offentlighet» (NEG190k21a). «Det er så lite «offentlighet» her at all vask blir hengt ut» (NEG190m28a).

Vi ser at undertøy blir nevnt som eksempler på det som ikke henges ut. Som med søndagstørk er «lite offentlighet» begrunnelse for å bryte normen. Det er ingen som skriver at dette spørsmålet er dem helt ukjent. Jeg går dermed ut fra at vi her har med en godt innarbeidet norm å gjøre, som en god del av oss velger ikke å forholde oss til.

Undertøy og det som verre er, hvis vi har det, må som andre ting tørkes. Det er mange metoder for å skjule undertøyet på stativet. En måte er å henge det inne. En annen er å henge det innerst, eller under andre større plagg.

Siden klessnoren står så skjermet til, og det er jo så deilig å få henge klær ute, så henger jeg for så vidt ut alskens plagg. Men enkelte undertøyplagg henger jeg helst slik at andre plagg henger foran dem, for at det tar seg bedre ut, om noen skulle se mot snoren. (NEG190k41b)

I lærebøker og andre vaskeråd er disse forhåndsreglene ikke spesifisert. Det er nærliggende å tenke seg at den uspesifiserte «sorteringen» som skal foregå før opphenging har med dette å gjøre, selv om detaljene ikke legges fram. Den samme underforståthet preger enkelte av husordensreglene. Tørk på søndager og helligdager er forbudt, men når det i tillegg står at tørkeplassen «ikke må brukes på en slik måte at den er til sjenanse for beboere» er det mer uklart hva det siktes til²².

Vi har sett at undertøy er det mest private som nevnes i spørreliste nr. 190. Men i NEG's spørreliste nr. 169 var bind et stort tema. Svarene gir detaljert innsikt i problemene knyttet til å vaske, og enda mer å tørke bindene i skjul for alle, også de nærmeste familiemedlemmer.

En gang ble mine søstre som da var tenåringer sendt ut for å hente inn klesvasken. Blant tøyet var også en tyvetalls bind. De hang diskret midt inne i vasken. I nabohaven satt det noen unge gutter som så interessert på jentene. Begge unngikk bindene som dermed ble hengende tilsist ganske alene. Guttene flirte og jenten rødmet og flyktet inn i huset. Bindene måtte ho mor sjøl hente inn, og da var hun ganske morsk i fjeset. (NEG169k28)

Det finnes i besvarelsene på denne listen mange slike historier, og også historier som viser til hvordan unge fikk kjennskap til menstruasjon via spørsmål om bind til tørk. Med engangsbindene ble dette historie, men ikke behovet for å skjule det intime i mer nøytrale plagg.

Balkong eller søndag, truser og alt annet må tørkes. Spørsmålet blir da hvor og hvordan. En løsning er tørketrommel, men i NEG- materialet er det liten entusiasme for den. Bare et par av de yngste bruker den vanligvis. Det er mange ulike begrunnelser for ikke å ville ha, eller å ha men ikke bruke, dette

²² <http://www.karlstua.no/regler.shtml> 07.03.2003.

hjelpemidlet. Vanlig er å henvise til at klærne blir slitt, krøllete og krymper, eller at det er å bruke strøm i unøden. Litt mindre vanlig er argumentet at det har vært så mange stygge ulykker med katter i tørketromler. Tørketromlene brukes bare når det haster, eller til spesielle deler av klesvasken.

Ikke alle tørker ute. «Vinterstid henger noe i kjelleren, men mesteparten på stativ i stue, soverom» (NEG190k61a). Husordensreglene i et borettslag i Bergen er ualminnelige strenge. De forbyr «tørking av tøy i leiligheten» og for øvrig også vask av tøy utenom i typegodkjent vaskemaskin.²³

Det tørkeproblem som vi har sett at arkitektene påpekte like etter krigen og på 1960-tallet er fortsatt ikke «løst». Vi tørker vårt tøy litt her og litt der, og ikke alltid etter de reglene som vi alle kjenner til.

Det er en motsetning mellom den lykke som beskrives i forbindelse med å henge opp duftende ren og pen vask ute, og de mange skrevne og uskrevne regler om når tøytørk er uønsket. Vi har sett at normen om at klær ikke skal tørke ute på søndager er svært godt kjent, og at den også praktiseres av de fleste. Denne normen er vanskelig å forklare ut fra at hviledagen skal holdes hellig. Heller ikke det forstyrrende element ved vasken synes åpenbar, all den stund mer påtrengende og støyende virksomheter ikke rammes av det samme forbudet. En mulig forklaring er at dette er et forsøk på å begrense yrkeskvinnens mulighet til klestørk ute. Men det er neppe hele forklaringen. I borettslag finnes det ofte regler om balkongtørk. Disse kan forstås som en vilje til å skille arbeid fra en representativ fasade. Klesplaggene har ulik grad av intimitet, også når de ikke er på kroppen. De kroppsnære plaggene blir oppfattet som intime, og skal etter manges mening ikke tørke i offentligheten.

6.4 Rituelle

Med et rituale eller en rutinepreget handling forstår vi vanligvis en handlig som har en symbolsk betydning og en fastlagt form som gjentas fra gang til gang. Rutinepregede handlinger gjentas uten refleksjon og uten valgets alternativ (Kjeldstadlie 1992). De ligger på et praktisk bevissthetsnivå og har en automatisk karakter (Giddens 1997). I dagligtale kan ritualer brukes om tomme, meningsløse handlinger som ikke kan begrunnes annet enn ut fra tradisjon. I kultur- og samfunnsfagene brukes uttrykket nærmest motsatt; om handlinger mettet med mening. De avgrenses noe forskjellig i ulike fagtradisjoner. I en religionshistorisk sammenheng vil et ritual ha et religiøst innhold og for-

²³ http://www.tresa.no/side_informasjon_husordensreglene.htm 07.03.2003

stås som en symbolsk forlengelse, eller gjentakelse, av menneskers møte med det hellige. I antropologi derimot er en bredere forståelse av ritualer vanlig, der all menneskelig symbolsk handling kan forstås som ritualer.

Antropologen Paul Connerton har studert ritualer i sin bok om samfunnets hukommelse (*How Societies Remember*). Han skriver at ritualer gjennom sin faste form setter begrensninger for variasjon og endring. De som følger ritualene opplever dem som obligatoriske og vil føle ubehag når de ikke kan følges. På den annen side bidrar de til å gi livet orden og mening når de følges (Connerton 1989).

Menneskekroppen står sentralt i mange ritualer. Mary Douglas forklarer dette ved at kroppen er en modell som kan stå for et hvilket som helst avgrenset system. Kroppens yttergrenser kan representere alle slags grenser som er truet. Kroppen har en kompleks struktur, og er en rik kilde til symboler for andre komplekse strukturer. I tillegg mener hun at det ikke finnes noen opplevelse som er for ubetydelig til å bli tatt opp i et ritual, og derigjennom gitt en høyere mening. Jo mer personlig og intim kilden til den rituelle symbolikken er, jo større nedslagsfelt får den (Douglas 1997:121).

Vask av kroppen synes dermed som et ideelt felt for symbolsk atferd. Douglas mener ritualer som utspiller seg omkring menneskekroppen, ofte blir oppfattet som personlige og private, men at de er det hun kaller «offentlige» i og med at deres symbolske betydning handler om samfunnet. Derfor vil jeg i dette kapitlet om de rituelle begrunnelsene ikke bare se på begrunnelsene for klesvask, men starte med å se på begrunnelser for kroppsvask. Deretter vil forholdet mellom den rene kroppen og de rene klærne bli undersøkt. Til slutt ser jeg hva materialet kan si om rituell vask av andre tekstiler og i andre anledninger.

6.4.1 Hvorfor vaske kroppen?

Lengsel etter det hellige og rene

Sundt har i sin bok om rensligheten en innledning der han går gjennom eldre renselseskikker. Han gir en rekke eksempler på tabuer og ritualer forbundet med avfall fra menneskekroppen; avklippede negler, hår, tenner, vaskevann og så videre. Skikkene går ut på å uskadeliggjøre dette avfallet. Det ble oftest gjort ved hjelp av ild. Enten ved at avfallet ble brent, eller ved at en glo ble kastet i det skitne vannet, før det ble helt ut. Hvis ikke dette ble gjort var det en forestilling om at det onde kunne bruke det i sin tjeneste. Et kjent eksempel er båten Naglfar som er bygget av avklippede negler som ikke har blitt kastet i ilden. Den skal komme forut for verdens undergang (Sundt 1975:59).

Sundt forstår disse hedenske skikkene som vakre påminnelser av folks lengsel etter det hellige og rene. Hans argumentasjon har her klare likhetstrekk med hvordan Douglas senere så tabueringen av kroppens avfall. Han bruker denne argumentasjonen for å styrke sin påstand om at det norske folks (og da særlig norske kvinners) sans for renslighet, har røtter tilbake til det han kaller *hedenold*.

Sundts bok er likevel først og fremst en studie av renslighetskikkene i hans samtid. Deres begrunnelser oppsummerer han på denne måten:

...der vaskes og pyntes til helgen for Guds skyld og ligeså til gjæstebud og andre samkvem for forsamlingens skyld, samt derimellem eller i hverdagslaget så vidt, at man ikke uleiliges for meget af smuds og støv. (Sundt 1975:66)

I tillegg til den ukentlige rengjøringen for guds skyld kommer også vaskingen til de store kirkelige høytidene, St. Hans og jul (Sundt 1975:68). Han mener dermed at renslighet har hatt tre ulike begrunnelser; religiøse, sosiale og praktiske. De religiøse begrunnelsene for renslighet forstår han som eldre enn kristendommen.

Vaskerutinene i Norge i 1860-årene hadde et klart rituellet preg. Det ble pyntet til helg og badet før jul om folk var skitne eller ikke. Badet markerte overgang til helg eller høytid, og hadde i tillegg til sin faste form et religiøst aspekt.

Symbolisk eller rasjonelt

Camilla Maartmann diskuterer rensligheten i mellomkrigstiden (1998). Hun definerer renslighet som fysiske handlinger som fjerner skitt. Renhet er betegnelsen på den tilstanden som er oppnådd gjennom en renslighetspraksis; en renselse. Hygiene betegner sunnhetspleie som på et vitenskaplig grunnlag tar sikte på å holde enkeltpersonen sunn og frisk.

Hun finner at de fleste av informantene vasket kroppen til helg eller høytid. For et lite mindretall inngikk derimot vask og bad av hele kroppen i de daglige rutinene. Renslighetspraksisen hadde dermed rykket et skritt fram. Det som før ble gjort til de store høytider (bad/hel kroppsvask) ble gjort til helgen, mens den tidligere helgepyntingen av ansikt og hender var blitt daglig. For enkelte informanter fra borgerlige miljøer var renslighetspraksisen ytterligere skjerpet med hel kroppsvask daglig.

Hun finner to måter å organisere de institusjonaliserte handlingen på; ved å kontrastere mellom hverdag og helg, og ved å gjenta de samme handlingene daglig. Renselsen i forbindelse med helgen og høytidens handlingskompleks ser hun som rituell, i betydningen en handling med symbolsk betydning og en stilisert form. Den daglige kroppsvasken, der den også fulgte et fast stilisert mønster og ikke var gjenstand for behovsvurdering, ser hun som

rutiner med en hygienisk begrunnelse. Hun viser hvordan handlingsmønstre der hver dag fordret like stor grad av renhet hadde et mer stabilt urenhetsbegrep. Skitt var en trussel mot individets helse, og informantene var påpasselige med å fjerne selv den usynlige skitten.

Maartmann oppsummerer dette ved å påpeke at rasjonell (hygienisk) og symbolsk (renselse) er to ulike begrunnelser for den samme handling. Den rasjonelle var i mellomkrigstiden på fremmarsj til fordel for den symbolske.

Fra natt til dag

For mange er kroppsvask fortsatt preget av faste rutiner og klare normer. «Jeg vasker ansikt, hender, armhuler og fremme og bak nedentil hver morgen» (NEG190m22). «Dette er veldig viktig. Vasker meg hver morgen + tannpuss. Håndvask etter W.C. og lignende. Håndvask før en spiser. Vaska meg kvar kveld + tannpuss» (190m56c). Riktignok er rutinene utformet med utgangspunkt i oppfatninger om hygiene. Det er etter dobesøk og foran måltider håndvask skal foretas. Men samtidig er de løftet ut over en direkte behovsvurdering: «Vaskerutinene har jeg hatt fra barn av. De faller naturlige for meg» (NEG190k24). Det er dermed noe som gjøres uten videre tanke eller begrunnelser. De omtales også som «regler»: «Reglene for barnas vask var «vask hendene før du spiser, tørk ikke all skitten på håndklet, gå ikke skitten til sengs!»» (NEG190k25).

Det kan medføre ubehag å avvike fra egne rutiner. De fleste har sikkert hørt fortellinger om dette fra reiser, hytteturer og så videre. Et eksempel er den opphøyde status dusjen tillegges i DNTs hytteløper (Klepp 1998). På den annen side kan det se ut som normene kan praktiseres svært fleksibelt, uten at det røkkes ved normen eller føles ubehagelig. Jeg har for eksempel personlig liten tro på alle som hevder at de vasker hender før måltider. Håndvask før måltider er en norm som ikke praktiseres verken på restauranter, i selskap eller før formiddagsmat i kantinen på de arbeidsplasser jeg har vært. Likefullt vil svært mange hevde at de *alltid* vasker hendene før de spiser. Et tilsvarende eksempel er alltid rent undertøy etter dusjen, som jeg vil komme tilbake til. Jeg forstår ikke dette som en bevisst løgn, men tror at normer kan være så innarbeidet at de står i veien for å innrømme hvordan praksis faktisk er.

Generelt for svarene på spørreliste nr. 190 er som før nevnt en forskjell mellom de yngre og de eldre i hvordan de presenterer sin egen praksis. De eldre skriver som om praksis og normer alltid er sammenfallende. De yngre derimot stiller seg mer på siden av seg selv og kommenterer og kritiserer egne valg; «Eg skulle sikkert vaska meg betre uten om dusjinga, men no har eg no eingong fått (u-)vanene mine» (NEG190k69). Det er dermed ikke så lett å sammenligne disse svarene direkte. Muligens er det slik at de yngre i større

grad skriver hva de gjøre, de eldre hva de mener de burde (og kanskje tror) de gjør. Et annet alternativ er at det faktisk er større forskjell mellom norm og virkelighet blant de yngre informantene.

Renhold av kroppen når det trengs, kan komme i tillegg til disse faste rutineene. «Dusjing når jeg føler meg utilpass i forhold til svetting, arbeid som en blir skitten av og så videre» (NEG190m28). På samme måte som Martmann beskrev det for mellomkrigstiden vaskes det både ved behov og etter faste rutiner.

Den tradisjonelle «pyntingen» før helgen finnes fortsatt i dag, spesielt blant de eldre. En variant er kun rent vann til hverdags, «men i helgene bruker jeg såpe» (NEG190k41b). En forteller at dusjing i løpet av uken gjøres ved «behov», som igjen avhenger av samvær med andre mennesker. Men «Til helgene dusjer jeg, eller tar et karbad» (NEG190m36a). Her ser vi at to ulike begrunnelser for kroppsvask, fungerer parallelt. Men hvis helgen tilbringes mer tilbaketrukket enn hverdagene, vil «behovet» for vask på fridagene være mindre enn på hverdagen. Dette forklarer hvorfor flere av de yngre heller tar pause fra den hyppige kroppsvasken i helgen. «Fridagar/helgar er eg ikkje så nøye om eg tar meg en dusj» (NEG190k69). Det er på skole og arbeid og i andre situasjoner man omgås andre at kroppsvask er særlig viktig.

I tråd med Maartmanns analyse kan dette forstås som en ytterligere forsterkning av vask med utgangspunkt i behov og rutiner som er rasjonelt og ikke symbolsk begrunnet. Det stemmer overens med NEG- materialet på den måten at informanten ofte begrunner og forklarer kroppsvask med praktiske forhold: «Morgenvask er nødvendig for å våkne ordentlig» (NEG190m38a). Badekar om kvelden er «godt for stive muskler og ledd» og en blir både «ren og trøtt før sengetid» (NEG190k31a). Men jeg vil ikke uten videre godta en slik tolkning. I stedet vil jeg tro at ritualene i dag er like betydningsfulle som tidligere. Forskjellen er at det hellige ikke lenger er gud, men noe annet som skal bidra til å holde samfunnet intakt. Jeg tror dermed at de rasjonelle forklaringene bare er det tilsynelatende og at det ligger en dypere mening bak.

En mulighet for å finne fram til denne meningen er å se på hvilken overgang de markerer. I eksemplene over brukes vask for å markere overgangen mellom søvn og våken tilstand. Det er neppe tilfeldig. I NEG- materialet finnes en rekke lignende beskrivelser: «Jeg står opp og dusjer hver dag. Jeg vet det er både dumt og unødvendig, men det har vel blitt både en vane og en nevrose» (NEG190m63). Denne vanen kan forstås som en markering av overgang mellom den private og den offentlige kroppen. Kroppen blir via vask ren og våken før møtet med andre mennesker. Etter endt dag i offentligheten blir kroppen myk og avslappet og rede til retrett til det mest private; den egne sengen. En slik forståelse av morgendusjen og kveldsbadet forklarer også hvorfor helgen blir en tid med mindre kroppsvask, når helgen ikke lenger er helg men ukeslutt (Skjelbred 1993).

Sundt fant tre begrunnelser for kroppsvask i sin samtid. Det ble vasket til ære for gud, for andre mennesker, og av en del praktiske årsaker. NEG- materialet viser at de gamle renselsritualer som en gang gav lørdagen dens navn; *vaskedagen*, fortsatt praktiseres av noen. Ritualer er i sin natur konservative og fungerer dermed som en slags kulturell hukommelse i tråd med det Connerton argumenterte for.

Maartmann beskriver hvordan de hygieniske begrunnelsene for kroppsvask vokser fram i mellomkrigstiden. Møkk blir ikke lenger bare farlig i visse kontekster, men objektivt farlig for liv og helse. I dag praktiseres rutiner med utgangspunkt i en slik tankegang, men jeg mener de likevel kan inneholde et meningsaspekt som peker ut over redselen for sykdom. En nøyere titt på praksiser, som forklares som praktiske, viser at også disse kan forstås som ritualer med en langt bredere betydning. De markerer ikke lenger overgangen til hellig tid, men kan forstås som en transformasjon fra den private til den offentlige kroppen. Fordi helger kan tilbringes tilbaketrukket og privat, kan helgen være en tid med mindre vask enn hverdagene. Renslighet til ære for *forsamlingens skyld* skal behandles i kapitlet om de sosiale begrunnelser for klesvask.

6.4.2 Nydusjet kropp → rene klær²⁴

«Det er ulike mål på hva som må vaskes. Det er flekker, svettelukt, følelsen av at dette plaget må vaskes, og det er vaner» (NEG190k57b). Disse vanene kan forstås som ritualer. De er blant annet avhengig av oppdragelsen. «Man har sin mor som «mal» og «forbilde»» (NEG190k57b). «Alltid rent tøy på morgenen. Alltid rent tøy til fest. Alltid ren truse etter bad» (NEG190k73), er en opprøpsing av slike regler.

«Det som ikke er en selvfølge er at det som skiftes hver dag, blir tatt en titt på» (NEG190k52a) skriver en av kvinnene om når klær vaskes. Med det henviser hun til to ulike systemer for å definere noe som skittent. Det ene er hevet over bedømming, og er definert som skittent uansett hvordan det måtte se ut eller lukte. Det andre er gjenstand for en estetisk bedømming. Vi har møtt denne distinksjonen gjentatte ganger gjennom rapporten. De fleste av informantene forteller om begge former, men grensen for hva som vaskes automatisk, og hva som er gjenstand for vurdering, varierer. Blant de reglene som oftest går igjen, er den som tilsier at en ren kropp skal iføres rene klær.

Rene klær på ren kropp er helt i tråd med tradisjonene. Enten hel kroppsvask ble foretatt årlig eller ukentlig, ble den etterfulgt av rene klær – så

²⁴ NEG190k80

langt det var mulig. «Når jeg var liten, for 50 år siden, vasket mor klær for at vi ungene skulle ha rene klær til badedagen, og badedagen var LØRDAG» (NEG190k48). Her blir kravet om de rene klærne til den rene kroppen brukt som hovedårsak til å vaske klær. I dag er «også nyvaskede unger veldig god-lukt-duftende i nyvaskede klær», men forskjellen er «bare det at vi vasker oss mye oftere og klærne óg» (NEG190k48).

Sammenhengen mellom ren kropp og rene klær er fortsatt klart til stede. «Tar på rene klær etter dusj» (NEG190k52b). Menn gir uttrykk for det samme: «Nyvaskede klær etter bad og dusj» (NEG190m25). «Etter bad er det rene klær fra topp til tå» (NEG190m56a). Men ikke alle tar det like nøye. «Det hender at jeg tar på brukte klær etter at jeg har vært i dusjen» (NEG190m42).

En kvinne forteller at hun selv alltid tar rent etter dusj. Men hun opplevde en gang en som ikke gjorde det.

Grenda vår hadde badstu med dusj, før de fleste av oss fikk bad, og dit gikk vi en gang i uka, ikke lørdag. En av damene tok på seg det «skitne» undertøyet igjen etter dusjen. Hun skulle bytte til helga sa hun. Det har jeg aldri glemt. (NEG190k18)

Dette blir presentert som et klart normbrudd. Men det kan like gjerne sees som at to ulike normer sto mot hverandre; bytte til helg, eller bytte etter bad. Så lenge badet ble foretatt hjemme var jo saken grei, de to normene kom ikke i konflikt. Først med offentlige bad med badetider utenom helgen, ville dette problemet oppstå.

I en del av sitatene omtales klærne som «rene» og «brukte». Andre skriver om dem som «nyvaskede», «nye» eller om å bytte klær: Barna «trener såpass mye at de dusjer minst en gang om dagen i den sammenheng. Da bytter de tøy også» (NEG190k51b). Å følge denne normen kan være vanskelig når rene klær blir forstått som nyvasket, og dusjen eller badet blir en daglig foreteelse. Normen må dermed tillempes og dette gjøres på ulike måter. En måte er å differensiere mellom dusj og dusj. For eksempel lang og kort, hårvask eller ikke. En kvinne jeg har intervjuet gjorde det.

Annenhver dag så vasker jeg håret mitt. (...) Da tror jeg på en måte jeg opplever det som jeg har en sånn dypere renselsesprosess (ler litt), sånn at da har jeg hatt... og når du vasker håret i dusjen, så blir det en lenger dusj. (IGK61)

Den lange dusjen er en dypere renselse og etterfølges av rent fra topp til tå. Dagene i mellom vil hun helst ikke dusje, men gjør det likevel og prøver å bruke bukser og andre plagg om igjen. Hvis hun ikke ønsker å bruke det samme igjen blir det rot i systemet og mye klær over rekkverket til trappen.

En annen strategi er at bare det «aller innerste» er «helt rent». «Truse og sokkar er oftast nyvaska når eg kler på meg etter ein dusj, dei andre klea ser eg på fyrst» (NEG190K69). For «jeg kan jo ikke vaske resten hver dag» (NEG190k15).

Mange skriver at etter en dusj er det alltid rent undertøy, men igjen er vi vitne til en norm og ikke til praksis, for som en av informantene skriver «Jeg har ikke sett noen som har hatt med seg skift når de går i svømmehall» (NEG190k28). Alltid er alltid i teorien, ikke i praksis. Selv har jeg aldri praktisert et slikt skifte, eller lagt merke til at andre gjøre det, verken i svømmehaller eller etter trening. Et par yngre mennesker jeg konfronterte dette med kunne ikke tenke seg ikke å ha rent undertøy etter bad, og mente at «alle» deres venner gjorde det samme. Jeg tror at om du gjør det eller ikke vil du uansett kunne hevde at du *alltid* tar rent etter dusjen.

Det er en utbredt norm at ren kropp krever rene klær. Når kroppen vaskes daglig og rene klær forstås som nyvaskede, får dette store konsekvenser for den mengden skittentøy som blir produsert.

6.4.3 Rent til jul

I gjennomgangen av de ulike delene av skittentøyet tidlig i rapporten så vi at de i ulik grad er gjenstand for vurdering, eller vaskes etter faste mønstre. Undertøy og sengetøy vurderes sjeldnere enn andre typer klær. Det samme gjelder gardiner.

Sengetøyet kan skiftes som en del av forberedelser til helg, men oftere hver andre eller tredje uke. Når de ikke vurderes men legges til vask etter et på forhånd gitt intervall, kan det like godt være et tegn på at det faktisk ikke er så lett å vurdere. De faste intervallene er dermed en praktisk forsikring mot at standarden ikke kryper under et visst nivå. Det er i alle fall ikke mye annet i beskrivelsene av disse skiftene som peker i retning av et ritual, med unntak av når det gjøres ukentlig og inngår i helgevasken.

I forbindelse med sosiale begrunnelser for klesvask skal vi se hvordan enkelte sosiale situasjoner tilsynelatende krever rene klær. Jeg angrer nå på at jeg ikke stilte spørsmål omkring renhold av kropp, klær og innredningstekstiler før jul og eventuelt andre årstidshøytider. Det er ingen av informantene som nevner noe om *julebadet*, men det ville ikke forundre meg om denne skikken også eksisterer på en eller annen måte. En av de eldre kvinnene skriver «Det er en gammel overlevering at til høytider og viktige anledninger skulle en være ren fra innerst til ytterst» (NEG190k25b). Jeg har vanskelig for å tro at denne renheten hun her skriver om er å forstå som nyvasket. Så vidt jeg vet er det bunadskjorten, og ikke bunaden som skal være ren til julaften

eller 17. mai. Og de totale utgiftene til rens i Norge tilser at mange har gått i bryllup med dresser som ikke er nyvasket eller nyrenset. Den normen kan først forstås som nyvasket etter at klærne er produsert av bomull eller syntetiske fiber. Slik det nå er har jeg for lite materiale til å gå nøyere inn på renslighetsrutiner i forhold til årets og livets store høytider.

Gardiner er et spesielt tilfelle. Som tidligere vist vaskes de enten vår og høst, eller til jul, eller de vaskes ytterst sjelden. De inngår med andre ord i en markering av årstidenes vekslinger eller forberedelsene til årets store høytid, julen. Jeg kan bare konstatere at når gardinene ikke inngår i disse rutinene, men overlates til vurderinger, ja da faller de lett ut av skittentøyet. Enten det nå er fordi gardinene i liten grad lukter og får flekker og så videre, eller det er fordi de til de grader henger foran oss at vi til slutt ikke ser dem.

6.5 Økonomiske

Et økonomisk argument for å vaske, er at tekstiler blir fortere utslitt, eller på andre måter redusert, ved ikke å bli vasket. Dette er et tema som lærebøker og annen litteratur med vaskeråd får ha nesten i fred. Informantene er opptatt av økonomi i forbindelse med vask, men bruker dette ytterst sjelden som argument for å vaske – snarere tvert i mot. I dette kapitlet vil derfor NEG-materialet spille annenfiolin. Vi skal se hvorfor det etter ekspertenes syn er god økonomi å vaske klær.

6.5.1 Forhindrer slitasje

På 1950- og 1960-tallet ble det stadig gjentatt at klær som blir brukt for lenge og dermed blir sterkt tilsmusset, vil kreve hard vask som igjen sliter på klærne. Det var dermed ikke smusset i seg selv, men heller den behandlingen som kreves for å få tekstilene rene som ble fremholdt som problemet.

Senere argumenteres det også for ikke å la tøyet bli for skittent før det blir vasket. «Det lønner seg ikke å la det skitne tøyet ligge for lenge, da blir flekkene vanskeligere å få bort» (Heistad 1985:13). Eller det ble bare formulert som en god regel, uten begrunnelse «La ikke tøyet bli for skittent» (Statens Institutt for Forbruksforskning 1982:18). Forskjellen fra argumentasjonen tiårene før er at den harde vasken som da skulle til for å få klærne rene er kuttet ut. Den ekstra slitasjen ved skitten skittentøyvask tilhørte vaskebrettets tid. Det var da man skrubbet og skrubbet til møkka var borte. Etter 1960-tallet har vaskemaskinene overtatt (også i lærebøkene). Da blir konsekvensen av den sterkt skitne vasken at den ikke blir ren.

Ikke bare den harde vasken men også skitten i seg selv er årsak til slitasje i følge vaskeekspertene.

...støv, sand og annet smuss som fester seg på tøyet, vil gjøre det stivt og kan gnisse på fibrene. Hvis smusset blir sittende lenge i tøyet før det renses, vil tøyet derfor bli fortere slitt enn om de blir renses ofte. (Statens Veiledningskontor i Heimstell 1966:14)

Overskriften *Det er viktig å holde klærne rene*, har i en SIFO-rapport fra 1977 tre begrunnelser. En av dem er økonomisk:

Av økonomiske grunner. Kroppsmuss (urin, svette) er kjemiske stoffer som tærer på tekstiler hvis de får sitte lenge i. Sand og sotpartikler gnisser på tekstilfibrene og sliter mekanisk på tøyet. Tøyet varer lenger når det holdes rent. (Statens Institutt for Forbruksforskning 1977:6)

At vask også sliter gjør den samme boken oss oppmerksom på. Men denne slitasjen kan i følge boken forebygges. «Hvis vi vrenger plaggene før vask, kommer det meste av denne slitasjen på vrangen, hvor den ikke vil synes» (Statens Institutt for Forbruksforskning 1977:11). Dette er bare en del av sannheten. Vaskeekspertenes store fokus mot hvilke vaskemetode som sliter minst, viser at dette er godt kjent.

Bare en av disse to formene for slitasje omtales i NEG- materialet, slitasjen ved vask. Dette nevnes som oftest i forbindelse med at vi vasker (for) ofte. Sjeldnere vask ville dermed være mer økonomisk. Økonomi synes likevel å være langt ned på listen når beslutningen om vask foretas. «Men jeg gremmet meg over utvasket tøy som kunne vært pent meget lenger» (NEG190k30b). Verdien av tekstiler har, som tidligere påpekt, falt drastisk mellom 1950 og i dag. Dette kan være med på å forklare hvorfor de økonomiske argumentene for vask ikke lenger synes relevante. Men dette forklarer ikke hvorfor de til en hvis grad brukes mot hyppige vask.

I vaskeråd og vaskevaneundersøkelser har jeg ikke funnet diskusjoner om det siste tema. Der heter det gjennomgående at ofte vask er god økonomi. Det samme gjelder lærebøker. Men i en bok fra 1997 heter det at «Rensing og stadig vask i maskin sliter mye på tøy» (Kjøllesdal, Løvaas & Nossun 1997:122). Dette brukes som argument for mer flekkfjerning, børsting og lufting. Selv om bøkene ikke påpeker at det er dårlig økonomi (eller dårlig for miljøet) med de stadige vaskene, kommer det indirekte fram at forfatterne er klar over at vasken ikke alltid er så skitten. «Vaskemaskinen har programmer for forvask og hovedvask, og når tøy er skittent bruker vi begge deler» (Jøtun 1995:99). Det framstår dermed som at det er normalt at tøy ikke er særlig skittent.

I de eldre bøkene er oppmerksomheten mer rettet mot stell, enn mot vask. «Det er det daglige pass og stell av klærne som holder dem pene – og får dem til å vare» (Brøgger 1960:92). Det daglige stellet omfatter en rekke ting, fra å henge klærne pent opp på egnede kleshengere til å presse dem ofte. Det siste er det delte meninger om. Vi har før sett at den påfølgende pressingen faktisk brukes som argument mot å rense klærne i det hele tatt fordi pressingen sliter på klærne (Roetzel, Beer & Feierabend 2000).

Møll ødelegger klær, og møllen trives best i skitne tekstiler. «Klær som ikke er møllsikret, bør være rene før de henges bort» (Statens Institutt for Forbruksforskning 1977:21). «Om våren, når vi ikke trenger ullteppene mer, bør vi vaske dem før vi legger dem bort, ellers går det lett møll i dem. Det er også uhygienisk å legge bort skitne ting» (Ambjørnrud 1967:218). Her ser vi at det økonomiske argumentet er det primære, det hygieniske sekundært.

Vaskeeksperter og lærebøker hevder at det er god økonomi å vaske ofte fordi møkk sliter og angriper skitten ull, og fordi vi da må vaske klærne hardere. Det siste argumentet falt bort da vaskemaskinen ble vanlig, men bøkene holder fast ved at hyppig vask er god økonomi. NEG- informantene er bare delvis enige i dette. Skitten ull og møll er godt kjent. Men de er mer opptatt av at klærne slites av vask, enn at skitten i seg selv sliter. Hvis de vasker klærne ofte er det ingen grunn til å tro at det er for å bevare dem pene lenge. Snarere er de for tidlig utslitte klærne en pris de er villige til å betale for den hyppige vasken. Bare enkelte lærebøker fra det siste tiåret tar opp noen diskusjon om vask av klær som ikke er skitne.

6.5.2 Bevarer egenskaper

Tidligere i rapporten har vi sett hvordan de nye, syntetiske fibre blir brukt som argument for å vaske oftere. Argumentet var da at disse tekstilene ble ødelagt eller sterkt redusert hvis de ikke ble vasket ofte nok. De fleste anbefalte vask etter hver gangs bruk. «Nylonstrømper vaskes etter hver gangs bruk. Da blir de varigere, og fasongen holder seg bedre» (Amundsen 1964:56). Plaggene ville ellers mistet elastisiteten, og for nylonskjorten sto også den hvite fargen i faresonen. Den manglende vasken vil dermed redusere plaggenes funksjoner. Jeg har valgt å se dette som et økonomisk argument, det kunne selvsagt også blitt kalt et funksjonelt argument for klesvask.

Evn til å holde kroppen varm, er en egenskap som kan opprettholdes gjennom vask. I reklame for Ullvang ulltøy og Lilleborgs Milo heter det: «Ren ull - varmer best!»²⁵. Det rene har i denne sammenhengen minst tre betydninger. Det står for ren ull i motsetning til ullblandinger, for et rent naturprodukt i motsetning til kunstfiber, og til slutt ren i motsetning til skitten. Mens den rene ullen er Ullvangs produkt, er det Milo reklamen treffer gjennom den siste av betydningene. Denne blir ytterligere understreket av bilder med våt sau og såpeskum. Ull er en av fibre som isolerer godt, også når den ikke er ren. Men dette ville gjøre reklamen for komplisert. Argumentet at nyvaskede klær varmer best, gjelder i første rekke andre fibre en ull, og brukes mest for sokker.

At skitne klær er kaldere enn de rene er et av de få økonomiske argumenter som NEG's informanter bruker, selv om det ikke gjøres ofte. Spørsmålet om å begrunne klesvasken har av noen av informantene blitt oppfattet som provoserende. Jeg har tidligere sitert en som fortalte om en kvinne som skylte klær i sjøen i atskillige minusgrader. Informanten svarer på mitt spørsmål via denne kvinnen. «Ho ville ha svara; det var nødvendig! Skitne kler er stygge, kalde, og så videre» (NEG190k25c). Hun er en av de få som nevner at skitne

²⁵ Reklamen står trykt en rekke steder, deriblant Lilleborgmagasinet nr. 1 2000.

klær er kalde. Informanten omtaler seg selv som «husstellærer av den gamle skulen». Hun har dermed lest mer om klesvask enn de fleste og kan dermed være mer opptatt av hvordan klesvasken omtales der. En annen forklaring på at akkurat hun trekker fram at skitne tekstiler er kalde kan skyldes den sammenhengen dette svaret gis i. Selv om ikke mange av informantene skriver om dette, er det trolig en utstrakt forestiling at spesielt skitne sokker er kalde sokker.

Vaskeekspertene er opptatt av at vask bevarer klærnes egenskaper. Dette er særlig aktuelt for syntetiske stoffer. Det er et rasjonelt argument som passer godt inn i en vitenskapeliggjøring av husarbeidet. Klærne vil bevare sin elastisitet, form og farge gjennom daglig vask. Varmeisolasjon er et eksempel på en annen funksjon som blir bevart ved vask. NEG- informantene er ikke spesielt opptatt av disse begrunnelsene for klesvask. Det kan skyldes at klær er blitt billige og økonomisering ikke nødvendig.

6.5.3 Spare penger

Økonomi kan være et aspekt ved de fleste beslutninger knyttet til vask. Vi har tidligere sett, ikke minst i forbindelse med innføringen av nye hjelpemidler, at slitasje og andre emner med store økonomiske konsekvenser diskuteres.

Vi har også sett at økonomi settes opp mot det (overdrevne) fokuset på hvithet. «Økes temperaturen på vannet, eller økes mengden av blekemiddel, vil det føre til en kraftig bleking og en unødvendig slitasje på tøy» (Heistad 1977:19). Såpass sent som i 1977 kunne man tenke seg at miljø ville vært et bedre argument for både redusert temperatur og mindre bruk av blekemidler.

I skolebøkene brukes økonomi som argument for å legge arbeid i vasken, og for at den som utfører arbeidet bør sette seg skikkelig inn i hvordan den best bør utføres. Tanken er her at den som kan sine ting ødelegger mindre. I det påfølgende arbeidet vil jeg blant annet diskutere hvordan denne kunnskapsmessige siden av klesvasken brukes som argument mot at menn vasker klær. Den kunnskapen som må til er sammensatt.

Ta alltid mål første gang du vasker plagget, så vet du siden hvordan det forholder seg ovenfor vann og såpe. En husmor kjenner jo familiemedlemmenes størrelse og kan trekke tingene i fasong etter vask. (Amundsen 1964:58)

Den vaskeansvarlige skal ikke bare vite hva som krymper og hvordan dette bør vaskes, men må også kjenne forholdet mellom de enkelte plagg og fami-

liemedlemmenes størrelser. Selvsagt var det ikke alle kvinner som vasket etter disse idealene på 1960-tallet og det er trolig enda færre i dag.

Økonomi brukes av vaskeekspertene som argument for å øke kunnskapen rundt vask, og for bestemte metoder framfor andre. Blant informantene er det enkelte metoder og hjelpemidler som betraktes som spesielt uøkonomiske. Mens ekspertene stort sett har brukt økonomi som et argument for de nye hjelpemidlene, går det økonomiske argumentet oftere den andre veien blant kvinnene.

6.6 Sosiale

Sundt skrev at det ble vasket for forsamlingens skyld. Dette kan forstås på to måter. For det første kan vi gjøre ære på det sosiale samkvemmet ved å oppføre nyvaskede, på samme måte som vi kan komme pyntet og forberedt på andre hvis. Dette vil ikke bare glede de andre, men bidra til å skape selve anledningen. En annen måte å forstå utsagnet på er at det er de andres dom over oss som må tas hensyn til. Et møte med andre mennesker vil alltid innebære en risiko. De vil tenke sitt, kanskje si det til andre og i siste instans også påvirke hvordan vi ser oss selv. Sundt var ikke blind for at urenlighet i en sosial sammenheng kunne bringe vanry over husholdet, spesielt husmoren.

En begrunnelse for å vaske som kan karakteriseres som sosial er samtidig også estetisk eller rituell. Det estetiske kan betraktes som måten tekstilene vurderes på i den sosiale sammenhengen. Flekker, grå hvitvask og lukt er ikke farlig i seg selv, men kan være det i møter med andre. Det samme gjelder til en viss grad hygiene og økonomi. Det å fremstå som et uøkonomisk og uhygienisk menneske kan være ille, og det kan innebære større risiko enn det materielle eller helsemessige tapet. Den rene kroppen og de rene klærne er også sentrale i tanken om personlig velvære. Men det er selvfølgelig mulig at dette velværet er like mye avhengig av det å være luktfri i sosiale situasjoner som i en ren fysisk tilstand.

Det er dermed klart at jeg i gjennomgangen av de andre begrunnelsene allerede har sagt en god del om vask av klær av hensyn til forsamling, som Sundt uttrykte det. I det følgende vil jeg utdype dette ved å se litt nøyere på hva slags forsamlinger som er særlig risikofylte, og hvordan de sosiale aspektene ved begrunnelser for klesvask vektlegges og formuleres.

6.6.1 Fra innstendige oppfordringer til selvfølgeligheter

Hensikten med skikk og bruk- bøker er å gi oppskrifter på hvordan mennesker knirkefritt kan omgås andre. De tar utgangspunkt i hva en tenkt lesergruppe kan tenke og ikke vite om reglene innenfor et attraktivt sosialt miljø.

Skikk og bruk på 1950- og 1960-tallet skriver mye om den personlige hygiene, og hvordan denne åpner eller lukker for sosial kontakt. Fokuset var mye rettet mot kroppsvask, men også klærne ble trukket inn.

...sjusket påkledning og ustelt hår både er stygt og virker direkte nedsettende på humøret til lærerne. Personlig renslighet og velstelthet har svært meget å si på skolen hvor så mange sitter i samme rom såvidt lenge av gangen. Svette- og annen kroppslukt kan rent ta pusten fra en som kommer inn i et klasserom i slutten av en skoletime. (Bagge - Skarheim & Olaussen 1965:28)

Som tidligere nevnt i forbindelse med renhold av kroppen, blir de store trekkenene ved renslighet/velstelthet etter hvert tatt som en selvfølge, og dermed ikke noe bøkene tar opp.

I lærebøkene er mottakerne barn og unge. Dette er en gruppe som ennå ikke kjenner de normene som finnes i et samfunn. «Ureint og flekkete tøy ser sjuskete ut og kan lukte vondt. Det er derfor nødvendig å vaske en gang imellom» (Heistad 1985:13), står det i en lærebok fra 1985. I skikk og bruk- litteraturen var slike utsagn kuttet ut på den tiden.

Den sosiale eksklusjonen manglende renslighet og skitne klær kan gi, er et hovedpoeng ved skikk og bruk- litteraturen på 1950 og 1960-tallet. Etter det ser det ut som forfatterne av disse bøkene går ut fra at dette har kommet under huden på folk flest, og at det dermed ikke lenger er nødvendig å ta med. Skolebøkene derimot opprettholder slike formaninger lenger.

6.6.2 Lege, fest, jobb og skole

I svarene på NEG's spørreliste nr. 190 finnes et rikt materiale om hvilke sosiale situasjoner som krever rene klær. Det synes å være et hierarki; lege, tannlegebesøk og selskapelighet, dernest arbeid og skole.

Legebesøk og selskap krever i utgangspunktet nyvaskede klær. På jobb og i andre sammenhenger hvor man omgås andre mennesker innendørs kreves det også relativt nyvasket tøy. (NEG190k51b)

Dette kan forklares med noen klare dikotomier; borte/hjemme, ute/inne, og offentlig/privat. Den første står for de situasjoner der rene klær er viktigst. I tillegg kan de se ut til at det er møter med offentlige representanter for helsevesenet - eller dets forgrenede arm, skolen, at klesvasken blir satt på prøve.

Inne/ute, hjemme/borte

Inne og hjemme samt ute og borte brukes i mange sammenhenger synonymt (Gullestad 1984). Inne og hjemme står både for fysisk å oppholde seg inne, men også for å være hjemme. «Har jeg en dag jeg skal være hjemme bytter jeg ikke (undertøy)» (NEG190k57a). I motsetning til hvis hun skal «ut med venner på byen en kveld». Da vil hun ha rent tøy. «Skal jeg ut blant andre mennesker, liker jeg å være ren tvers igjennom» (NEG190k30a). Ute kan være hjemme hos andre, eller i mer offentlige innendørs rom. Begge anledninger krever renere klær enn hjemme. «Ja, skal ein i selskap o. l. tek ein alltid nyvaska klær» (NEGM1926a). Vi har før sett at det dusjes mer og skiftes mer tøy de dagene en skal ut av sitt hjem for å treffe andre mennesker, og likeledes i perioder av livet der dette skjer daglig.

En sosial situasjon utenfor hjemmet vil kreve ulik grad av renhet med utgangspunkt i om den foregår utendørs eller innendørs. «Noen situasjoner krever nyvaskede klær (møtevirksomhet og lignende), andre situasjoner slik som dugnadsarbeid er noe annet» (NEG190m28a). Her brukes dugnad som eksempel på sosiale situasjon utenfor hjemmet. Fordi den foregår ute og har preg av fysisk arbeid, er ikke kravene til nyvaskede klær til stede.

Skole

Skole er en av de arenaene som flest nevner som eksempel på hvor rene klær er viktig. I utsagn som: «Jeg satte min ære i at barna alltid var rene i tøyet, både hjemme og på skolen» (NEG190k24), er den høye standarden ikke at barna var rene på skolen, det vil svært mange prøve på, men at de også skulle være rene hjemme.

Det hadde vært interessant å studere forholdet mellom skole og barnehage med hensyn til normer for påkledning. Det kan synes som klærne i barnehagen er tenkt som barnas arbeidsantrekk, der praktiske hensyn, varme og så videre står sentralt. Ingen har nevnt barnehage som eksempel på en arena som krever spesielt rene klær, men motsatt har jeg tidligere referert en mor som sier at barnehageklærne kan ha flekker uten at det gjør noe. Skolen derimot nevnes ofte som et sted der klær skal være rene.

Moren som satt sin ære i de rene barna skriver videre at barna ikke fikk skjenn hvis de skitnet seg til, eller rev i stykker klærne; «dette var jo en del av livet» (NEG190k24). Hennes krav til deres renhet skulle ikke hemme dem i lek. Hun er dermed klar over at rene barn også kan oppfattes som passi-

ve, hemmede og usunne barn. Jeg er selv mor. Da min sønn gikk i barnehage hørte jeg ofte kommentarer om de stadige skitne barna og om vaskemaskinen som daglig gikk som «sementblander» med sann skitt og barneklær. Dette ble aldri fremsatt som en klage, mer i retning av en garanti for at barnet hadde hatt en god dag. Jeg kjenner ikke til hvor gammel denne holdningen er. I den nederlandske barneboken *Totto i Tittuttårnet* (Schmidt & Westendorp 1994) er et av hovedpoengene at datteren til fru Renogpen, Petra, ikke får være med på leken fordi kjolen hennes da vil bli skitten og ødelagt. Fru Renogpen er væpnet med en sprayboks, og hennes renhetsmani er til stort hinder for så vel barns som dyrs utfoldelsesmuligheter. Kvinnen som satte sin ære i de rene barna løste dette problemet med å vaske og reparere uten å klage. Det var hun (og vaskemaskinen), og ikke barna som skulle bære byrden for å heve familiens status.

I forbindelse med opplæringen i den nye hygieniske standarden har vi tidligere sett at skolen og helsevesenet spilte en sentral rolle. I besvarelsene på NEG's spørreliste er det offentlige som kontrollør av hjemmenes hygiene fortsatt en levende forestilling. Dette forklarer hvorfor legebesøket er et så hyppig eksempel på når rene klær er nødvendig blant de eldre. Selvfølgelig kan dette også oppfattes rent praktisk. Det er en situasjon der man av og til må kle av seg med et fremmed menneske til stede. I tilfelle dette var grunnen til kravet om de rene klærne, skulle det være et tilsvarende krav om rent tvers igjennom før en gikk i svømmehaller, treningstimer og så videre. Det er det ingen som nevner.

De situasjonene som krever rene klær er sosiale situasjoner innendørs, og utenfor ens eget hjem. På skole og hos legen oppfattes fortsatt som situasjoner der dette er spesielt viktig. Jeg ser dette som en følge av den posisjonen disse institusjonene har hatt i forhold til kontrollen av hjemmet og gjennomføringen av det hygieniske sannhetsregime.

6.6.3 Ren, pen, edelsten.

Vi skal nå se på hvorfor skitne klær kan være farlig. Først for en selv dernest for andre, og til slutt diskuterer jeg om materialet kan si noe om endringer.

Før meg

Et motiv for å vaske er at klærne, og dermed en selv, «skal se ordenlige» (NEG190k35b), eller «velstelte ut» (NEG190k47). Den faren man utsetter seg for ved ikke å være sikker på at klærne ser ordentlige og velstelte ut, er nettopp en usikkerhet.

Jeg vil ha rent tøy, og er livredd for lukt. Jeg er mer redd for å gå i tøy som er skittent enn at det skulle være lappet. (NEG190m38a)

Det er viktig å være ren i tøyet. Det er heller ikke behagelig å gå rundt å føle at plagget er skittent og være redd for at det skal lukte svette av oss. (NEG190k52a)

Det garantert rene er trygt, mens en mulighet for lukt innebærer usikkerhet og redsel. Valget av personlig pronomen *oss* i det siste sitatet, indikerer at denne redselen ikke bare gjelder hennes egne eventuelle svetteluktende klær, men også noen andres, trolig familiens. For som en annen formulerer det,

Jeg har forsøkt å forklare at når en mann går sjuskete eller møkkete kledd, så tenker ikke folk: Han kunne nå kledd seg ordentlig. Nei, da tenker de. «Hvilken kjerring har han! (min oppfatning)». (NEG190k38b)

De skitne klærne vil på en helt annen måte tolkes som et uttrykk for kvinnens egenskaper og personlighet. For menn derimot kan skitne klær sees på som et mer tilfeldig og isolert fenomen. Dette vil jeg arbeide videre med i prosjektets neste del.

En kvinne skriver mye om de sosiale dimensjonene ved rent tøy. «Jeg er stor i størrelsen og svetter mye – også som senskade av nakkesleng. Så det er psykisk viktig å vaske seg – svette ser urenselig ut» (NEG190k57b). I sammenheng med hvorfor det er blitt mer klesvask i dag enn tidligere skriver hun videre:

Det er bare blitt slik, at det er flaut, ja, skammelig. Å se skitten ut. Å gå i samme bluse/T-skjorte to dager på rad, nei, det gjør vi bare ikke. Da føler vi at det blir snakk bak ryggen på oss! Det er litt det samme som med pers. hygiene, vi skal være kjønnsløse og nøytrale før parfymen. (NEG190k57b)

Her ser vi flere interessante ting. Hun går langt i å beskrive de andres reaksjoner. Videre kobler hun kravet om variasjon og kravet om renhet sammen, på den måten at det er redselen for å stemples som skitten som blir forklaringen på variasjonskravet. Andre har, som vi før har sett, forklart dette kravet med redselen for å fremstå som fattig. Hun diskuterer også kroppslukt, og oppfatter kravet om fravær av kroppslukt nettopp som et krav om å fremstå ukjønn. Hennes forståelse av kroppslukt ligger dermed nær Fyrands, med hans understreking av kroppsluktens kommunikative funksjoner i forbindelse med kjønnslivet. Hun skriver, slik jeg tolker det, at parfymen alene skal gi oss et luktmessig kjønn. En annen mulig tolkning er at hun her bruker «kjønnsløs» i en mer overført betydning, som steril (ren).

Fremstillingen vektlegger på den ene siden de rene klærnes betydning for henne selv og hennes psykiske tilstand. På den annen side snakker hun om

disse kravene, nettopp som krav, noe utvendig og kanskje også unødvendig. Men mer enn å tolke dette som en selvmotsigelse, kan det forstås som et godt uttrykk for den dobbeltheten som preger normer av denne typen. De er både utenfra og innenfra, fordi vi er en del av den kulturen vi også innimellom kan gi en mer distansert og kanskje også kritisk beskrivelse av.

Vi så at denne kvinnen trakk fram vask som en måte å sikre sinnets helse, eller «psykisk viktig» som hun uttrykte det. Det psykiske aspektet vil være en følge av usikkerheten urene klær kan føre med seg. Dermed er det også klart at vi i perioder med psykisk ubalanse vil kunne være særlig følsomme ovenfor denne typen usikkerhet.

Den eneste av NEG- informantene som har valgt å skrive om generasjonskonflikter knyttet til vask ut i fra de unges posisjon, er den yngste av kvinnene. Hun forteller at hun vasket veldig mye klær i en periode.

Før var jeg opptatt av at det skulle være rent tøy hele tiden. Angst for svettelukt. Men da fikk jeg heller vaske tøyet selv! Og da firte jeg på kravene for klesvask er kjedelig. (NEG190k80)

Hun skriver ikke noe om hvordan det gikk med angsten. Men trolig må den ha blitt mindre også. Den yngste av mennene skriver også om mye klesvask i «perioder med usikkerhet» (NEG190m63).

Den unge kvinnens fortelling får meg til å tenke at det kanskje ikke er underlig at ungdom i den perioden kroppen endres fra å ha lite, eller i alle fall en sosialt akseptabel lukt, til å få en lukt som er *utilgjengelig*, kan ha ønsket hyppige klesskift. Etter hvert vil trolig den nye kroppen, og den nye lukten bli mindre angstfylt. Dette tema ligger på grensen til hva jeg både har materiale om, og kanskje ikke minst faglig bakgrunn til å behandle.

De andre

De sitatene vi til nå har sett på er skrevet med utgangspunkt i hvordan informantene formulerer det å bli sett, luktet og snakket om av de andre. Men i en sosial situasjon er vi ikke bare den som blir sett, men også den som ser. Vi skal nå se på hvordan normene rundt renslighet formuleres med utgangspunkt i de andre.

«Flekker på klær er det verste jeg ser» (NEG190k38g), sier en av kvinnene. Igjen blir jeg slått av styrken i uttrykket. *Det verste*, mener hun virkelig det? Med denne setningen er det klart at hun ikke bare fremstår som en som må tilpasse seg de gjeldende normene, men også en som aktivt er med på å opprettholde dem. Hun er en som ser de andre.

Den mest opplagte gruppen av andre, er de eldre.

Vi er sikkert blitt vel overrenslike, med fare for uttørring av hus og lav motstand mot bakterier. Men jeg vemmes av eldre som lukter uvasket. (NEG109k63a)

Det er minst to mulige grunner for at eldre sees som *de andre*. Den ene er at eldre faktisk kan vaske sine klær og seg selv mindre enn de yngre. All den tid renslighetsrutinene er skjerpet, spesielt innenfor vask av kropp og klær, siden de eldre var barn. Samtidig vet vi at daglige rutiner er seige strukturer som ikke endres over natten. Jeg har tidligere vist at det finnes enkelte aldersmessige ulikheter i vaskehyppheten.

En annen type forklaring tar utgangspunkt i normer knyttet til alder. Vi har sett at babyer lukter veldig godt og barn lukter godt når de er rene. Tenåringer og eldre må skjule sin kroppslukt. Men verst er det med eldre. Deres kroppslukt er «vemmelig». Hvis vi tenker på kroppslukt som en seksuell kommunikasjon passer dette særdeles godt overens med synet på forholdet mellom alder og seksualitet generelt. Vi ser det samme mønsteret i de kravene som settes til at klær skal skjule kroppen (Storm-Mathisen & Klepp 2002a, Storm-Mathisen & Klepp 2002b). Barn kan være nakne (de er jo bare søte), ungdom må dekke seg til, men deres bare mager er fortsatt sjarmerende. De eldres kropp er anstøtelige og selv ermeløse eller utringede kjoler, shorts og så videre kan oppfattes som problematisk påkledning av en alderspreget kropp.

Det finnes eksempler i materialet på at de eldre også oppfatter sin egen gruppe som spesielt problematisk. «Jeg vasker vel tøy når jeg anser det riktig, eldre mennesker med sjuskete tøy er lite trivelig» (NEG190k23a). Sitatet kan tolkes både som et uttrykk for at det faktisk finnes flere eldre med sjusket tøy enn yngre, og som at det skal mindre til at eldres tøy oppfattes som sjusket.

Endring?

Et det mulig å se noen endring i NEG- materialet i hvordan det sosiale brukes som begrunnelse for klesvask, eller i hvordan dette uttrykkes? Svaret på dette er både ja og nei.

De yngre vasker mye. De eldre derimot uttrykker normene verbalt sterkt. «Til mine barn sa jeg at hva folk enn måtte ha å utsette på dem, så la ingen få si at de ikke er rene selv, og rene i tøyet» (NEG190k32b). Det er neppe trolig at en mor ville sagt det samme i dag. Men hun ville vasket barnas klær oftere.

«De gamle satte sin ære i ha tøy m. v. i orden, så sant det var mulig. «Helt og reint er største stasen»» (NEG190k29b). Fortsatt setter kvinne sin

ære i det, selv om det ikke sies. Men uttrykket *så sant det var mulig* har mindre gyldighet i dag. Som vi har sett har både økonomi, infrastruktur og teknologisk utvikling gjort at det nettopp er mulig. Ved at det hele og rene var største stasen var det oppnåelig å vaske seg ut av det skammelige ved fattigdommen. Med en direkte nærhet til fattigdom vil stor (synlig) renslighet trolig vektlegges. Fattigdom lukter.

«Det er lettere å bli venner med noen som er rene», (NEG190k61b) skriver en kvinne, og fortsetter med å fortelle om sin barndom. Hun vokste opp uten innlagt vann, men vaskevannsfat og klut. «Men jeg husker jeg måtte vaske meg godt!» Selv tror hun ikke hun luktet «men jeg husker hjem der det luktet fjøs i hele huset – det sitter i!» (NEG190k61b). Kanskje var det barna fra disse hjemmene som ikke så lett fikk venner? Hun utdyper ikke dette videre. Det blir en ren gjetning fra min side at de hjemmene som luktet ikke hadde en økonomisk mulighet til å innføre de renhetsskikker som standarden på 1960-tallet satte. Uten bad og varmt vann, krevde dette desto mer av den ansvarlige kvinnen.

Teknologihistorikeren Ruth Schwartz Cowan skriver i sin bok *More work for mother* (1983) at en ren familie er der husmoren har tid og energi til å vaske. Den hele og rene familien blir derigjennom et bevis for at familien har kommet over fattigdommen. En assosiasjon fra skitt til fattigdom kan finnes langt senere enn at dette egentlig er noen realitet. Når kvinnene forteller om mødre som la stor vekt på å ha «rene og pene» barn, og «brukte mye mer tid på tøyet enn jeg har gjort» (NEG190k41c), kan det forstås som anstrengelser for å holde misstanken om fattigdom på trygg avstand.

Det er viktig å fremstå som ren og velstelt i møte med andre mennesker. I situasjoner der man på andre måter er sårbare vil dette kunne oppleves som ekstra risikabelt. Hvor negativt lukt av kropp og andre tegn på uvaskede klær er, kommer an på bærerens alder i tillegg til den sosiale situasjonen. De rene klærne er et tegn på økonomisk og tidsmessig overskudd og på at det finnes en ansvarlig (kvinne) i husholdet.

7 Den store vaskefesten²⁶

Jeg vil nå samle trådene ved å svare på spørsmålet; *hvorfor vasker vi klær?* Vi forstår da både som vi som i dag vasker, og som vi som har vasket klær i Norge fra 1860 og frem til i dag. Til slutt vil jeg diskutere de teoretiske perspektivene jeg har brukt for å se skittentøyet opp mot de empiriske funnene som er gjort.

Spørsmålet om hvorfor vi vasker klær vil bli besvart med utgangspunkt i rapportens helt sentrale ord: skittentøy. Først ved å se på skitten og så ved å se på tøyet.

7.1.1 Skitten

Det mest opplagte svaret på spørsmålet er at vi vasker for å få klærne rene, altså for å fjerne skitten. Men som tidligere diskutert er kategoriene rent og skittent kulturelle. Dette vil ikke si at møkk ikke finnes, men at hva vi oppfatter som så skittent at det trenger vask vil være kulturelt betinget.

Hvor mye møkk som skal til for at et plagg må vaskes er avhengig av en rekke forhold. Klær som er brukt kan henges inn i skapet, men ikke legges. Da må de først vaskes, selv om de ikke bærer synlige spor etter bruk. En dressbukse vaskes sjeldnere enn bukser uten press, selv om det bare er noen nyanser som skiller dem i forhold til hvor kroppsnære de er og hvordan de brukes. Vi ser dermed at skitt vurderes ulikt avhengig av typen plagg, og at graden av skittenhet preger oppbevaringen av klærne.

Bærerens posisjon og alder, og anledningen klærne brukes i, er også forhold som påvirker hvordan skitt oppfattes. Barn kan ha flekker, voksne skal være rene, og eldre er spesielt udelikate hvis de bryter normene for renslighet. Møkk godtas lettere utendørs og i helt private sammenhenger. Klærne

²⁶ (NEG190k25b).

er en grense mellom kroppen og omverden. Når det er viktig at grensen holdes klar og skarp kreves det mest klesvask.

Skitt er ikke like sentralt i alle begrunnelsene for vask. Dagens skittentøy består ikke bare, kanskje ikke en gang for det meste, av (synlig) skittent tøy. Tar vi de estetiske begrunnelsene vil de på ulike måter referere til hvordan plaggene er, og hvordan vi ønsker at de skal være. Her ligger mye som har med skitt å gjøre, som flekker og sørgerender eller dårlig lukt. Men vi vasker også for å fjerne rynker og knær og for å forsikre oss om at plaggene ikke kan tenkes å ha et snev av kroppslukt.

De hygieniske begrunnelsene for vask refererer åpenbart til møkk. I dette perspektivet er skitt farlig fordi den kan huse bakterier som kan skade vår helse.

De praktiske begrunnelsene for vask har mye mindre med skitt å gjøre. Vi vasker som en måte å rydde på. Gjennom vask løser vi problemet med klærne som havner mellom kategoriene. Det er dermed ikke først og fremst skitten som vaskes bort, men den uklare status plagget har. Et plagg lagt i skittentøyet blir definert som skittent. Terskelen over å ta det i bruk igjen, er langt større enn for det som ligger på gulvet eller på stolen. Denne forskjellen har ikke med graden av sansbar skitt å gjøre, men med måten plaggene blir kategorisert på.

De rituelle begrunnelsene for vask har bare delvis noe med møkk å gjøre. Det spesielle ved dem er at det ikke er plaggene, og den tilstand de måtte befinne seg i med fastlagte regler, som bestemmer om det skal vaskes. Mener man at en nyvasket kropp skal iføres nyvaskede klær, kan det medføre at undertøy som bare er brukt noen timer blir lagt til vask²⁷.

Heller ikke de begrunnelsene jeg har omtalt som økonomiske har bare med møkk å gjøre. Det er skitten som gjør at skitne sokker ikke varmer. Men når de nye, syntetiske materialene krevde vask hver dag, var det for å beholde elastisiteten og for å øke varigheten. Det er en økonomisk begrunnelse for å vaske ofte som ikke har mye med skitt å gjøre.

Vi ser at begrunnelsene for vask er mange. Selve vasken ble med industrialiseringen mer enhetlig. De yngre bruker maskinen til det aller meste, og sorterer etter farge og temperatur men ikke etter type tekstil eller hvor skittent plagget er. De eldre derimot kan praktisere en vask med større grad av differensiering. De kan for eksempel vaske sengetøy som en gjest har ligget i en natt for hånd eller i vann uten såpe. Dette er eksempler på at behandlingsmetoden velges med utgangspunkt i hvor skitten vasken er.

²⁷ En mor til flere treningsglade sønner fortalte at de i tenårene alltid tok rene truser og T-skjorter om morgenen og etter trening. Hadde de gym på skolen i tillegg kunne det bli tre skift om dagen.

Forskjellen mellom yngre og eldre kan her forstås som en rest av et tidligere system. Klærne ble før gitt en individuell behandling tilpasset det problemet som skulle løses. Mye av det som i dag sendes på vask, ville tidligere blitt tatt hånd om ved bruk av andre metoder. Lufting, pressing, børsting, risting og pen opphenging var de viktigste. I tillegg ble selve vaskearbeidet utført differensiert med ekstra såpe og mekanisk bearbeiding på synlige skitne partier. I dag gir de fleste all vask den samme behandlingen; vask i maskinen.

Mengden skittentøy har økt kraftig, samtidig som mengden skitt i det skitne tøyet er blitt mindre. Det siste skyldes økt byttefrekvens, økt vaskehypighet og en ny livsstil der færre arbeider direkte med jord og dyr.²⁸ Dermed er det forståelig at skitten blir mindre dominerende i begrunnelsene for vask og at vaskevanene også endres.

Vi vasker stadig mer, men ikke nødvendigvis bedre. Lavere temperaturer, mindre bruk av forvask, mindre vann involvert i vaskeprosessen, og mindre miljøfarlige kjemikalier sørger for det. Satt på spissen kan vi si at deler av dagens vask er tilpasset et skittentøy som ikke er skittent. Men når en felles behandling gis som et minste felles multiplum, har det sine omkostninger. Økonomisk og miljømessig er det ingen god idé å kokvaske klær med kraftige vaskemidler og mye vann når klærne ikke er skitne. På den andre siden kan de bortimot rene klærne bli like fulle av bakterier som resten etter en omgang i maskinen på lav temperatur (Arild & m.fl. 2003). En løsning her er større grad av sortering, men også den er problematisk. Stor grad av sortering fører lett til mange halvfulle maskiner, mer arbeid, og lenger lagring av skittentøyet.

7.1.2 Tøy

Tøy kan være både stoffer og klær²⁹. Endringene i skittentøyet er ikke bare en endring i mengde, men også en endring i sammensetning. Endring går blant annet fra vevde stoffer til klær.

I Sundts beskrivelse av Norge på 1860-tallet ble klær i liten grad vasket. På 1950-tallet utgjorde klær for voksne en liten del av klesvasken. Bare deler av klærne ble regnet som en del av *vaskeproblemet*. I dag er klær en vesentlig del av det som vaskes.

Det er flere grunner til at det i dag ligger mye klær i skittentøyet. Den første har med det økte fokuset på kroppslukt å gjøre. En viktig funksjon klær

²⁸ Trolig blir likevel en del av klærne fortere skitne enn før. Når klesvask blir enklere, blir samtidig skitt og søle mindre «farlig». Barn lærer ikke å passe seg og klærne. Voksne bruker i langt mindre grad beskyttelsesplagg ved grovarbeid. Jeg har kun materiale om det siste.

²⁹ I følge bokmålsordboka kommer tøy av norrønt *tygi* 'redskap, utrustning'. Det har tre betydninger: Vevde stoffer, klær, utstyr, som i sammensetningen seletøy.

har er å gjøre kjønn sosialt akseptabelt. Dette innebærer å dekke deler av kroppen, og å skjule kroppslukter og utsondringer. Innenfor det visuelle området har vi lettet kraftig på sløret, spesielt hva klesdrakten for unge kvinner angår. Ikke bare er klærne blitt mer kroppsnære og gjennomsiktige, men stadig mer bar hud kan også vises. Innenfor luktens område har vi parallelt vært vitne til en motsatt tendens. For å kunne skjule kroppens lukter, må klærne stadig rengjøres. Dette gjøres i dag hovedsakelig i vaskemaskiner. Når denne løsningen er valgt er det avhenging av klærnes materialer og konstruksjoner, hva som oppfattes som praktisk, og ikke minst den tilgjengelige teknologien.

På 1950-tallet var påkledningen differensiert på den måten at ulike plagg hadde ulike funksjoner. Undertøyet skulle forme kroppen og beskytte klærne mot skitt fra kroppen. Tøyet utenpå var den representative fasade som ble tilpasset anledning og mote o.l. Dersom det var fare for skitt utenfra ble ulike former for beskyttelsesplagg benyttet. I dagens påkledning har de ulike lagene og deres funksjoner smeltet sammen. Det er ikke lenger et klart skille mellom undertøy og tøy. Mange av de plaggene som bæres nærmest kroppen er en del av den synlige påkledningen. I den grad klærne former kroppen gjøres dette vel så mye av mellomlaget som av undertøyet. Sist men ikke minst har bruk av beskyttelsesplagg gått kraftig tilbake. Til sammen bidrar dette til at ikke bare undertøy og beskyttelsesplagg, men hele påkledningen vaskes ofte.

Den endringen som her er beskrevet preger mye av den daglige påkledningen for kvinner og menn. Samtidig er det gamle systemet beholdt i enkelte antrekk; for eksempel dress, drakt og bunad. Disse antrekkene er ikke bare lite endrede hva formen angår, også forståelsen av renhet henger igjen. Dermed har vi en forklaring på hvorfor dressbukser vaskes (eller renses) langt sjeldnere enn andre bukser. Skjorten forstås fortsatt som et beskyttelsesplagg under dressjakken. I drakter for damer er skjorten, eller blusen, i dag ofte skiftet ut med en oppgradert trøye; en topp. Toppen er dermed både beskyttelsesplagg, en del av undertøyet, og et synlig plagg. Den vaskes som skjorter og undertøy; ofte.

Et annet område med betydning for det økte innslag av klær i skittentøyet, er endringer i bruken av fiber og klærnes konstruksjoner. Den første overgangen var nedgangen i bruken av skinn og skinnfell til fordel for ull. Deretter kom økningen i bruk av lin og bomull, på ullproduktenes bekostning. Fra midten av 1900-tallet kom de syntetiske materialene. Alle overgangene ble sett på som fremgang for rensligheten, men de medførte samtidig en økning i vaskearbeidet. Endringene fra ull til bomull er en endring mot et tekstilmateriale som krever både hyppigere og hardere vask for å holdes rent. De syntetiske fibrene blir raskere skitne, men også lettere rene. De krevde på den annen side spesialbehandling før vaskemaskinene fikk egne programmer for dem.

Innføringen av en ny og hyppigere frekvens i skift av klær kom ikke jevnt, men var knyttet til bruken av de nye materialene. Det ble hevdet at de nye syntetiske stoffene krevde hyppig vask for å holde seg pene, men også at de var lette å vaske. Dermed ble de nye materialene både et argument for hyppigere vask, og for at denne hyppigheten ikke ville medføre noen økt arbeidsbyrde. Etter at nylonskjortene og ditto sokker, undertøy og nattøy ikke lenger var moderne, kom erfaringene som tilsa at de heller ikke var spesielt lettstelte. I mellomtiden var den nye frekvensen i klesskift blitt innført, også for klær i bomull.

Plaggene konstruksjon har konsekvenser for vask. Vi er for eksempel mer tilbøyelige til å vaske strikket ull enn vevet vare. Endringene i tekstilenes konstruksjoner har likevel fått mye større konsekvenser for etterarbeidet enn for mengden skittentøy. Nedgangen i etterarbeidet kom sammen med de nye stoffene. Det ble hevdet at de nye stoffene, som *jersey*, *frotté* og *stretch*, ikke krevde slettgjøring. Men når først vanen med å stryke eller rulle de fleste tekstilene var brutt, blir heller ikke *stryketøyet* nødvendigvis strøket. Det var ikke materialene som krevde stryking, men tradisjonen og konvensjon. Blant de yngre er stryking og rulling, med unntak av juleduken, bunadskjorten og eventuelt menns skjorter på bestemte arbeidsplasser, en luksus man kan unne seg eller en hobby for spesielt interesserte. De som har denne interessen stryker gjerne også det som ble hevdet var *strykefritt*. De nye stoffene var med på å bryte vanen med at klesvasken skulle etterbehandles. Hva som fortsatt strykes, er individuelt.

7.1.3 Derfor vasker vi klær

Jeg har i rapporten trukket frem ulike begrunnelser for klesvask. Begrunnelsene er studert isolert, og så tett som materialet gav muligheter for. Men begrunnelsene fungerer i et samspill. De er deler av, og forutsetninger for, hverandre. I det følgende vil jeg se dem i sammenheng og si noe om hva som er, og har vært, de viktigste begrunnelsene for at vi vasker.

Den overordnede begrunnelsen for å vaske er sosial. Fra Sundts tid til i dag har vi vasket oss selv, våre klær og barn for å unngå sosial eksklusjon. Skillet mellom rent og urent er et skille som skaper orden. De rene klærne sikrer en klar grense mellom individet og omverden. Å skape og å gjenopprette orden er vaskens mål. Vi vasker oss så å si inn i samfunnet. Livet innledes og avsluttes med en vask og derimellom må vi stadig - i vår tid daglig - vaske oss for å opprettholde plassen blant de anstendige. I Frelsesarmeens uttrykk *Soup, Soap*

and Salvation ligger dette implisitt. Deres nytgitte bok *Såpe* innledes med å si at uttrykket står for pleie, verdighet og rettigheter (Larssen & Bry 2002). Uten vask, ingen verdighet og ingen rettigheter.

Renslighetskravene ble skjerpet kraftig fra slutten av 1800-tallet. Dette var en tid da samfunnet ble mer differensiert og komplisert, og hvor mer av det sosiale livet flyttet innomhus. Det var nødvendig med større kontroll og oversikt, som igjen ble legitimert gjennom kampen mot de epidemiske sykdommene. På et konkret og samtidig symbolsk plan, ble dette oppnådd gjennom vann og såpe. Kvinnens slit har dermed ikke bare vasket bort bakterier, men også vasket frem et ordnet samfunn. I et slikt lys var det ikke rart at husmoren var notorisk overarbeidet.

I rapportens materiale finnes det eksempler på at en samfunnsmessig betydning av rensligheten har blitt uttrykt. En effektiv måte for å få mindre ansvarsbevisste mennesker til å vaske seg, er å henvise direkte til de konsekvensene dette får for deres sosiale anseelse. Men i forhold til hvor viktig jeg mener dette er, dekker materialet dette heller knapt. De sosiale begrunnelsene for klesvask ligger bak og under, og er både underforståtte og selvsagte. Mest eksplisitt ble de uttrykt i 1950- og 1960-årene. En årsak til dette kan være at kravene til renslighet i denne perioden ble skjerpet betraktelig. De var dermed ikke like selvsagte. En nærmere undersøkelse av perioden 1860 til 1950 ville trolig vise mer om hvordan disse begrunnelsene ble bygget opp, og hvordan de rene klærne inngikk i et drama der kvinneslit vasket Norge rent fra fattigdom og fornedrelse.

At de sosiale begrunnelsene er overordnet vil ikke si at de er de eneste som er viktige. I materialet er det de estetiske begrunnelsene som er rikest representert og mest utbrodert. Når jeg forstår dem som underordnet, er det fordi jeg mener de langt på vei henter sin mening fra det sosiale feltet. Estetikken er det språket renhet kan uttrykkes gjennom. Opprettholdelse av samfunnets orden er et kollektivt ansvar. Men klesvask (og enda mer kroppsvask) foregår i det private og dermed skjulte. Det som er synlig er resultatet av vasken. Lukt, hvithet, renhet og flekkfrihet blir bedømt av andre, og er derfor i bunn og grunn sosiale kategorier. Som vi har sett er det estetiske språket rikt på nyanser, og det er i endring. Etter lang tid med fokus på hvithet, har vi i dag flyttet fokus over til luktens nyanserike verden.

Sundt skriver om prestisjen rundt den store, hvite hvitvasken. Dette var ikke bare en demonstrasjon i evne, vilje og mulighet til å vaske hvitt, men også en demonstrasjon av rikdommen i form av et tekstilt overskudd. Det hviteste hvite var vaskens mål og målestokk.

Til tross for store økonomiske og teknologisk endringer, fortsetter fokuset på det hvite frem til 1960-tallet. De nye ferdigvarene medførte ikke noen endring i målet. Bare den vasken som var hvitere enn hvit kunne sikre

husmoren mot å bli blamert. Det hvite mistet sin sentrale betydning med inn-toget av de fargerike tekstilene. Men dette kan også tolkes i forhold til kvinners økte yrkesaktivitet.

I husmorland hadde kvinner mulighet til å se og bli sett av hverandre under arbeidet med vasken. Utendørstørk sikrer ikke bare sol på klærne, men også mulighet for sosial kontroll. Med økt yrkesaktivitet blant kvinner ble vasken mindre synlig. Kritthvite laken i tørketrommel eller tørkeskap er ikke like egnet til sammenligning, verken i praksis eller i reklamens verden. Fokus rettes mot tekstiler som fortsatt er synlige.

Den hjemmeværende husmoren og huset var tett forbundet. En av hennes sentrale jobber var å omskape boligen til et hjem, og mann og barn til en familie. Det fokuset som var rettet nettopp mot hjemmets tekstiler i husmorperioden blir dermed forståelig. Rengjøring av duker, brikker, tepper og ikke minst gardiner, var en del av et omfattende rengjøringsprosjekt som gjorde boligen til et ordentlig hjem. Overgangen mot høyere yrkesaktivitet blant kvinner kan dermed også være med på å forklare at klærnes renhet blir så mye viktigere enn innredningstekstilene. Kvinnens klær blir mer synlig når hun trer inn i det offentlige rom. Hun viste før sitt sosiale ansvar ved å sende mann og barn rene til jobb og skole, nå vil hennes egne klær være like synlige. Det er mulig at en studie av kravet om variasjon i klesdrakten vil kunne belyse dette feltet ytterligere. Foreløpig ser jeg to måter å forstå dette kravet på. Det kan være å vise at vi har klær å variere med. Men det kan også være for å vise at vi ikke går med brukte klær, men stadig er nyvaskede.

Mens nyansene for hvitt går tilbake til et skille mellom hvitt og farget, øker nyansene på luktens område. Klær som lukter har blitt oppfattet som svært skitne klær. Dette var klær som allerede hadde hatt synlige tegn på skitt. Mot slutten av 1900-tallet ble lukt langt mer differensiert. På samme måte som man hadde hatt en hvithet som var hvitere en hvit og dermed usynlig, har vi fått en lukt som ikke er luktbar. Det er ikke bare klær som lukter som i dag vaskes på grunn av lukt, men også klær som kanskje kan ha et snev av lukt. Når lukten blir umerkelig, kan variasjon være en mulig måte å synliggjøre dens fravær.

Endringen fra synlig skitt til usynlig lukt har med endringen i vaskeshyppighet og teknikker å gjøre. En av de eldre kvinnene som vasker sine underbukser en gang i uken, skriver at hun vasker «for det første for å få en pen hvitvask av for eksempel truser, som har lett for å bli gule, brune og skitne i skrittet» (NEG190k35b). Trusene er skitne, og vanskelig å få helt rene (hvite). Denne kvinnen er den eneste av NEG-informantene som ikke har vaskemaskin. Når hun vasker vil hun bruke mer tid og krefter på partier av vasken som ikke er rene. Hun vet hvilke flekker som er vanskeligst å fjerne, og vasker skittent tøy for å få det synlig rent. Hun skriver bare om visuell bedømmelse av det skitne tøyet, og ikke om lukt. Dette er en annen erfaring enn de som

vasker for å få god lukt i tøyet. At klærne er rene vil si at de lukter nyvasket. Flekker og sørgelige render er ikke lenger i fokus. Det er mulig at dette fører til at toleransen for den synlige skitten øker. Et plagg som lukter nyvasket er rent selv om vasken ikke har fjernet alle flekker.

I dag er vi svært opptatt av de fine nyansene i klærnes lukt. Tidligere var det skittentøyet som luktet. Dette kan forklares i den økte byttefrekvensen og dermed nedgangen skitt i skittentøyet. En kulturell forklaring på det samme er at fokuset i dag er mer rettet mot klær enn mot hus og hjem. Vi tåler mer skitt i hjemmet, og mindre på klærne.

Blant de estetiske begrunnelsene for vask finner vi også det som har med overflater, krøller og spor etter kroppens former å gjøre. Et ønsket utseende innen disse områdene ble tidligere løst med helt andre midler enn vann og såpe. I dag inngår også dette i det som skal oppnås gjennom vaskemaskinenes universalbehandling. Innenfor dette området er det større variasjon i hva som er etterstrebellesverdige. Denne variasjonen finnes blant informantene i preferanser for myke eller stive håndklær og ulik toleranse for krøller. I moteindustrien brukes vaskeslitasje og innfarginger som illuderer skitt og krøller som estetiske virkemidler. Kun kroppslukt er et absolutt tabu.

På samme måte som de estetiske begrunnelsene kan forstås som sosiale, kan også de andre formene for begrunnelser forstås slik. Det å fremstå som uøkonomisk kan være verre en de tapene det faktisk er snakk om. Det er for eksempel grunn til å tro at når slitasje på 1950- og 1960-tallet ble brukt som et argument mot vaskemaskinen, kunne motivet like gjerne ha vært et ønske om å fremstå som en dyktig og økonomisk forvalter av familiens ressurser. Den økte slitasjen maskinen eventuelt kunne påføre klærne var trolig underordnet.

De hygieniske argumenter for vask innebar at ikke bare det du så og luktet, men like mye det du ikke så eller luktet, kunne være helsefarlig. Denne risikoen angår din egen helse. Men også den har en samfunnsmessig slagside. Det er all grunn til å tro at det i dag plukkes mer nese, vaskes mindre hender og at en oppvaskklut som har vært brukt til både det ene og det andre havner pent på benken, så lenge ingen ser det. *Det var jo ingen som så det*, er et standarduttrykk for å bryte en slik regel i en nær alliertes påsyn. Selv om vi har fått de hygieniske kravene under huden, sitter kravet om å fremstå som hygieniske og respektable langt dypere.

I dag begrunnes klesvasken også med det behagelige og nytelsesfulle. Vi vasker fordi vi liker de rene tekstilene mot kroppen. Dette er et argument som tilsynelatende refererer til det individuelle behaget. Men man kan alltid spørre hvorfor vi liker akkurat denne lukten, synet eller følelsen. Og videre kan man tenke seg at dette velværet like mye er tryggheten den sosiale sikkerheten gir. Det er påfallende at det nyvaskede så systematisk brukes i møter med andre.

Det lystbetonte ved arbeidet kan også forstås som en glede ved å skape orden. Hvis skitt er noe som krenker tingenes orden, er det å fjerne den en positiv innsats for å bringe orden i våre omgivelser (Douglas 1997:21). Arbeidet med klesvasken, og enda mer arbeidet med å henge den prikkfrie vasken opp til tørk, har også blitt opplevd lystbetont. Det er en aktiv handling som skaper helhet og orden i tilværelsen. Den bringer samsvar mellom omgivelsene og våre ideer.

Fra 1860 til i dag har klær blitt vasket for å sikre eiere og bærere mot sosial eksklusjon, og for å ivareta samfunnets orden. Andre begrunnelser har kommet og gått. En rituell begrunnelse for vask har vi i dag som før. På 1860-tallet var disse rutinene mer direkte forbundet med det religiøse, deretter ble de nært knyttet til kampen mot bakterier. Dagens rutiner markerer andre overganger, der forholdet mellom offentlig og privat synes som den viktigste.

Vitenskapelige begrunnelser for vask, enten dette var et argument for bedret helse eller bedret økonomi, ble vesentlig som en del av en generell vitenskapeliggjøring av samfunnet. De hygieniske argumentene ble en del av en allmenn forståelse av vasken, mens økonomi forble et argument først og fremst blant eksperter. Hygiene har tappt terreng som legitimering av vasken mot vår egen tid. Verken bakterier, allergi eller andre mulige helsefarer forbundet med skittentøy og klesvask, er fremtredende i dagens vaskediskurs. I dag mener mange at vi har kommet opp i en vaskehyppighet over det nivået som kan begrunnes med hygiene. Bare enkelte deler av skittentøyet, og ved sykdom, blir bakteriene forstått som farlige. Det blir også påstått at den hyppige vasken i seg selv er helseskadelig.

7.1.4 Sannhetsregime eller ren nytelse

Jeg valgte innledningsvis å se vasken gjennom de teoretiske verktøyene som har vært mye brukt i forståelsen av renslighet; Douglas' strukturalisme og Foucaults maktperspektiv. Dette kan ha ledet meg til å se og å finne det andre før har sett, men det gav også mulighet til å bygge videre på den kunnskap som allerede fantes.

Som et alternativ til makt, kontroll og orden kunne jeg ha studert klesvasken mer fenomenologisk, der den umiddelbare erfaring og glede over arbeidet og dets resultater kunne blitt løftet frem. Sansene våre er kilde til glede og tilfredsstillelse for den enkelte. I materialet blir de rene klærne ofte begrunnet med det velvære de gir.

Jeg føler stort velvære ved å iføre meg rene klær, ligge i en ren seng å ha nesten ubegrenset tilgang til rene håndklær. Og dette velvære omfatter da både utseende, klare farger, hvitt som skal være hvitt, fravær av ekle lukter, krumme knær og brysomme bakterier. (NEG190k25a)

Slik denne kvinnen formulerer det kan alt oppsummeres som velvære. Jeg ser at utsagn som «Jeg liker arbeidet med klesvask og stryking. Deilig å få inn en vask som lukter frisk luft!» (NEG190k38b), er av meg ikke tolket helt slik de er ment.

Gjennom et teoretiske apparat som i større grad så på klesvaskens opplevelsesmessige sider ville jeg også kunnet arbeide mer med dens ambivalente sider. Rent er ikke alltid det eneste verdifulle, men kan også oppleves som fravær av minner, følelser, autentisitet, tvetydighet osv.

Mange skriver lett om de gleder det rene sengetøyet gir. Å få frem historier med det motsatte poeng krever mer fortrolighet. Det vil ikke si at de ikke eksiterer.

Jeg var svært ung, og svært forelsket. Den utkårede var på badet, mens jeg lå i enkeltengen på gutterommet og prøvde å snuse inn lukten av HAM. Sengetøyet var grønt som gress i mai, og altfor rent. Tilbake beklaget han at han ikke hadde rukket å skifte på sengen. Jeg tenkte at ingen klær og ingen seng kunne bli skitne av ham. For meg kunne han like gjerne ha unnskyldt at han hadde skiftet det.

Trolig var det ikke fordi sengen var skitten den unge mannen unnskyldte seg, men fordi overnattingsgjester (som vi har sett) krever rent sengetøy. Forstår vi det rene som en grense, vil vi også kunne spørre om hva denne grensen stenger for. Et slikt perspektiv ville fordret et noe annet materiale enn det jeg har arbeidet med.

Med utgangspunkt i de kildene som er gjennomgått kunne jeg ha skrevet en suksesshistorie om hvordan utviklingen i teknologi og levestandard har gjort det mulig å oppnå et liv i rene, luktfrie omgivelser uten umenneskelig arbeidsinnsats. Overskriften, *Den store vaskefesten* ville da ha vært en god overskrift for hele rapporten. Dette er en fortelling som lyser frem i NEG- materialet, og som jeg i liten grad har latt komme til orde. Et slikt perspektiv ville ytt informantenes forståelse en større rettferdighet og det hadde fått frem hvordan renhet inngår i vår kultur som en ren nytelse. Ved de perspektivene jeg har valgt er mye av det sanselige ved historien analysert som uttrykk og tegn på noe annet.

I materialet blir vårt rene luktfrie samfunn og vår hyppige klesvask, forstått som en følge av den teknologiske og økonomiske utviklingen. Det settes dermed et likhetstegn mellom velstandsutvikling og utvikling av rensligheten. Det er utvilsomt riktig at vi ikke bare er blitt renere, men først og fremst rikere. Er da rikdom og renslighet to sider av samme sak? Er det mulig å tenke seg rike mennesker som sover i senger stinkende av harsknet fett eller

klær stive av gammel svette? Jeg ser for meg gamle høykulturer med akvedukter og offentlige bad, og fattigdom og møkk som uløselig bundet sammen. Men også dette bildet kan knuses. Versailles er en av vår kulturs største demonstrasjoner av rikdom men ikke av renslighet, sett med våre eller samtidige utlendingers øyne og neser. På den motsatte siden viser bilder fra verdens fattigste slumforsteder overraskende velstelte mennesker med overraskende rene klær. Sammenhengen mellom rikdom og renhet, i vår forståelse av renhet, er ikke en nødvendig sammenheng.

Derfor er det mulig å forestille seg at vår velstandsøkning ikke ble tatt ut i form av en økt renslighetsstandard. Men dette forutsetter at vi ikke hadde hatt et *ønske* om større renhet. Hvor kom så dette ønsket fra? Da Sundt talte det hygieniske sannhetsregime midt i mot var det dette ønsket konflikten dreide seg om. Sundt mente at norske kvinner ikke trengte husmorskoler, eller andre formyndere for å oppnå dette ønsket. Det vi trengte var vann, såpe og tid.

Et interessant tankeeksperiment vil derfor være å se for seg den utviklingen Sundt argumenterte for. Han mente at en utvikling mot høyere hygienisk standard, eller *pyntelighet* og *prydighet* som var hans begreper, ville komme dersom kvinnens arbeidssituasjon og økonomi ble bedret. Dersom hun ble avlastet fra arbeid ved hjelp av bedre utstyr og innleid hjelp, og dersom hun fikk et større forråd av tekstiler og bedre tilgang til vann, ville hun klare resten selv.

Hadde han rett i dette? Ville vi vært like rene, eller i alle fall rene nok, uten husmorskolene og den spesielle alliansen mellom skole og offentlig helsevesen, med lærere, helsesøstere og obligatorisk dusj etter gymmen? Kan vi takke legestanden og de andre aktørene i sannhetsregimet for vårt behagelige liv i rene omgivelser og for at vi ble løftet ut av spedalskhetens eller tuberkulosens svøp? Antagelig ikke. I hvert fall ikke hvis vi tror på Sundts beskrivelser.

Det er flere måter å forstå dette på. En mulighet er at Norge på Sundts tid, og Sundt selv, allerede var preget av det kultiveringsprosjektet han også opponerte mot. Hans motstand må da bare forstås som en motstand mot detaljer, mens den store snøballen allerede hadde begynt å rulle. Det finnes også en alternativ tolkning. Sundt viser i sin bok hvordan sansen for renslighet er gammel i vår kultur. Vi æret forsamlingen og Gud gjennom renslighetsskikker. Det gjorde vi også den gangen gudene var mange.

Konflikten mellom Sundt og legestanden handlet i første rekke om synet på kvinnen, hennes innstilling og hennes arbeid. Sundt viser hvordan hun ville tape i sosial anseelse hvis menn i hennes hushold brøt med renslighetsstandarden. Dermed var det også duket for en helt spesiell kvinneidrett. Denne idrettsgrenen kunne føres for vidt: «...der var kanskje de koner, som drev mere på med dette stel og denne pynt, end rimeligt var ifølge husets omstændighe-

der» (Sundt 1975:116). Verken støv på hjernen eller laken hvitere enn hvitest ble oppfunnet i husmorland. Sundt beskriver dette som en «kappelyst mellom kvindene». Den kunne gå på bekostning av familiens totale ve og vel. Hun manglet slett ikke «på renligheds sands», og man trengte ikke «for den sags skyld at oprette husholdningsskoler» (Sundt 1975:408). Den hygieniske diskursen legitimerte i en periode denne kappestriden og gav den et vitenskapelig og rasjonelt begrepsapparat. Men ser vi på våre vaskevaner er de ikke styrt av en rasjonell tankegang. Det er nyvaskede, og ikke rene klær, som er vaskens mål i dag.

Derfor tror jeg Sundt hadde rett. Jeg tror den nære forbindelse det er mellom kvinnelighet og renhet ville fått fart på vaskefesten også uten formyndere. I prosjektets andre del, som jeg nå skal ta fatt på, vil jeg se nøyere på hvordan det har gått med dette forholdet. Jeg vil undersøke hvorfor det fortsatt er hun som vasker.

Referert litteratur og trykte kilder

Akre, Gudrun, Anne-Helene Eriksen & Sigrun Riedel Nossun Inger Johanne Lundstøl 1969. *Heimkunnskap*. Oslo: Aschehoug.

Almaas, Jon 2002. *Slik blir du husets herre: Kunsten å holde hjemmet i orden*. Oslo: Kage.

Alsvik, Ola 1991. "Friskere, sterkere, større, renere" : om Carl Schiøtz og helsearbeidet for norske skolebarn. Oslo.:

Ambjørnrud, Olga 1958. *Husmorboka*. Oslo: Cappelen.

Ambjørnrud, Olga 1967. *Husmorboka*. Oslo: Cappelen.

Amundsen, Marit Bruskeland 1964. *Vask og reinhold av tekstiler, hus og innbo*. Oslo: Universitetsforlaget.

Anderson, Love Yngve 1961. *For oss kvinner. Bind 1 - Sunnhet, skjønnhet, smak*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Andersson, Gerd L. & Elisabeth Bernstedt 1972. *Tekstilene våre*. Oslo: Aschehoug.

Arild, Anne-Helene & m.fl. (red.) 2003. An investigation of domestic laundry in Europe: Habits, hygiene and technical performance. Oslo: Statens Institutt for Forbruksforskning.

Asbjørnsen, P. Chr. & Jørgen Moe 1996. *Folke- og huldreeventyr*. Oslo: Gyldendal.

Askevold, Ingerid & Olufine Riseng 1960. *Husmorens arbeidsbok*. Oslo: Teknisk Forlag.

Augestad, Pål 2000. *Den rene kropp i det rene rom*. Oslo.: Universitetsforlaget.

- Avdem, Anna Jorunn 1984. - *gjort kva gjerast skulle : om arbeid og levekår for kvinner på Lesja ca. 1910-1930*. Oslo.: Universitetsforlaget.
- Avdem, Anna Jorunn & Kari MelbyMelby, Kari (red.) 1985. *Oppe først og sist i seng: Husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*. Oslo.: Universitetsforlaget.
- Bagge - Skarheim, Randi & Jorunn Olaussen 1965. *Vi ter og kler oss*. Oslo:
- Bengtsson, Estrid & Lotta Kühlnhorn 2000. *Städa!* Stockholm: DN.
- Berg, Anne Jorunn 1984. *Teknologi og husarbeid: Er husmødre late?*. Trondheim.: Institutt for industriell miljøforskning.
- Bergan, Gunvor Øverland & Kari Heistad 1979, 1987 og 1991. *Å bo*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergan, Gunvor Øverland & Ellen Kolkind 1985. *Bo - Bruke - Ta vare på*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergstøl, Randi 1987. *Vask av tekstilene våre; Arbeidsmetoder*. Bekkestua: Stabekk Høgskole.
- Berner, Boel 1996. *Sakernas tillstånd: Kön, klass, teknisk expertis*. Stockholm.: Carlsson.
- Berner, Jørgen H. 1938. *Helse og hygiene*. Oslo: Gyldendal.
- Blichfeldt, Line 1993. *Med støv på hjernen : en studie av opplæring og veiledning til 50-tallets husmorideal*. Oslo.: Universitetet i Oslo.
- Bogatyrev, Petr 1971. *The functions of folk costume in Moravian Slovakia*. The Hague: Mouton.
- Borchegrevink, Tordis & Øystein Gullvåg Holter 1995. *Labour of love: Beyond the self-evidence of everyday life*. Aldershot.: Avebury.
- Borchegrevink, Tordis & Marit Melhuus 1985. *Familie og arbeid: Fokus på sjømannsfamilier*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttene.
- Bourdieu, Pierre 1986. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Broby-Johansen 1953. *Kropp og klær*. København:

- Brochmann, Inge, Torbjørn Moen & Oddrun Holthe Skjold 1998. *Heimkunnskap for mellomtrinnet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Brochmann, Odd, Nic Waal, Fredrik Størmer & Carl Anonsen 1948. *Mennesker og boliger: Familieundersøkelsens resultater*. Oslo: Tanum.
- Bryggens museum, Inga Lundström, Rolf Hermansen & Inger Hellesøe Kellmer 1978. Om renslighet: Hygienen gjennom tidene. Bergen: Bryggens museum.
- Brøgger, Waldemar red. 1960. *Skikk og bruk*. Oslo: J.W.Cappelens forlag.
- Bugge, Astrid 1965. Stovvask blir kulturhistorie. Oslo: Norsk folkemuseum.
- Byggforsk Stabekk høyskole & Statens Institutt for Forbruksforskning (red.) 1992. Vaskerom og grovkjøkken i privatboliger. nr. A 361.219. Oslo: Byggforsk.
- Børestam, Myrehed & Myrehed 1968. *Lönar sig köpet? Kalkyl- och databok i hushållens företagsekonomi*. Läromedelsförlagen - Teknik och Ekonomi.
- Børke, Ingunn 1975. *Husstellboka E; Reinhold tekstiler*. Oslo: Cappelen.
- Cappelen 1967. *Cappelens heimkunnskap*. Oslo: Cappelen.
- Christensen, Dorothea, Helga Helgesen, Ingeborg Eidsæther & Aagot Lammers 1964. *Husstell : for framhaldsskoler og folkhøgskoler*. Oslo: Aschehoug.
- Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowan, Ruth Schwartz 1983. *More work for mother: The ironies of household technology from the open hearth to the microwave*. New York: Basic Books.
- Cronberg, Tarja 1987. *Det teknologiske spillerum i hverdagen: En beskrivelse af hvordan telefonen, vaskemaskinen og bilen har påvirket hverdagslivet, og en modelteoretisk analyse heraf*. København.: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Douglas, Mary 1984. *Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London.: Ark Paperbacks.
- Douglas, Mary 1997. *Rent og urent: En analyse av forestillinger omkring urenheter og tabu*. Oslo.: Pax.
- Dragsund, Kirsti 1995. *Kvinnegiv for bygdeliv : 50 år med Norges bondekvinnelag*. Oslo: Landbruksforl.

- Døving, Runar 2001. Vaffelhjertets makt - en analyse av norske kvinners hushold, i Meyer, Siri og Dokk-Holm Erling (red.) *Varene tar makten*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Døving, Runar 2002. *Mat som totalt sosialt fenomen: Noen eksempler med utgangspunkt i Torsvik*. Bergen: R. Døving.
- Einarsen, Ingrid 1942. *Hushjelpens håndbok: Med råd og vink i husets stell*. Oslo: Oslo Kommunale Yrkesskole.
- Endsjø, Dag Øistein 2002. *The body in the periphery: Reading Athanasius' Vita Antonii from the perspective of a traditional Greek worldview*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Endsjø, Dag Øistein 2003. *Parfyme, død og udødelighet*. København: Institut for religionshistorie.
- Entwistle, Joanne 2000. *The fashioned body: Fashion, dress, and modern social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Ewing, Elizabeth 1989. *Dress and undress: A history of women's underwear*. London.: B.T. Batsford.
- Folkehelsen 2000. Oslo: NKS.
- Forbrukerrapporten 1961. Slik vasker vi gardiner.
- Foucault, Michel & Colin Gordon 1980. *Power/knowledge: Selected interviewes and other writings 1970-1997*. New York: Pantheon Books.
- Forbrukerstyrelsen (red.) 1996. *Miljøbelastningen ved familiens aktiviteter*. Forbrukerstyrelsen.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979. *Den kultiverade människan*. Stockholm: Liber Förlag.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1985. *Modärna tider: Vision och vardag i folkhemmet*. Malmö.: Liber Forlag.
- Fuglerud, Gerd 1980. *Husstellskolenes historie i Norge*. Oslo.: Grøndahl.
- Furre, Berge 1992. *Norsk historie 1905-1990: Vårt hundreår*. Oslo.: Samlaget.
- Fyrand, Ole 2002. *Berøring*. Oslo: Pantagruel.

- Gad, fru Emma 1903. *Vort hjem*. København.: Det nordiske forlag.
- Garborg, Hulda 1922. *Heimestell*. Kristiania: Aschehoug.
- Giddens, Anthony 1997. *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax.
- Giil, Elisabeth & Ragnhild Dromnes 1999. *Heimkunnskap for mellomtrinnet; Huset bortenfor huset*. NKS - Forlaget.
- Golbæk, Olga 1952. *Teen-age : veiledning i skjønnhetspleie, intim hygiene, personlighet m.m.* Oslo: Ernst G. Mortensens forlag.
- Grimsvang, Eva & Vally Klonteig 1985. *Husholdningsvask ved 40° og 60° C: Litteraturundersøkelse*. Lysaker: Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Gullestad, Marianne 1984. *Kitchen-table society: A case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. Oslo.: Universitetsforlaget.
- Hagesæther, Else & Kari Heistad 1992. *Renholdsboke: Materialer, metoder, utstyr og maskiner*. Oslo: Yrkeslitteratur.
- Hansen, Knud 1952. Statens Husholdningsråds Faglige Meddelelser, nr. 8-9 1952: Arbejdsprøve med vaskemaskiner, vridemaskiner og tørretrifuger. nr. 8-9 1952. København: Nordlunde.
- Heistad, Kari 1977. *Vask og stell av tekstiler; Bolig og miljølære*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heistad, Kari 1985. *Vask og stell av tekstiler: Bolig og miljølære*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Herløv Müller, E & Susanne Palsbo 1953. *Berlingske Køkkenkalender*. København: Berlingske Forlag.
- Hjemdahl, Anne-Sofie 1999. *Kledd i russetid: En samtidsstudie av rødruddens klær*. Oslo: A.-S. Hjemdahl.
- Holby, Helge (red.) 1964. *Om å skape et hjem: Bryllupsboken*. Oslo: IPA Forlag.
- Høst, Inga & Ingeborg Milberg 1958. *Matlære: Kokebok for folke- og framhaldsskolen*. Oslo: Aschehoug.
- Jagmann, Christian 1959a. *Klesvask: Samfunnsøkonomisk oversikt*. Stabekk.: Statens Forsøksvirksomhet i Husstell.

- Jagmann, Christian 1959b. Klesvask; Familiens vasketøymengde. Stabekk: Statens Forsøksvirksomhet i Husstell.
- Jensen, Inger 1980. *Når tid sover du'a, mor?: Kvinners arbeid og levekår på Vesterøy i Hvaler, 1900-1940*. Oslo.: [I.Jensen].
- Johnsen, Aud Findal 1996. *"Ren og velstelt": Grunnleggende sykepleie - banalitet eller basis?: En kartlegging av hvordan læring knyttet til "behovet for å holde kroppen ren og velstelt, og huden beskyttet" er tilrettelagt innen sykepleierutdanningen*. Oslo.: Universitetet i Oslo.
- Jørgen, G. Ø. (red.) 1957. *Hjemmets vedlikehold*. Oslo: Teknisk forlag.
- Jøtun, Kristin 1995. *Omsorg som arbeid; Bomiljø*. NKS - Forlaget.
- Karlsen, Terje Rune 1973. *Reklamespråkets utvikling. En studie i annonser for vaskemidler og hygieneprodukter i 50-årsperioden 1920-69*. Oslo.: T.Karlsen.
- Karpinski, Kenneth J. 1987. *Din egen stil*. Oslo: Dreyer.
- Kjeldstadli, Knut 1992. *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kjeldstadlie, Knut 1992. *Hverdagslivet - et godt emne og studere?* Oslo: Novus.
- Kjellberg, Anne 1991. *Brudekjolen: Norske bryllupsmoter gjennom 400 år*. Oslo: Huitfeldt.
- Kjellman, Gunilla 1989. *Från bykbalja till tvättmaskin: Folklig arbetstradition och teknisk nyorientering*. Linköping: Arbeitsnotat 63.
- Kjellman, Gunilla 1990. *Tvättmaskinen - teknik som lokal verklighet*, i Arvidsson, Alf, Kurt Genrup, Roger Jacobsson, Britta Lundgren & Inger Lövkrona (red.) *Människor & Föremål: Etnologer om materiell kultur*. Stockholm.: Carlssons.
- Kjøllesdal, Gunnlaug, Gerd Tomter Løvaas & Inger Johanne Nossun 1997. *Smak og behag: Heimkunnskap for ungdomstrinnet*. Oslo: Aschehoug.
- Klepp, Ingun Grimstad 1998. *På stier mellom natur og kultur: Turgåeres opplevelser av kulturlandskapet og deres synspunkter på vern*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Klepp, Ingun Grimstad 2000. *Tekstiler, vask og merking: Rapport fra seminar og workshop om vaskemaskiner og vaskemidler*. nr. 2. Lysaker: Statens Institutt for Forbruksforskning.

- Klepp, Ingun Grimstad 2001. *Hvorfor går klær ut av bruk?* Oslo: Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Kommisjonen for prøving av elektriske husholdningsapparater (red.) 1933. *Vaskemaskiner og vaskeautomater meddelelse nr 4.* Oslo: Kommisjonen for prøving av elektriske husholdningsapparater.
- Konsumentinstituttet 1959. *Tvättboken: Metoder, medel och redskap för tvätt.* Stockholm: Ivar Hæggeströms Boktryckeri AB.
- Konsumentverket 1990. *Faktablad 8: Tvättekonomi och skötselråd.*
- Krag, Mimi 1927. *Hus og mat: Raad og vink til husmødre.* Oslo: i kommission hos Jacob Dybwad.
- Kristiansen, Hanna, Elna Oppedal Olsen & Britt Unni Wilhelmsen 1989. *Hos oss: Heimkunnskap 4-6.* Oslo: Cappelen.
- Køpke, Vibeke & Eva Grimsvang 1984. *Tekstiler: Vask og vaskemidler.* Oslo: Cappelen.
- Larsen, Leif Ove 1990. *Ren, pen og moderne: Sosialhistoriske perspektiver på reklame og analyser av Denofa - Lilleborgs reklamefilmer 1927-1988.* Bergen.:
- Larssen, Vetle Lid & Knut Bry 2002. *Såpe: Kledd med Frelsesarmeen.* Oslo: Press.
- Levanto, Marketta 1987. *Heimkunnskap for ungdomstrinnet.* Oslo: Gyldendal.
- Liberomagasinet 2001. *Fra lakenbiter til Up & Go.* SCA Hygiene Products A/S;New Deal DDB.
- Lilleborg (red.) 1992. *Miljørapport. Vaskemiddeldivisjonen A/S Denofa og Lilleborg fabrikker.* Lilleborg.
- Lilleborg (red.) 1993. *A/S Denofa og Lilleborg fabrikker: 150 år ved Akerselven.* Lilleborg.
- Lunden, Mimi Sverdrup 1978. *De frigjorte hender: Et bidrag til forståelse av kvinners arbeid i Norge etter 1814.* Oslo.: Tanum.
- Lurie, Alison 1981. *The language of clothes.* New York: Random House.
- Maartmann, Camilla 1998. *Kroppen som sjelens speil. En studie av den rene og kulti-verte kroppen i mellomkrigstiden.* Oslo: Univeristetet i Oslo.

- Madsen, Th. 1925. *Beretning om vaskeforsøg*. København: Teknologisk Institut.
- Malmberg, Denise 1989. *Trygg och fräsch - trots alt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Malmberg, Denise 1991. *Skammens röda blomma?: Menstruationen och den menstruerande kvinnan i svensk tradition*. Uppsala.: Uppsala universitet.
- Mauss, Marcel 1979. *Sociology and Psychology: Essays*. London.: Routledge & Kegan Paul.
- Meintjes, Helen 2001. 'Washing Mashines Make Lazy Women'. London: Sage.
- Melgård, Anne 2000. - *til siste trevl: En redegjørelse for bruken av filleryer i Agder på 1800-tallet med utgangspunkt i Eilert Sundts Om Renligheds-Stellet i Norge og Anna Grostøls samlinger*. Oslo: A. Melgård.
- Mellemgaard, Signe 1998. *Kroppens natur: Sundhedsopplysning og naturidealer i 250 år*. København.: Museum Tusculaneums Forlag.
- Meyer, Ingrid & Bruno Löwenberg 1937. *Den praktiske husmor: Råd for uråd*. Oslo: Tiden.
- Miller, Daniel 1998. *A theory of shopping*. Cambridge: Polity Press.
- Morse, G. K., J. N. Lester & R. Perry 1994. The environmental and economic impact of key detergent builder systems in the European Union. London: Selper.
- Mykle, Agnar 1996. En mann og hans vask, *En mann og hans vask*. Oslo.: Gyldendal.
- Müller, J. P. 1904. *Mit System: 15 Minutters dagligt Arbejde for Sundhedens Skyld*. København: Tillge.
- Natvig, Haakon 1975. *Lærebok i hygiene: Forebyggende medisin*. Oslo.: Fabritius.
- Nedrelid, Tone 1985. Så gjør vi så når vi vasker vårt tøy. Oslo: Novus Forlag.
- Nightingale, Florence 1984. *Håndbok i sykepleie: Hva det er og hva det ikke er*. Oslo.: Gyldendal.
- Noss, Aagot 1965. *Før strykejernet: Slikjekjake og mangletre*. Oslo: Norsk folkemuseum.
- Nossum, Inger Johanne 1977. *Heimkunnskap 3: Reint ty - reint hus*. Oslo: Aschehoug.

- Nußbaum, Margret & Lise Galaasen 1998. *Dårlig tid?: Slik gjør du hverdagen med barn enklere*. Oslo: Boksenteret Forlag.
- Nyberg, Anita 1989. Tekniken - kvinnornas befriare?: Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets tid och förvärvsdeltagande 1930-talet-1980-talet. Linköping.: Tema teknik och social förändring, Universitetet i Linköping.
- Oftedal, Johanna 1955. *Alle kvinners Skikk og bruk*. Oslo: Emil Mostue.
- Olsson, Marianne 1967. *Tvätt före maskinerna*. Fataburen.
- Pedersen, Kari-Anne 2000. Fra korsett til silikoninnlegg, i Boe, Liv Hilde & Anne-Sofie Hjemdahl (red.) *Kropp og klær*, 8-23. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Ramm, Eva 1958. *Med støv på hjernen*. Oslo: Aschehoug.
- Rasmussen, Holger 1977. *Banketterskel og manglebræt: Dansk vask og stryking*. København: Nationalmuseet.
- Roetzel, Bernhard, Günther Beer & Peter Feierabend 2000. *En gentleman: Håndbok i klassisk herremote*. Köln: Könemann.
- Rosenbeck, Bente 1996. *Kroppens politik: Om køn, kultur og videnskab*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Rosenblad, Elsa 1993. Tvätt i nöd och lust! En konsumentteknisk och en psykologisk studie om tvätten i våra liv. Nutek.
- Røssaak, Eivind 2001. Learning from fashion. Eller moten har også en moral. Oslo: Aschehoug.
- Salminen-Karlsson, Minna 1993. *Teknikens största gåva. Tvätt och tvättmaskiner i 40 kvinnors liv*. Linköping: Universitetet i Linköping.
- Sandeberg, Viveka af 1977. *Vask og tekstilbehandling*. Oslo: Landbruksforlaget.
- Sandlie, Hans-Christian 1999. *Med teknologi skal hjemmet drives: En forbruksundersøkelse av hva nordmenn har i sine hjem*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Sandvik, Birte Cathrine 1998. *Skikk og bruk, bruk og kast: Klesvaner i det moderne Norge*. Oslo: B.C. Sandvik.
- Schmidt, Annie M. G. & Fiep Westendorp 1994. *Totto i Tittuttårnet*. Oslo: Ex libris.

- Schmidt, Lars Henrik & Jens Erik KristensenKristensen, Jens Erik (red.) 1986. *Lys, luft og renlighed: Den moderne socialhygiejnes fødsel*. København.: Akademisk Forlag.
- Schönberg Erken, Henriette 1926. *Hushjelpen: Håndbok for dem som steller hjemme*. Oslo: Aschehoug.
- Selseth, Nils Tore 1995. "Stamp og dusj": Personlig hygiene i trønderlåna ca 1900-1990. Oslo: Novus Forlag.
- Selseth, Nils Tore 2000. Korrekt antrekk, i Boe, Liv Hilde & Anne Sofie Hjemdahl (red.) *Kropp og Klær*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- SFiH og SViH 1969. Vann, vaske- og blekemidler. SFiH og SViH.
- Skjelbred, Anne Helene Bolstad 1993. På søndag, på søndag, da skal vi være fri, i Klepp, Ingun Grimstad & Rune Svarverud (red.) *Idrett og fritid i kulturbildet*, 59-75. Oslo: Historisk-filosofisk fakultet, Universitetet i Oslo.
- Skjold, Gunn, Reidun Skjold, Anita Holm & Barbro Platin 1997. *Heimkunnskap*. Det Norske Samlaget.
- Skogmo, Magne & Gunn Elisabeth Saltvik Faanes 1992. *Vask og stell av klær og fot-tøy*. Oslo: Sekretariatet for videregående opplæring.
- Slagstad, Rune 2001. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.
- Solberg, Sissi Porsholt 1985. *Skikk og bruk i selskapslivet*. Oslo: J.W.Cappelens forlag.
- Solheim, Jorun 1995. *Shelter from the Storm - the Symbolism of Domesticity*.
- Solheim, Jorun 1998. *Den åpne kroppen: Om kjønnssymbolikk i moderne kultur*. Oslo: Pax.
- SOU 1947. Kollektiv tvätt. Betänkande med förslag att underlätta hushållens tvättarbete. Stockholm: Sosialdepartementet.
- SOU 1955. Tvätt. Bostadskollektiva kommiteens betänkande 3. Sosialdepartementet.
- SSB 2002. NOS C 721 Forbruksundersøkelsen. Statistisk Sentralbyrå (SSB).
- Statens Forsøksvirksomhet i Husstell 1111. Rent tøy på en rasjonell måte: Kan en spare noe av arbeidet med klesvasken? Statens veiledningskontor i heimstell/Statens forsøksvirksomhet i husstell.

- Statens Forsøksvirksomhet i Husstell (red.) 1954. Vask og vaskemaskiner. Oslo: Statens Forsøksvirksomhet i Husstell.
- Statens Institutt for Forbruksforskning (red.) 1970. Vaskerommet i boligen. Statens Institutt for Forbruksforskning og Vareundersøkelser.
- Statens Institutt for Forbruksforskning (red.) 1977. Vi steller og renser garderoben. Oslo: Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Statens Institutt for Forbruksforskning (red.) 1982. Vask av tekstiler. Bekkestua: Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Statens Veiledningskontor i Heimstell (red.) 1966. Rensing av garderoben. Sarpsborg: Statens veiledningskontor i heimstell/Statens forsøksvirksomhet i husstell.
- Steele, Valerie 1989. *Men and Women: Dressing the Part*. Washington: Smithsonian Institute.
- Storm-Mathisen, Ardis & Ingun Grimstad Klepp 2002a. People in Fashion - Adults of Style. The impact of fashion and style on clothing choices; a comparison of accounts by young teenagers and grown women. Upublisert .
- Storm-Mathisen, Ardis & Ingun Grimstad Klepp 2002b. Reading fashion as age: An analysis of accounts by young teenage girls and grown women on clothing as body and social status. Upublisert.
- Sundt, Eilert 1975. *Om Renligheds-Stellet i Norge: Til Oplysning om Flid og Fremskridt i Landet*. Oslo: Gyldendal.
- Svare, Sidsel 1962. *Om vask: Undersøkelse blant 50 husmødre i Trondheim* . Trondheim: Norges tekniske høgskole.
- Sønju, Gerd 1973. *Underlag og hodeputer i sengene på landsbygden i Norge ca. 1880 - ca. 1950*. Oslo: G. Sønju.
- Thorsen, Liv Emma 1993. *Det fleksible kjønn: Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne 1920-1985*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Throne-Holst, Harald 1999. *Forbrukernes roller i miljøpolitiske suksesser: Fosfatforbudet i tøyvaskemidler: Husmoraksjonen i Mjøsområdet*. Lysaker: Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Uddenberg, Agneta 1992. *Skikk og bruk i 90-åra*. Oslo: Hjemmet Mortensen A/S.
- Vanek, Joann 1974. Time spent on housework. New York: Scientific American Inc.

- Weblen, Torstein 1976. *Den arbeidsfrie klassen: En økonomisk studie av institusjoners utvikling*. Oslo: Gyldendal.
- Verdier, Yvonne 1981. *Tvåtterskan, sömmerskan, kokerskan: Livet i en fransk by gjennom tre kvinnoyrken*. Stockholm: Atlantis.
- Waage, Odd Frank 2002. *Til alle døgnets tider. 1971 - 2000*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Werenskiold, Bergliot Q. 1965. *Statens forsøksvirksomhet i husstell: Gjennom 25 år*. Oslo: Statens Forsøksvirksomhet i Husstell.
- Wilson, Elizabeth 1989. *Kledd i draumar: Om mote*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Winsnes, Hanna 1875. *Husholdningsbog for tarvelige Familier i By og Bygd*. Christiania: Mallings Boghandel.
- Wold, Bjørn K. 1986. Norske vaskevaner: Bruk og driftssikkerhet av vaskemaskiner. nr. SIFO melding nr 96, 1986. Lysaker: Statens Institutt for Forbruksforskning.

Skolebøker

- 1999 Giil, Elisabeth and Dromnes, Ragnhild. Heimkunnskap for mellomtrinnet; Huset bortenfor huset. NKS - Forlaget
- 1998 Brochmann, Inge, Moen, Torbjørn, and Skjold, Oddrun Holthe. Heimkunnskap for mellomtrinnet. Oslo; Det Norske Samlaget
- 1997 Danielsen, Kjell Bård and Smolan, Geir. Renhold - helse. Oslo; Yrkeslitteratur
- 1997 Kjøllesdal, Gunnlaug, Løvaas, Gerd Tomter, and Nossun, Inger Johanne. Smak og behag: Heimkunnskap for ungdomstrinnet. Oslo; Aschehoug
- 1997 Skjold, Gunn, Skjold, Reidun, Holm, Anita, and Platin, Barbro. Heimkunnskap. Det Norske Samlaget
- 1995 Jøtun, Kristin. Omsorg som arbeid; Bomiljø. NKS - Forlaget
- 1992 Hagesæther, Else and Heistad, Kari. Renholdsboke: Materialer, metoder, utstyr og maskiner. Oslo; Yrkeslitteratur

- 1992 Skogmo, Magne and Faanes, Gunn Elisabeth Saltvik. Vask og stell av klær og fottøy. Oslo; Sekretariatet for videregående opplæring
- 1990 Johnsen, Egil Børre, Nossun, Inger Johanne, and Songe-Møller, Niels. Liv og røre: Heimkunnskap 7.- 9. klasse. Oslo; Aschehoug
- 1989 Kristiansen, Hanna, Olsen, Elna Oppedal, and Wilhelmsen, Britt Unni. Hos oss: Heimkunnskap 4-6. Oslo; Cappelen
- 1988 Holm, Anita. Heimkunnskap: 4. - 6. klassetrinn. Oslo; Samlaget
- 1987 Bergan, Gunvor Øverland and Heistad, Kari. Å bo. Oslo; Universitetsforlaget
- 1987 Bergstøl, Randi. Vask av tekstilene våre; Arbeidsmetoder. Bekkestua; Stabekk Høgskole
- 1987 Levanto, Marketta. Heimkunnskap for ungdomstrinnet. Oslo; Gyldendal
- 1985 Bergan, Gunvor Øverlang and Kolkind, Ellen. Bo - Bruke - Ta vare på. Oslo; Universitetsforlaget
- 1985 Heistad, Kari. Vask og stell av tekstiler: Bolig og miljølære. Oslo; Universitetsforlaget
- 1984 Kørpke, Vibeke and Grimsvang, Eva. Tekstiler: Vask og vaskemidler. Oslo; Cappelen
- 1979 Bergan, Gunvor Øverland and Heistad, Kari. Å bo. Oslo; Universitetsforlaget
- 1979 Kolkind, Ellen. Praktisk reingjøring. Oslo; Universitetsforlaget
- 1978 Swensen, Sissel Hofgaard and Johnsen, Odbjerg Ingrid. Metoder og ideer 2; Bolig og samfunn. Oslo; Aschehoug : Gyldendal
- 1977 Kolkind, Ellen. Reingjøring. Oslo; Universitetsforlaget
- 1977 Nossun, Inger Johanne. Heimkunnskap 3: Reint ty - reint hus. Oslo; Aschehoug
- 1977 Sandeberg, Viveka af. Vask og tekstilbehandling. Oslo; Landbruksforlaget
- 1975 Børke, Ingunn. Husstellboka E; Reinhold tekstiler. Oslo; Cappelen
- 1969 Akre, Gudrun, Eriksen, Anne-Helene, and Lundstøl, Sigrun Riedel Nossun Inger Johanne. Heimkunnskap. Oslo; Aschehoug

- 1967 Cappelen. Cappelens heimkunnskap. Oslo; Cappelen
- 1964 Amundsen, Marit Bruskeland. Vask og reinhold av tekstiler, hus og innbo. Oslo; Universitetsforlaget
- 1964 Christensen, Dorothea, Helgesen, Helga, Eidsæther, Ingeborg, and Lammers, Aagot. Husstell : for framhaldsskoler og folkhøgskoler. Oslo; Aschehoug
- 1961 Pedersen, Helle Munch and Christensen, Gudrun. Moderne Husførelse; En lærebog for skolekøkkener og nybagte husmødre. København; Gyldendal
- 1958 Ambjørnrud, Olga. Husmorboka. Oslo; Cappelen
- 1958 Høst, Inga and Milberg, Ingeborg. Matlære: Kokebok for folke- og framhaldsskolen. Oslo; Aschehoug
- 1932 Landslaget for husstell-lærerinner and Gleditsch, Liv. Husmorboken. Oslo; Cappelen

Skikk og bruk- bøker

- 2000 Roetzel, Bernhard, Beer, Günther, and Feierabend, Peter. En gentleman: Håndbok i klassisk herremote. Köln; Könemann
- 1999 Bech, Toppen. Skikk og bruk: Vett og uvett. Oslo; Familievennen forlag
- 1992 Uddenberg, Agneta. Skikk og bruk i 90-åra. Oslo; Hjemmet Mortensen A/S
- 1987 Karpinski, Kenneth J. Din egen stil. Oslo; Dreyer
- 1985 Solberg, Sissi Porsholt. Skikk og bruk i selskapslivet. Oslo; J.W.Cappelens forlag
- 1966 Johansen, Gerd. Hva, når og hvordan? Oslo; Exlex Forlag
- 1965 Bagge - Skarheim, Randi and Olaussen, Jorunn. Vi ter og kler oss. Oslo;
- 1964 Om å skape et hjem: Bryllupsboken. Oslo; IPA Forlag
- 1961 Anderson, Love Yngve. For oss kvinner. Bind 1 - Sunnhet, skjønnhet, smak. Oslo; Gyldendal norsk forlag

- 1961 Sante. Takt og god tone. Oslo; Ernst G. Mortensen
- 1960 Brøgger, Waldemar red. Skikk og bruk. Oslo; J.W.Cappelens forlag
- 1956 Berg, Lorentz. Takt og god tone. Stockholm; G. Asplunds Bokförlag
- 1955 Oftedal, Johanna. Alle kvinners Skikk og bruk. Oslo; Emil Mostue
- 1952 Golbæk, Olga. Teen-age : veiledning i skjønnhetspleie, intim hygiene, personlighet m.m. Oslo; Ernst G. Mortensens forlag

Vaskeråd og vaskeundersøkelser

- 2003 An investigation of domestic laundry in Europe: Habits, hygiene and technical performance. Oslo; Statens Institutt for Forbruksforskning
- 2002 Almaas, Jon. Slik blir du husets herre: Kunsten å holde hjemmet i orden. Oslo; Kagge
- 2002 Hagaseæther, Anne Kristin. Rent, enkelt og greit. Yrkeslitteratur as.
- 2000 Bengtsdotter, Estrid and Kühlnhorn, Lotta. Städa! Stockholm; DN
- 1999 Forbrukerrådet. Tekstiler til klær og interiør; Kvalitet, vedlikehold, kjøp. Lysaker; Forbrukerrapporten
- 1998 Nußbaum, Margret and Galaasen, Lise. Dårlig tid?: Slik gjør du hverdagen med barn enklere. Oslo; Boksenteret Forlag
- 1996 Malm, Anne Lie. Städboken: Varför och hur bör vi städa. Arbetarskyddsstyrelsen/Socialstyrelsen
- 1993 Rosenblad, Elsa. Tvätt i nöd och lust! En konsumentteknisk och en psykologisk studie om tvätten i våra liv. Nutek
- 1993 Salminen-Karlsson, Minna. Teknikens största gåva. Tvätt och tvättmaskiner i 40 kvinnors liv. Linköping; Universitetet i Linköping
- 1992 Byggforsk. Vaskerom og grovkjøkken i privatboliger. Oslo; Byggforsk
- 1990 Konsumentverket. Faktablad 8: Tvättekonomi och skötselråd.

- 1990 OMO direkte. Gode svar på spørsmål om vask. Lilleborg gruppen
- 1986 Wold, Bjørn K. Norske vaskevaner: Bruk og driftssikkerhet av vaskemaskiner. Lysaker; Statens Institutt for Forbruksforskning
- 1985 Grimsvang, Eva and Klonteig, Vally. Husholdningsvask ved 40° og 60° C: Litteraturundersøkelse. Lysaker; Statens Institutt for Forbruksforskning
- 1982 Vask av tekstiler. Bekkestua; Statens Institutt for Forbruksforskning
- 1977 Vi steller og renser garderoben. Oslo; Statens Institutt for Forbruksforskning
- 1976 Flekkfjerning. Oslo; Statens Institutt for Forbruksforskning
- 1972 Andersson, Gerd L. and Bernstedt, Elisabeth. Tekstilene våre. Oslo; Aschehoug
- 1970 Vaskerommet i boligen. Statens Institutt for Forbruksforskning og Vareundersøkelser
- 1969 SFiH og SViH. Vann, vaske- og blekemidler. SFiH og SViH
- 1968 Børestam, Myrehed, and Myrehed. Lönar sig köpet? Kalkyl- och databok i hushållets företagsekonomi. Läromedelsförlagen - Teknik och Ekonomi
- 1966 Rensing av garderoben. Sarpsborg; Statens veiledningskontor i heimstell/Statens forsøksvirksomhet i husstell
- 1964 Jensen, Svend Aage. Vaskerivask. København; Teknologisk Institut
- 1962 Hader, Mathilde and Solbraa-Bay, Juliane. Skap overskudd ved forenkling av husarbeidet. Husmorbladet, Norges Husmorforbund. Harald Lyche & Co
- 1962 Svare, Sidsel. Om vask: Undersøkelse blant 50 husmødre i Trondheim . Trondheim; Norges tekniske høyskole
- 1961 Forbrukerrapporten. Klestørken: Et forsømt kapittel.
- 1961 Forbrukerrapporten. Nye vaskemaskiner.
- 1961 Forbrukerrapporten. Slik vasker vi gardiner.
- 1960 Evju, Ragnhild. Forenkling av husarbeidet.
- 1960 Askevold, Ingerid and Riseng, Olufine. Husmorens arbeidsbok. Oslo; Teknisk Forlag

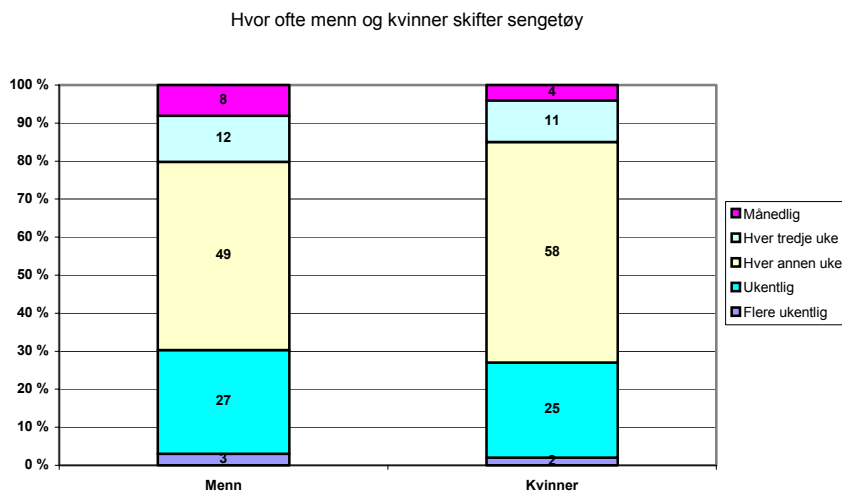
- 1960 Jagmann, Christian. Klesvask: Husholdningsvaskemaskiners anvendbarhet under ulike forhold. Stabekk.; Statens Forsøksvirksomhet i Husstell.
- 1959 Jagmann, Christian. Klesvask: Samfunnsøkonomisk oversikt. Stabekk.; Statens Forsøksvirksomhet i Husstell.
- 1959 Jagmann, Christian. Klesvask; Familiens vasketøymengde. Stabekk; Statens Forsøksvirksomhet i Husstell
- 1959 Konsumentinstituttet. Tvättboken: Metoder, medel och redskap för tvätt. Stockholm; Ivar Hæggeströms Boktryckeri AB
- 1958 Konsumentinstituttet. Rent hus: Metoder, medel og redskap för städning. Stockholm; Ivar Hæggeströms Boktryckeri AB
- 1957 Hjemmets vedlikehold. Oslo; Teknisk forlag
- 1955 SOU. Tvätt. Bostadskollektiva kommittéens betänkande 3. Sosialdepartementet
- 1954 Johansson, Erik. Råd for uråd i hus og hjem: Praktisk håndbok i småreparasjoner og småarbeider med 180 bilder. Oslo; Cappelen
- 1954 Vask og vaskemaskiner. Oslo; Statens Forsøksvirksomhet i Husstell
- 1953 Herløv Müller, E and Palsbo, Susanne. Berlingske Køkkenkalender. København; Berlingske Forlag
- 1952 Hansen, Knud. Statens Husholdningsråds Faglige Meddelelser, nr. 8-9 1952: Arbejdsprøve med vaskemaskiner, vridemaskiner og tørrcentrifuger. København; Nordlunde
- 1947 SOU. Kollektiv tvätt. Betänkande med förslag att underlätta hushållens tvättarbete. Stockholm; Sosialdepartementet
- 1945 Landslaget for husstell-lærere. Husmorboken. Oslo; Cappelen
- 1942 Einarsen, Ingrid. Hushjelpens håndbok: Med råd og vink i husets stell. Oslo; Oslo Kommunale Yrkesskole
- 1942 Werenskiold, Bergliot Qviller. Vaskemidler før såpen var oppfunnet. Oslo; Liv og Helse
- 1939 Schönberg Erken, Henriette. Kriseårets kjøkkenalmanakk 1940. Oslo.; Aschehoug.

- 1938 Stoltenberg, Lauritz. Våre hjem og våre barn. Oslo; Cappelen
- 1933 Vaskemaskiner og vaskeautomater meddelelse nr 4. Oslo; Kommisjonen for prøving av elektriske husholdningsapparater
- 1932 Landslaget for husstell-lærerinner and Gleditsch, Liv. Husmorboken. Oslo; Cappelen
- 1927 Krag, Mimi. Hus og mat: Raad og vink til husmødre. Oslo; i kommission hos Jacob Dybwad
- 1926 Schönberg Erken, Henriette. Hushjelpen: Håndbok for dem som steller hjemme. Oslo; Aschehoug
- 1925 Madsen, Th. Beretning om vaskeforsøg. København; Teknologisk Institut
- 1924 Enger, Giæver V. Elektisitetens anvendelse i hjemmet. Christiania; Aschehoug
- 1922 Garborg, Hulda. Heimestell. Kristiania; Aschehoug
- 1914 Larsen, Hedvig. Strykebok : veiledning i stivning og strykning, forskjellig slags vask m.m. Kristiania; Cappelen
- 1903 Gad, fru Emma. Vort hjem. København.; Det nordiske forlag.
- 1875 Winsnes, Hanna. Husholdningsbog for tarvelige Familier i By og Bygd. Christiania; Mallings Boghandel
- 1869 Sundt, Eilert. Om Renligheds-Stellet i Norge: Til Oplysning om Flid og Fremskridt i Landet. Oslo; Gyldendal
- 1111 Statens Forsøksvirksomhet i Husstell. Rent tøy på en rasjonell måte: Kan en spare noe av arbeidet med klesvasken? Statens veiledningskontor i heimstell/Statens forsøksvirksomhet i husstell (udatert)

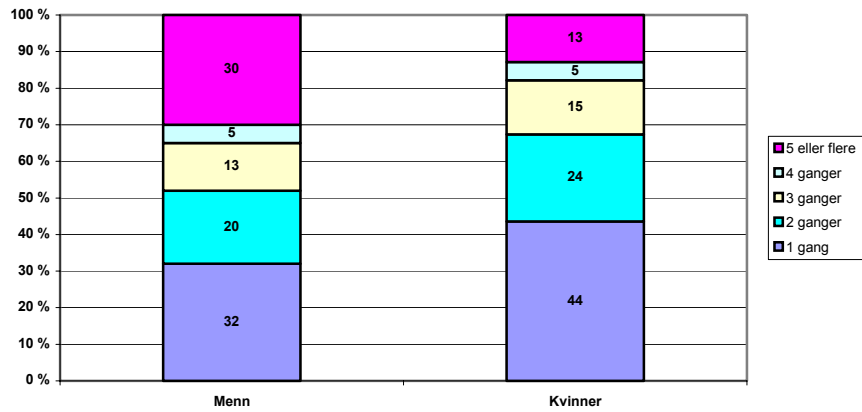
Vedlegg

Vedlegg 1.

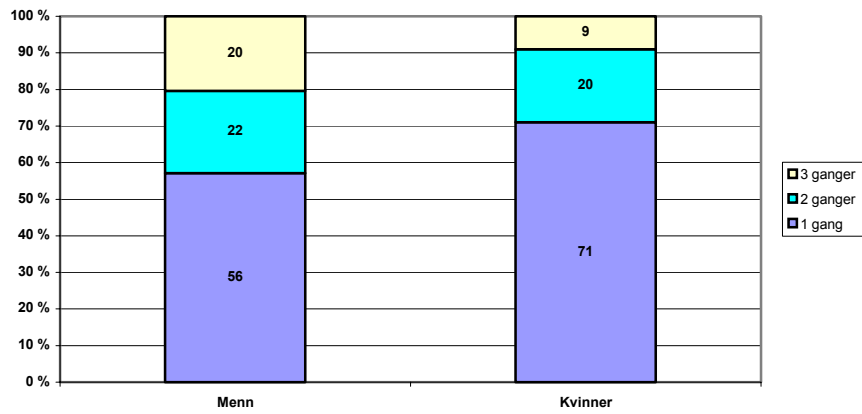
Tabeller som viser forskjellene mellom hvor ofte norske menn og kvinner skifter en del ulike tekstiler. Tabellene er laget av Ragnhild Brusdal (SIFO). En nærmere omtale av det materialet de bygger på finnes i (Arild m.f. 1993)

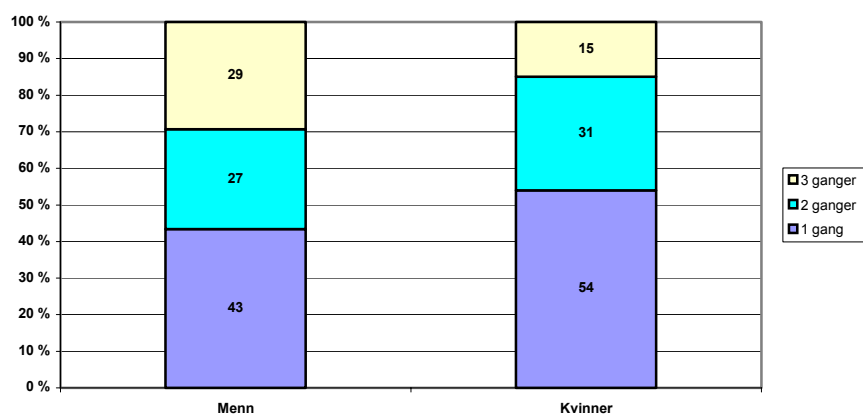
Antall ganger menn og kvinner bruker badehåndklær. Prosent.

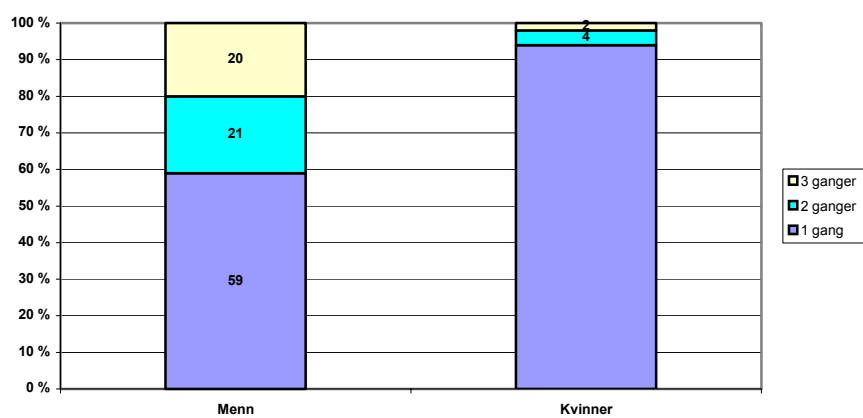
Antall ganger menn og kvinner bruker sokker. Prosent.

Antall ganger menn og kvinner bruker t-trøye. Prosent

Antall ganger menn og kvinner bruker undertøy. Prosent.

Statens institutt for forbruksforskning er et faglig senter til nytte for forbrukerne.

Instituttet er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter underlagt Barne- og familiedepartementet, og finansieres gjennom en grunnbevilgning og prosjektinntekter. Instituttet har 55 ansatte med en faglig stab som dekker samfunnsvitenskap og naturvitenskap. Instituttets hovedarbeidsområder er knyttet til kunnskaper om forbrukerne, produktene, markedene og forbrukerpolitikken. SIFO publiserer fagrappporter, oppdragsrapporter, testrapporter og prosjektnotater.

Ingun Grimstad Klepp er forskningsleder med ansvar for miljøgruppa ved SIFO.

Klepp er etnolog utdannet ved Universitet i Oslo. Hun ble magister i 1990 med en avhandling om hytteliv, og dr. art. i 1996 med en avhandling innen kulturminnevern/friluftsliv. Klepp ble ansatt på SIFO i 1999, og arbeider med tekstil, mote, klesvask, husarbeid og miljø. Noen stikkord for dette arbeidet er klesvaner, vaskevaner, avhending av klær, reparasjon, gjenbruk og resirkulering.

ISSN 1502-6760

ISBN 82-7063-386-0

SIFO

**Statens institutt
for forbruksforskning**

**Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo**

Besøksadresse:

Sandakerveien 24C, Bygg B

Tlf.: 22 04 35 00

Fax: 22 04 35 04

e-mail: sifo@sifo.no

Internett: www.sifo.no